

MEHMET AKGÜN KUTADGU BİLİĞ'TE İNSAN VE KÂMİL İNSAN, A DECENTMAN AND MAN İN KUTADGU BİLİĞ	1
NERGİS BİRA Y TÜRKMEN SAİRİ SEYDİ, TURKOMAN POET SFYDI	11
EKREM KIRAÇ TÜRK HALK ŞİİRİNDE RİTM, EZGİ VE NİNNİ SÖYLEME GELENEĞİNİN ROL Ü, THE ROLE OF RHYTHM, TUNE AND SINGING A LULLABY İNTURKTSH FOLK POETRY.	38
METİN TÜRKTAŞ ALANYA VE KÖYLERİNDEKİ TÜRBE YATLAR VE ADAK YERLERİ (L), THE HOLY TOMBS AND GRAVES İN THE REGION OF ALANYA (I)	41
ERCAN HAYTOĞLU TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE 1945'TE ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞİN NEDENLERİ (1908-1945), THE PROCESS OF DEMOCRACY AND THE REASONS OF TRANSITION TO MULTI-PARTY SYSTEM İN TURKEY	46
ABDURRAHMAN TANRI ÖĞEN BUCA EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARI, THE ATTITUDES OF THE STUDENTS AT BUCA FACULTY OF EDUCATION TOWARDS TEACHING PROFESSION	55
GÖNÜL İÇLİ AİLE A RASTIRMA A RINDA YÖNTEM VE YAKLAŞIM, METHOD AND APPROACH İN THE FAMILY METHODOLOGY	59
ALİ RİZA ERDEM İÇERİK KURAMLARI VE EĞİTİM YÖNETİMİNE KATKILARI, CONTENT THEORIES AND THEIR CONTRIBUTIONS TO EDUCATIONAL ADMINISTRATION	68
OSMAN GÖDE 21. YÜZYILIN DEĞİŞEN EĞİTİM ANLA YIŞLARI İÇİNDE BEDEN VE SPOR EĞİTİMCİLERİNİN İNSAN YARATICILIĞINA KATKILARI VE NİTELİKLİ SPOR EĞİTİMCİLERİN YETİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK DÜŞÜNCELER. IDEAS ABOUT TRAINING OF THE QUALIFIED SPORTS INSTRUCTORS AND THE CONTRIBUTIONS TO MAN'S CREATIVITY OF PHYSICS AND SPORTS INSTRUCTORS İN THE CHANGING EDUCATION IN THE TWENTY-FIRST CENTURY	77
MUSTAFA BULUŞ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE YALNIZLIK, LONELINESS İN UNIVERSITY STUDENTS	82
VEYSİ AKIN 23 NİSAN MİLLİ HAKİMİYET VE ÇOCUK BAYRAMI'NIN TARİHÇESİ, 23 APRIL NATIONAL SOVEREIGNTY AND CHILDREN'S FEAST OF HISTORICAL ACCOUNT	91
GÜL TEN HERGÜNER - ÖZBA Y GÜVEN - METİN YAMAN SPORUN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İLETİŞİM BECERİ DÜZEYLERİNE ETKİSİ, THE EFFECT OF SPORTS ON THE COMMUNICATION SKILL LEVEL OF THE UNIVERSITY STUDENTS	95
ERTUĞRUL İŞLER - ÜMRAN TÜRKYILMAZ GELENEKSEL ROMAN'DAN ÇAĞDAŞ ROMAN'A "KİŞİLER"İN ANLATIDAKİ KONUMU, -THE CHARACTER'S PLACE İN THE NARRATION, FROM TRADITIONAL NOVEL TO MODERN NOVEL	102
İLHAN ERDEM OLCA Y TUHAN DEVRİNDE HORASAN'DA İLHANLI-ÇAĞATAYLI MÜCADELELERİ, THE INTELLECTUAL BASES OF THE NEM' NOVEL AND ITS NARRATIONAL STRUCTURE	106
ERTUĞRUL İŞLER YENİ ROMAN' İN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ VE ANLA TİMSAL YAPISI, THE INTELLECTUAL BASES OF THE NEW NOVEL AND ITS NARRATIONAL STRUCTURE	113

Arş G6r.AH Rıza ERDEM

PPM* IKKALE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ 20020

İncüpınar/ DENİZLİ

Tei.0.258.212 55 55'den.....

Fax:Q.258.212 55 24

KUTADGU BİLİG'TE İNSAN VE KAMİL İNSAN

A DECENT MAN AND MAN IN KUTADGU BİLİG

Mehmet AKG UN

ÖZET

Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak insan, kendisiyle, çevresiyle ve tabiatla yetinmeyen bir varlıktır. İnsan, ilimle, felsefeye, teknikle, sanatla, dinle, ahlâkı değerleriyle, hukukla vs'le hem çevresini, hem de kendini değiştirip geliştirerek olgunlaştırmak gayreti içerisinde. Öyleki insan, kâinatın en seçkin varlığı olarak, tabiatın ilme ve kültüre, vahşilikten medeniyete, yanlıştan doğruya, kötünden iyiye, adaletsizlikten adalete, çirkinden güzele, hiddet ve acelecilikten sakinlik ve itidale, kibirlilikten alçak gönüllülüğe, aç gözlülüğün tok gözlülüğe, nefesine hakim olan madan nefesine hakim olmaya, haramdan helâle, dedikodudan sır saklamaya, hayasızlıktan hayalî olmaya, cefa ve zulümden vefa ve merhamete, düşmanlıktan dostluğa geçip ulaşarak yücelmenin ve mükemmel olmanın gayretiyle dolup taşmaktadır. Biz bu yazımızda, Kutadgu Bilig 'e göre, hangi varlığa insan dendiğine, bu varlığın niçin yaratıldığına, ne çeşit insanlar bulunduğuna, bir insanda bulunması gereken vasıfların neler olduğuna, insanın ölümlü olup olmadığına ve ayrıca insanın mükemmel insan olup olamayacağına cevap aramaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kâmil İnsan, Kutadgu Bilig, İnsan

ABSTRACT

Man is a biological, psychologic, sociologic creature who isn't satisfied with himself and his surrounding. Man struggles with selence, philosophy, technology, art, religion, ethics, law and others in order to develop and change himself. Man as a most distinguished creature in the world is occupied with these values such as nature, selence, culture and also from injustice to justice, from ugly to beautiful, from anger and hastiness to calmness and moderateness, from arrogance to humilily, from greed to lack of covetours, from to be overcame by his desires to overcome his desires, from unlawfil to lawful, from gossip to keeping a secret, from deceney to indeceney, from pain and cruelty to fidelity and pity, from eninity to friendship: with the aim of reaching perfeetion. in this study, we are trying to find answers to these questions according to Kutadgu Bilig. The auestions are: which creature is cailed man? Why this creature was created? What kind of mas exist in the world? IVhat kind of qu alile s that a man should have? W hether a man is mortal or not and Can a man reach perfeetion or not?

Key Words: A Decent man, Kutadgu Bilig, Man

Biyolojik yönüyle hayvanlarla aynı olmasına rağmen insan. aklı. zekâsı, şuuru, iradesi ve vicdaniya hayvanlardan ayrılmaktadır. İnsan aklını, iradesini ve zekasını iyi kullanabilen bir varlık olması dolayısıyla hayvanlardan ayrıldığı gibi. şuurlu düşünmesi ve davranışlarını, hareketlerini, vicdanî muhasebesiyle otokritiğe tutabilmesi hasebiyle de hayvanlardan ayrılmaktadır. Şuur kavramı ile irade kavramı arasında çok yakın bir ilişki vardır. Şuurlu bir varlık aynı zamanda irade sahibi bir varlıktır da. Şuurlu olmayan bir insanda iradeden dolayısıyla sorumluluktan bahsedemeyiz. mümkün değildir. Şuur dolayısıyla insan

kendisini otokritiğe tabi tutabilmektedir. Bunun için biz şuurlu davranan insanla şuursuz davranan insanı kolayca farkedebiliriz ve şuurlu davranan insan için ne kadar şuurlu davranıyor ve hareket ediyor derken, şuursuzca davranan ve hareket eden insan için de ne kadar şuursuzca ve sorumsuzca davranıyor veya hareket ediyor deriz. Bu sebepler dolayısıyla insan söz konusu

olunca akıllı, zekâ sahibi, şuurlu, iradeli ve vicdanlı bir varlık aklımıza gelir. Bir insanın kendisi ve

davranışları hakkında hüküm verirken de. onu, bu ölçüler içerisinde değerlendiririz.

Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak insan kendisiyle, çevresiyle ve tabiatla yetinmeyen bir varlıktır. İnsan hem içinde yer aldığı kâinatı, tabiatı ve hem de kendi tabiatını, kendim bilmek, tanımak ve böylece tabiatı ve kendini bilip tanıyarak değiştirip, geliştirerek mükemmelleştirmek isteyen bir varlıktır. İnsan, ilimle, felsefeyle, teknikle, sanatla, dinle, ahlakî değerleriyle, hukukla vs'le hem tabii çevresini, hem de kendini değiştirip geliştirerek olgunlaştırmak gayreti içerisinde. Bu yönde büyük gayret sarfetmektedir. Öyle ki insan, kâinatın en seçkin varlığı olarak, tabiatın ilme ve kültüre, barbarlıktan uygarlığa, yanlıştan doğruya, çirkinden güzele, kötünden iyiye, adaletsizlikten adalete, batıldan ve hurafeden gerçeğe, hiddetten, acelecilikten ve sabırsızlıktan, sakinliğe, hoşgörüyeye, itidale ve sabra, kibirlilikten alçak gönüllülüğe, açgözlülük ve duyumsuzluktan, tok gözlülüğe ve kanaatkârlığa, nefsine hakim olamamadan nefsine hakim olmaya, haramdan helâle, dedikodudan, iftira ve çekiştirmeden, sır saklamaya ve başkalarının ayıbını örtmeye, hayasızlıktan hayalî olmaya, cefa ve zulümden vefa ve merhamete, düşmanlıktan dostluğa geçip ulaşarak yücelmenin ve mükemmel olmanın gayretiyle dolup taşmaktadır. Biz bu yazımızda Y.Has HACİB'in muhteşem eseri Kutadgu Bilig'e göre, söz konusu ölçüleri hesaba katarak hangi varlığa insan dendiğine, bu varlığın niçin yaratıldığına, ne çeşit insanlar bulunduğuna, insana insan diyebilmek için bir insanda bulunması gereken vasıfların neler olduğuna, insanlık işaretim hangi insanların taşıdığına, yaratılmış bir varlık olan insanın ölümlü olup olmadığına, insanın mükemmel insan olup olamayacağına cevap aramaya çalışacağız.

İnsan Tanrının seçerek yarattığı, akıl, zekâ, anlayış, gönül, göz, bilgi, fazilet ve düşündüklerini ifade etme gücü olan dil verdiği, onu, bu yönleriyle hayvanlardan ayrı yaratarak üstünlük hakkı tanıdığı ve yücelttiği bir varlıktır. Ayrıca insan, Tanrı'sı tarafından güzel biçim, güzel tavır ve güzel hareketin kendisine bahsedildiği bir varlık olarak da hayvanlardan ayrılmaktadır. Y.Has HAC İ Be göre insana insan adı yapıldığı için verilmiştir ve bundan dolayı da yanılma yaratılmıştır.¹ Bir olan Tanrı insanı iki şey için yaratmış ve bunlardan dolayı bu varlığa insan adını vermiştir. Bunlardan bin bu dünyada itibarlı bir hayat yaşamının mükâfatı olarak cennete gidip orada sefa sürmek için, diğeri de yine bu dünyada itibarsız bir hayat geçirmenin karşılığı olarak cehenneme gidip orada ceza çekmek için insanın yaratılmış olmasıdır. İtibarlı veya itibarsız bir ömür geçirmenin neticesi olarak cennete veya

cehenneme gitmenin yolları bellidir. Bu yollardan birini seçip seçmemekte insan hürdür. İrade sahibi bir varlık olarak insan, bu yollardan birini istediği şekilde seçip ona göre yaşayabilir. İnsan, kendine itibar kazandıracak iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olan eylemleri de seçmekte ve seçtiklerini de dilediği yer ve zamanda yapmakta veya yapmamakta tamamen hürdür. İrade sahibi bir varlık olarak insan, her iki durumda da seçip yaptıklarına katlanmayı göze almalıdır. İnsana iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olan eylemleri, seçip yapmasında, aklı, aklı dolayısıyla elde ettiği bilgi ve fazileti, iradesi, sakin tabiaü, zengin gönüllü rehberlik edecektir.²

Tanrı'nın seçerek yaratığı ve varlıklar içerisinde kendisini yücelterek en şerefli varlık unvanını verdiği insan, tabiatı itibarıyla iki zıt unsurdan meydana gelmiştir. Bu itibarla insan, Maddî (beden) ve manevî (ruh) yönü bulunan bir varlıktır. Yani insan elle tutulan, gözle görülen yönüyle bedenden, elle tutulmayan, gözle görülmeyen yönü itibarıyla de ruhtan meydana gelmiştir. Bu zıt unsurlardan birisi insana, sükûnet, rahatlık, neşe ve sevinç verirken, diğeri birincisinin aksine gürültü, rahatsızlık, huzursuzluk ve üzüntü vermektedir. Bunlardan biri sükûtu ve sakinliği tercih ederken, diğeri aceleyi ve sabırsızlığı tercih etmektedir. Bu unsurlar arasındaki anlaşmazlık dolayısıyla insan bazen sakin, rahat, neşeli, sevinçli olurken, bazen de aceleci, huzursuz, kederli, endişeli olmaktadır. Bazen aceleci, huzursuz, kederli, endişeli olurken bazen de sakin, rahat, neşeli, sevinçli olmakta ve bunun neticesi olarak sevinip gülmektedir.³

Yusuf Has HACİB, Hz.Adem ve Hz.Havva'nın Tanrı tarafından, insan neslim çoğaltmak üzere yaratıldığını belirtiyor. Onlardan itibaren bu dünyaya türlü türlü insanlar gelmiştir. Bu gelip giden türlü türlü insanlar arsında nice beyler de gelip geçmiştir. Hz.Adem ve Hz.Havva'dan itibaren titreyip çoğalan insanlardan bazısı akıllı, bazısı akılsız, bazısı âlim, bazısı cahil, bazısı cesur ve kahraman, bazısı korkak, bazısı mağrur, kibirli ve kabadayı, bazısı tevazulu, alçak gönüllü ve hoş görümlü, bazısı çalışkan, bazısı tembel vs. olmuşlardır. Türeyerek insan neslini çoğaltanlardan bazısı çok bazısı az yaşamış, bazısı hakimane sözler söyleyerek yüksek makamlara erişmiş, bazısı da kendisine hâkim olamayıp gelişi güzel sözler sarf ederek sefil ve rezil duruma düşmüşlerdir. Türeyip çoğalan insanlardan bazısı yaratıcısı olan Tanrı'yi tanıyıp inanırlarken, bazısı da yaratıcısına karşı isyan edip. O'nun varlığını inkâr etmişlerdir.⁴

¹ Y.Has HACİB Kutadgu Bilig II, Çev:R.Rahmeti ARAT. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Aık. 1988.Beyit No: 148-149.382.387.197

a.g.e.,Beyit No:4854-56 a.g.e.,Beyit No:5866-68 a.g.e.,Beyit No: 6391-97

Bir o Um Tanrı'mn seçerek yarattığı varlık olan insanlar arasında büyüğü olduğu gibi, küçüğü de vardır. İyisi olduğu gibi kötüsü, bilgisi olduğu gibi bilgisizi, zengini olduğu gibi fakiri, akıllısı olduğu gibi akılsızı, alçak gönüllüsü ve naziği olduğu gibi kibirlisi ve küstahı da vardır.⁵ Burada özellikle belirtelim ki, yukarıda da ifade edildiği gibi Tanrı'mn insanı hayvanlardan daha aşağı bir varlık olarak yaratmadığı hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır.⁶ Tanrı tarafından seçilerek yaratılan ve diğer varlıklardan üstün tutulan insan, her şeye gücü yeten bir varlık değildir. Diğer varlıklardan üstün olmasına üstündür, ama sonsuz gücü olan Varlık'a göre aciz bir varlıktır. Aciz bir varlık olduğu için istediğini istediği anda elde edemediği gibi, ömrünü de istediği gibi geçiremez. Şayet aciz bir varlık olan insan, istediğim elde edip bir rahata kavuşursa, kendisini unuttur, kendisini unuttuğu için de kendisine yabancılaşır, kendini yücelerde, göklerde görmeye başlar. Öyle ki, kendisinin mavi göklerin üzerinde hüküm sürdüğünü zanneder.⁸ Oysa insan aciz bir varlıktır, bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz. Aciz bir varlık olan insanların bazıları durmadan koşarak dünyayı dolaşır, bazıları canım feda ederek denize dalar, bazıları dağ kazarak kayaların dibine iner, bazıları yeri kulaçlayarak yaya koşar. Bazıları tepeler aşar, dereler geçer, bazıları ise yeri kazarak kuyudan su içer. Bazıları orduda kılıç ve balta kullanır, bazıları kaleyi korur ve orada ihtiyarlar. Bazıları hırsız, sahtekâr, yan kesici, dolandırıcı olurken, bazıları da zalim olup öldürücü ve yıkıcı olmaktadır. Bütün bu insanların bunca zahmet ve sıkıntıyı çekmesi, boğazı ve sırtı içindir. Bütün gayretiyle insan, mal toplar ama yiyemez, öldükten sonra da bu yaptıklarının vebalini yüklenir. Söz konusu edilen bütün bu olayları aciz bir varlık olduğunu unutup ta her şeyi yapabileceğini zanneden akılsız ve bilgisiz insanlar yaparlar ki; bu insanların hayvanlardan hiç bir farkı yoktur.⁹

İnsan, gönül sahibi olan bir varlıktır. Onun gönlü bir bahçeye benzer. Bu bahçeyi sulayıp besleyen, zenginleştirerek canlı tutan beylerin sözleri ve nasihatleridir. Nasıl ki, devamlı sulanan bahçede bin bir türlü nimet yeşerip renkleniyorsa ve çiçekler açıp etrafa koku saçılıyorsa, aynen bunun gibi dikkat ve itina gösterilerek, söz ve tavsiyelerle eğitilip uyumlu hale getirilen gönlüden de, iyi davranış ve hareketlerle süslenerek şekillendirilen sağlıklı ve huzurlu bir hayat

çıkacaktır." İnsan gönlü yufka olup sırçaya benzer. Bu sebeple korunması çok zor olan gönlün, korunması

⁵ a.g.c.Beyit No: 1922-23

⁶ a.g.c..Beyit No: 2975

⁷ a.g.e.. Beyit No: 1122

⁸ a.g.e.. Beyit No: 1124

⁹ a.g.c. Beyit No: 1732-

¹⁰ 39

a.g.c. Beyit No: 1807-08

için ne yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır, kırılmamasına özen gösterilmelidir. Şayet özen gösterilmezse kırılır, yufka ve ince olduğu ifade edilen gönül aynı zamanda çok nazlıdır. Nazlı olan gönlün incinmemesi gerekir. Gönlü kırılan ve incinen birisi, gönlünü kim kırmışsa ona düşman olabilir. Düşmanın olduğu yerde ise huzur ve sükûn olmaz. Bu ise hayatın tatsızlaşmasına, çekilmez ve katlanılmaz duruma düşmesine vesile olur.¹¹ İnsanın gönlü o kadar derindir ki. kimi arzu ederse onu sever, ona bağlanır ve her an ondan bahseder. Öyle ki gönül kimi sevmişse göz onu görür, yani göz nereye bakarsa baksın, gönül orada sevdiğini arar ve görür. Çünkü gönlüde arzu ve dilek ne ise. insan söze başlayınca hep ondan bahseder.¹²

İnsana herkesten yakın olan kendi gönlüdür. Bunun için insan, sadece kendi gönlünde olup bitenleri bilir. Gönül sahibi varlık olan insanın, gönlü daima bir şeyler ister. Gönül isteğine kavuşuncaya kadar kendim" devamlı oyalır.¹³ Bu sebeple insan, gönlünün tasvip etmediği bir şeyi yapmamalıdır. Çünkü gönlün beğenip tasvip etmediği bir işten yarar gelmez. İnsanın gönlü, o kadar geniş ve derindir ki, insan gönlünden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur. Bu sebeple yakınlık vefakârlığı için daima gönlüde bakmak gerekir. İnsan gönlünde her zaman iyi niyet taşınmalıdır. Çünkü gönlünde iyi niyet besleyen insan, her işinde başarılı olur.¹⁴

Yusuf Has HACİB'e göre iki türlü insan vardır ki, bunlardan biri bey, diğeri de âlimdir. Bu her iki insan da insanların en seçkini, en yükseği ve en başıdır. Bu insanların dışında kalanlar, bilgisi az veya hiç olmadığı için hayvan sürüsü sayılırlar. Burada "bey" den kasıt, kendisine "kut" gelmiş insandır. Kendisine "kut" gelmiş ve bahşedilmiş insan, kendisine "kut" gelmeyen ve bahşedilmeyen insandan her zaman ve her yerde üstündür ve değerlidir. Şayet insan, insan olup insan adını almak istiyorsa bunlardan birini seçmesi gerekir. Bu ikisinin dışındaki insanlardan insanın, her zaman ve her yerde uzak durması ve kaçınması gerekir. Çünkü "bey" kılıcı eline alıp, halkı itaat altında tutar, "âlim" ise kalemi eline alıp, insanları, iyi ve doğru yola götürecektir. Bu bilgilerle halkı aydınlatır ve böylece insanların iyi ve doğru yola girmelerine vesile olur. Dünyada iyi ve doğru düzenin kurulması, iyi ve doğru hareketlerin seçilip yapılması, bu insanlar vasıtasıyla

gerçekleşecektir.¹¹ Y.Has HACİB'in bilgisi az veya hiç olmayan insanları hayvan sürüsü olarak kabul etmesini

¹¹ a.g.e.. Beyit No:3393-97

¹² a.g.e.. Beyit No:3478,3480-81

¹³ a.g.e.. Beyit No:5025

¹⁴ a.g.e. Beyit No:3565,3691,3705,5732

¹⁵ a.g.e.. Beyit No: 265-69

yanlış yorumlamamak gerekir. Çünkü o. bu sözü ile bilgili olmayı herşeye tercih ediyor ve anormaller hariç her insanın bilgi edinmesi gerektiği üzerinde ısrarla duruyor. "Kut" ancak bilgili insana geldiğine ve onda devanı ettiğine göre, insan için bilgilenmekten başka çare ve yol yoktur. İnsan, ancak bilgilenirse ona "kut" gelir ve hayvan olmaktan kurtulur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi insan, zekâ sahibi bir varlık olması dolayısıyla hayvanlardan ayrılır. Onun bu yönü, onlardan üstün olmasının sebebidir. Zekâsıyla insan, bilgi edinir ve edindiği bu bilgilerle işlerini başarıyla yürütür. Aynı zamanda bu bilgiler, onun, dünyadaki varlıkları ve olayları hükmü altına almasında yardımcı olur. Zekâ sahibi bir varlık olan insan, her türlü isteğine bu yeteneği vasıtasıyla elde ettiği bilgilerle ulaşacağından, hayatı boyunca didinip çalışarak elinden geldiğince bilgi edinmek için gayret sarfîmelidir. Bu sebeple insan, bir işe başlarken, o işi iyice kavramalı ondan sonra işe başlamalı ve daha önceden edindiği bilgilen ele aldığı iş üzerinde uygulamalıdır. Akıl ve zekâ sahibi bir varlık olan insan, bilgi edinmeyi, bilgilenmeyi ve bilgili olmayı istemelidir. Böyle olmayı gönülden arzu eden insan ise, okumalı, yazmalı, bunu yaparken başkalarının söz ve tavsiyelerinden de yararlanmalıdır. İnsanın insan olarak yüzünü ağartabilmesi, ancak bilgi bilmesine ve fazilet¹⁶ öğrenmesine bağlıdır.

İnsan emek sarf ederek bir şeyler elde eden varlık olarak da hayvanlardan ayrılır. Emek sarfederek elde ettiği bir şeye ise insan, candan bağlanır, onu canı gibi sevip korur. Çünkü emek karşılığı elde edilen bir şey, sevgili can kökü gibi sevilir. Bu sebeple insan, emek harcayarak elde ettiği bir şeyi ömrü boyunca sever, o şeyi yüklenir, yüklendiği için de onun külfetine katlanır.¹ Bir insanın herhangi bir şey üzerinde emeği olduğu gibi, bir insan üzerinde de emeği vardır. O, bu emeğe karşılık ona insanlık yapar. Bir insanın gerek bir şey ve gerekse bir insan üzerindeki emeği küçümsenmemelidir. Bu emeğin takdirle karşılanması gerekir. Her ne şekilde olursa olsun bir insanın emeğini takdir etmesini bilmeyen bir kimsenin hayvandan hiç bir farkı¹⁸ yoktur.

Yusuf Has HACİB, hizmette bulunan insanları biri hür, diğeri de kul olmak üzere ikiye ayırıyor. Bunlardan kul olan insan, kendi iradesi dışında iş görür, emir alır, emre göre iş yapar. Verilen emri, yani işi, başaramazsa emri verenden azar işitir. Hür

insan ise kendi iradesiyle iş görür. Şayet hür insan, kendisini kul ederek iş görürse, onun hizmetini takdirle karşılamak gerekir. Çünkü hür insanların kendi

istekleriyle iş görmeleri, onların iyiliklerinden dolayıdır. Bunlar kendilerini iyiliklere adadıklarından, iyiliğin kulu ve hizmetçisidirler. Bu sebeple bunlara her zaman iyilik yolunu açık bulundurmaları gerekir. Ayrıca hür insanı, kul ile bir tutmamalıdır. Hür insana hür. kul insana da kul muamelesi yapılmalıdır.¹⁹

İnsan, gece gibi karanlık bir eve benzer. Ancak bu insan için akıl, bir meş'aledir ve onu aydınlatır. Çünkü insanı her türlü kötülüğü yapmaktan alıkoyacak olan şey, akli ve akli dolayısıyla elde ettiği bilgisidir. İnsanı, akli ve akli dolayısıyla elde ettiği bilgisi hayvanlardan ayırır ve bunlarla onlara karşı bir üstünlük kazanır. İnsanın "yaratıkların en şerefli", en yükseği olmasının sebebi, akli ve akli dolayısıyla kazandığı bilgisidir. Akıl ve bilgi, insanın bütün işlerini başarıyla bitirmesine ve böylece bütün dileklerine kavuşmasına²⁰ vesile olur.

İnsanlar birbirlerine ancak insan olarak benzerler. Bunun dışında insandan insana bir çok fark vardır. Doğuştan anormal olarak dünyaya gelenler hariç bu fark genellikle fizikî yön ve ruhî mizaç itibarıyla. Ama bütün bunlara rağmen, insanlar arasındaki asıl fark, bilgi ve fazilet yönünden olanıdır. İnsanların kötü olmalarının temelinde bilgisizlik ve faziletsizlik yatmaktadır. Şayet insan, bu dünyada, kendini ve bir çok şeyi hükmü altına almak istiyorsa, bilgi ve fazilet kazanmalıdır. Yusuf Has HACİB, bilgi ve fazilet sahibi olmanın ve dünyayı hükmü altına almanın önemini belirtmek üzere, "*yaban eşeğini altetmek için ar si an olmak gerekir*" misâlini vermektedir. Bilgili ve faziletli bir insan, kendisi ve toplumu için problem teşkil eden bütün olayları çözdüğü gibi, herkesi idare eder. dünyayı ve dünyadaki varlıkları hükmü altına alır. Bunu ancak var gücüyle çalışıp bilgi edinen ve faziletle donanan cesur insanlar başarabilir.²¹

Yusuf Has HACİB, insanın asil olmasını sağlayan faktörler olarak akli, bilgiyi, fazileti ve dili ön planda tutuyor. İnsanın asil olması bunlara bağlıdır. Akıllı, bilgili ve faziletli insanın kendisine uygun düşmeyen şeyleri yapmıyacağını belirtir. Bir insanın asilliği bırakmaması ve bütün insanlara karşı daima insanlık göstermesi gerekir. İnsan, insanlara karşı, insanlık yaparak hayvan olmaktan kurtulabilir. İnsanlık adına çalışan ve insanlara yararlı olan insan insandır. O halde insan, hem kendi ve hem de insanların lehine çalışmalıdır. İnsanlık edene, insanlık göstermelidir. İnsana insanlığı nisbetinde muamele edilmelidir.

Vefalılık ve vefa göstermek, insanlığın şiarıdır. Vefaya karşı vefa göstermek, insanlığın gereğidir. Vefakâr olan insan, insan olur ve böyle bir insan,

¹⁶ a.g.e. Beyit No: 2447,2624,2627.2629-30

^p a.g.e.. Beyit No: 2907-10

¹⁸ a.g.e. Beyit No: 2985-86

a.g.e., Beyit No: 2987-91 a.g.e..

Beyit No. 1840-42 a.g.e.. Beyit

No. 201,221,283-85

insanlık adını yüceltir. Tavrı ve hareketi doğru olan insana insan denir. Bu sebeple akıllı, bilgili, faziletli, tavrı ve hareketi doğru vefakâr ve cömert insan, her zaman övülmeye değer insan olurken, tam tersine bilgisi/., faziletsiz, vefasız, hasis insan ise yerilmeye lâyık insan olmaktadır."¹

Bilgili ve faziletli bir insan, kendisine hakim olduğu gibi. dünyaya da hakim olur. Bunun için fazilet, asla değersiz görülmemelidir. Bilgi ve fazilet sahibi olmak, insanın kendine olan güvenim arttırdığı gibi, bu özelliği ona başkalarının saygı duymasına da vesile olur. Bundan dolayı insan zamanını boş geçirmemeli, anlayışını geliştirmeli ve bilgi edinmelidir. Bu bilgi ve faziletin bugün bir faydası görülmeyebilir ama yarın mutlaka bir iyiliği olacaktır. Çünkü zamanı gelince bu bilgi ve fazilet sayesinde iyilik yolu açılır ve nihayet iyilik gelir." .Akıllı, bilgili ve faziletli insana, insan denir, bunun dışındakilerin hepsinin hayvandan farkı yoktur. Demek ki insanı hayvan olma kılıktan kurtaran ve ona bir üstünlük sağlayan en önemli özelliği aldı, bilgisi ve fazileti dolayısıyla kazandığı iyiliğidir. Bu sebeple Y.Has HACİB için ancak bilgi öğrenen ve öğreten insan insandır. Öğrenmeyen ve öğretmeyen insanın hayvandan hiç bir farkı yoktur. O halde insan hayvan olma kılıktan kurtulup insan olmak istiyorsa, bunları gözönünde bulundurmalı, öğrenmeyi seçmeli ve seçtiği için de yapmalıdır. Bundan dolayı insan, mutlaka bilgi ve fazilet öğrenmeli ve öğretmelidir. Öğrensin ve öğretsin ki, hayvan değil insan olsun. Bilgilensin ki, yaptığı ibadetler makbul olsun. Çünkü bilgi ve faziletle donanmayan insanın ibadeti²⁻¹ makbul olmaz.

Bütün bunlar bize. akıl, bilgi ve faziletin insanı yücelttiğini ve dolayısıyla insanın saygı ve itibar görmesine vesile olduğunu gösteriyor. Çünkü akılsız, bilgisiz ve faziletsiz bir insan hem hayvandan, hem de balçıkta farklı görülüyor. Böyle bir insanın işlerini başarması, yükselmesi ve "kut" a erişmesi mümkün değildir.^{2*1} İnsan asil insan olmak istiyorsa akıllı, bilgili ve faziletli olmak zorundadır. Akıl, bilgi ve fazilet insanı, her türlü kötülüğü ve yanlışlığı yapmaktan men eden. alıkoyan bir engeldir, kalkandır. Bu yetenek ve vasıflar kendisinde bulunan insan, inşam insan olmaktan uzaklaştıran, davranış ve hareketleri seçmez, seçmediği için de yapmaz. Öyle ki böyle bir insan, her zaman kendine uygun düşen davranış ve hareketleri seçmeye, seçtiği için de yapmaya, dikkat ve itina gösterir. Seçtiği eylemleri

yapmakla, seçmediği eylemleri yapmamakta kendini zorunlu hisseder. İşte bu sebepler dolayısıyla akıl.

insan için yeminli bir dost, bilgi de merhemetli bir kardeş sayılır. O halde insan kendisine ve dünyaya hakim olmak istiyorsa akıllı, anlayışlı, bilgili ve faziletli olmak zorundadır. Halka hakim olabilmek için de. akıl ve cesaret gereklidir. Anlayış ve bilgi insanın dünyayı elinde tutmasına vesile olur. Bu sebeple Hz.Adem, dünyaya geldiğinden beri iyi nizamı, anlayışlı ve bilgili insanlar kurmuşlardır.²⁶

İnsan yaratılışı gereği zaman zaman gaflete düşebilen bir varlıktır. Bu sebeple insanın gaflete düşüp yanılmaması için. her zaman ve her yerde uyanık ve tedbirli olması gerekir. Ayrıca gaflete düşmemek için iyi ve doğru olmak da gereklidir. Gaflet içinde yaşayan insan, sonunda pişmanlık duyar ve kendisini suçlu bulur. Öyleyse insan, gaflete düşmemek için, uyanık, tedbirli, iyi ve doğru olmalıdır. İnsanın gaflete düşmesini ve bu sebeple de yanlış yapmasını önleyebilecek bir başka yol da istişare etmektir.² İnsan istişareyi en yakını ile yapmalıdır. Karşılıklı tartışılarak her türlü problem çözülebilir. Bir insan, bir işi kendi başına başaramayabilir. Bunun için herhangi bir işe başlarken, istişare etmenin ve danışmanın büyük önemi vardır. Bu şekilde hareket eden insan, işlerinde başarılı olabilir. İstişare etmeyen ve danışmayan insanın her zaman yanılma ihtimâli vardır. İstişare edilmeden başlanılan bir iş, pişmanlıkla bitebilir. İstişare etme insanın bilgisinin genişlemesini sağlar. Şayet istişare ve danışmaya insanın kendi bilgisi de katılırsa, o iş, tereddütsüz başarıyla neticelenir. Bu sebeple insan, herhangi bir işe başlamak ve o işi yanılmadan başarıyla tamamlamak istiyorsa, önce istişare etmeli, ondan sonra işe başlamalıdır.²⁸ Bu bize yanlışla düşmeden her türlü başarıya ulaşmanın yolunun, istişare ve dayanışmaya bağlı olduğunu göstermektedir.

Yusuf Has HACİB nazarında, kendi menfaatini düşünmeyen ve hayatı boyunca başkalarının lehinde çalışan, insanlara merhamet ve şefkatle yaklaşan ve onlara iyi. doğru ve dürüst davranışlarıyla örnek olan insan, insandır. Hayatı boyunca iyi ve doğru yolda yürüyen, bu dünyaya fazla gönül bağlayan insan, insandır. Böyle hareket etmeyip te, bu dünyaya gönül verip gönlünü kaptıran insan, bataklığın dibine çakılmış, batmış demektir. Bataklığın dibine çakılıp batanın kurtulamıyacağı hatırdan çıkarılmamalıdır.²⁹ O halde insan, gerçekten insan olmak istiyorsa, bu dünyaya fazla bağlanmaman, iyi ve doğru bir hayat yaşamayı istemelidir. Ancak ve ancak, iyi, doğru, adaletli, herkesin lehinde olmayı isteyen bir insan.

- a.g.e.. Beyit No: 1596,1599.1619,1690-91.1730-31

²³ a.g.c.. Beyit No: 3009-10.3013-14

²⁴ a.g.e.. Beyit No: 3165,3217-18,3221

²⁵ a.g.c. Beyit No: 289,297-98

¹ a.g.e.. Beyit no:300.314,316-17,217-19

² a.g.e.. Beyit No: 438,443,3058,1206.3495

^{2X} a.g.e.. Beyit No: 5652-53.5656-57,5660

²⁹ a.g.e., Beyit No. 3245,3248,3269,3086,3089-90

insandır. Bunu çocukluğundan itibaren kendini eğitip olgunlaştıran ve benlik şuurunu yenebilen insan başarabilir. İnsan benlik şuurunu ve gururunu yenip aşabilirse olgun insan olabilir. Olgun insan olmayı ise insanın bizzat gönülden istemesi ve bu isteğini gerçekleştirmek için de insanlara karşı iyi, doğru, hoş görülmesi, alçak gönüllü, tok gözlü davranmalıdır. Ayrıca helâl ve haramı gözetmeli, başkalarını çekistirmemeli, fedakârlık edip ilâhî sevgiyle dostluk etmelidir. Hiç bir zaman doğruluk yolundan ayrılmamalıdır. Büyüklere saygı göstermenin kendini yücelteceğini bilmeli ve bunun için onlara saygısız davranmamalı ve gelişigüzel söz³⁰ sövlememelidir.

İyi ve doğru olan insan, Tanrı sevgisini kazanan insandır. İyi ve doğru yolda yürümek için insan, gönlünün tamamen inandığı ve hiç şüphe duymadığı bir kimseyi kendisine ayna edinebilir. Böyle bir insanı bulan bir insan, kendisini onun aynasında görebilmek için onun davranış ve hareketlerini takip etmeli ve onu daima karşısında bulundurmalıdır. İnsana ancak, içi dışı gibi, dışı da içi gibi olan ve inandıklarına içten bağlanan insan ayna olabilir. İşte insan, şayet böyle bir insana rastlarsa, bu insanı, kendisine ayna olarak seçebilir, ona bakarak bütün davranış ve hareketlerini düzeltebilir. İçi dışı gibi, dışı da içi gibi olup içten bağlı olan kimsenin dışındakilere ise itimat edilemez.³¹

Y.Has HACİB'e göre insan, insan olup insanlık vasfını yükseltebilir. Bu sebeple gerçek insanın işareti, insanlıktır. İnsan az değil, insanlık işaretini taşıyan insan azdır. Öyleyse insan, insanlığa uygun yaşamalıdır. İnsan, insanlığa uygun yaşasın ki, vasfını kendisi için yüceltsin ve bu isimle ebedî olarak anılsın. İnsanlık işareti ise, iyilik ve doğruluktur. İyilik ve doğrulukla insan, insan olur ve insanlık adını alarak bu adı yüceltir. Bu ise onun ve insanlık adının ebedîleşmesini sağlar.³²

Tanrı'nın seçerek yarattığı varlık olan insan ebedî değildir, ebedî olan sadece Tanrı'nın kendisidir. İnsan şayet iyi ve doğru yaşarsa, kendisi ölse bile geride ismi kalır. İyi kimselerin adlarının kalması ve unutulmaması bu sebeptendir. İnsan ancak yaptığı iyilik ve doğruluklar dolayısıyla adını ölümsüzleştirebilir. Her varlık, her hayat sahibi, eninde sonunda mutlaka ölecektir: ama iyi, doğru, güzel ve adaletli yaşayanın ölse dahi adı kalıcıdır. Bu sebeple insanların dillerinden düşürmedikleri iki çeşit insan vardır ki, bunlardan biri iyi, diğeri de kötü olanıdır. Kötü olanın ismi çok çabuk unutulup giderken veya beddua ile anılırken, iyi olanın ismi, uzun müddet kalmakta ve iyi dualarla anılmaktadır. Çünkü kötü hep yerilir ve adı anılmak bile istenmez.

Bunun aksine iyi ada sahip olan ise hep övülür ve hiç bir zaman yaptıkları iyilikler dilden düşürülmez. İyi adı olan kimse cömertliğinden dolayı bu ismi almıştır. Cömert insan, ölse bile adının unutulmaması ve yaşatılması bu sebeptendir. İnsanın iyi adı kazanması kolay değildir. Bir insan için iyi adı kazanmak demek, mübarek saadeti kazanmak demektir. İyi adı kazanan insanın saadeti devam ettirmesi, iyi olmasına ve iyi yaşamasına bağlıdır. Ancak iyi olup iyi yaşayan insanın, adı ve saadeti ebedî kalabilir.³³

Tanrı tarafından yaratılmış olan insan bir gün ölecektir. Öldükten sonra vücutta birleşmiş olan bütün organlar birbirlerinden ayrılacaktır. Bu sebeple insan, vücudunun gelip geçici olduğunu, yani ölümlü olduğunu, ölümden sonra da çürüyüp dağılacığını ve yok olacağını hiç bir zaman akıldan çıkarmamalıdır.³⁴ Ama buna karşılık insan ruhu ölümlü değildir. Çünkü insan nüm, mürekkep değil, saf, temiz, katışıksız, arıdır. Beden, bu saf, teiniz, katışıksız arı ruhun evidir. Bu ruh, bedenden ayrılınca, beden boş kalır. Bedenden ayrıldıktan sonra ruhim nereye gittiğini biz insanlar bilemeyiz, onun nereye gittiğini ancak bilgisi her şeyi aşan ve en bilen olan Allah bilir. Aslında onun yeri yükseklerde. Onun yükselmesi saadete erişmesi, aşağı inmesi ise saadetten uzaklaşması ve felâkete düşmesi demektir. İnsan ruhuna bu ikisinden birisi nasip olur. Anlaşılacağı üzere beden ölümlü olmasına karşılık, nüm ölümsüzdür, ebedîdir. Ruhun ne olduğuna gelince, onun ne olduğunu, anlayıp bilebilecek bir insan yoktur. Onun sırrını, ancak en bilen varlık olan Allah bilir.³⁵ Ölümsüz bir ruh taşıyan insanın hatırdan çıkarmaması gereken en önemli husus, öldükten sonra ahirette, bu dünyadaki hayatında yaptıklarından dolayı hesaba çekileceğini, şayet iyi işler yapmışsa bunun karşılığı olarak cennete gitmekle mükâfatlandırılacağını, ama iyi işler yapmamışsa bu yaptıklarının karşılığı olarak da cehenneme gönderilmekle cezalandırılacağını unutmaması hususudur.

Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere insan, diğer yaratılmışlar gibi ölümlü bir varlıktır. Her varlık dünyaya geldiği ve bu dünyada belli bir müddet yaşadıkten veya kaldıkten sonra öldüğü gibi, hiç şüphesiz insan da ölecektir. Allah hariç hiç bir varlık ölümsüz değildir. Bu dünyaya gelirken insan çıplak olarak dünyaya geldiği gibi, bu dünyadan giderken de çıplak olarak gidecektir. İşte insanın bunu hiç bir zaman hatırdan çıkarmaması gerekir. İnsan bu dünyada ne toplarsa toplasın, ne kazanırsa kazansın hepsi kalacaktır, ama insanın kendisi göçüp gidecektir. Bu dünya insan için bir misafirhanedir, misafirhanede fazla bir şey aranmaz. Ölümün ne olduğunu bilen

^{30 31} a.g.c.. Beyit No:4033,4036,4041

³² a.g.c. Beyit No:5598.5618-20

a.g.c. Beyit No:5787-89.5808

³³

a.g.e., Beyit No: 288-89,237-40.257,456

¹ a.g.e., Beyit No: 6074,6146 ⁵ a.g.e..

Beyit No: 1520-31

insan, geçici dünya saadetine kapılıp aldanmaz. Ölüp gideni gören insan da uzun müddet avunmaz.³⁶ Bunun için mağrur insan.dönek devlete, gelip geçici olan dünyaya güvenmemeli, kendisinin öleceğini, kara toprak altında çürüyeceğini ve dünyadaki hayatından dolayı ağır bir yük yüklenip pişman olacağı hatırdan çıkarmamalıdır. İnsan, insan olarak dünyada ne kadar yaşarsa yaşasın, bir gün mutlaka öleceğini, şayet iyi bir hayat yaşamışsa iyi adla anılacağı, vücudunun ölümden soma dağıldığını, iyi adın ve şölretin insanın adını ölümsüzleştirdiğini³¹ hiç bir zaman unutmamalıdır. Ayrıca dünyada mal-mülk olarak kazandığı ne varsa hepsi geride kalırken, ölümler birlikte öbür dünyaya giderken iki bez parçasından başka bir şey götürmediğim de bilmelidir. Çünkü çok yer isteyen insandan eser kalmayıp kara toprağın altına gömülüp gitmektedir.

İnsanın bu dünyadaki hayatında her dünyaya gelenin gelip geçici olduğu hususunda ders alması gereken çok önemli olaylar vardır. Yusuf Has HACİB, bu konudaki düşüncelerim delillendirmek için, dünya malına gönlünü kaptırıp ta her şeyi elde edenlerle, ben Tanrı'yım deyip sonunda Tanrı'mın denizin dibine gönderdiği Firavun'un öldüğü gibi, asası yılanı çevrilen ve deniz yarılarak oradan yürüyüp geçen Hz.Musa'nın, ölümlerini diriltiren Hz.İsa'nın, insanlar arasında seçilerek yaratılan Hz.Muhammed'in (S.A.V.) bile öldüğünü ve bu dünyanın kanununun da böyle olduğunu³⁵ misal olarak veriyor. İşte bütün bu sebepler dolayısıyla. şayet insan, ibret ve anlayışla bakacak olursa, ona bütün idrak kapıları açılacak ve bu dünyanın hali ile kanununun böyle³⁹ olduğu görülecektir.

Buraya kadar biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak ele alarak çeşitli yönleriyle belirtmeye çalıştığımı/ insanın, bundan sonra yetkin insan olup olamayacağı hususunu gündeme getirip açıklamaya çalışacağı.. Acaba yukarıda kâinatın seçkin bir varlığı olarak Tanrı tarafından seçilip beğenilerek yaratıldığı ve yüceltildiğini ifade ettiğimiz insan, mükemmel, yetkin, olgun bir varlık olabilir mi? Olabilirse bunun yolları ve şartları nelerdir? Kutadgu Bilig'de gerek ahlâkla ve gerekse insanla ilgili olarak serdedilen bilgilere bütünlüğü içerisinde müracaat edip bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, bu sorunun cevabının her şeye rağmen "evet" olacağı aşikârdır. Her şeye rağmen dememizin sebebi, Y.Has HACİB'e göre. bu dünyada insan ne kadar uğraşsın uğraşsın mükemmel olamaz, ancak mükemmel olmaya doğru yol alır. Bu durumda olgun insan

olabilmenin şartlarını, hem daha önce üzerinde durduğumuz "Kıttadgu Bilig'de Ahlâk" isimli yazımızdaki ahlâkla ilgili bilgileri, hem de şairin insan konusunda söz konusu ettiğimiz bilgileri hesaba katarak aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

Olgun insan olabilmenin ilk şartı, insanın akıllı ve bilgili olmasıdır. Akıllı ve bilgili insan akılsızca ve bilgisizce hareket etmez. Ne zaman nerede, ne şekilde hareket edeceğini bilir. Akıllı ve bilgili insan, kendisine uygun düşmeyen davranış ve hareketleri seçmez, seçmediği için de yapmaz. Akıllı ve bilgili insan, iyiliği ve doğruluğu' seçer, kötülüğü ve yanlışlığı ise seçmez. İyi ve doğru bulmadığı ve seçmediği bir şeyi de yapmaz.

Olgun insan olabilmenin ikinci şartı, Allah'ın varlığına inanmak ve O'nun rızasını kazanmak için ibadet etmektir. Allahın emirlerine göre yaşamaktır, yani O'nun yap dediklerini yapmak, yapma dediklerini yapmamaktır. İnanan insan, Allah'ın emirlerini yerine getirmek gerektiğinin bilincindedir. Bunun için, niçin ibadet yaptığını bilir ve bu bilinçle ibadetini yaşayarak yapar. İbadetin bilinerek ve yaşanarak yapılması, onu makbul eder. Ayrıca insan, yaratıldığı için bir gün mutlaka öleceğini, öldükten sonra öbür dünyada, dünyadaki hayatı boyunca yaptıklarından dolayı hesaba çekileceğini, bu sebeple de dünyadaki hayatını mümkün olduğu kadar çok ibadet ederek geçirmek gerektiğini de bilmelidir. Allah'ın rızasını kazanmak için ne yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır. Bu dünyadaki hayatında hiç bir hususta acele etmemesi gerekirken insan, ibadet hususunda acele edip, ibadetini zamanında ifa etmelidir. O halde insan, olgun insan olmak istiyorsa, öncelikle inanmalı, inanmanın gereği olarak ibadetini zamanında yapmalı, yani bu dünyadaki hayatım yaşarken görevinin ve sorumluluğunun ne olduğunu bilmeli ve ona göre yaşamalıdır.

Olgun insan olabilmenin üçüncü şartı, faziletli olmaktır. Faziletli olan insan bilgili olur, bilgili olduğu için de bilgili olan insana uygun düşmeyecek davranış ve hareketlerde bulunmaz. Bilerek hiç kimsenin aleyhinde çalışmaz, hem kendi lehinde ve hem de başkalarının lehinde çalışır. Faziletli ve bilgili bir insan, bilerek hiç kimsenin saadetine engel olmaz. Kendisi için iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olan bir şeyin başkası için de iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olduğunu bildiği gibi, kendisi için kötü, yanlış, çirkin, adaletsiz vs. olan bir şeyin kendisi gibi olan başkaları için de kötü, yanlış, çirkin, adaletsiz vs. olduğunu da bilir. Onun için lüç kimsenin mutluluğuna engel olmak islemez.

Olgun insan olabilmenin dördüncü şartı, hoşgörülü, sabırlı, yumuşak huylu ve sakin olmaktır. Hoşgörülü, sabırlı, sakin olan insan hiddetlenmez, öfkelenmez,

³⁶ a.g.c.. Beyit No: 3528.3559,3561

³⁷ a.g.e.. Beyit No: 1144,5572-73

³⁸ a.g.c. beyit No: 4710-20

³⁹ a.g.e.. Beyit No:6343-45

acele etmez. Çünkü bu durumlar insanı akılsıza ve bilgisize çevirir ve insanın fevri hareket etmesine sebep olur. Hiddetli, aceleci ve sabırsız olmak, insanın yanlış hareket etmesine sebep olur ve ele alman iş. hüsrana neticelenir. Bu ise insanı pişmanlığa ve dolayısıyla huzursuzluğa sürükler. Bunun için, insan şayet işinin iyi neticelenmesini istiyorsa, hiddetli, aceleci ve sabırsız değil, tam tersine, hoş görürü , sakin ve sabırlı olmalıdır. Ayrıca hiddetli ve toleranssız olmaklık, karşıdaki insanın kalbinin kırılmasına vesile olan kaba ve küstah davranmayı gerektirirken, hoş görülü, sabırlı ve sakin olmaklık karşısındaki insanın kalbinin kazanılmasına vesile olan nazik ve tevazulu davranmayı gerektirmektedir. Birinci davranış şekli insanların birbirlerinden nefret edip uzaklaşmalarına sebep olurken, ikinci davranış şekli insanları birbirlerine yaklaştırıp sevgi ve saygı duymalarına sebep olmaktadır. O halde insan, olgun insan olmak istiyorsa hoşgörüyü, sabrı ve sakin olmayı bütün davranış ve hareketlerinin temeli ve esası haline getirmelidir.

Olgun insan olabilmenin dördüncüsü ile çok yakın ilişkisi bulunan beşincisi ise, alçak gönüllü olmaktadır. Alçak gönüllü olan insan, kibirlenmez, büyükmmez. Çünkü böyle bir insan, kibirliliğin insanı insan olmaktan uzaklaştırdığını, insanın kendisini yükseklerde görerek kendisi dışındaki insanları hakir, hor ve küçük görmesine sebep olduğunu bilir. Alçak gönüllülüğün ise insana ve saadete uygun düştüğünü de bilir. Şayet insan alçak gönüllülüğü bir kenara bırakarak kibir ve gururunun esiri olursa, o zaman saadet (kut) insandan ayrılır. Bunun için alçak gönüllü olan insan, saadeti bulunduğu yerde tutan şeyin tevazu ve alçak gönüllülük olduğunu da bilir. Bu bilinçteki insan ise alçak gönüllü olmayı hayatının temel prensibi haline getirir. Bundan dolayı alçak gönüllü olan insanlar, herkes tarafından sevilirler ve itibar sahibi olurlar. Kibirli ve gururlu insanlar ise tam tersine kendilerinden nefret edilen sevimsiz insan olurlar. O halde insan olgun insan olup itibar kazanmayı ve saadete erişmeyi istiyorsa alçak gönüllülüğü hayatının temel prensibi haline getirmeli, insanlara karşı nezaket ve tevazu çerçevesi içinde kalarak, insanlık neyi gerektiyorsa öyle davranmalıdır.

Olgun insan olabilmenin altıncı şartı, kanaatkar olmaktadır. Elindekiyle yetinmesini ve bundan dolayı da şükretmesini bilmektir. Dünya malının dünyada kaldığının, buna karşılık kendisinin ölümle birlikte bu dünyadan ayrıldığının bilincinde olmaktadır. Dünya malına pek değer vermemektir. Bunun tersine, insanı doyurmadığı için aç gözlülüğün sonunun olmadığını, insanı hırs ve tamahının esiri ederek devamlı olarak daha fazlasını elde etmek için kamçıldığını, böyle duygularla dolu hayatın ise insana huzur yerine huzursuzluk getirdiğinin de bilincinde olmaktadır. Aç

gözlülüğün tedavisinin olmadığını bilmektir. Aç gözlü insan, tamahkâr ve cimri olurken, tok gözlü insan cömert olur. Bunun için insanın kanaatkar, uyanık, ihtiyatlı ve işinin ehli olması gerekir. Kanaatkar bir duyguyla, aç gözlülüğün, mal hırsından, arındırılmış olarak, işe yarayanla işe yaramayan arasındaki farkı fark edebilmelidir. Kanaatkar insanda mal hırsı bulunmadığı için, hırsızlıktan dolandırıcılıktan ve rüşvet almadan her zaman, her yerde uzak durur. Kanaatkar insan cömert olur. ama el kesesinden yani devlet kesesinden cömertlik yapılmıyacağım bilir. Kısacası kanaatkar insan, saf, halisane duygularla iyi. doğru ve dürüst hareket eder ve kendi dışındaki insanlarda kendisi konusunda bir güven hissi uyandırır. Bundan dolayı kanaatkârlık, olgun insanda bulunması gereken bir özelliktir.

Olgun insan olmanın yedinci şartı, nefsinin esiri olmamaktır. Kendini bilen ve tanıyan insan nefsinin esiri olmaz. Nefsinin esiri olmayan insan, kendisini her türlü kötülükten, her türlü yanlıştan, her türlü adaletsizlikten vs. uzak tutar. Kendini çok iyi gözetir, çok iyi korur. Nefsinin esiri olmayan insan, kendisine her yönden hakim olmasını bilir. Kendisini bilip, kendi nefsinin esiri olmayan insan, ne zaman nerede, ne şekilde hareket edeceğini bilir. Ömrü boyunca iyilik ve doğruluk yolunda yürür; bu yoldan ayrılmaz, ayrılmamak için büyük gayret sarfeder, bu gayretiyle olgun insan olmasını engelleyen engelleri bir bir aşarak olgun insan olmaya doğru ilerler. Kendisini, kendi nefsinin bu şekilde eğitip şekillendiren insan, kendi nefsinin eğitip şekillendiremeyen bilgisiz ve kötü insanlarla düşüp kalkmaz. Bunun için insan bütün bulanıklıklardan, bütün kötülüklerden kendini arındırmak istiyorsa, önce kendi nefsinin terbiye etmelidir, kendi ruhunu temizlemelidir. Heva ve arzu peşinde koşmamalı, nefsinin hakim olup başkalarının dedikodusunu yapmamalıdır. Çünkü heva ve hevesine hakim olamamak demek, onların esiri olmak ve insanın hayatının zahmet ve sıkıntı içinde geçmesi demektir. O halde insan, olgun insan olmak istiyorsa, nefsinin esiri olmamalı, heva ve hevesine hakim olmalı, böylece gazaba gelip hiddetlendiğinde onu yenebilmelidir. Kısaca söylemek gerekirse,aklı, bilgisi ve fazileti sayesinde nefsinin bunların esiri ederek devamlı kontrol altında tutabilmelidir.

Olgun insan olabilmenin sekizinci şartı, helâl kazanıp, helâl yemek, harama yaklaşmamak ve her zaman haramdan uzak durmak demektir. Bu ise neyin helâl olduğunu, neyin de helâl olmadığını bilmeyi gerektirir. Helâl kazanıp helâl yemenin hiç kimseye hiç bir zaman zarar vermediğini bilmek demektir. Helâl kazanına, kazancın bereketini arttırır. Helâl kazanıp, helâl yiyenlerin mallarının nehirler kadar bol olması bu sebeptir. Bundan dolayı insan, helâl kazanmanın ve helâlinden yemenin ne olduğunun

bilincinde olmalı, harama hiç bir zaman el uzatmadan, kendini gözetmeli ve korumalıdır. Helâl ve haramı ayırt etmesini bilen insan hep helâli tercih eder ve yapar. İçilmesi haram olan içkiyi tercih etmediği için içme/, yapılması haram olan zinayı tercih edip yapma/. Çünkü helâl ve haram arasındaki farkı fark edecek şuurdaki bir insan, bu tip davranışların da kendisine uygun düşmeyeceğini ve yakışmayacağını bilir. Ayrıca hırsızlık, rüşvet vs. gibi davranışların da kendisine uygun düşmeyeceğini de bilir. Bu sebeple olgun insan olup hem bu, hem de öbür dünyada saadete kavuşmayı gönülden arzu eden bir insan, kendini gözetip koruyarak haramdan uzak durur ve helâl olan şeyleri yapmak için gayret sarf eder. Öyleyse insan, helâl kazanmalı, rüşvet almamalı, içki içmemeli ve zina yapmamalıdır. İnsan ancak böyle hareket ettiği takdirde kendisini olgunlaştıracak olan yola girmiş ve bu yolda yürümeye devam etmeye karar vermiş demektir.

Olgun insan olabilmenin dokuzuncu şartı, vefa ve merhamet duygusunun geliştirilip olgunlaştırılmasıdır. Vefalı ve merhametli bir insanda, başkalarının iyiliğini isteme ve bu hususta onları destekleme duygusu her zaman vardır. Hem kendisi hem de başkalarının iyiliğini düşünüp gözetken insan ise insanların en seçkini ve en iyisi sayılır. Böyle bir insan halk nazarında muteber, itibarlı insandır. Zaten insanlık adı iki şey gerektirir ki, bunlardan biri vefa, merhamet ve şefkat, diğeri de aç gözlülüğün, cimriliğin zıddı olan cömertliktir. Kendisim, kendi menfaatini düşünen insan vefalı ve merhametli olamaz. Vefalı, merhametli ve şefkatli bir insanın, cefa ve zulümle uzaktan veya yakından hiç bir ilişkisi olamaz. Çünkü böyle bir insan, cefa ve zulmün yanan bir ateş olduğunu, bıma karşılık vefa ve merhametin akan bir suya benzediğim bildiği gibi. ateşin kendisine yaklaşanı yakıp mahvettiğini, buna karşılık akan suyun geçtiği yere hayat verdiğini ve oradan türlü türlü nimetler yeşerdiğini de bilir. Bu sebeple insan, şayet, iyi, seçkin, itibarlı ve olgun insan olmak istiyorsa, vefalı ve merhametli olmalı, bütün insanlara iyilik etmeli, kötülere şefkatle yaklaşarak onlara iyi ve doğru yolu göstermeli, küçüğüne, büyüğüne, sevgi ve saygılı olmalı ve bu yoldan hiç bir zaman ayrılmamalıdır.

Olgun insan olmanın onuncu şartı, menfaatçılığı, çıkarıcılığı yenip fedakârlık duygusunu geliştirip olgunlaştırmaktır. Fedakâr insan, kendi menfaatini ön plana çıkarma duygusunun insanı kul ve esir yaptığını, bunun ise insanı zahmet ve sıkıntıya soktuğunu bilir. Böyle bir insanın başkalarına iyiliği ve faydası dokunum acağını da bilir. Oysa seçkin ve itibarlı insan, kendisini değil başkalarını düşünen, her türlü zahmet ve sıkıntıya katlanarak başkalarının iyiliğini isteyen, insandır. İnsan, insan olmak için Tann'nın kullarının iyiliği için çalışmalıdır. İnsan,

kendi menfaati ile başkalarının menfaatini ö/deşleştirebilmelidir. İnsanların iyisi, itibarlı ve seçkini, başkalarına faydalı olmak için çalışır. Bir topluma lüzum olan insan da, böyle ideal olan insandır. Başkalarının iyiliğine çalışmak insana zevk verir. O halde insan hayatta iken insan adına lâıyk bir şekilde yaşayarak kendini yüceltmek istiyorsa, başkalarının lehinde olmayı ve iyiliği için çalışmayı, kendi menfaati ile kendisi gibi olan başkalarının menfaatini özdeşleştirmeyi bir prensip haline getirmeli ve bu prensibinden hiç taviz vermeden yaşamalıdır.

Olgun insan olmanın onbirinci ve belki de en önemli şartlarından birisi hayali olmaktır. Çünkü insan için her zaman ve her yerde, her türlü uygunsuzluğa, her türlü kötülüğe engel olacak yegane şey "haya" dır. Haya sahibi olan bir kimsede, yukarıdan beri saymaya çalıştığımız bütün iyi vasıflar olduğu gibi, başkalarının ayıbını örtme, sır saklama, gıybet etmeme, başkalarına iftirada bulunmama, kıskanmama, onu bunu çekiştirmeme vs. gibi iyi vasıflar da bulunmaktadır. Çünkü Y.Has HACİB'e göre, kötü tabiatlı olan insanları düzeltecek yegane şey "haya"dır. "Haya" insanı her türlü iyiliğe sevk eden vasıftır. "Haya" sahibi insan, insanların en seçkini ve en itibarlı sayılır. Bu sebeple böyle bir kimseye herkes güvenir ve her iş, her şey teslim edilebilir. O halde insan her türlü kötülüğe ve uygunsuzluğa engel olmak ve kendini yüceltmek istiyorsa "haya"lı olmak zorundadır.

KAYNAKÇA

ARAT, Ord.Prof.R.Rahmeti; "Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi". Türk Kültürü. S.98,Ayyıldız Mat. Aık. 1970.

ARSAL, Ord.Prof.Dr.Sadri Maksudi : Türk Tarihi ve Hukuk, İsmail Ay gün Mat., İst, 1947.

ARSLAN, Doç. Dr. Mahmut; Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı, Edebiyat Fak.Basımevi.İst.,1987.

ARVASI,S.Ahmed; Türk İslam Ülküsü, C.3, Bayram Yayıncılık.İst.,1991.

CARREL. Dr.Alexis; Bilinmeyen İnsan. Çev.Nasuhi BAYDAR.SemihLütfi Kitabevi, İst. 1940.

GENÇ, Doç.Dr.Reşat; Karahanlı Devlet Teşkilatı, Tifdruk Mat. İst. 1981

İNALCIK. Halil; The Middle East And The Balkans U nder The Ottomon Empire Essays On Economy And Society. Printed in the United States of America, Bloomington, 1987

İNAN. Abdilkadir; "Yusuf Has HACİB ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar'Mürk Kültürü, S.98. Ayyıldı/ Mat.. Ank.. 1970.

KAFESOĞLU. İbrahim; Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri. Kültür Bakanlığı Yayınlan, İst.. 1980

KARAHAN. Prof.Dr.Abdülkadir; Türk Kültürü ve Edebiyatı. M.E.B.jst.. 1992.

KARAM ANLIOĞLU, Doç.Dr. Ali F.; "Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair", Türk Kültürü, S. 98, Ayyıldı/. Mat.. 1970.

KÖPRÜLÜ, Ord. Prof.Dr. M.Fuad ; Türk Edebiyatı Tarihi. Yüksel Mat., İst.. 1980.

TÜRKER-KÜYEL.Prof.Dr.Mübahat; "Kut. Farabi ve İbn-i Sina'daki Al-Akl Al-Faal İçin Bir Temel Oluşturabilir ini ?". İbn Sina Doğumunun Bininci Yıl

Armağanı (Derleyen: Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI).T.T.K. Basımevi, Ank.. 1984.

TÜRKER-KÜYEL. Prof.Dr. Mübahat; "Farabi. Hikmet ve Kutadgu Bilig". Erdem. C.7.S.20, T.T.K.Basımevi.Ank..Ocak 1991. Mart-1995.

TÜRKER-KÜYEL, Prof. Dr. Mübahat: "Kutadgu Bilig'de Aile Kavramı". Bilge,S.3. İlköz Matbaacılık. Ank.. Ocak-1995

MENGİ. Prof.Dr.Mine; Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Burak Mat.,Ank., 1994.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin; Felsefî Anthropoloji İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri, Edebiyat Fakültesi Mat, İst., 1971.

Yusuf Has HACİB; Kutadgu Bilig, Çev:Reşit Rahmeti ARAT. T.T.K.Basımevi,Ank..1988.

TÜRKMEN ŞAİRİ SEYDİ

TURKOMAN POET ŞEYDİ

Nergis BİRAY

ÖZET

Bu yazıda 19.yy.Türkmen edebiyatının klasik şairlerinden Seyitnazar Seydi'nin hayatı, şiirleri, halkının içinde bulunduğu zor şartlardan onları kurtarmak amacıyla gösterdiği gayret üzerinde durulmaktadır. Seydi'nin şiirleri, muhteva açısından ele alınmakta, onun veri, şiir örnekleriyle Türkmen edebîyatı içindeki anlatı haktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyitnazar Seydi, Türkmen Şiiri

ABSTRACT

The study deals with life of Seyitnazar Sydi who is one of the classical poets of 19th.century Turkoman Literature. The article also talks about his poems and his efforts that he made in order to save his people from the difficult situation that they were in. in the study his poems handled in context and his place in Turkoman literature is given through examples from the poems.

Key JWords: Seyitnazar Seydi, Turkoman Poetry

Türkmenin klasik şairi Seyitnazar Seydi'den bize kadar gelen edebî miras, "Olur Yârenler" adlı lirik-destanî bir şiir ve "Goşa Pudagım" adlı bitirilememiş bir destandan ibarettir. Halk arasından toplanan bu materyaller; şairin hayatı, işi, tarihî şahıslarla dostluğu, siyasî cemiyetlere bakışı hakkında sonuca varmak için yeterlidir.

Seydi. Çarcev eyaletinin Karabekevil köyünde Ersan Türkmenlerinin arasında dünyaya gelmiş, çocukluk ve gençlik yıllarım da burada geçirmiştir. Şairin gerçek adı Seyitnazar'dır. Seydi, onun edebî mahlasıdır. O, "Gal İmdi" şiirinde babasının Habip Hoca olduğunu söyler:

"Kıblagehim. atam, çeşmim, çırağım,
Habip Hoca. ner pelivan, gal imdi."

(Kıblegâhim, babam, çeşmim, çerağım,

Habip Hoca, güçlü pehlivan, hoşça kal.)

Onun bu şiirinin devamından Mehti adlı erkek kardeşiyle Orazbibi adlı kız kardeşinin olduğunu da öğreniyoruz:

"Bir atadan Meti yalnız gardaşım,
Bihabar sen. düşman alıpdır daşım.
Hicran odı bilen ciğerin dağlan
Orazbibi. naçar doğan gal imdi."

*(Bir babadan Adeti yalnız kardeşim,
Habersizsin,.düşman almıştır dışım,
Hicran ateşiyle ciğerin dağlayan
Orazbibi, çaresiz kardeş, hoşça kal.)*

Yukarda bahsedilen destanda Seydi'nin annesi ve başka kız kardeşleri hakkında bilgi bulmak da mümkündür. Seydi'nin annesine Gövherşat derlenniş.

* Bu yazı. Türkmen Edebiyatımı! Tarihi. III Cilt. Aşgabat 1977 adlı eserin "Seydi" (s. 79-120) ile ilgili kısmının Türkiye Türkçesine aktarılmasından ibarettir. *(Yrd. Doç. Dr.) Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Gövhersat. torunları Mirhaydar ile Mirhasan hasta olarak yalarken, onların yanma gelir ve derin bir kederle dualar eder.

Bu esere. Orazbibi'yle birlikte Seydî'nin Orazbagt ve Gam adlı kardeşleri de alınmıştır. Onlardan biri:

"Orazbagt diyr, gardaşlarım,
Sövdaya galan başlarım,
Goçaklarmı. serhoşlanm,
Mürzam. boy, boy, boy!"

*(Orazhaht der, kardeşlerim,
Alış verişe kalmış başlarım,
Koçaklanın, sarhoşlarım,
Mirzam, vay, vay, vay!)*

diyerek, ölüm yatağında yatan gençler için acı çekerken diğeri de:

"Boldı bağrım ezim ezim,
İçde yürek üzüm üzüm,
Garri diyer. iki gözüm,
Gaşım boy, boy, boy!"

*(Oldu bağrım ezim ezim,
İçte vürek üzüm üzüm,
Gam söyler, iki gözüm,
Kaşım vay, vay, vay!)*

diyerek ona eşlik eder.

Anlaşıldığına göre Seydî'nin bir erkek kardeşi ile üç kız kardeşi vardır. Bir rivayete göre. Orazbibi, Beherdenli biriyle evlenmiştir. Kardeşlerinin diğerleri hakkında hiçbir bilgi yoktur.

Şair. ömrünün büyük kısmını hayat arkadaşı Hatice ile geçirmiştir. Amuderya boylarında anlatılan çeşitli hikâye ve rivayetler, şairin, Hatice için yazdığı şiirleri ve onların evlenmeden önce de görüşmelerini tasdiklemektedir. Şair, gençlik yıllarını anlattığı bir şiirinde, şöyle söyler:

"Gündüz yardan ayrı düşüp, ağlayıp.
Geceler kavuşup, gülen yerlerim..."

*(Gündüz vardan ayrı düşüp, ağlayıp,
Gece/er kavuşup, güldüğüm yerler...)*

"Hatice'nin ıslı reyhan yüzünden.
Isgap ısgap buse alan yerlerim."

*(Hatice 'nin kokulu reyhan yüzünden,
Koklaya koklaya buse aldığım yerler.)*

Seydî'nin Hatice'yle kaç yıl birlikte yaşadığı bilinmiyor. Ama onların Begnazar, Sahıpnazar adlı oğulları "biraz gelişip yetiştiğinde" Hatice vefat

etmiştir. Oğulları genç yaşta ölünce Seydî, "Begnazarım" "Zulalımdan" adlı duygulu şiirlerini yazmıştır.

Şairin, Mirhesen ve Mirhaydar adlı oğullarının ikisi de hastalık sonucunda genç yaşta ölmüştür. Bu hadise, "Goşa Pudagım" destanında, Mirhaydar'ın ağzından söylenen "Hoş Galin" (Hoşçakalm) şiirinde şu şekilde ifade edilmektedir:

"Görseniz siz hemme doğan, gardaş, yar.
Dünya bolar sizin başınıza dar. Eksüklerim,
ağlaşar siz zan-zar, Patma, Zölire atlı uyam.
hoş galm."

*(Görseniz siz bütün yâren, kardeş, yâr.
Dünya olur sizin başınıza dar, Eksiklerim
ağlaşırsınız zâr u zâr, I'alma, Zühre adlı kız
kardeşim, hoşçakalm.)*

Bu mısralarda adı geçen bu iki kızdan, eserde sürekli bahsedilmektedir. Bunu da göz önünde bulundurarak. Seydî'nin iki tane de kızı olduğunu söyleyebiliriz. Şâir, bu eserde,)aıkarda adı geçen oğlanlarının annesinin Totı olduğunu da vurgulamaktadır. Hatice'nin vefat tarihi bilinmediği gibi, Seydî'nin Totı ile ne zaman evlendiği de belli değildir. Totı hakkında ve Seydî'nin hayatıyla ilgili önceki eserlerde çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Ama şâirin:

"Ey yaranlar, Totı geldi salama, Dil yetirmen
Hatıca dek sonama, Seydî diyer, menin köne
yarama. Burç dökerler, dert üstünden duz
bolar."

*(I'A' yârenler, Tûtî geldi selâma, Dil
uzatmayın Hatice gibi sunama, Seydî
der, benim eski yarama, Biber dökerler,
dert üstüne tuz olur.)*

demesi ve Mirhaydar'la Mirhasan'm annesinin Totı olduğunu belirtmesi, Totı geldiği zaman Seydî'nin "eski yarasının depreşmesi", öncelikle, Hatice'nin yokluğunu anlatır. Neticede de, şairin Totı ile evlenmiş olduğunu gösterir. Totı; iki oğul ve iki kızın anası olup. onların hiç birinin de hayata atıldığını göremeden ölmüştür. Totı vefat ettikten sonra, Seydî'nin çocukları Mirhaydar, Zühre ve Fatma öksüz kalırlar. Bundan sonra şair Şemşat ile evlenir. Bu evlilikle ilgili, halk arasında ilginç bir hikâye de anlatılır. Çocuklar anasız kaldıktan sonra. Seydî'nin yakınları onlara bir anne bulmak gerektiğini söyler. Onlar: "Beherden'de bir kız evlenmiş. Daha altı ay bile geçmeden kocası vefat etmiş. O zamandan beri yalnız yaşıyormuş, adına ise Şemşat diyorlar." deyip, şairi onunla evlenmesi için ikna etmeye çalışırlar. Seydî, bu görüşü uygun bulup Garrıgaladan (Seydî, o yıllarda Garngala'da yaşamaktadır.) Beherden'e gider. Sora sora Şemşatlan

bulur... Onunla görüşüp durumunu anlatır. Ağalarının da kabul etmesiyle Seydî. Şemşad'ı alıp geri döner. Şair. Belierdeifde bulunduğu zamanlar Şemşat için de şiirler yazıp ona bağışlamıştır. O. bu şiirinde, öncelikle, Şemşat "m güzelliğini, suretini, boy boşunu vafeder. Sonra kendinin Hatice'den ebediyen ayrı düşüp, bu günlere kadar geldiğini anlatır.

Şemşat. Garrıgala'ya vardıkdan sonra. Seydî'nin çocuklarını derler, toparlar. Şaire hürmet ettiği gibi onları da korur, gözetir. Üvey ana olduğunu hissettirme/. Seydî. ömrünün sonuna kadar Şemşat ile yaşamıştır.

Seydî. savaşçı ruha sahip bir insandır. Onun bütün ömrü, ar. namus konusunda çalışmakla geçmiştir. Şimdiki Türkmenistan'ın geniş bozkırında Seydî'nin geçmediği yol. çiğnemediği çöl, varmadığı yurt, görmediği köy kalmamıştır. O, kendi ihtiyarıyla gönül eğlendirmek için seyahat etmemiştir. Zaman zaman mecburiyetten, zaman zaman da ilmî derecesini, düşüncesini geliştirmek için yurttan yurda gezmiştir. Cemaatinin hür yaşama hakkını kazanmak amacıyla verdiği mücadelede halkıyla aynı fikirde olması da şairin "gezgin olmasının" asıl sebeplerinden biridir. Onun. ilk olarak Hive'de karşılaşp dost olduğu Zelili ile Garrıgala'ya dönmesi, vatan uğrunda uzun yıllar birlikte çalışılan yukarda bahsettiğimiz duruma bir örnektir. Yurdun siyasî durumu, Seydî'nin ömrünün son yıllarını Garrıgala çöllerinde geçirmesine sebep olur. Burada yaşadığı dönemlerde de şairin hayatı sükûnet ve rahat içinde geçmemiştir. O, ordu komutanı olarak daima oradan oraya çağrılıp durmuştur. Çiftçilikle uğraşan köylülerin mallarına el konulmasına yüreği dayanmayan Seydî, çağrıldığı hiç bir görevden imtina etmemiştir. Onun Gürgen'de, Etrek'te. Garrıgala'da, Çendir'de, Dayna'da bulunup düşman ile savaştığı konusunda Sumbar boyunun yaşlıları türlü rivayetler anlatmaktadır. Ama ufak tefek galibiyetler dikkate alınmazsa Seydî, çoğunlukla talihsizliklerle karşılaşmıştır. Bir başka rivayete göre. bu uğursuzluklar, sonunda, Seydî'nin ölümüne sebep olmuştur. Bu rivayetlerin birinde. Garrıgala çöllerinde yaşayan Gölden, Yomut Türkmenlerinin üstüne, İranlı Ahmedali Mürze ve yağmacı askerlerinin hücum ettiği. Seydî "nin bunlarla savaşırken vurularak öldüğü anlatılmaktadır.

Başka bir malûmata göre. Seydî. Kürt hanına esir düşmüş, dört yıl esir olarak kalmış, sonra da vefat etmiştir. "Seydî Hakkında Sohbet" adlı edebî eserdeki malumata göre ise şair. zindana atılmış, işkence ile öldürülmüştür.

Şairin esir düşüşü hakkında daha çok itibar edilen bir rivayet daha vardır.

Seydî'nin de katıldığı büyük bir savaşta Türkmenler aciz kalır ve geri çekilirler. Seydî. iki ordu arasında kalır ve kaçması mümkün olmaz. Düşman askerleri, kaçan Türkmenleri dağıtır. Atı yaralanan ve Türkmenlerden ayrı düşen Seydî yalnız kalır. Şair. burada düşmana esir düşebileceğim düşünerek "Gel İmdi" adlı şiirini söyler. Onun:

"Bile "gazat" diyip çıkan, goçlanm. Siz
gaçdımz, düşman aldı daşlanm,
Hemdem bolup gezen hemsırdaşlanm,
Denim-duşum. yarı-yârân, gal imdi."

(Birlikte "gaza " deyip çıkan koçlarım,
Siz kaçınız, düşman aldı dışlarım,
Sırdaş olup gezdiğim hemsırdaşlanm,
Yaştlarım, yâr uyar ân, hoşçakal.)

şeklinde söylediği dörtlük de bu fikri tasdiklemektedir. Aradan zaman geçer. Savaştan sağ salim dönüp gelen Türkmen askerleri, Seydî'nin atının vurulup düştüğünü akrabalarına, ailesine haber verirler. Bütün il. onun yasını tutar. Ama şair. yedi gün sonra umulmadık bir şekilde çıkıp köyelerine gelir. Aç susuz, 3'aya olarak u/ak yollardan gelen kahramanını karşılayan halk ziyadesiyle sevinir. Seydî, bu sırada hafızasına naksettiği "Gal İmdi" şiirim halka okur. Gerkez'in yaşlılarından Allayar Gurbanov'un söylediğine göre, bu olay 1830 yıllarında meydana gelmiştir. Seydî. bu hadiseden beş altı yıl sonra ağır bir hastalığa tutulmuş ve vefat etmiştir. Bu rivayet, gerçeğe yakındır. Çünkü Seydî, bir şiirinde arkasında oğul uşağının da kalmadığını, bu olayın Mirhasan ile Mirhaydar'm ölümünden sonra meydana geldiğini ifade etmektedir:

"Gelen geçer bu yalancı cahana, Her
kime bir işi eyler bahana. Mende ne
perzent bar, ne de nişana. Yürekde dag-
dövün arman, gal imdi."¹

(Gelen geçer hu yalancı cihâna, iler
birine bir işi eyler bahane, Bende ne
çocuk var, ne de nişane, Yürekde yara,
keder, istek hoşçakal.)

Seydî'nin ölümü ile ilgili bunun gibi malûmatlara ve gerçek olaylara dayanarak, o. tahminen 1836 yılında vefat etmiştir şeklinde bir sonuca varabiliriz. Şairin doğduğu yıl hakkında da farklı yazarlar, çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda eldeki materyaller toplanıp, onun 1775 yılında doğduğu şeklinde bir neticeye ulaşılmıştır.

Seydî'nin edebî mirası, uzun bir süre sonra toparlanmış ve araştırılıp incelenmeye başlanmıştır. Aslında, Ekim

¹ Garrıyev M.: Seydî, Ömri ve dörediciliği, Aşgabat, 1962, 24-26 sah. *

ihtilâlden önce Orta Asya'ya. Türkmenlerin arasına çeşitli maksatlarla gelen Avrupa ve Rus oryantalistlerinin makalelerinde ve seyahatnamelerinde Sevdî'nin adına rastlanmaktadır. Ama, bu tür malûmatlar, şairin edebî mirasım araştırmak amacıyla verilmemiş sadece küçük birer bilgi olarak kalmıştır.

Seydî'nin şiirleri, şimdiye kadar yedi defa basıldı. 1926-1976 yılları arasında çıkan bu külliyyat ~ her açıdan gittikçe olgunlaştı, tamamlandı. Neşredilen eserlerin söz başlarında, Seydî'nin eserleriyle ilgili yazılarda, onun vatanseverliği, keskin dili ve kılıcıyla zor durumda bulunan halka canım bile feda edercesine hizmet eden bir insan olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ama, Seydî'nin dünya görüşü hakkında, zaman zaman bazı doğru olmayan fikirler de ortaya atılmıştır. Bunları belirtmeden geçmek mümkün değil. Bu tür fikirler, şairin ilk defa şiirlerinin basılıp halk arasında yayılmasından sonra ortaya atılmıştır. "Seydî'yi Nasıl Düşünmeli?"¹ adlı makale, bu külliyyat hakkındaki ilk yazıdır. Yazar, Seydî'nin sadece, molla ve hocalara, vatana, emeğe bakışı, dili hakkında fikirlerini belirtiyor. Bu yazıda şairin bakış açısı idealleşüriliyor. Yazar: "Sevdî başka Türkmen şairleri gibi hayalci ve hurafelere inanan bir şair değil."⁴ diyerek, aşağıdaki iki mısrayı örnek gösteriyor:

"Seydî neyler imanı. Barca
ölür. yok gümanı."

(*Seydî neyler imanı, Hepsi
ölür, yok fikri.*)

Bu mısralarla ilgili olarak yazar ("Okııcı"), Seydî'nin inanışının başka şairlerinkinden daha güçlü olmadığını anlatmak istiyor. Bu, elbette doğru değil. Şairin, inanmış biri olduğunun tartışma götürmeyeceğini, onun bir çok şiiri ispat etmektedir.

Bunun arkasından "Seydî Kimdir?"⁵ adlı bir makale yazılmıştır. Burada "Okııcı". "Seydî'yi Nasıl Düşünmeli?" adlı önceki makalesinden hareket

¹ Seydî. sayılan goşguları, Aşgabat, 1926. Seydî, Sayılan goşgular, Aşgabat 1940 (Çapa tayyarlan Ahundo\ -Gürgenli) Vatançı şahir Seydî, Aşgabat 1942 (Çapa tayyarlan Baynuhaminet Garnyev), Seydî Sayılan eserler, Aşgabat, 1948 (Çapa tayyarlan Baymuhammet Garnyev), Seydî. Sayılan eserler, Aşgabat. 1955 (Çapa tayyarlan Kaynın Cumayev), Seydî. Sayılan eserler, Aşgabat. 1959, Seydî. Sayılan eserler. Aşgabat, 1976 (Çapa tayyarlanlar K. Cumayev. M. Garnyev, S. Durdiyev). ³"Okııcı"; "Seydî'ni Nehili Düşünmeli?" "Türkmenistan" gazetesi. 1926 31 oktyabr. ⁴ a. g. m.

⁵ Geldiyev M.: "Seydî Kimdir?" "Türkmenistan" gazetesi, 1926. 15novabr.

ediliyor. Yazar (M. Geldiyev); eski edebiyat gözden geçirildiğinde. Seydî'ye, devrine bakarak kıymet vermek gerektiğini söylüyor. O, "Okııcı". Seydî'nin bakış açısı ile ilgili fikirlerini çürütmeye çalışmaktadır. Ama bu konuda o da ileri gitmiştir. "Seydî, ışıldayan bir dinci, sufizmin jâikan saflarına yerleşmiş bir sofu ... bir islamcı"⁶ diyerek Seydî'yi başına beyaz sarık dolayrp, sadece dinî düşünceleri vaaz eden molla ve hocalardan da yukarda bir mevkiye koyuyor. Bu, elbette yanlıştır. Şairin inançlılığı, inancının kurallarını halka vaaz etmesi şeklinde değildir. Seydî, vatana, halka hizmet ederek kendi devrindeki bütün Türkmenleri hür olma savaşıma ve saadet içinde yaşamaya çağırır bir şairdir.

"Okııcı" tarafından yazılan "Yine de Seydî Hakkında" adlı makalede de şairin sadece fikirlerinden bahsediliyor. Bu defa yazar, Seydî'yi Mahtumkulu'ndan da üst makamlara koyuyor, önceki makalesinde söylediği fikirlerini daha geniş açıdan inceleyip anlatmayı hedefliyor. O: "... biz, Seydî'yi-bir dinsiz, bir tanrısız olarak göstermedik. Dinî hurafelere inandıkları için, asıl dinî usullere göre hareket etmekte bir çok kaşıklık yaşayan Türkmenler'in diğer şairleri gibi bir inanışa sahip değil, dedik..."⁸ diyerek, Seydî'nin dine bakışının diğer şairlerinkinden farklı olduğunu ortaya koyuyor. Fikrimizce bu değerlendirme, şairi yermektedir.

M. Geldiyev, "'Okııcı"nın bu sözlerini toparlayıp ilmî yönden değerlendirmek için ona cevap"⁹ adlı makalesini "Okııcı"ya cevap şeklinde yazmıştır. Burada daha önce yazdığı "Seydî Kimdir?" başlıklı makalesindeki fikirlerini genişletip geriye döner. Sonunda Seydî'de, Mahtumkulu ve diğer klasik şairler gibi, sadece inanmıştır. Bu görüş, şairin bakış açısını ele alan doğm bir değerlendirmedir.

Seydî'nin vatanseverliğinde ilgili tasdiklenmemiş bazı görüşler de öne sürülmüştür. Bu konuda, 1948 yılında yayınlanan külliyyatının sözbaşında Seydî için: "Seydî. öncelikle Çarcev-Ersan Türkmenlerine liderlik eden kahraman bir komutan, vatansever bir şairdir. O, bütün ömrünü, Buhara emîri Şalimurat Velnama özellikle de onun oğlu Mirliaydar'a ve Hive hanlarına karşı savaşmakla geçirmiştir."¹⁰ deniliyor. Sonuçta da Seydî'nin vatanseverliğinin millî bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiği belirtiliyor. Bu, doğrudur.

⁶ Geldiyev M.; "Seydî Kimdir?", "Türkmenistan" gazetesi, 1926, 15 noyabr.

"Okııcı". Yine de Seydî Hakmda. "Türkmenistan" gazetesi, 1926. 17 noyabr. * a. g. m.

⁹ Geldiyev M. "Okııcı" yoldaşın yekece sözlemin (cümlesin) dememek bilen. özüne gaytargı, "Türkmenistan" gazetesi, 1926, 22 noyabr. ¹¹ Seydî. Sayılan Eserler, Aşgabat, 1948. 14 sah.

Yazarın da belirttiği gibi Seydî. Türkmen toprağının çeşitli köşelerinde düşmanlara karşı savaşmıştır. Bunun dışında "Döndi" adlı şiirinden de anlaşıldığı üzere. o. komşuları olan Kazaklann, Karakalpklann da İlişlerine tercüman olmuştur.

K. Cumaycv. şairin vatan görüşü hakkında: "Seydî'nin vatancılığı. büyüüp yetiştiği yerlere hürmet etmekten, doğduğu topraklara "vatanım" demekten ibarettir." " diyor. Fakat şairin vatanseverliği konusunda bu tür görüşlere değer vermek mümkün değildir. Şair. sadece kendi yetişip büyüdüğü topraklara "vatanım" dememiş, bu sözü bütün Türkmen toprağı için kullanmıştır:

Seydî'nin:

"Menzilim, mesgenim, yurdum, vatanım,
Astrabat. Mazenderan, gal imdi. Yomut.
Göklen. Yanak. Semik mürüdim. Gulluk
eden ilim, obam. hoş galin!"

(*Menzilim, meskenim, yurdum, vatanım,
Astrabat, Mazenderan, hoşçakal. Yomut,
Gök/en, Yanak, Senrik müridim, Kulluk
elliğini ilim, obam, hoşçakal!*)

şeklindeki mısraları bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

1977 yılında yapılan Seydî'nin doğumunun 2üO.ncü yıldönümü kutlamaları, bütün Türkmenlerce biliniyor. Kutlamalara hazırlık safhasında edebiyatçılar yeni ilmî çalışmalar ortaya koydular, makaleler yazdılar. Bu dönemde "Vatana Şair Seydî" adı ile makaleler külliyatı basılmış; kitapta şairin yaratıcılığı, yaşadığı devir, neşredilen eserlerinin külliyatı ve ayrıca Seydî hakkında yazılan monografi, hikâye, tenkid gibi yazılara da yer verilmiştir.¹² Bu çalışmalarla birlikte, M. GarnyevMn "Seydî" adlı monografisi tekrar neşredildi. "

Klasik edebiyatımızın gururu olan Seydî'nin keşfi. Türkmen yazar ve şairi Garaca Burımov ile besteci Danalar Övezov'ım da ilgisini çekmiş: 1941 yılında "Seydî" operasını yazmışlardır. Dört perdelik bu operada Seydî'nin diğerlerinden farklı olarak düşmanlarla sürüp giden savaşları tasvir edilmiştir. Librettonun yazarı G. Burımov. şairin devrini vasfetmekle. Seydî ve onunla aynı fikirleri paylaşanların hareketlerini canlı, tesirli bir şekilde vermeyi başarmıştır. Bunlara örnek olarak. Seydî'nin

¹¹ Seydî. Saylanan Eserler, 1955, 5 sah.

¹² Vatancı Şair Seydî (makaleler külliyatı (yığındısı)) Dü./üciler: S. A. Garnyev, Ş. Gandımov. M. Çarıyev. "İlim" neşriyatı. Aşgabat, 1976

¹³Garnyev M. Seydî (Ömri ve Dörediciliği). Aşgabat, "İlim" neşriyatı. 1977.

ailesi ve çevresinden: Hatice, Orazbibi, Zelili. Ayaz (Orazbibi'nin sevgilisi) gibi kahramanları, düşman topluluğundan: Maksut Beg, Durdıniyaz. Veşi gibi tipleri göstermek mümkündür.¹⁴ Adından da anlaşılacağı gibi, librettonun baş kahramanı Seydî'dir. O, yurdu, işgalci han ve beğlerden kurtarmak için öne alınan insandır. Bu savaşta eziyetler içindeki halka bel bağlar. Galibiyet kazanmak için fırsatlar yaratıp yoldaşlarına fikirler verir, onları dinler. Güçlü, coşkulu şiirleri ile yiğitleri hücumla çağırır, savaştan kaçanları hicveder. "Seydî" operasında seyirciler, bir halk kahramanının, ferasetli bir komutanın fikirlerini de öğreniyor. Vatansever şairin tamamen kendine has olan hasiyetlerini verebilmesi yazarın üstünlüğünü gösteriyor.

Vatan için yapılan savaş yıllarının, Seydî'nin fikirlerinin sahnede canlandırılması aslında pek de beklenmiyordu. Vatansever şair, güçlü bir coşku ile a talanınızın asırlardır sürüp gelen yüce geçmişini, bugünkü genç neslin hafızasına sindiriyor.

SEYDÎ'NİN YARATICILIĞI

Seydî'nin eserlerinin büyük kısmı, halkın hayatı ile ilgilidir. Bilinen olaylara, şahıslara, hakikatlere aittir.

Seydî. 19. asırda yaşamış şairlerin içinde. Mahtumkulu'nım vatancılık görüşünü devam ettiren ve zenginleştiren üstat şair olarak ilk sırada yer alır.

Yurdunu, vatanını sevmek, vatanseverliğin en üst derecesidir. 19. asır klasik edebiyatımızın bu vatanseverleri ve duyguları, özellikle Seydî tarafından en güzel şekilde işlenmiş temalardan biridir. Bunun Seydî tarafından ayrı bir güzellikle işlenmesi objektif sebeplere de bağlıdır. Şair, öncelikle Doğu edebiyatının büyük klasiklerinin -Nevâyî, Câmî. Firdevsî ve Fuzûlî'nin- eserlerini okuyup, inceleyip öğrenip, onlarda öne sürülen ve yavaş yavaş gelişip büyüyen düşüncelerden feyz almıştır. Ondan sonra da, "Türkmen Klasik Edebiyatının Babası" devrinin en büyük vatancısı Mahtumkulu'nu kendine örnek almıştır. Ömrünün sonuna kadar o büyük örneğe, ideallerine vefâdâr kalmıştır.

Seydî, işgalci emirlerin, hanların baskınlarını, sürüp giden soygunları, toplum içindeki çıkarıcıların, ikiyüzlülerin, işgalcilerin desteğiyle halkı ezmek için başvurdukları hileleri görmüştür. Şair, öncelikle eline silah alıp atlanmış ve bütün gücünü bu uğurda harcamıştır. Seydî'ye klasik edebiyatımızın büyük vatansever şairi şeklinde ad verilmesinin asıl sebebi de budur. Aslında. 19. asırda Seydî ile birlikte halkın yanında olup, sevgili vatanına güvenerek, zor şartlar

¹⁴ Bu konu, M. Garnyev tarafından yayınlanan "Seydî" (Ömri ve Dörediciliği) kitabında geniş bir şekilde incelenmiştir. Aşgabat, 1962.

içindeki halkı anlatan eserler veren ve edebiyatımızda derin tesirler bırakan başka şairler de olmuştur. Fakat, hakikaten de Türkmen topraklarında meydana gelmiş kan dökücü savaşlara bilfiil katılmak, eziyet içindeki halkın kahramanlıklarını tasvir etmek ve Türkmenleri yüreklendirmek hususunda Seydî. devrindeki şairlerden daha üstündür. Onun şiirleri okunduğu zaman, işgalcilerin yaptığı eziyetler, halkın verdiği, mücadele gözler önünde canlanıyor.

Vatansever şair Seydî. âlimlerce yapılan araştırmaların sonucuna göre, ilk olarak. Buhara emîri Şalimurat Velnamının soyguncu ordusu ile savaşmıştır. Bu olayları, şairin vatanı korumak konusunda nasihatler veren her bir mısrası kahır ve gazapla dolu "Görülün İmdi" gibi şiirleri de gösterir:

"Gayra! edip. şirin candan geceli,
Gılıçdan gırmızı ganlar seçeli.
Düşman bilen aramızı açalı,
Hemme şol ikrara gurulsın indî!"

Bir yerde top bile baydak dikilsin.
Goşun iki yandan sap-sap çekilsin.
Kelleler kesilsin, ganlar dökülsün.
Arada gurt oy m gurulsın indî!"

(Gayret edip şirin candan geçelim,
Kılıçlan kırmızı kanlar seçelim,
Düşman ile aramızı açalım, Bütün
bu ikrara varılsın şimdi!)

Bir yerde lop ile bayrak dikilsin, Ordu
iki yandan saf saf dizilsin, Kelleler
kesilsin, kanlar dökülsün, Arada kur i
oyunu kurulsun şimdi!)

Buhara emîri Şalimurat Lebab ve Murgap boylarında yaşayan Ersan, Salır, Sarık boylarını kendi tarafına çekmek için. onların üstüne büyük bir orduyla saldırır.¹⁷ Emîrin bu siyasetini farkedenden şair, vatandaşlarına:

"Gorkı ede ede rısvamız çıkdı. Her ne
kısmat bolsa görülsün imdi! Zalim
düşman ahır yurdunuz yıkdı, Köp
yattık. yaranlar, turulsın imdi." ¹⁶

(Yeler, korka korka rüs\>âmız çıktı, Her
ne nasip ise görülsün şimdi! Zâlim
düşman âhir yurdumuz yıktı, Çok yattık,
yârenler, kalkılsın şimdi!)

diyerek, onları düşmana karşı savaşmaya çağırır.

Seydî. vatan ve hürriyet uğruna canım bile feda etmekten kaçınmayan yiğitlerin, sayıca az olmaları sebebiyle yenilgiye uğraması üzerine ye'se kapılır Bu telaşla hünerli birer savaşçı olan Ersan boyunu birlikte savaşmaya çağırır:

"Ağzımız bir etsek, rükel Ersan,
Düşman geçebilmez deryadan beri. Her
yiğidin söves bolsa hüneri. Önünüze
salıp, sürülsün imdi!" ¹⁷

(Bir araya gelsek, bütün Ersan,
Düşman hiç geçemez deryadan beri, 11
er yiğidin sa\>aş olsa hüneri, Önümüze
katıp, sürülsün şimdi!)

Güçlü düşmana karşı çıkmak için, tek boyun kuvveti yetmez. Bunun için o, diğer komşu boyları da yardıma çağırıp, birlikte hareket etmek ister:

"Öne-ıza salın yağşı garavul. Namardm
canına düşmesin dovıl. Teke, Salır,
Sarık, Gara. Bekevül, Bir oturup. bile
turalı, begler!" ¹⁸

(Önü sıra salın yahşi karakol, Nâmerdin
canına düşmesin zeval, 'leke, Salır,
Sarık, Karabekcnnil, Bir oturup, bir
kalkalım, begler!)

-Bu çağırış, Mahtumkulu'nun:
"Türkmenler, bağlasak bir yere bili,
Gurudars Gulzımı. deryanı-Nili.
Teke, Yomut. Göklen, Yazır, Alili, ¹⁹
Bir dövlete, gulluk etsek beşimiz."

(Türkmenler bağlasak bir yere beli,
Kuruturuz Kızıldeniz 'i, deryâ-yı Mil 'i,
Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili, Bir
devlete kulluk etsek beşimiz.)

şeklinde dile getirdiği arzularının devamı gibidir.

Fakat, devrin siyâsî durumu, Seydî "nin öne sürdüğü "birlikte oturup, birlikte kalkmak" fikrini sonuna kadar uygulamasına imkân vermez. Emîr Şahmurat, bazı riyakâr yaşlıları kendi tarafına çekmeyi başarır. Lebab ve Murgap boyları düşmanın eline geçer. Yerleşik halkın iktisadî yönden güçlü olduğu Buhara da elden çıkar.

Bunun dışında, hür yaşamak için asırlarca savaşan Türkmen boyları, daha çok da Çarcev ve Man

■"" Karpov G. İ. Materialı k izuçeniye epohi Seydî i Zelili. "Sovet Edebiyatı", 1945. No. 3, 74 sah. ¹⁶
a. g. m. 103, 86 sah.

a. g. m.
a. g. m., 103, 56 sah.
Magtımğulı: Eserler. I T. Aşğabal 1959. 255 salı.

vahalarında yaşayan Türkmenler, Buhara emirlerine boyun eğmezler.

Düşmanlara tâbi olmayan, eli kılıçlı mert yiğitlere liderlik eden Sevdî'nin savaşçı şiirlerinde, eziyet çeken halkın işgalcilere karşı duyduğu kin, oldukça güçlü bir şekilde ifade edilir. Bu hadiseler, Mirhaydar (1800-1826) devletin başına geçtikten sonra daha da artar. Sevdî, kendi vatandaşlarıyla birlikte, bu işgalcilere karşı yıllarca savaşır. Bu savaş, şairin yaratıcılığında büyük bir tesire sahiptir.

Seydînin "Dönmenem. Begler" adlı şiiri. Mirhaydar'a karşı yapılan savaşta öne atılan yiğitlerin yemini şeklinde kaleme alınmıştır:

"Vatan için çıktım gır at üstüne, Te canım
çıkyanča dönmenem, begler: Dikdir serim,
düşmen düşman astına. Sil dek aksa. gandan
doymanam, begler.

İlim için şirin candan geçermen. Düldül
münüp, ganat bağlap uçarmen. Namart
deleni, hakdanı kasam içer men. Yanıp duran
nar men, sönmenem, begler."²⁰

(*I 'alan için çıktım kır al üstüne, ("anım
çıkıncaya kadar dönmezem, begler; Diktir
başını düşmem düşman duna, Sel gibi aksa
kana kanmazam, begler.*

(*İlim için şirin candan geçerim, Düldül
binip, kanatlanıp uçarım, Nâmert
değilim, Hak 'tan andım içerim, Yanıp
duran ateşim, sönmezem, begler.)*

Vatan için şirin canı vermek, ondan vazgeçmek, hakikî vatanseverliğin alâmetidir. Ve. yurdu sevmenin bundan daha yüce şekli yoktur. Seydî bu görüşten yola çıkarak, şiirlerinde, vatanseverliğin bu yüce derecesini açıkça ifade eder. Türkmenleri, vatanlarını korumak için Mirhaydar'a karşı savaşmaya davet eder:

"Er men diyen çıksın bile yörmege, Leşger
tartıp. Mirhaydar'ı urmaga. İl-gün için şirin
cam bermege. Urdum başım, seriden
dönmenem, begler." "

(*Erim diyen çıksın beraber yürümeğe, Ordu
toplayıp Mirhaydar 'ı vurmağa, İl yurt için
şirin canım vermeğe, Koydum başım şarttan
dönmezem, begler.)*

Seydî'nin. "begler" diye seslendiği yiğitler: emirlerin, hanların kandırdığı o riyakâr onbaşılar ve yüzbaşılar gibileri değil, çileli halkın kahraman oğullandır."Lebap boyam od eylep" gelen düşmana karşı savaşa çağrılan Mehmetmurat gibi. kahraman yiğitlerin önüne düşüp:

"Öne salıp serdar Memmetmıradı;
Her ne nesibeni görelim, begler!"

(*Öne salıp serdar Mehmetmurat 'ı;
vedir nasibimiz görelim, begler!*)

mırsalandaki gibi onlara komutanlık eden beğlerdir.

Evet, şâirin bu tür şiirlerinden birini okuduğumuz zaman, kendi boyunun yiğitlerim diğer Türkmen yiğitlerinden üstün tuttuğu gibi bir kanâate varırız. Hakikatte ise bu böyle değil... Bilindiği gibi, şâir, savaşçı yiğitlerin, ar namus uğruna kahramanlık göstermesini arzu ediyor. Bunun için de savaşa katılmaya giderken, onlara hitâp ettiği şiirlerinde, çoğunlukla, önce Ersan yiğitlerinin adını zikrediyor. Hatta şâirin, onlar için yazıp bağışladığı "Ersarı'nın Yiğitleri" adlı bir şiiri de vardır. Bu tür şiirleri yazmakla, Seydî'nin diğer Türkmen yiğitlerim hor gördüğü şeklinde bir sonuca varmak mümkün değildir. Şair. daima, kahramanlıkta kendim gösteren Türkmen yiğidini anlatmaktadır:

"Türkmen yiğit, Mirhaydar'da hırçındır.
Er dey durup, ol söveşe baraylm."²²

(*Türkmen yiğit, Mirhaydar 'da hırçındır,
Erce kalkıp, bu savaşa varalım.)*

O. başka bir şiirinde:

"Küllü Söyünhan ahır ağzın bir edip,
Çarcevi Kerkim alsa gerekdir."²³

(*Bütün Söyünhan âhir ağzın bir edip,
(,"arcev 7 Kerkin 'i alsa gerektir.)*

diyerek, bütün boyların birlikte hücum etmesini arzu ediyor.

Şairin, kendi yiğitlerini vasfetmekte farklı davranmasının sebepleri vardır: Birincisi: şair. Mirhaydar'a karşı yapılan savaşta önce kendi boyunun yiğitleri ile hücumu geçmiştir. Bunun için. "Bizim Ersanım goç yigitlernin. Her zaman başı cem bolduğu bardır" diyerek, onların "Algır guş dek sağı soluna bakıp" gösterdiği kahramanlıklarını belirtmesi gayet tabiidir. İkincisi: Seydî. dâima inancını kaybetmeme taraftarıdır. Bu sebeple yeri geldiği zaman, onlann

a. g. m.. 103

a. g. m.. 103

;- a. g. m.

¹¹ a. g. m.

korkusuzluklarını farklı bir şekilde ifade eder. Bunun yanında şair. düşmanı görünce acizleşen. beceriksiz yiğitlerin haline ise gülmektedir. Elinden hiç bir iş gelmeyen namertler ile yoldaş olup yola çıkmayı kendine yakıştıramamış. bunu küçüklük saymıştır.

"Namert yiğit gitsin menin yanımdan. Er dey durup, ol söveşe barayhn." ²⁴

(*Nâmert yiğit gitsin benim yanımdan, Erce kal kıp bu sm>aşa varalım.*)

Seydî. savaşta başını dik tutup, kaygı gamı aklına getirmemekle zaferin elde edileceğini çok iyi anlamıştır. Bu sebeple, şâir. özellikle bu konuda diğer şairlerden daha tecrübeli davranmıştır. Onun:

"Sövcşde ağlaman, şat men, güler men, Namart bolup, dünya inmenem. begler." ^{v 25}

(*Savaşla ağlamam, şadım, gülerim, Nâmertçe dünyaya inmezem, begler.*)

şeklinde kaleme aldığı mısraları, onun düşmanın üstüne güçlü bir coşkuyla hücum ettiğine şahitlik eder. Şair. namertlerin savaşa çıkmayışım. savaşmalarından yeğ tutar:

"Eğer her kim gorkı etse canından, Ayrılmasın ayalının yanından" ²⁶

(*Şayet kim korkarsa tatlı canından, Ayrılmasın hanımının yanından.*)

Savaşta liderliğin önemi ayrıca dile getiriliyor. Çünkü o. yiğitlerinin hasiyetlerim tanıyıp, kimle nasıl dostluk etmesi gerektiğini bilmekte. Onların eksik yönlerini vaktinde görüp düzeltmeleri için fikir vermekte. Askerlerine dâima önder olup, dostça hareket eden Seydî. bu işe fazlaca önem vermiştir. O. Buhara emirlerine. Hive hanı Muhammetralim'e. İran işgalcilerine karşı yapılan savaşlarda (Karabekeviü'da, Kerki'de. Çarcev'de. Marfda. Hive'de, Garrıgaîa'da, Gürgeirde) çeşitli şartlarda, farklı şekillerde savaşmış, savaş ustası olmuştur. Bu hususta epeyce tecrübe kazanmış, bu sebeple nerede bulunursa bulunsun yiğitleri daima onun yanında yer almışlardır. O, savaşta en gerekli şey. kahramanlık diyerek, mertlerin Köroğlu gibi yiğit, doğruyu taktir edici. İskender Zülkarneyn gibi zafer kazama olmalarım arzu etmiştir. Savaşta yiğitlerin ruhunu coşturmak, at ve silah kadar gereklidir. Bunun için o:

"Görogludan şu gün alıp tilsimi.

²⁴ a. g. m.. 103 sah.
a. g. m. a. g. m.

Şu gün bolsun İsgenderin kışımı."

(*Köroğlu 'ndan bu gün alıp tilsimi. Bu gün olsun İskender 'in uğuru.*)

Yat lalar men Göroglım, Zamanı. Alı Murtezani-Şahımerdanı. Rüstem-Zal. İsgender. Gacar pelvanı. Orta atdım, köpün sanmanam, begler." ²⁵

(*Yâd ederim Köroğlu 'nu, Zaman '/, . ili Murtaza 'yi, Şâh-ı Merdâni, Zal Rüstem, İskender, Gacar pehlivanı, Ortaya attım, çoğunu saymazam, begler.*)

deyip kendinden önceki devirlerde yaşamış olan kahramanları hatırlayarak, onların ruhunu şâd eder.

Seydî, her durumda, savaşırken de dururken de, savaşçılara harp talimleri yaptırmıştır. Şairin eserlerinde buna ait örnekleri bol miktarda bulmak mümkündür:

"Bir yerde top bilen baydak dikilsin. Goşun iki yandan sap sap çekilsin." ²⁹

(*Bir yerde top ile bayrak dikilsin, Ordu iki yandan saf saf dikilsin.*)

"Üstünüzden gelir diyip, çaklayıp. Yaldık cülgeleri bizler saklayıp." ³⁰

(*Hakkımızdan gelir deyip, bekleyip, Yattık vadilerde bizler saklanıp.*)

Seydî, güçlü düşmana karşılık vermek için türlü yollar aramıştır. Ersan boyunun atlı beği Sultanniyaz ile birleşmesi, bunun en kuvvetli delilidir. Şair, bu birleşmeden faydalı bir sonuç beklemektedir. Tarihî bilgilere göre, Sultanniyaz Beğ de, Buhara emirlerine karşı koyan, onlara baş kaldıranlardan biridir. Seydî'nin. Sultanniyaz için kaleme aldığı şiirlerinden de anlaşıldığı üzere, Sultanniyaz. diğer begler gibi cimrin tarafına geçmemiş, tam tersine "Savaş gününün keskin kılıcı" ile onun karşısına çıkmıştır.

Şairin söylediğine göre, Türkmenlerin içindeki riyakârların hepsi Mirhaydar'a yaranmaya çalışırlar. Çilekeş halk. iki taraftan da, yani parayla satılan içerdeki yaşlılar ve desteğini onlardan alarak hareket eden dışardaki ezici düşmanlar tarafından kuşatılır.

; a. g. m. ²⁸ a.
g. m, 103 -^y a.
g. m. ²⁹ a. g. m.

Hıv hanı. hainlerden faydalanarak. Türkmenleri yok etmek, eziyet çektirmek için bir fırsat kollar. Yukarıda adı geçen Gahargulu Han ve Sahipnazar Övez Cabaçı gibi adamlar halka hainlik etmişler, Mirhaydar'ın tarafına geçip onun siyasetini hayata geçirmesi için yardımcı olmuşlardır. Buhara emiri. bu gibi adamlarla birlikte Lebab Türkmenlerinin arasına nifak sokarak, onların karşı hücumunu engellemiştir.

Seydî. namertlik edip, vatanın, halkın namusunu satan dönekler ile mertçe savaşmıştır. Bu meselede kendileriyle birlikte hareket etmeyen vatandaşlarına da sitem³¹ etmiştir:

"Rovacı bolupdır ikiyüzlünün, Köp /.ma
kılıgucı yaman gözlinin. Iğlıbarı gidip
dogru sözlinin. Belki, şanı
sıgırmazıarLebab'a." ³²

(Revacı, o/muştur iki yüzlünün, Çok zina
edici yaman gözünün, İtibarı gitmiş
doğru sözünün, Belki onu sıgırmazlar
Lebab 'a.)

Yurdun üstüne çöken kara bulutlar, hiç bir zaman Seydî nin moralini bozmamıştır. O, daima çileli halkla, hakikatle birlikte nefes almıştır. Ama halkın arasına nifak sokup kendine karşı yapılan mücadeleyi durdurmayı başaran Mirhaydar, Lebab Türkmenlerini yenmiştir. Emir. kendine karşı savaşan komutanların peşine düşüp onları yok etmenin çarelerini arar. Bu yüzden Sevdî gibi vatanseverler yurttan ayrılıp başka yerlere gitmeğe mecbur olurlar. Şair, "Çıkıp gidelim" adlı şiirinde bunun sebebini açıkça ifade etmektedir:

"İl birlik etmedi bize, yiğitler. Gelin, bu
vatandan çıkıp gidelin." ³³

(İl, birlik etmedi bize yiğitler, Gelin, hu
vatandan çekip gidelim.)

"Beglerin yüzüne gara çekildi. Anın için
abray yere döküldü." ³⁴

(Beğlerin yüzüne kara sürüldü,
Onun için itibar yere döküldü.)

Seydî nin Lebab boyunu bırakıp gidişi ile ilgili şiirleri dikkat çekicidir. Onun sevgili yurdu ile vedalaşmak için kaleme aldığı şiirler okunduğunda duygulanmamak mümkün değildir. Vatan konulu şiirlerinde şair. çilekeş halkın durumunu daima resmetmekte, çilekeşlerin gönlünde kök salan ışıklı vatanseverliği ustalıklı ifade etmektedir. Bu şiirleri, o

devirde vatan hakkında yazılan şiirlerin en güzel örneklerinden saymak gerekir. Hakikaten de bu tür şiirleri, ü-yurt derdini, hür yaşamak için savaşmak gerektiğini, vatan kaygısını çekmemiş olan bir şair. kaleme alamaz. Seydî'nin "Erden öndüm (doğdum), erlik bilen öler men" diyerek, bu tür hisli şiirler yazması tabiidir.

Seydî "Lebab, hoş imdi" şiirinde, önce "eziyet çeken illeri" hatırlıyor. "Para alıp. ili bozan gendeler" ³⁵ ya da "İli bibat eden nice bisanlar" ³⁶ sebebiyle eziyet çeken ha İlan düştüğü çaresiz dununa üzümlü, kaygılanıyor. Yaşadığı toprakların bir ağacı bile Seydî'ye sevimli görünüyor. Lebab'in güzelliği olan; "Amıdan suv içen gerçek nahallardan" ³⁷. "Bibat yerde biten maymık ³⁸ iğdelerden", "Gol-ayagm her yan uzadıp oturan üzümmlerden" ayrılmak ona her şeyden daha ağır gelmiştir. Seydî, diğer çiftçiler gibi. onlar için ter dökmüş, zahmet çekmiştir. Binbir emek vererek yetiştirdiği meyveli bahçelerine güvenen şair, rahat bir hayat sürmeyi arzulamıştır Fakat, "Galdm, hoş imdi" adlı diğer bir şiirinde bu konuda şöyle der:

"Ketmen urup. elem tartıp, nan berdim.
Ara yolda cepa çekdim, can berdim,
Hıracm, salgıdm ören ken berdim,
Cepalıca çiller, galdm, hoş imdi" ³⁹

(\fa çekip, elem çekip, nan verdim, Bu
sırada cefa çektim, can verdim, \ 'ergini,
haracını her zaman verdim ('e/alıca
çiller ⁴⁰ kaldın, hoş artık.)

Şair, vatandaşlarının eziyet çekmesine kimin sebep olduğunu:

"Gilemiz yok sen gadırdan vatandan, I
ncadık Mirhaydar yerler yutandan, Te
ölinçe üstünüzden ötenden, Gezsek
gerek seni sorap, hoş imdi." ⁴¹

(Kinimiz yok sen kadirbilir vatandan, .
\zap çektik Mirhaydar yerler yutandan,
Ta ölene dek bize hükmedenden, Gezsek
gerek seni sorup, hoşçakal.)

şeklinde belirtir ve bütün Türkmenler adma vatana seslenir. Rahat yaşayan köylere eziyet eden Mirhaydar ve yaşadıkları zor günler hakkında düşündüklerini söyler. Nerede olursa olsun, eziyet içindeki vatanyıla

gende: kötü. ¹ bisan: adam yerine
konmayan.

nahal: fidan. ■^x

maymık: eğri.

³⁾ a. g. m. 103

"" çil: tarla sınırı, bahçe sınırı. ""

a. g. m. 103, 72 sah.

³¹ a. g. m. 147 a. g.

³² m. 103 a. g. m..

³³ 846 a. g. m.

³⁴

ilgili bilgi alacağım, yüreğinin sevgili vatani ile birlikte olduğunu itade eder. "Yok idi hiç kimin gitmek hayali" diyerek vatandan ayrı düşmenin, vatansever insanlara ne kadar /or geldiğini anlatır.

Şair. çilekeş halkın bu zor hayatını alkışlayanların olduğunu da unutmaz. Bu gibi insanları her şiirinde anar:

"Kimse aglap gitdi, kimseler gülüp.
Kimse çekip dürli azap. hoş imdi"⁴²

(Kimi ağlayıp gitti, kimi de gülüp. Kimi çekip türlü azap, hoşçakal.)

Bu şiirin sonunda şairin:

"Yüz elli yıl vatan diyip gezildi. Ekinler ekildi, yapılar yazıldı, Mün iki yüz bir hem kırkda yazıldı. Tarihin etseniz hasap, hoş imdi." ⁴³

(Yüz el fi yıl vatan deyip gezildi, Ekinler ekildi, arklar kazıldı, Bin iki yüz bir hem; kırkta yazıldı, Tarihin etseniz hesap, hoşçakal.)

demesi bu şiirin 1823-1824 yıllarında yazıldığını tasdik etmektedir.

Bu şiirlerden Seydî'nin her yıl başka bir diyarda gezip dolaştığını da anlıyoruz.

Seydî'nin Lebap'tan dönmesinden önceki yıllarda (1820-1821 yıllarında) Man vahası, Buhara emiri Mirhaydarın emrindedir. Onun Hive hanı ile bu döneme kadar iyi olan dostluğu meydana gelen bir hadise sonucunda bozulur. Muhammetrahim Han, Man Türkmenlerinden öç almak için, Berdi inak adlı adamını Mirhaydar'a elçi olarak gönderir ve yardım ister. Mirhavdar, hanın isteklerini yerine getireceğini söyleyerek gelen elçiye vaatlerde bulunur. Aradan zaman geçer.

Buhara emiri. Türkmenlerden öç almak konusunda verdiği vaadini yerine getirmeye yanaşmaz. Muhammetrahim Han. tekrar elçi gönderir. Lâkin emir, bu sefer ona gülünç bir cevap verir.O, "Türkmenler korku nedir bilmeyen, boyun eğmez bir halktır. Eğer ben onların ellerinden bir şeyleri almak için adam gönderirsem. hepsi bir yana dağılır gider, onları bulmak da mümkün olmaz, bizim bu işi yapmaya

gücümüz yetmiyor. Bırak, o işi, eğer başarabilecekse Hive Hanı kendisi yapsın/"¹⁴ der.

Bu cevaba çok sinirlenen Hive Hanı. büyük bir ordu toplayıp hücumu geçer. Man yakınlarındaki yerleri /.apteder. Sonra Çarcev'e, Sakara yönelir. Buhara emiri, Mirhaydar'm zulmüne sabredemeyen, kaçmaya da zaman bulamayan Ersarılılar; Hive hanının savaştığını görüp onunla birleşerek, emiri yenmek için, Muhammetrahim'e elçi gönderirler. O, elçilere: "eğer sözünüze sadıksanız, benim düşmanıma karşı bizimle birlikte savaşsınız."⁴⁵ diye cevap verir. Ersarı beğleri, Muhammetrahim'in tarafına geçmeye razı olurlar.

Amuderya ve Murgap boyları ilk çarpışmada Muhammetrahim Han'ın eline geçer. Soltanniyaz'ın önderliğinde Ersanlann bir kısmı Man'ya dönerler.

Görüşümüze göre, Çar tarafına doğru giden Ersanlann bir kısmı Man Türkmenlerinin arasına mecburî olarak götürülüp yerleştirilmiştir. Şair Seydî de onların arasındadır. O. Lebap Türkmenlerinin, ayrıca Karavıl beğinin, yeni gelip yerleştikleri bu yerlerde iyi yaşamalarını arzu etmiş ve onları kutlamıştır:

"Ey garavulbegi, Lebapdan kaçıp, Bu gelen yurdunuz mübarek olsun!
Mirhaydarın külli barından geçip. Bu gelen yurdunuz mübarek olsun!"⁴⁶

*(Ey Kara'ul beyi Lebap 'tan kaçıp,
(.] e lâiğiniz bu yurt mübarek olsun!
Mirhaydar'ın bütün varından geçip,
(ie lâiğiniz bu yurt mübarek olsun!)*

Bu sıralarda Man dolaylarında yaşayanların durumu kötüleşir. Soltanbent, kendi haline bırakıldığı için. çiftçilik de kötü durumdadır. Ekin yetiştirmek gerçekten problem hale gelir.

Man vahası, kendi yönetimine geçtikten sonra, Hive Hanı. burada yaşayan halkın, kuraklıktan, susuzluktan çok kötü durumda olduğunu görür. Han. kendi iyiliği için, yönettiği illerin problemlerinin çözülmesini ister. Bu maksatla, 1823 yılında kardeşi Gıtlumurat İnağı. Man'ya gönderir. ⁴⁷ Gıtlumurat Soltanbent'i tekrar bina etmeye, mamur hale getirmeye niyetlenir. Ama. bu niyeti gerçekleşmez. Murgap'm suyu önceki akışını devam ettirir. O zamanlar Man'da yaşayan Seydî, bendi yeniden yapmanın sıkıntı çeken halkın

¹ Manalı po istorii Türkmen i Turkmenii, T. II, M.-L. 1938, 417 sah. ^h a. g. e.. 421 sah.

⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ a. g. m. 103 MİTT. II Cilt, 423 sah.

⁴² ⁴³ a. g. m.
a. g. m.

rahatlaması için büyük önem taşıdığına işaret etmiştir. O:

"Bendi baglasamz cepalar çekip. Kop
hasıl alar siz ekinler ekip. Oturmağa
hatar boz öyler dikip, Bu gelen yurdumz
mübarek olsun." ⁴⁸

*(Bendi bağ/asanız cefalar çekip,
Hep mahsul alırsınız ekinler ekip,
Oturmağa saf saf boz evler dikip,
Geldiğiniz bu yurt, mübarek olsun.)*

diyerek, bu bendi yapmak için buraya yerleşen Ersarılar'ın da yardım etmesi gerektiğini daha doğrusu, yardım ettiklerini dile getirir. Ama her türlü fedâkârlık ve azap çekilmiş olduğu halde, Man'tun hayatında büyük bir öneme sahip olan bu büyük bendi yapmak mümkün olmaz. Murgap boylan önceki viran halinde kalır. Buraya gelen Ersarı Türkmenlerinin durumu da diğerlerinden farklı değildir. Sevgili vatanlarını, mal, mülklerini bırakıp, oradan oraya göçüp duran insanlar için en büyük korku açlıktır. Halk. açlık belâsından kurtulmak için. çeşitli yollar arar. Ama kolay bir yol bulamaz. Sonunda bir yol göstermesi için Seydî'ye başvururlar. Vatandaşlarının iyi şartlarda yaşaması için lüçbir zorluktan kaçmayan şair, onların arzusunu yerine getirmeye çalışır. Seydî. halkın isteklerini dinler, bunları bir araya getirip Man'dan Hive'ye Mulihammetrahim Han'ın yanına gider.

Seydî'nin Hive hanına gitmesinin sebebi, sadece halkın açlık derdine bir çare bulmak içindir. Çünkü işgalcilere karşı atma atlayıp silâhına sarılıp savaştan şair, hanlardan, emirlerden lüçbir zaman iyilik, merhamet ve şefaahat işlemeyi düşünen bir insan değildir. Bunu, Seydî "nin hareketleri de açıkça gösterir. Murgap boylarında zorluk ve eziyet içinde yaşayan halkın büyük itibar gösterdiği Seydî.onların durumunu ve isteklerini Mulihammetrahim Han'a anlatır. O:

"Bu gün turup etmeğe belli işimiz yokdur.
Hırdalık ile ötgen yazı-gışımız yokdur. Galla
gamıdan gayrı hiç deşvişimiz yokdur. Arz
etmeğe bir sizden özge kişimiz yokdur. Bir
çere kılın bizge, biçere bolup geldik." ⁴⁹

*(Bu gün kalkıp yapmağa belli işimiz yoktur,
Çocukluk ile geçen yaz ve kışımız yoktur, Ekin
derdinden başka hiç telâşımız yoktur,
Arziineğe bir sizden başka kişimiz yoktur, Bir
çare bulun bize, biçere olup geldik.)*

şeklindeki söyleşiyle halkı kötü duruma düşüren şeyin ekin olduğunu belirtir. Seydî'nin bu sözleri, sadece bir

ya da iki insanın fikri olmayıp çoğunluğun yüreğinden süzülüp çıkan sözlerdir.

Hayatı düzenli yürütmek için. yaşamak için yerin su.yunı gerekli olduğunu, bu konuda halkın, Man'ya yeni yerleşen insanların, yardım beklediğim, gözlerinin yolda olduğunu Seydî birer birer anlatır:

"Ersan, Sakar birle yol yana garap imdi,
Balgan dunu", elbetde, envali harap imdi.
Sizden alarga lazım bir belli covap imdi. Ya
bolsa Man abat. ya barsa Lebap imdi. Bir
çere kılın bizge, biçere bolup geldik." ⁵¹

*(Ersarı. Sakar 'la yine yola bakıp şimdi,
Bekler durur, elbette, ahvâli harap şimdi,
Sizden almamız lâzım bir belli cevap şimdi,)
a olsa Man âbâd, ya varsa Lebap şimdi, Bir
çare bulun bize, biçere olup geldik.)*

Mulihammetrahim Han, halka merhamet eder: onlara yardım ederek şairin sözünü de yere düşürmemiş olur. Seydî'nin eserlerinden anlaşıldığı üzere, han onların (Ersanların) Lebap boyuna yerleşmelerini değil Hive'ye, yani kendi tabiiyetine gelmelerini ister. Ama Seydî, Muhammetralüm'in idaresi altında yaşamayı istememiş, kendi fikrindekilerle birlikte Garngala'ya dönmüştür.

Seydî, vatanseverliğin en >üce duygularının kendinde toplayan ileri fikirli bir insan olarak tanınmıştır. Şair, Lebap, Murgap boylarında yaşadığı zamanlarda buradaki diğer boylara (Ersarı, Teke. Salır, Sank) da vatanım, halkım demiştir.

O. halkını muhtaçlıktan, daha doğrusu açlık ve susuzluktan kurtarmak için Hive'ye gittiğinde bile, ilinin haline ağlar. Devrinin siyâsî durumu, onu. Türkmen toprağının diğer bir köşesine düşürür. Seydî:

"Menzilim, mesgenim, yurdum, vatanım,
Astrabat. Mazenderan, gal imdi." ⁵¹

*(\ lenzilim, meskenim, yurdum, vatanım,
Astrabat, Mazenderan, hoşçakal.)*

diyerek, Yomut, Göklen Türkmenlerinin eskiden beri yerleşim yerleri olan toprakları, kendi sevgili vatanı yerine koyarak anar. Şair :

"Yomut. Göklen, Yanak, Senrik. Mürüdim,
Gulluk eden ilim, obam, hoş galin." ⁵¹

(Yomut, Göklen, Yanak, Senrik müridim,

⁴⁸ g. m. 103

⁴⁹ a. g. m.. 103.79, 80 sah.

⁵¹n. g. m.. 147.

a. g. m. 1. g.

m.. >a. g. e..

1612.

Kulluk ettiğim ilim, obanı, hoşçakal.)

şeklindeki mısralarında ise çevredeki boylan da kendi halkı olarak kabul eder O. onların azatlığı, ar ve namusu için savaşmıştır. Bu ise. Seydî'nin eziyet çeken Türkmenlerin rahatı uğrunda bütün ömrünü sarf eden bir şair olduğunu, bize bir defa daha göstermektedir.

Seydî. sadece vatani korumak ya da devrindekileri vatani korumağa çağırarakla yetinmez. O. hakikî vatanseverlik fikrini edebiyatımıza köklü bir şekilde yerleştirmiş ve onu geliştirmiştir. Seydî. klasik edebiyatımızın tarihinde, savaş şiirlerinin üstadı adıyla bütün Türkmen topraklarında tanınan vatansever bir şairdir. Gölden Türkmenlerinin arasından yetişen bu meşhur şair. Gurbandurdu Zelili ile de dost olmuştur. Onlar, birbirleriyle Hive'deki Şirgazi Han'ın medresesinde tanışmışlardır. Zelili'nin gelini merhum Halli Ece bu konuda şu bilgileri veriyor: "Gurbandurdu Zelili, şair Seydî ile ilk defa Hive'ye vardığında tanışmış, orada kardeşlik olarak okumuşlar. Sonra Kesarkaç'ta, Garrıgala'da, Gürgen'de, Etrek'te birlikte gezmişler." Başka bir malûmata göre, Seydî ile Zelili. Mahtumkulu'nun yaşadığı odada yaşamışlardır. Bunun sebebi. büyük şairin hatırasını, şöhretim yakalamak, ona vefalı olduklarını göstermektir. Aynı malûmata göre, bir defasında onlar dönüp giderlerken mollalardan biri karşılıklarına çıkıp: JVlahlumkulu sizin neyiniz? diye sormuş. Bunun üzerine Seydî: JVlahtınıkulu bizim üstadımızdır, şeklinde cevap vermiş. Bu molla, onlara yaklaşarak: _Haydi öyleyse Mahtumkulı'ndan bir şiir söyleyin! demiş. Seydî, ZelüTnin yüzüne bakmış. Zelili göz kırpıp susmuş. O zaman Seydî: Öyleyse sizce en uygun yerinden başlayalım, diye cevap vermiş. O, Mahtumkulu'nun:

"Mollalar ahiret sözün söylerler, Münkiir bolma, galat işdir. eylerler. Kim biler ki, ahirette neylerler. İyip. içip. münüp, guçup, öt yağşı."

*(Mollalar ahire! sözün söylerler,
Şüphe etme yanlış da olsa eylerler,
Kini bilir ki, ahirette neylerler,
Yivip. içip, binip, sarıp, geç yahşi.)*

şeklindeki bendini söylemiş fakat molla kendi kendine konuşarak⁵³ çekip gitmiş.

Bu ve buna benzer malûmatlar, Hive'de yaşadıkları dönemde ikisinin de büyük şöhret kazandıklarını göstermektedir. Bunu, ZelüTnin "Yör Seyidim, yara şeyle gideli" mısrası da tastilder. Gerkezli ihtiyarlardan

merhum Allayar Gurbanov'un verdiği malûmata göre, Seydî, Zelilî'nin davetini kabul edip Hive'den Garrıgala'ya gelir. Zelilî'nin Döndü'ye hitaben: "Seydini hem alıp, şeyle gelmişem; Menin dostum budur, harayım, Döndü" demesi Seydî'nin Garrıgala'ya ilk defa Zelilî'yle birlikte gittiğini de anlatır. Bu ilci şairin dolaşıp geldikten sonra, Hive'de okullarım bitirip bitirmediklerine dair bir malûmat yok.

Zelilî, kendi köyündeki çocukları okutmakla meşgul olmuştur. Seydî ise Lebap boyunda vatandaşları ile birlikte yurdunu korumak için savaşmıştır. Ama, birbirinden uzak olsalar bile onlar, birbirlerinin durumundan haberdar olmuşlardır. Böylece, birbirini iyi anlayan bu iki şairin dostluğu sağlamlaşarak devam eder. Bu dostluk, Zelilî'nin Hive hanına esir düştüğü sıralarda Seydfye yazdığı mektuplarda ve Seydî'nin ona gönderdiği cevaplarda en üst seviyeye ulaşır. Zelilî, Sumbur boyu Türkmenlerinin durumunu tasvir ederek yazdığı mektubunda, hanın ordusunun çileli halka verdiği eziyetleri birer birer anlatır. Şiirde, biçâre halkın başına gelen bu zor duruma sadece insanoğlu değil, bütün tabiat da yas tutar, kederlenir. Esirlerin haline dağlar, taşlar bile ağlar. Gökyüzü elenip yeryüzü gevşer, bulutlar alı çekip gözyaşı döker:

"Sürüldiler il barısı enşeşip, Pıgamna dağlar, daşlar gımşaşip. Asman çoşa geldi, zemin govşaşip, Bulutlar durdular nala. Seyidi! " ⁵⁴

(Sürüldüler il hepsi de ağlaşip, I'i ganin a dağlar taşlar titreşip, Asman çoşup geldi, zemin gevşeyip, Bulutlar durdular yasa, Seyidi!)

Türkmenler, hanın zulmünden kurtulmak maksadıyla Çar tarafına geçerler. Onların asıl kısmı Ürgenç tarafına gönderilir. Zelilî, güzel ülkesinin, milletinin tek yürek, tek bilek olup vatana geri dönmesini arzu eder ve bu arzusunu:

"Ürgenci illeriniz gaytsalar beri, Saga-sola dargan - yığılsa barı. Cem bolup yöresek, galnıasa biri. Sürüp barsak Garrıgala. Seyidi." ⁵⁵

fl/rgenç 'le illerimiz dönseler geri, Sağa sola dağılan top I ansa hepsi, Toplanıp yürü sek kalmasa biri, Sürüp varsak Garrıgala 'ya, Seyidi)

şeklinde ifade eder.

" Zelilî, Goşgular, Aşgabat, 1954, 18 sah. ~° a. g. e. ,18 sah.

⁵³ Bu malûmatı. Koline Ürgenç'in şehir merkezinde yaşayan Allamurat Gılıçoğlu anlattı.

Sevdi'nin Hive'den Garrıgala'ya döndüğünü daha önce söylemiştik. O. ""Dövrandan ayrıldık" adlı şiirinde bu dönüşünü şöyle anlatır:

"Ey ağalar arman bile, Dürlü döv
randan ayrıldık: İl bolup Rahim
Han bile. Haydar Softandan ayrıldık.
"" ~⁶

(*Ey ağalar, istek ile, Türülü
devrândan ayrıldık: Birleşip Rahim
Han ile, Ilavdar Sultan 'dan
ayrıldık.*)

Hiveye göçmek kimsenin hayatım düzene sokmaz,
hayat şartlarında bir düzelleme sağlamaz. Seydî ile
Hive'ye giden Soltannıyaz, Muhammetrahim'in
sözünü dinler ve onun tarafına geçer. Seydî, Ersarı beği
Soltannıyaz'dan bir dala birleşmemek üzere ayrılır.

Hivcnin hayat şartları, sistemi, kanunları şaire uygun
gelmez. Onun, çilekeş halkın durumuna yüreği
parçalanır ve hana katılıp ona yardım edenleri
sözleriyle de olsa pişman eder :

"Tapmayan önki aşreti.
Yutarınız gamı-hesreti. İstey
istey han hezreti. Ahır
mekandan ayrıldık."⁵

(*Bulmayıp önceki hayatı,
Yutarız gam ve hasreti,
İsteye isteye han hazreti,
Ahır mekândan ayrıldık.*)

Seydî ve Zelili. Hive'de önce göz hapsine alınır sonra
da zindana atılırlar. Anlatılan malûmatlara göre,
bunların asıl amacı, başkaldırıp hanın rahatını
bozmakmış. Seydî, bu iş için yeterli askeri
toplayamamış. Zelili, savaşta kaybederlerse
kendilerinden birinin kurban edileceğini hatırlatınca
Seydî. hana karşı gelmekten vazgeçmiş, izin bile
almadan Garrıgala'ya dönmüş.

Zelili. Seydî'ye gönderdiği "Nişan Seyidi!" adlı
mektubunda hanın yaptığı eziyetleri ve zor durumda
olduğunu anlatır. Çöllerde "görünmekten kaçıp" gün
görmediğini söyler. "Vatan" sözü Zelili için her şeyden
daha kıymetlidir. O, Seydî'nin yardımı sonucunda
yurda kavuşmak için gece gündüz ümitle bekler:

"Heli sindi vatan düşmez ağzımdan,
Nanu-nemck asan ötmez bogzımdan,
Gice gündiz seni diyip gözümünden. Akar
yaşım badı-baran Seyidi !" ~⁵

-⁵a. g. m. .103, 113 sah.

"" a. g. m. . 1 1 4 sah.

(*Halâ şimdi vatan düşmez dilimden,
Ekme, yemek inan geçmez boğazımdan,
Gece gündüz seni deyip gözümünden, Akar
yaşım sel ve yağmur, Seyidi!*)

Zelili. Seydî'yi kendisiyle birlikte aynı maksat için
savaşan vatansever olarak görüp, onun insancılığına
da büyük kıymet verir. O:

"Tapmamı Hıvanı. Buharı gezsem.
Senin dey özüme yaran. Seyidi!)"⁵⁹

(*Bulamam Hive 'yi, Buhara 'yi gezsem,
Senin gibi özüme yâren, Seyidi!*)

diyerek, sevgili dostuna samimî bir şekilde, yürekten
dostluk gösterir.

Şairin:

"Gezer bu Zelili örtenip. bişip. Bardı
nice ayrılanlar govuşıp. Öten balıar
Keserkaçda sataşıp, Hanı ettiğin ehdi-
peyman. Seyidi!"⁶⁰

(*Gezer bu Zelili yanıp hem pişip, I 'ardı
nice ayrılanlar kavuşup, (Jeçen bahar
Keserkaç 'ta buluşup, Hani ettiğin ahd-i
peymân, Seyidi!*)

mısrarlarından anlaşıldığına göre Seydî, Zelilî'yi diğer
esirlerle birlikte kurtarmak için, daha doğrusu
Muhammetrahim Han'a isyan etmek için ona söz
vermiş olmalı. Seydî, verdiği sözü yerine getirmek için
Türkmenlerden atlılar toplar. Daha önce adı geçen
Allamurat Gılıçoğlu'nun anlattığına göre. büyük bir
ordu toplamayı başarır. Seydî, bu defa Zelilî'yi esir
düşen diğer Türkmenlerle birlikte kurtarmayı arzu
eder. Ama komutanların arasında aniden ikilik çıkar ve
neticede, askerler dört bir yana dağılır gider. Böylece
Seydî, bir sefer daha talihsizliğe uğramış olur. Şair:

""İt-guş ağlar, görse menin halıma. Senin
üçin ser goyar men ölüme. Sum
nesipden esir düşdün zalıma. Bu azat
torpakdan ötdün. Zelilim."⁶¹

(*İt kuş ağlar, görse benim halime,*

^ Allamurat Gılıçoğlu'nun söylediğine göre. Zelili izin
ilemek için hanın huzuruna çıkmış. Han: "ben
ölünceye kadar hiçbirinize izin yok." diye cevap
vermiştir.

^{MJ} Zelili. Goşgular, Aşgabat, 1954, 17 sah.

Zelili, Goşgular, Aşgabat 1954, 15 sah.

⁶¹ a. g. m. ,1484.

*Senin için baş koyarım ölüme, l/ğursuz
kaderden esir düştün zalime, Bu azal
topraklan geçtin, Zelilim.)*

diyerek dostu için ölümü bile göze aldığını söyler.

Hayalleri gerçekleşmeyince Seydî, kendi kendini cezalandırır. Zelili "nin esirlikten kurtulamamasına ve onun çileli hayatına çok üzülür:

"Baray diysem. yol uzaktır. yetmez men. Ne
bir namart boldum, şol yan gitmez men,
Neçün dünya indim, şu gün ötmez men.
Gam. külpet layına batdın. Zelilim! " ^{6~}

*(Varayım desem, yol uzaktır, varamam,
Ne bir nâmert oldum, o yana gidemem,
Niçin dünyaya geldim, bu gün göçemem,
Gam, külfet derdine battın, Zelilim!)*
Zelilî'nin:

"Sağlığımızda bir-birevge duş bolup.
Ayrılışsak galmaz arman. Seyidi!" ⁶³

*(Sağlığımızda birbirimizle buluşup,
Ayrı/sak da kalmaz arzu, Seyidi!)*

diyerek belirttiği arzusu, Muhammetrahim öldükten sonra (1826) gerçekleşir.

Zelili. Gölden Türkmenleriyle Garrıgala'ya gelir. Seydî'yle buluşur. Karşılıklı şiirler söylerler. Seydî'nin "Habar ber?" . Zelilî'nin "Gardaşım" adlı karşılıklı soru cevap şeklindeki şiirleri ile şairlerin hece ve şekil yönünden birbirine yakın "Yaranlar", "Eyledi" şiirleri buna birer örnektir.

Bu iki şairin medresede okudukları yıllarda başlayıp ilerleyen dostluklarının kardeşlik derecesine ulaşması, onların aynı fikirleri paylaşan vatanseverler olduğunu da ispatlar. Zelili zor günlerinde nasıl Seydî'den yardım beklediyse Seydî de başına bir iş geldiği /aman önce Zelilî'vi hatırlar. Onun:

"Kıyama! gardaşım, molla Zelili,
Sen ızımda düzüp dessan, gal imdi." ⁶⁴

*(Ahiret kardeşim, molla Zelili,
Sen ardımdan destan düzüp, kal artık.)*

mısraları. İran işgalcilerine karşı yapılan savaşta, yalın/, kaldığı zaman söylediği sözleridir. Şair, bu şiirinde vatani, halkı ve sevgili dostu Zelili ile veda la şır.

⁶²

⁶³ a g. m. ,

⁶⁴ Zelili. Goşgular, Aşgabat, 1954. 16 sah.
a. g. m. .147.

Seydî "nin Zelili ile dostluğu, sadece şahsî bir dostluk olarak kalmaz. Onların dostluğu ve bu dostluk çevresinde yazdıkları şiirleri, ileri görüşlü Türkmen oğullarının boylarını bir araya toplayıp birleştirerek, bağımsız bir devlet kurma maksadıyla savaşmalarını da sağlar.

Seydî ile Zelilî'nin şiir şeklinde yazdıkları mektupları, klasik edebiyatımızın vatanseverlik konusundaki lirik eserlerinin en güzel örnekleri olarak bilinmektedir. Bunun yanında Seydî, GaraköTde yaşayan meşhur şair Gayibî ile pek iyi anlaşmamıştır. Eldeki malûmatlara göre. Seydî ile Gayibî de karşılıklı şiirler söylemişlerdir. ^{6~} Onların arasındaki geçimsizliğe, tarihî şartlan göz önünde bulundurarak bakmak gerekir. Bu tür geçimsizlikler bazen şahsî tartışmalar neticesinde ortaya çıkar. Bazı güçlü derebeyler, kendi çıkarları için, bir şairin ağzından, o söylemiş gibi göstererek, halk için çeşitli sözler söyler ve sonunda her ikisinin arkasından da gülerler.

Gayibî'nin Seydî ile düşman oluşuna bakmadan önce, onun üstüne bir görev düştüğünde zorluk içindeki halkın çıkarlarını koruduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple, bu şairlerin yaratıcılığına her açıdan bakmak, her birini devrine göre değerlendirmek daha doğrudur.

Seydî'nin sosyal dengesizliği gösteren eserlerinde, eziyet içindeki halkın işgalciler, derebeyler ve çıkarıcılar tarafından ezilişi tasvir edilir. Onların gariplere çektirdikleri zahmet gözler önüne serilir. Ama Seydî, bu tema ile yazdığı eserlerinde kendisinden önceki şairlerden farklı bir sonuca ulaşmamıştır.

Seydî'nin yaşadığı devirde de zorluk içindeki halk, emirler, hanlar, yerli zenginler tarafından ezilmiştir.

Yöneticiler, derebeyler ve işgalciler hakkındaki bu fikirler. Şark'ta güçlü âlimlerin söylediği zamandan Türkmen klâsiklerine kadar çeşitli şartlarda ve şekillerde söylenegelmiştir. İlim adamları ve akıl salüpleri, halkın çektiği bu eziyet karşısında fikirlerini açıkça ifade etmişlerdir. Yöneticilerin, halka karşı adaletli ve merhametli olması, halkın görüşlerine de değer vermesi gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Türkmen Klasik Edebiyatının tarihine göz atıldığı /aman. bu konularda, Dövletmemmet Azadî'nin yaratıcılığı üzerinde fazlaca durmak mümkündür.

A/adî "nin ilk defa ortaya attığı bu fikirler, sonraki şairler tarafından da devam ettirilir. Bu şairlerden biri de Seydî'dir. 18-19. asırlarda Türkmen topraklarının çevresindeki işgalci hâkimlerin arasında savaşlar

a g. m. ,103.

oldukça arlar Onların halka karşı yaptıkları acımasız uygulamalar güçlenir. Seydî:

"Gulak goyun. aydan arzı-haiıma. "Patışa"
diyp aydarlar nirde zalıma. Bakman gırar
aamıı-hasu, alıma. Gıduzlan gurl kimin bir
hunhar bolup." ⁶⁶

(*Kulak verin, elediğim arz-ı hâlime,
"Padişah " deyip söylerler nerde zalime,
Bakmadan kırar halkı ve de âlimi,
Kuduz/aşan kurt gibi bir kan içici olup.*)

mısralarıyla hâkimlerin durumunu açıkça gösterir. Hâkimler ağır vergiler koymakla, eziyet çekenleri mal mülksü/. bırakır. Seydî. bu tür hakim ve salıları pazardaki dilenciye benzetir: "Ey yaranlar, şu eyyamın padişayı, Göyeki bolupdır bazar gedayı." ⁶⁷

(*Ey yârenler, bu eyyamın pâdişâhı, Gûyâ ki o İn ı ustur
Pazar dilencisi.*) Şair. salılara karşı bu tür verici mısralarıyla onların acımasızlığını ayıplar. Buna karşılık. Soltamı yaz beğ gibi ("Haysı yurdun beyle soltam bardır") kendi hakimiyetini yerleştirmek için hareket eden birinin tarafında yer alıp onu, tamamen idealleştirir.

Şairin "İsten Könül" şiirindeki:

"Bir muşu İman patışağa hem edegat eylesem.
Yurdumuz labşirgalı nesli pıgamber gerek"⁶⁸

(*Bir müslüman padişaha da itaat eylesem,
Yurdumuz kurtarmak için nesli peygamber gerek.*)

şeklindeki mısraları, onun, hâkimler hakkındaki düşüncesini göstermektedir.

Seydî. NÜCC hanların, emirlerin, karılı bıçaklı olup birbirleriyle savaştıkları devrin insanı. Bu sebeple şair, ülkenin başına adaletli bir hâkimin geçmesini arzu etmekten başka çare bulamaz. Ama. zor günler geçiren halk. hâkimlere dayanıp, onlardan habersiz, ağır vergileri halka yükleyen, onların sırtından geçinen zenginler yüzünden de zorluk çekmiştir. Sürü sürü koyunları, develeri, mal mülkleri olan zenginler, garip fukara halka hükmetmişler; onlara kapı kullarıymış gibi hi/.mct ettirmişlerdir. Bunun sonucunda da çilekeş halk. Buhara emirlerine, topladıkları ekinlerinden, mal mülklerinden, vergi vermişlerdir. Seydî, "Hıracmı. salgıdını ken berdim" diyerek kendisinin de vergi ödediğini belirtir. "Garip gövnm tövekgel kıl hudaga" demesi ise şairin kendini alçak gönüllü, fukara

⁶⁶a. g. m., 103
⁶⁷ a. g. m. * a.
.g. m.

insanların arasında, onlarla bir tutmuş olduğunu gösterir. Seydî. "Yaş bolupdır garıpların gözleri" mısrasında da onların yasını tutar, "Garip için bağrı gereken ganımat" diyerek, gariplere hürmet edilmesi gerektiğini söyler.

Seydî'nin:

"Kim garip, kanzdar bolsa.
Yüzleri solana menzer." ⁶⁹

(*Kim garip vergidâr olsa,
Yüzleri solana benzer.*)

demesi de gariplerin psikolojisinden haberdar olduğunu göstermektedir.

Şair. "sahavatını yitiren", insanlara merhamet etmeyen /.enginlerin, nefislerini doyuramayışlarını. merhametsizliklerini hoş karşılamaz. Onlara karşı hissettiği bu nefreti:

"Gıralsa nebsin dukanı. Oda
salar şirin cam." ⁷⁰

(*Üzülse nefsin dükkanı, . [leşe
salar şirin canı.*)

mısralarıyla dile getirir.

Zenginler, mal mülkleri ne kadar artarsa artsın, buna kanaat etmezler. Onların gözleri daima insanların malındadır. Bunun için garipler, ter döküp elde ettikleri kazançlarını, zorluk çekerek kazandıklarını, çaresiz, elleriyle verirler:

"Kısmata kanı bolup, öz malını iyen yok, Boldı ⁷¹
güyc güyc yetenin doldı köp para beyle.

(*Kısmete kani olup, öz malım yiyen yok, Oldu güc,
güc vetirenin, doldu çok para böyle.*)

Seydî, birçok savaşa komutan olarak katılmaktan değil, yoksulluktan dolayı azap çeker. Bu durumdan dostu Zelili de haberdardır. O, Hive'den gönderdiği bir mektubunda:

"Eşitdim. gidip sen karıdar bolup,
Haticam bir görmeğe zar bolup.
Yat illerde garıplıktan har bolup.
Göçe göçe ilden ile Seyidi." ⁷²

(*İşittim, gitmişsin vergidâr olup,*

⁷¹a. g. m., 241.

a. g. m.

⁷² a. g. e.. 1404. " Zelili, Goşgular.
Aşgabat. 1954. 7 sah.

*Hatice 'yi bir kez görmek için zâr olup,
Yâd illerde gariplikten hâr olup,
Göçe göçe ilden ile, Seyidi)*
diyerek, dostunun kötü günlerinin sürdüğünü ve inleyip durduğunu anlatır.

Seydî'nin yaşadığı toplumda, halkın gözünden düşen, çoğunluk tarafından nefretle karşılanan insanlar, ancak ve ancak zenginlikle kendilerine yer sağlamaya çalışmaktadır. Seydî. bu konuda şöyle der:

"Yamanları yahşi eden,
Golunun / .adıdır, zadı." ^

*(Kötüleri iyi eden, Elinin
parasıdır, parası.)*

Bu tür mısralarıyla Seydî, zenginlerin hasetliklerini, onların yoksulları merhametsizce ezişlerini tarafsız bir şekilde dile getirmiştir. Zenginlerin cömert davranıp garipleri incitmemeleri gerektiğini ifade etmiştir.

Bu devirde halk. islam dininin arkasına sığınan fakat toplumun sırtından geçinen din adamlarının eziyetiyle de karşı karşıya kalmıştır. Seydî, din adamlarının bu tavırlarına kayıtsız kalmaz:

"Şeydi diyer. sözün uğrı.
Taparlar yaman dessurı." 4

*(Seydî der. sözün kısası,
Bulurlar kötü adeti.)*

Seydî "ye göre. açgözlü molla ve sofuların kârı daima dilenip durmaktır:

"Görün, bu eyyamın molla-işanı,
Tama için elin serdi, bilmedi." °

*(Görün hu zamanın molla sofusu,
Tamah için elin açtı, bilmedi.)*

Şair. din adamlarının dinî kurallardan ayrılmasına kızmaktadır."Dini pula satmaları" yüzünden onlarla mücadele etmekte, dinin doğru uygulanması gerektiğini söylemektedir:

"Gördüm bu dünyada yagşı-yamanı.
Şeriati bozar kazısı, hanı. Dört
pula sateaklar dini-imanı. Allanı
yat edip yören ganımat." 6

(Gördüm hu dünvada ivi kötövü,

*Şeriati bozar kadısı, ham,
I ç kuruşa satacaklar dini imanı,
Allah 'ı yad edip giden iyiler.)*

Ama hayatı, sözü sohbeti seven şair. hiçbir şiirinde terk-i dünya temasını işlememiştir. O. bütün güzelliklerin bu dünyada olduğuna inanmıştır. Bu görüş doğrultusunda çevresindekileri bu dünyadan lezzet almağa çağırır:

"Bilseniz ey merhebalar, cana rahat mııdadır,
Be/m edip olturgalı, ayş-ı-parahat mııdadır. Yüz
min elvan gül açan. bağı-letafat mııdadır."

*(Bilseniz ey insanlar, cana rahat hurdadır, Bezm
edip oturmak için, ayş ve rahat hurdadır, } üz bin
çeşit çiçek açan bağı-ı letafet hurdadır.)*

Mutlu ve sevinçli günlerin kadrini bilen şair, meclise cam gönülden hürmet gösterir:

"İmdi hatır cemg edip. bir-birge can gatmak gerek.
Alsalar din ile dünyeni bir meye satmak gerek."

*(Simdi hatır toplayıp, birbirine can katmak gerek,
Alsalar din ile dünyayı, bir meye satmak gerek.)*

Seydî'nin şiirlerinden yansıyan yakını sevgi konulu şiirlerdir. Şair, bu tür şiirlerinde kendinden önce yaşamış olan üstat şairleri örnek almıştır. Nevâî ve Fuzûlî gibi büyük şairlerin şiirlerine tahmisler de yazmıştır. Bunlar şairin her konuda söz üstatlarının yolunu tutmuş olduğunu gösterir.

Seydî'nin sevgi konulu şiirlerinde genç kızlar ve gelinler tasvir edilir. Onlar, dünyadaki en gösterişli kuşlara, huri ve perilere benzetilerek anlatılır. Şair edebî benzetmeleri ustaca kullanıp tasvir ettiği güzeli her şeyden üstün tutar. Onun şiirlerinde yer alan tiplerden ikisi iyi ve güzel özelliklere sahiptir. Diğer ise sürekli karşı çıkıp muhalefet eden bir özellik gösterir. Birinci kahraman, insanoğlunun bahtı sayılan, her şeyden daha güzel, iyi ve yüce olan güzel bir kızdır. Hayalî hikâyelerde rastladığımız huri. peri ve melekler bu güzele baş eğer. Gökyüzünden dünyaya ışık saçan yıldızların ayın ve günün parlaklığı, onun yüzünün nuruna meyleder. ("Sadağa") Yeryüzünde onun gibi güzel yoktur. Onun bir sözüyle ölümler canlanır. ("Sona") O, güzellik âleminin hükümdarı ("Hünkârım menin"), eski destanların kahramanları olan Züleyha ("Halli"), Selvinaz. Medhalemal ("Nazlıhan, Sana") gibi hoş suretlidir. Bu tür şiirlerde, eserin ikinci kahramanı olarak, böyle şahane bir güzelin aşığı tiplmesiyle şairin kendisi yer alır. O, sevgilisine kavuşmak için Mecnûn gibi çöle çıkmağa ("Pırkatın"), Ferhat gibi dağlar delmeğe ("Eylemezem

71 a. g. e., 1484.

^a. g. e. 6 a. g.

a. g. m.

yat") hazırdır. Ama bu sevgililerin kavuşmasına izin vermeyen, zorluk çıkararak. Şahvelet'in. Garaçomak'ın tipiyle verilen üçüncü şahıs çeşitli adlarla esere katılır.

Bu tiplerin en güçlüsü felektir. Felek, daima olası işin önüne set çeker. O, aşıklara merhametsizce davranır. Onun işi. hakkı, nahak etmektir. Arzusuna ulaşmak için mücadele eden hiçbir insanla dostça yaşamaz. Rakipleri ve düşmanları yanına alıp onları aşıkların üstüne saldırır. Şair. "Çağdır bu çağlar" adlı şiirinde feleğin bu tasvirini, "çarkını tersine çevirip" dostların üstüne düşmanı gönderen şahıs tipiyle verir:

"Telek olur çarhın tersine tovlap, Düşmanı şal eylep, dostların avlap. Etim çişgc çekip, otlarga daglap. Dert başımdan ağan çağdır, bu çağlar." *

(Felek oturur, çarkını tersine çevirip, Düşmanı şad edip, dostların avlayıp, Etim şişe geçirip, ateşlerde dağlayıp, Derdin başlından aştığı çağdır, bu çağlar.)

Şairin eski divanlar tarzında yazdığı şiirlerinde ben/etmeler, nefis kafiyeler, çeşitli nazım şekilleri kullanılmış olmasına rağmen bu şiirler halkın arasında fazlaca yayılmamıştır. Böyle olsa bile şairin bu eserleri zengin yaratıcılığın göstergesi bakımından büyük önem ar/edcr.

Seydî *nin sevgi şiirlerinin büyük bölümü. Türkmen klasikleri tarzındaki şiirlerdir. Bunlar açık fikirleri akıcılığı ve sade diliyle önemli bir yere sahip olup 7. 8, 11 heceli dörtlük veya beşliklerden ibarettir.

Klasik şairlerimizin yaptığı gibi. Seydî de en güzel şiirlerini sevgilisine atfetmiştir. Onun Hatice'ye olan aşkı duygulu şiirler yazıp, şarkılar söylemesine sebep olmuştur. "Seydî hem bağşı bolupdır" denmesi, halk arasında adının sevgiyle anılması sebepsiz değildir.

Seydî "nin şiirlerinde gelin ve genç kızlar, insanın vefalı dostu, hayat arkadaşı olarak karşımıza çıkar. O, anlaşarak evlenme taraftarıdır. İnsan önce sevdiğine inanmalı sonra da maksadına ulaşmak için hiçbir zorluktan yılmadan mücadele etmelidir:

"Eğer aşık hakikatdan mey içse, Ondan aşık bolmaz, tagnadan kaçsa."

(Eğer âşık hakikatten mey içse, Ondan âşık olmaz, ayıplanmaktan kaçsa.)

Şair. Hatice'ye kavuşmak için kendine nasihat ettiği gibi "ayıplanmaktan asla kaçmamıştır." ""Giceler yatman, gündiz oturman.cebri-cepa.lara" ("Yerlerim")

a. g. e.. 846. 71 sah.

düşmüştür. Bazen gizlice buluşup zevk ü sefa sürmüştür. Ama bir müddet Hatice'nin kardeşleri, onun Seydî ile evlenmesine izin vermemişlerdir. Halk arasında var olan rivayetlere göre. şair, çoğu zaman sevgilisini yücelten güçlü şiirler yazmıştır. Bunlardan "Ar etmen" şiiri farklı bir söyleyişe sahiptir. Şair, sevgilisine yürek sırrını şöyle açıklar: "Ben sana hizmet etmek için dünya malından vazgeçmeğe hazırım. Sadece senin yoluna baş koyup bu günlere kadar geldim. Bu halime şaşırıp sağa sola baksan da ben senden başka kıza, geline bakmam. .."

Seydî, kızını vermeğe razı olur ümidiyle asabı babaya da hürmet eder. Umduğu gibi olmasa bile o, bu niyetinden vazgeçmeyeceğini, sevgilisine kavuşmak için her türlü zorluğa göğüs gerip ölmeyi bile göze alacağını söyler. Ona kavuştuktan sonra.başma ne gelirse gelsin "vah!" demeyeceğini belirtir:

Keşke atan mana sırrın bildirse. Ya meni agladıp ya da güldürse, Gazap edip. meni gınap öldürse, Senin için ölsem, hergiz ar etenen."

(Keşke baban bana sırrım bildirse, Ya beni ağlatıp ya da güldürse, (.iazap edip, beni kınayıp öldürse, Senin için ölsem, asla ar etmem.)

Seydî'nin bu şiirinde: "Ben senden başkasını kendime yâr etmem." demesi onun sevgi yeminidir.

Seydî. yaşadığı toplumda sevgiye engel olan düşmanların varlığından haberdardır. Aşıkların evlenmeden önce birlikte görülmelerine bile müsamaha gösterilmeyeceğini de bilmektedir. Bu düşmanların, cana kasteden hastalık gibi. aşıkların binbir türlü derde düşüreceğinin de farkındadır:

"Amma ikev bir yerde oturşımız osaldır, Rakip diyen pelekete canımıza keseldir."

(İkimizin birlikte oturmamız mümkün olsa bile, Rakip denen felâket canımıza kasıttır.)

Şair. "Soltan, Hatıca" adlı şiirinde düşmanlardan saklanıp, gözden kaçarak onun yanına varamadığını:

"Goymaz rakip görünüşüne gelmeğe. Gözeller içinde soltan. Hatıca."⁷⁹

(Bırakmaz rakip görüşüne gelmeğe, ('rüzeller içinde sultan Hatıca.)

diyerek açıklar.

a. .g .m., 147. 4 sah.

Sevdi. "Soltan Hatıca" . "Öter, Halıca" , "Nar. Hatıca" . "Yerlerim" . "Ar Etmen" gibi şiirlerinde onun güzel suretini edep erkânını, gösterişliliğini, çekingenliğini - umûmî olarak bütün vasıflarını- büyük bir coşkuyla tasvir etmiştir..

Onun şiirlerinde, mücadelesini, gam ve kederini, sevinçlerini, alçak gönüllüğünü ve hayatıyla ilgili bilgileri bulmak mümkündür. Bazen korkup felekten yardım isteyen şair, bazen de çıkar yol bulamayıp kendini kaybeder. Çok cefa çektiğini fakat karşılığında vefa görmediğini bütün samimiyetiyle Hatice'ye anlatır:

"Bu niçik sır boldı, bilebilmedim, Ölüm
pikrin tuldüm, ölebilmedim. Havıp
cepa çekdim. alabilmedim, Köp galdı
canımda arman, Hatıca. "⁸⁰

*(Bu naşı./ sır imiş, hiç bilemedim, Ölümü
çok isledim, ah ölemedim, Azap, cefa
çektim, hiç alamadım, Hep kaldı
canımda arzu, Hatıca.)*

Seydî, çeşitli zorluklara göğüs germiş, mücadele etmiş sonunda da Hatice'yle evlenmiştir. Bunun yanında onun ömrünün son yıllarında yazdığı "Gal İmdi" şiirinde:

"Seçip saylap höves bilen alanım. Göz ⁸¹
güvancım. Hatıca can, gal imdi."

*(Seçip, beğenip heves ile aldığım, Gözümün nuru,
Hatıca can, hoşçakal.)* şeklindeki ifadeleri de şairin Hatice'yle evlenmiş olduğunu açıkça göstermektedir.

Seydî. her ne kadar güzelleri vâfretmişse de asıl güzelliğin insanın dış görünüşünde değil, fikrinde, aklında, yüreğinde olduğunu belirtir. Ve çirkinliğe güzelliğe bakmadan gönlün sevdiği insanla yaşamak gerekliliğini söyler. Seydî'nin bu sözleri "Kız govusu gışık çalmadan çıkar." (*Kızın iyisi, eğri evden çıkar.*): "Söygi görk istemez." (*Sevgi, güzellik istemez.*): "At alsan, yorga ile yörüş al; ayal alsan akıl ile huş al." ; "Söygüsüz durmuş, dızsuz aş" (*Sevgisiz hayat, tuzsuz aş*) gibi Türkmen ata sözlerinde de ifade edilmiştir.

Şairin sevgi konulu şiirlerinden Hatice'yle ilgili olanları yanında "Yiğitlik çağı", "Gel. Arzıgül, Görüşeli" . "Ablak Sayat" . "Bir Gelin" , "Şemşat" . "Ovadan" . "Cigi-cigi" . "Gal İmdi" . "Gelinler" gibi şiirleri de halk arasında fazlaca yayılmış ve sevilmiştir.

Seydî'nin edebî mirasının asıl önemli kısmını, keder ve gam duygusunu işlediği şiirleri oluşturur. Bu tür şiirler, onun kederler içinde geçen hayatının mısralara aksetmiş birer görünüşüdür. Şiirlerde anlatılan olaylar yaşanmış, gerçek olaylardır. Şairin şahsiyetini, duygularını, mîh dünyasını kavramak açısından bu tür şiirleri büyük önem arzeder.

Seydî'nin şiirlerinde en çok vatan ve vatanseverler, ayrılık ve hayatın kederleri karşımıza çıkar. Şairin vatan ve ayrılıkla ilgili şiirlerine: "Lebap, hoş imdi" , "Galdm hoş imdi" . "Çıkıp gidelin" . "Ayrıldık" örnek gösterilebilir. Bu şiirler üzerinde daha önce durulduğu için burada tekrar ele almak gereksiz. Ama bunların kaleme alınmasında, yurdun siyâsî durumunun ve şairin vatanından ayrı düşmesinin tesirli olduğunu hatırlatmak gerekir.

Vatanseverlerle ilgili şiirlerin yazılmasında asıl sebep, yiğit Türkmenlerin yurtlarını, ar ve namuslarını korumak için yaptıkları savaşlarda şehit düşmeleridir. En güzel ifadesiyle bu şiirler, kahramanlar için tutulmuş birer matemdir. Türkmen yiğitleriyle birlikte bu savaşlara katılan Seydî'nin bu tür şiirler yazması normaldir. Ama onun "İşan Orak" adlı eserinden başka devrimize ulaşmış eseri yok. Bu şiirde İşan Orak'm. Buhara emirinin eline düşüp zindana atılmasından duyulan keder anlatılıyor, onun namuslu bir kahraman oluşu ifade ediliyor:

"Düşdüler bir hile birle zalim emir destine, Ediban
zalim bularnı saldı zindan astına. Nice günden
son çıkarıp, goydı öz peyvestine. Namıs eylep
çıkıldılar. hezret emirin kastına. Kıldılar han
hezretin bağrını gan, İşan Orak." ⁸²

*(Düştüler bir hile ile zalim emir eline, I üterek
zulüm bunlara, saldı zindan altına, Sice günden
sonra çıkarıp, koydu kendi yoluna, Namus sayıp
çıkıldılar, hazret emirin kastına, Kıldılar han
hezretin bağrını kan, İşan Orak.)*

Vatanseverler hakkında şiir yazmakla şairler, onların adını ebedileştirmeyi gaye edinmişlerdir.

Ayrılık şiirleri çoğu zaman şairin son şiiri gibi düşünülür. Bu tür şiirler, şairlerin, ya ölüm korkusundan ya hasta yatarken ya da esir olup candan ümit kesildiği zaman kaleme aldıkları şiirlerdir. Seydî'nin "Gal İmdi" şiiri, ayrılık şiirlerinin içinde en etkileyici olanıdır. Bunun kaleme almış şairin vatanseverliği ile ilgili. Seydî, bu şiirinde savaşta tek başına kaldığı an mahvolacağım, ölümün yaklaştığını hissederek bu duygularını anlatmıştır. "Ozalda şum boldı menin kışmalım" diyerek şair, bu kötü güne

⁸⁰ a. g. e.. 846. 71 salı. a.

⁸¹ g. m.. 23 sah.

düşme sebebinin talihi olduğunu söyler. Önce "Yağlı cahan" ile. sonra kardeşlerinin, baba ve annesinin isimlerini söyleyerek onların hepsi ile gıyaben veda hışır:

"Kebem enem. bağıri bryan. gal imdi...
Habip Hoca ner pelivan, gal imdi...
Denim-duşum. yarı-yaran, gal imdi...
Sen onda eder sen pıgan, gal imdi...
Ora/bibi, naçar doğan, gal imdi." ⁸³

(Canını ananı, bağıri yanık, hoşçakal...
Habip Hoca, güçlü pehlivan, hoşçakal...
Yoldaş/arım, yâr uyaran, hoşçakal... Sen
orda edersin fiğan, hoşçakal... Orazbihi,
çaresiz kardeş, hoşçakal...)

Seydî'nin bu şiiri; onun kendi hayatının, kahramanlık dolu savaşlarının, mutluluk içinde geçirdiği düğün ve toplantılarının, ayrılıkla dolu gamlı, kederli günlerinin özlü bir ifadesi gibidir. Hem sefalı hem kavgalı hayat ile vedalaşmasıdır.

Hayatın kederleri, ailenin başına gelen bahtsızlıklardan sonra onun şiirlerinde yer almıştır. Şairin ailesinden, kardeşlerinden kim kendine yakınsa onlar ölmüş ya da kaybolmuştur. Bu hadiseler sonunda Seydî, yürek yangınına şiire çevirmiştir.

Klasik edebiyatımızda hayat kederlerim konu olarak en çok işleyen şair, Seydî'dir. Onun bu tema ile yazılmış bin mısradan fazla şiiri var. Durmadan başında dönüp duran ölüm. Seydî'nin aile hayatını yok etmiştir. Çocuklarının ölümü, onun yüreğini dağlamış, ona keder ve hasret dolu bir hayat yaşatmıştır. Oğullarının genç yaşta ölmesi şairi, çaresizlik içinde bunaltmıştır. Seydî bu duygularını, onların hatırasına bağışladığı kederli şiirlerle ifade etmiştir: "Ecel bi/ni cıda etdi acap novruz nahalımdan.

Izında teşne leb galdım, lebi şirin zulalımdan.
Bu çeşni i m almadı rövşen yanı doğan haklımdan.
Yetişdi gayri bir vaktta, zoval ol merki-zalımdan.
Gamı gitmez anın hergiz, zamiri pur-melalımdan." ⁸¹

(Ecel bizi ayrı düşürdü güzel nevrüz nihâlimden,
Ardından susuz kaldım, dudağı şirin zül âlimden,
Bu gözüm almadı ruşen yeni doğan hilâlîmden,
Yetişti, gayri bir vaktta, zeval o niekr-i zâlimden,
Gamı gitmez onun asla, kalb-i pür-melâlîmden.)

Şair. bu muhammesi Sahipnazar adlı oğlu vefat ettiği zaman söylemiştir. Şiirdeki "acap novruz nahal" gibi sözlerden. Sahipnazar'm genç olduğu anlaşılmaktadır.

Şairin Begnazar adlı oğlu da "yeni gözlere görünmeğe başladığında" vefat etmiştir. Seydî, orta yaşlardadır. Begnazar'm ölümü üzerine yazdığı şiirde:

"Giderin ayş-ı visalm lıicir derdine salıp, Te ölinçem
menin indi işimi kına salıp. İki kem elli yaşında köp
ulı sma salıp, Agladıp gitti tamamı, ulus agzma salıp.
Yüreğim, bir dereğim, bar gereğim. Begnazar "im." [^]

(Giderim ayş-ı visalin hicir derdine salıp, Ta ölene dek
benim şimdi işimi zora salıp, Tanı kırk sekiz yaşında
çok büyük derde salıp, Ağlatıp gitti tamamı, halkın
diline salıp, Yüreğim, tek ağacım,ger ekli ol
anım,Begnazar 'im.)

diyerek yaşının kırk sekiz olduğunu belirtmektedir. Ne zaman doğduğu belli olmasa bile "yağsı yamanı görüp, gözü açılmadık" Begnazar da gençken vefat etmiştir.

Seydî, ömrünün son yıllarında keder dolu günler geçirmiştir. İki oğlu birden hastalanıp bir günde ikisi de ölmüştür. Şair, onların ölümü üzerine "Goşa pudagım" destanını kaleme almıştır. Bu eserde kıssa ile şiir karışık olarak karşımıza çıkar. Ama onun diğer usta şiirlerinin yanında bu şiiri, daha karışık ve düzensizdir. Bu durum, destanın günümüze tam olarak ulaşmamasından kaynaklanıyor olabilir. Bu sebeple bu destanın şiirleri ayrı ayrı ele alınmazsa onun bütününün mazmunlu eser olarak yayınlanması mümkün değildir. Destanın şimdiki varyantında olay, Seydî'nin Şemşad'ı alıp gelmesiyle başlar. Seydî yolda:

"Göz guvancım, ey menin candan eziz perzentlerim,
Mirhaydar, Mirhesen atlıg iki dilbentlerim, Bir
darahtdan iki mi ve (hem) iki peyventlerim, Güyç-
kuvvatım.can aramım.ey yürek hürsentlerim
Ah urup bu tün günü könlüm sizi ister bugün" ⁸⁶

(Gözüm nuru, ey benim candan aziz oğullarım, ;\|
firhaydar, Mirhasan adlı iki gönül bağlayanım, Bir
ağaçtan iki meyve hem iki yemişlerim, Güç
kuvvetim,gönül eğlencem,ey yürek hürsentlerim, Ah
vurup, gece gündüz gönlüm sizi ister bu gün.)

diyerek anasız kalan çocuklarını hatırlar. Onlar, sağ salim kendi köylerine dönerler. Aradan zaman geçer. Mirhaydar ile Mirhasan at binmeğe, silah taşımağa heveslenirler. Adet üzere eve gelen misafirlere, oğlanlar hizmet ederlermiş. Birinde Seydî yanmdakilerle sohbet ederken iki oğlu birbiriyle yarışmaya başlar. Onları seyredenler bunun sebebinin anlamazlar. Bir de bakarlar ki batıdan bir atlı gelmekte. Oğlanlar gidip ona selam verirler. Mirhaydar: "Ağacan. bir zaman gel bizim san" dediğinde. Mirhasan: "Ağacan. bir zaman yör

⁸⁴ a. g. m. . 147. 2 sah.
a. g. m. .103. 108 sah.

[^] a. g. m., 106 sah.
^{x(!)} a. g. e., 1612.

bizim san' diyerek ona hürmet gösterir...Soma - atlı gittiği için olsa gerek- büyük bir hüzne kapılırlar. Oturanlar buna şaşırırlar. Oğlanlara yalvarırlar. Sonra onları neşelendirmek için bir at getirip, süsleyip onları bindirirler.Çocuklar at ile meşgul olmaya başlarlar. Akşam Seydî oğullarım kucağına alıp yatar. Sabahleyin oğullarından izin alıp Guşçı boyundan Alimuhammet'in cenaze merasimine gider. O, cemaate yetiştikten çok kısa bir zaman sonra, Seydî'ye Mirhaydarın veba hastalığına tutulduğu haberi ulaşır. Bu haber üzerine Seydî, yüreği yanarak alelacele evine döner.

"Yürek örküm. bağır bağırim.
Nedir senin halin, balam?
Göz nuri, çeşmi-çiragım, ⁸⁷
Niçikdir ahvalin,
balam?"

*(Yürek yaram, bağır bahçem,
Nedir senin halin, balam? Göz
nurum, çeşm-i çerağım, Nasıldır
ahvalin, blam?)*

diyerek oğlunun halini sorar.Mirhaydar ise:

"Oğulsuz oğul diyr kime.
Döker yaşın düvme düvme,
Menin bu güyçli derdime. ⁸⁸
Tapılmaz derman ata canı

*(Oğu/suz oğul der kime, Döker
yasın düğme düğme, Benim bu
güçlü derdime, Bulunmaz
derman baba can.)*

diyerek ağır bir hastalığa yakalandığı babasına anlatır. Kardeşinin perişan halini gören Mirhasan, beti benzi saranış olarak gelir. O:

"Mirhesen diyr, yürek suvdur, bağır gan,
Goptı atamıza bir ahır zaman,
Eniekdeşim menin, vay yalnız doğan,
Mirhaydarım. ne iş düşdi başına?"⁸⁹

*(Mirhasan der, yürek sudur, bağır kan,
Koptu babamız 'çim bir ahır zaman,
Emekiaşım benim, vay, yalnız kardeş,
Mirhaydar'im, ne iş geldi başına?)*

sözleriyle abisinin duygulana katılır.

Bu sırada bir başka acı daha yaşanır. Mirhaydar ı yakalayan ölümcül hastalık, Mirhasan'a da geçer. O da mecalsiz yıkılır. Seydî, kendini kaybeder. O, "bunların

biri kalsa, ben ona da razıyım." deyip, hangisinin derdine yanacağım bilemez:

"Bu yatışdan Mirhaydarım galmadı. İndi Mirhesenim özün bilmedi. "Haydar! " diyp çağırdım, cogap gelmedi. Mirhesenden eşitmedim seda men." ⁹⁰

*(Bu yatıştan Mirhaydar 'im kalmadı, Şimdi
Mirhasan 'im özün bilmedi, "Haydar!" diye
çağırdım, cevap gelmedi, \ lirhasan 'dan
işitmedim seda ben.)*

Çocuklarına ana gibi bakıp onları büyüten Şemşat, Seydî'nin feryatlarına dayanamaz. İki körpenin perişan haline onun da yüreği yanar. O da:

" İki bimar bir düşekte yatarımı? İki gövher
bir taraptan yiterini? İki gardaş bir canandan
ötermi? Novbaharım Haydar, körpem
Mirhesen." ⁹¹

*(İki hasta bir döşekte yatar mı ? İki cevher bir
taraftan yiter mi? İki kardeş bir cihandan
göçer mi? Nev-baharım Haydar, körpem
Mirhasan.)*

deyip Seydî'nin feryadına katılır.

Oğlanların hali gittikçe ağırlaşır. Seydî'nin anası Gövherşat ve akrabaları, kardeşleri toplanırlar. Onların arasında Mirhaydar ve Mirhasan'ın kız kardeşleri Fatma ile Zöhre de vardır. Gelenlerin hepsi onlar için feryat ederler:

"Gövherşat diyr, pelek salıp duzaga, Gahba
pelek özün çekmiş gırağa, Baran değıp, sıv
düşmesin çırağa, İki gözüm nun-Mirhaydar
can, Eziz balanı, körpe gızum Mirhesen." ⁹²

*(üevherşat der, felek salmış tuzağa,
Kahpe felek kendin çekmiş kenara, }
ağmur deyip, su düşmesin çerağa, iki
gözüm nuru Mirhaydar can, . iziz balam,
körpe kuzum Mirhasan.)*

Ama, Seydî'nin feryadı hepsinden fazla, hepsinden acıdır. O, gözünün nuru, "'başının altın cıgası" iki çocuğundan ayrı düşmek üzredir. Şair, gamlı gününde Arkaç'ta yaşayan Orazbibi adlı kardeşini de hatırlar:

"Gözüm nuri. Mirhaydarım, Mirhesen,
Yekelik tığıdır bağırimi kesen.

⁸⁷ a. g. e. . 478. 7 sah.

⁸⁸ a. g. c.. 9 sah.

⁸⁹ a. g. e. .478. 11 sah.

a. g. e. ,478. 14 sahı.

⁹¹ a. g. e., 14 sah. a.

⁹² g. e.

Naçar cmckdeşim Orazbibi sen. Eşitsen
yas baglap, gara gey. imdi." ⁹³

(Gözüm nuru, Mirhaydar 'im, Mirhasan,
Yalnızlık kılıcıdır bağrımı kesen, Çaresiz
e inek t aşım Orazbibi sen, İnince yas
bağlayıp, kara giy şimdi.)

Seydî'nin büyük kardeşleri Gam ile Orazbagt ise oğlanlar defnedildikten sonra gelirler. Bu mateme bütün köylü katılır. Onlar da aniden gelen derdin azabını Seydî ile paylaşırlar. Orazbagt ağasının kötü durumuna sabredemez ama onu teselli eder. "Mert ol, bu feleğin işidir, senin derdine bütün halk yas tutuyor" der:

"Daglayır. pelek daglayır,
Dünyc yüzi yas baglayır.
Sen ağlama, halk ağlayır.
Ökünmek dost-yar işidir." ⁹⁴

(Dağlıyor, felek dağlıyor,
Dünya yüzü yas bağlıyor, Sen
ağlama, halk ağlıyor, Yas
tutmak dost yar işidir.)

Çocuklar yetim kaldığında, onları anneanneleri Meryem ' ^ koni muş gözetmiştir. O. işi gücü ile meşgulken, bir haberci gelip onları anlatır. Meryem bu kötü haberi işitip:

"Balamın balası-balam görünmez. İl
göçdi yurdundan, obam görünmez. Bir
otağda iki nüvem görünmez. Ganim
pelek. Mirhaydanm neyledin. Körpe ⁹⁶
guzım Mirhesenim neyledin."

(Balamın balası, balam görünmez, İl
göçtü yurdundan, köyüm görünmez, Bir
otağda iki meyvem görünmez, Kahpe
felek, Mirhaydar'im neyledin?, Körpe
kuzum Mirhasan 'un neyledin?)

diyerek, feryat eder. Eser, Seydî'nin çocuklarını yadedip. kabristana ziyarete gitmesiyle biter.

Fikrimi/.cc. bu eser Türkmen klasik edebiyatı tarihinde çocuklar için yazılan en büyük, en güçlü, en kederli şiiirdir. Orta yaşlarda çocuklarını kaybedip oğulsuz kalması şaire bu eseri kaleme aldırtmıştır. Seydî, oğullarından ayrı düştükten sonraki durumunu şöyle anlatır:

a. g. e.

⁹³ a. g. c. 1612. 35 sah. ⁹⁵ Meryemin. Totınin annesi olması mümkün. Çünkü oğlanlar Totıdan olmuşlardır. ⁹⁶
a. g. e. 1612. 39 sah.

"Oğulsuzın könlü hemişe açıdır, Oğulsuz
könlü aç-gözi gallaçdır. Oğulsuz bir köki
guran ağaçdır. Niçik göger, gökden
baran bolmasa." ⁹⁷

(Oğulsuzun gönlü daima açıtır, Oğulsuz
gönlü aç, gözü gariptir, Oğulsuz bir
kökü kuruyan ağaçtır, S asıl gögerir,
gökten yağmur yağmasa.)

Seydî bu mısralarında kendini kökü kuruyan bir ağaca benzetir.

Seydî'nin "Goşa pudagım" destanı, insanın evladına karşı duyduğu babalık ve analık sevgisinin bir ifadesidir.

Seydî'nin eserlerine baktığımız zaman, yaşadığı devrin durumunu ustaca anlattığını, her şiirin fikirle yoğrulduğunu ve halka yol gösterdiğini görürüz. Onun şiirlerinin aktüelliğim kaybetmemesinin sebebi, yaşadığı cemiyette ortaya çıkan her tür yeniliğe kendi sesini katmasındandır. Seydî'nin eserlerinden, onun, 19. asırda Türkmen halkının yaşadığı olaylara, savaflara hangi gözle bakıp nasıl değerlendirdiğini anlamak mümkündür. Çünkü o, halkın büyük bölümünün düşüncelerini eserlerinde toplamıştır. Başka bir deyişle şair. eserlerinde gerçek olayları ele almış, halkı için önemli olan fikirleri ifade etmiştir. Halkla aynı görüşleri paylaşan Seydî'nin "Müberek olsun", "Ol dövüşe baraylm", "Zar bolup", "Döndi" gibi şiirlerinden, 19. asırda Lebap, Murgap boylarında yaşayan Türkmenlerin başına neler geldiğini öğrenmek mümkündür. İşgalci emirlerin ve hanların eziyetleri sebebiyle yerli halk çok zor günler geçirir. "Gamı açdan nandan doymayan" insanların "gününe it ağlar". Kıtık, pahalılık sadece Türkmenleri değil. Kazakları Karakalpaklan da malsız mülksüz bırakır:

"Bu gimmatlık boldı uzak.
Tozdı Garagalpak, Gazak, Bir
nan üçin gump duzak, İl ban
sayyada döndi." ⁹⁸

(Bu kıymetliler oldu uzak,
Dağıldı Karakalpak, Kazak,
Bir ekmek için kurup tuzak, İl
tümü a\>cıyo döndü.)

Seydî şiirlerinin büyük bir kısmında halkın istek ve duygularını dile getirmiştir. Onun "Avara bolup geldik" adlı muhammesi hakkında şöyle denir: "Seydî, Marfya vardıktan sonra halk toplanıp onu, Hive'ye.

a. g. e.,478 ^{<J*}
a. g. e., 103.

hana elçi olarak göndermiş. O, halkın durumunu ve isteklerini adı geçen muhammesle hana arzemiştir." ⁹⁹

Şiirin gücüne yürekten inanan Sevdî, şiiri, zor durumdaki halka yardımcı olmak amacıyla bir araç olarak kullanmıştır. Onun, "Bir söz geldi zebana" şiiri de yukarıda bahsettiğimiz "Döndü" şiiri gibi, bir amaç uğruna yazılmıştır. Ersarılar. Man'ya dönmek isterler. Ama yük taşıyacak hayvanları ve gerekli eşyaları olmadığı için çok eziyet çekerler. Azım İ şan "in sürülerce devesi olduğu için, Seydî: "Ersarım daimi fikri, hayali; Yetişmektir Man-Şahı cananı" diyerek ona dertlerini anlatır. Sözünün sonunda da isteklerini açıkça söyler:

"Seydî diyen bize berseniz düye, Barıp
geçmek için gideli öve. Mı da m sizin
üçin baş goya goya, Talan bolup
galmayalı armana." ^{KIJJ}

(*Seydî der, bize verseniz deve, Varıp
geçmek için, gitmek için eve, Daima
sizin yolunuza baş koya koya, Talan
olup kalmamak için pişmanlığa.*)

O, bu gösterişli sözler ve edebî mısralar vasıtasıyla istediğini elde eder. Halkın saygı ve sevgisini kazanır.

Adı anılan eserlerin aktüelliği halkın ruhuna, medeniyet ve dünya görüşüne ait oluşu, bu eserlerde olayların dürüstçe ve doğru olarak ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Seydî. eziyet içindeki halkın fikirlerini, isteklerini ifade ederek, bunları manevî bir silah olarak kullanmakta büyük bir ustalık göstermiştir. 19. asırda derebe)der yüzünden azap ve eziyet çeken halkın isteği, yabancı işgalcilerden vatanlarını korumaktır. Şairin "Dönmenem. Begler", "Goçaklar", "Yiğitler" gibi şiirleri, çileli halkın bu konudaki arzusunu belirtmek için kaleme aldığı eserlerdir.

Seydî, hangi temada eser verirse versin, o. ilk önce halkın istek ve arzusunu dile getirmiştir. Bu, şairin vatan için yaptığı büyük bir hizmettir. Seydî, cemiyetin öne sürdüğü problemleri çözmek konusunda mücadele ederek, bu hususta devrindeki diğer ediplere ve halka örnek olmuştur. Bunlardan hareketle, onun şiirlerinin insanî meselelerin ifadesi ve halka ait eserler olduğu açıkça görünüyor demek mümkündür.

Seydî'nin eserlerinin edebîliğini. ustalığını güçlendiren konulardan biri de. onun, ifade etmek istediği fikre ait formalardan faydalanmasıdır. 18-19. asırlarda gelişen fikirleri vasfeden şairler, aslında şiir yazmanın en sade

ve bilinen şekli olan dörtlükleri (murabba) seçmişlerdir. Seydî de. vatanseverliğe, sevgiye ait şiirlerini yazarken bu nazım şeklinden faydalanmıştır. O. dörtlüklerle, hakikati ifade eden derin idealli edebî eserler meydana getirmiştir. Onun şiirleri, 18-19. asırlarda ortaya çıkan bazı eserlerde olduğu gibi hayattan kopuk, hayalî, fantastik fikirlerle ilgili değildir. O, hayatta var olan şeyleri, gerçek olayları konu alarak kendi fikrini ifade etmiştir. Onun eserlerinde daima, "edebiyatın asıl materyali olan insan" (M. Gorkiy) yer almaktadır. O insan, savaşıyor, yeniyor, yeniliyor, kaçıyor, kovuyor, zor günlere düşüyor, gamlanıyor, seviniyor, arzu ediyor, düşünüyor, nasıl olursa olsun. Ama, hiç boş durmuyor. Şair, o insanın hangi hareketini anlatırsa anlatsın, ona cemiyete ait olan gözüyle bakıp, insanlığıyla kıymet veriyor. Bu konuda onun "Çıkıp gidelim" adlı şiirine bakalım. Vatansever yiğitler düşmana karşılık vermek için bir çok çare düşünüp, bunları uyguluyorlar. Ama "düşmanın yalına övrenen itler" ise yurttaşlarına ihanet edip. ikilik türetirler. Bu sebeple Seydî:

"İl birlik etmedi bize, yiğitler, Gelin, bu
vatandan çıkıp gidelin. Düşmanın
yalına övrenen itler. Gitmese boynuna
kakıp gidelin." ¹⁰¹

(*İl birlik etmedi bize, yiğitler, Gelin, bu
vatandan çıkıp gidelim; Düşmanın
yalına alışan itler, (gitmezse boynuna
kakıp gidelim.)*)

diyerek, duyguların gazapla dile getirir. Seydî'nin eserlerinin çoğunluğu, bu tür sade bir kuruluşa sahiptir. Onlar, şairin maksadını gösteren yüksek fikri halka ulaştırmağa hizmet eder.

Şair, eserlerinin sade olması için de gayret göstermiştir. O, bu gayretinin yanında, Türkmen edebî dilini geliştirmekte de büyük bir zafer kazanmıştır. Şair; "Seydî diyer. sözler dürr magnı seçip "diyerek sözün manasını inciye benzetmiş, ona büyük önem vermiştir. Fikirlerini doğru ve etkili ifade edebilmek için kelimeleri yerli }'erinde kullanmaya itina göstermiştir. Bu yüzden onun şiirleri bugün de kendi devrindeki kadar büyük bir şöhrete sahiptir. Onun şiirlerinin bir çoğu Karakalpak ve Özbekler arasında da yayılmıştır. Bunun sebebi öncelikle şairin, devrindeki siyâsî olaylar yüzünden komşu memleketlerde bulunmuş olmasıdır. Diğer sebebi de şiirlerini ustaca kaleme almasıdır.

Seydî'yi devrindekilerden farklı kılan asıl özellik, onun şiirlerinin harbî motiflerle işlenmiş olmasıdır. Hürriyeti gerekirse savaşla kazanmak gerektiğini düşünen şair. şiirin gücüne büyük önem vermiştir. Bu sebeple de

⁹⁹

¹⁰¹

a. g. c.

a. g. e.

ini

a. g. m., 103

savaşla ilgili olaylara şiirleriyle cevap vermiştir. O. bu konuda büyük şair Mahtumkulu'ndan ilham almıştır.

Seydî'nin eserlerinin edebîliği konusunda son olarak şunları söyleyebiliriz: Şairin lirik şiirlerinde vatanseverlerin huy ve hasiyetlerini. durumunu gerçek yönüyle görmek mümkündür. Savaşta verilen emirler, bunlara itaat etmeler, kinayeler, güvenmeler, işgalcilere karşı duyulan kin ve nefret, bunların hepsi Seydî "n in savaş şiirlerinin temel unsurlarıdır-. Şair, ömrünün sonuna kadar bu tür şiirler yazmış, Türkmen klasik edebiyatına bu farklı tarz ve üslubuyla girmiştir.

Lirik şiirlerde tıyuğ şeklini kullanan ilk şairlerdendir. Bu lar/da kaleme alınan şiirlerin sayısı Arap ve Fars edebiyatlarında çok azdır. Çünkü bir sözü çeşitli manalanyla mısraya yerleştirmek ve bu tür şiir yazmak, diğer fikirleri yazmaktan daha zordur. Ama Şeydi bu tarzdan ustaca faydalanmıştır. Onun "Alma" adlı aşka ait lirik- şiirinin edebîliği, tekniğinin giriftliği diğer şiirlerinden farklı değildir. Bu şiir. Seydî hakkında hazırlanan külliyatta da yer almıştır. Şiirde "alina" sözü yedi defa tekrarlanmış, bu söz mısra sonlarında, isim. sıfat fiil şeklinde çeşitli manalanyla kullanılmıştır:

"Sövdüğün, gül özün para eylemiş, Reşk ediban yanakların alma. Akmağa gül özün para eylemiş, İnanıp dünyanın mekru-alma." ¹⁰²

*(Sevdiğini, gül özün pare eylemiş,
Kıskanıp da yanakların alına,
Ahmağa gül özün pare eylemiş,
İnanıp dünyanın mekr ü alına.)*

Tabiatı şiirle tasvir etmek, şiirin en zor kısmıdır. Bu zorluk, onun gerçekçiliği ile ilgilidir. Tabiat konulu şiirlerde bu peyzaja ait bazı görüntüler farklı bir güzellikle tasvir edilmiştir. Peyzajlı şiir yazmanın zorluğuna bakmadan, Seydî, yurdunun zengin tabiatına olan sınırsız sevgisini "Sen çölün" dediği şiirinde vermiştir:

"Seydî diyer. ıskın cana yetir sen. Aldap. nice avcıları ötir sen. Bahar bolsa. il payını getir sen, Çarvalar illerin bardır, sen çölün."

*(Seydî der, askını cana ye tirşen, Aldatıp,
nice cn-'cılarını geçirsen, Bahar olsa, il
payını getirsen, Konar göçer illerin
vardır, sen çölün.)*

Bu şiir. Türkmen çölü hakkında yazılan ilk realist şiirdir.

a. g. m.. 103

102

Seydî Türkmen halkının arasında; sadece halkın duygu ve düşüncelerini anlayıp onlara inanan bir şair değil, güçlü bir vatansever, halk kahramanı, ordu komutanı olarak da tanınan bir şairdir. O, Türkmen halkının erişilmez kahramanı Köroğlu'nu ideal bir şahsiyet olarak ömek almış, savaş meydanında o gün için bile onu hatırlamış, onun savaş "taktiğinden" faydalanmıştır. Seydî, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, yaratıcılığındaki farklılıklarla Türkmen edebiyatı larilinde savaşçı şair, siyasî şiirin ustası olarak kendini tanıtmış büyük bir şairdir.

Seydî'den Bir Kaç Şiir:

YANAKLARIN ALINA

Sövdüğün, gül özün para eylemiş, Reşk ediban yanakların alma. Akmağa gül özün para eylemiş, İnanıp, dünyanın mekru-alma.

*(Sevdiğim, gül özün pare eylemiş,
Kıskanarak yanakların alına. . Ikmağa
gül özün pare eylemiş, İnanıp, dünyanın
mekr ü alına.)*

Şirin lebin menzer asala, ganda. Men senden ayrılıp, gideyin kanda? Işkında gark olmuş ciğerim ganda, İnanmasan, bakgıl eskim alma.

(Şirin dudağın benzer bala şekere, Ben senden ayrılıp, gideyim nere? Aşkında gark olmuş ciğerim kanda, İnanmazsan, bir bak kanlı yaşıma.)

Yar yarım, yarım, söven yaraşır. Gel bir zaman bize söylen yaraşır. Diysen: "Nesimî dek soyan yaraşır", Herne kılсан, ıgtıyarm alına.

*(Yar yarını, yarım, seven yaraşır, del bir zaman bize seven yaraşır, Desen:
"Nesimî dek soyan yaraşır ", I fer ne yapsan, ihtiyarın alına.)*

Gözleyende iki çeşmi-göz bilen. Rakip ölsün hesret bilen, köz bilen. Dilber, meni yine böhtan söz bilen, Salmaya sen bir zalimin alma.

*(Bekleyince iki çeşmi göz ile,
Rakip ölsün hasretile, köz ile,
Dilber, beni yine yalan sözle,
Salnavasın bir zalimin alına.)*

Çeşmimden akızıp, ganlı yaşımı,
Yolunda sarp etdim herne yaşımı,
Ulı anlar, hergiz bilmez işimi.
Dilber, senden niçik gönül alma?

*(Gözümde akıtıp kanlı yaşımı,
Yoluna sarf ettim bütün ömrümü,
Ulular anlar, asla bilmez işimi.
Dilber, senden nasıl gönül alına?)*

Aşıkdır sen inçge bile. Seyidi, Her
ccpanı rahat bile Seyidi, Yörmüş
diyip yaman bile Seyidi. Meni ayp
edenin gelsin alma.

*(Aşıksındır ince bele, Seyidi, Her
cefayı rahat bile Seyidi, Gitmiş
deyip yaman ile Seyidi, Beni
kınayanın gelsin başına.)*

AYRILDIK

Ey ağalar, arman bilen Dürli
dövrandan ayrıldık. İl bolup
Rainin han bilen. Haydar
sokandan ayrıldık.

*(Ey ağalar, arzu ile Türülü
devrandan ayrıklık. Bir/eşip
Rahim Han ile, Haydar
Sultan 'dan ayrıldık.)*

Bedev münüp. begres geyen.
Ne nc/.i-nıgmatlar iyen, Köp
eşreli Lebab diyen. Bir
gadırdandan ayrıldık.

*(Ata binip, yünlü giyen, Her
tür nimetleri yiyen, Çok
talihli Lebab diyen, Bir kadir
bilenden ayrıldık.)*

Girdik bir çöli-mıngana.
Suv içmedik gana gana.
Uçradık azabı-kene.
Rahatı-candan ayrıldık.

*(Girdik bir çöle, sahraya, Su
içmedik kana kana, Düştük
büyük bir azaba, Rahat bir
candan ayrıldık.)*

Ersannın adı yıtdi. Her havsı
bir yana gitdi, Han "hezretir*
könli bitdi.

Biz veli sandan ayrıldık.

*(Ersarı 'nın adı yitti. Her
biri bir yana gitti, Han
hazretin gönlü razı, Ama
biz sayıdan ayrıldık.)*

Sıbhı-şam bilen yürüşen,
Hayrı-seri den görüşen,
Zovkı-sapalar sürüşen,
Yârı-yârândan a3'rıldık.

*(Sabah akşam boyunca yürüyen,
Hayrı şerri denk görüşen, Zevk-
i sefalar sürüşen, Yâr ve
yârenden ayrıldık.)*

Dağlarda dikilmiş eren.
Gınlmışdır sansız ceren,
Ürgenç. Lebaba suv beren,
Balırı-ummandan ayrıldık.

*(Dağlarda yerleşmiş eren,
Kırılmıştır sayısız ceren,
Ürgenç, Lebab 'a su veren,
Bahr-ı Umman 'dan ayrıldık.)*

Kürsüsü nice payalı, Begler
galdı köp dayalı. Ser
hovızh. hoş say ah. Köşki-
eyvandan ayrıldık.

*(Kürsüsü nice pâyeli, Begler
kaldı hep dâyeli, Başı havuzlu,
hoş gölgeli, Köşk ve eyvandan
ayrıldık.)*

Nice ışvalı. işveli Gaçdık,
tapmadı hıvalı. Dürli
şecerli, miveli, Bağ-
bossandan ayrıldık.

*(Nice edalı, iş\>eli, Kaçtık,
bulmadı Hi veli, Türülü
ağaçlı, meyveli, Bağ ve
bahçeden ayrıldık.)*

Tapmayan önki eşreti.
Yuvtarmız gamı, hesreti,
"İstey-istey" han "hezretT",
Ahır mekandan ayrıldık.

*(Bulmayıp önceki rahatı,
Yutarız gamı hasreti, İsteye
isteye han hazreti, Ahir
mekandan ayrıldık.)*

Scydî diyer, hayp Lebab!

Galdı ilsi/-günsüz garap,
Berhem bolup mülki-esbap.
Bar hanı mandan ayrıldık.

*(Sevdi der ki vazık Lebap,
Kaldı mil/elsiz bakıp, Dağıldı
hep mülk ü esbap, Var
devletten ayrıldık.)*

SOLTAN, HATICA

(SULTAN, HATİCE)

Goymaz rakip görnüşine gelmeğe.
Gö/.cller içinde soltan, Hatıca! Bir
gün gülü desmal içinde gözgi Eyler
men sen tarap rovan, Hatıca!

*(Bırakmaz rakip görüşüne gelmeğe,
Güzeller içinde sultan Hatice! Bir
gün gülli mendil içinde ayna
Gönderirim sana doğru, Hatice!)*

Gizli derdimi sana eylesem halı.
Bilenler aşık diyr, bilmedik-deli,
Gözüye bak, göter gülli desmalı.
Bolsun biz garıpdan nişan, Hatıca!

*(Gizli derdim sana eylesem hâli,
Bilenler aşık der bilmeyen deli,
Aynaya bak, kaldır gülli mendili,
Olsun biz garıpten nişan, Hatice!)*

Derdim köpdür. mana teyip duş gelmez,
Könlüm gamgm, dünya sözi hoş gelmez.
Hicran okı dogn gelir, duş gelmez,
Sancılar bağıma peykam. Hatıca!

*(Derdim çoktur, bana tabip fayda etmez,
Gönlüm gamlı, dünya sözü hoş gelmez,
Hicran oku doğru gel ir,yan gelmez,
Saplanır bağıma peykân, Hatice!)*

Pelek ineni derde ulaştırıpdır,
Alıpdır aklımı, üleşdirıpdır. Basıp
gam lavına bulaşdımpdır. Men
bilmeyen sudu-zıyan. Hatıca!

*(Felek beni derde ulaştırmıştır, Alınıştır
aklımı, üleştırmıştır, Basmış gam
batağına h ulaştırmıştır, Ben bilmem hiç
fayda ziyan, Hatice!)*

Ah ırsam. ağzımdan çıkan ot boldı. Dost
yüzün dönderip, bizden yat boldı. Ehli
düşman el çarpışıp, şat boldı.

Mana yağı boldı cahan, Hatıca!

*(. 1/7 etsen, ağzımdan çıkan ateş oldu,
Dost yüz çevirip, bizden yad oldu,
Bütün düşman el çırparak şad oldu,
Bana düşman oldu cihan, Hatice!)*

Senin dek nezenin cahana gelmez. Görsem,
gözüm doymaz, könlüm ayrılmaz.
Yanaşanda, senin bilen den bolmaz,
Segsen giz, segsen mün cuvan, Hatıca!

*(Senin gibi güzel cihana gelmez, Görsem,
gözüm doymaz, gönlüm ayrılmaz, Yaklaşsa
da senin ile denk olmaz, Seksen kız, seksen
bin yiğit, Hatice!)*

Bu niçik sır boldı, bilebilmedim. Ölüm
pikrin tutdum, ölebilmedim, Hayp.
cepa çekdim, alabilmedim, Köp galdı
canımda arman. Hatice!

*(Bu nasıl bir sırdır, hiç bilemedim, Hep
ölmek istedim, ah ölemedim, } azık,
cefa çektim, ben alamadım, Hep kaldı
canımda arzu, Hatice!)*

Sevdi diyer. tirşem gunça gülün men.
Emip sorsam leblerinden balm men...
Hızmatmda golı bağılı gıılun men,
Bolayın başına gurban, Hatıca!

*(Seydi der ki, dersem gonca gülün ben,
l'.mip sorsam dudağından balın ben...
Hizmetinde kolu bağılı kulum ben.
Olayım başına kurban, Hatice!)*

BEDEVSVUARINDI

(SEYİS ŞİMDİ)

Yörsün gızılbaş üstüne Nice
bedevsuvar indi. Leş
dökülsin leş üstüne, Alınsın
hemme ar indi.

*(Yürüsün İran üstüne, Sice
bedevsuvar şimdi. Leş
yığılsın leş üstüne, Alınsın
bütün ar şimdi.)*

Barıp ülkesin çapalı.
Üyüne sırvlar sepeli.
Ar alıp. abray tapalı.
Yar olsa biribar indi.

(J 'arip ülkesin yağma için,

*Evine sular sepmek için, Ar
alıp, .şeref bulmak için, } âr
olsa yüce Mevlâ şimdi.)*

Sapar esbabı saylansın Hem
yağşı yaman saylansın. Bir
mert daşından aylansın. Na
mart dan set bizar indi.

*(Sefer esbabı giyilsin, Hem iyi
kötü seçilsin, Bir mert
dışından çevrilsin, Nâmertten
çok hizâr şimdi.)*

Uyat gelse yüzünüze.
Duralı şul sözünüze, Köp
mahal dır gözünüze.
Bolmuş gin cahan dar indi.

*(Utanç gelse yüzümüze,
Durmali o sözümüzde, Çok
zamandır gözümüze, Olmuş
geniş cihan, dar şimdi.)*

Gorkup eki/, üçem guzlap,
Galman öyde yalan sözlep.
Yesirlerin bersin gözlep,
Bolandır intizar indi.

*(Korkup ikiz, üç de kuzulayıp,
Kalmayın evde yalan söyleyip,
Esirlerin berisinde bekleyip,
Olmuştur intizâr şimdi.)*

Barsak bu gün keni bilen.
Yesir çıkar sara bilen.
Düşmanların gam bilen
Yer bolsun lclezar indi.

*('arsak hu gün çoğu ile,
Esir çıkar süriüsüyle,
Düşmanların kanı ile, Yer
olsun lalezâr şimdi.)*

Sapar yazda yağşı işdir.
Gış gününde köp teşvişdir.
Önünüz gazaplı gışdır.
Buz donup, yağar gar indi.

*(Sefer yazın yahşi işdir, Kış
gününde çok telaştır, Önümüz
acayip kışdır, Buz olup vağar
kar şimdi.)*

Bedevi ere nagıl kakın.
Nayzaga al ya lav dakın.
Her al arrık bolsa bakm.
Tapılınca serdarındı.

*(Bedevlere nallar çakın, \
lızrağa al bayrak takın,
iler at arık olsa bakın,
Bulununca serdâr şimdi.)*

İl için çekseniz cepa.
Mövlam size eder vepa.
Hoş görüp, güzel Mustapa.
Sövülür çarıyar indi.

*(İl için çekseniz cefa, A
fevlam size eder vefa, I loş
görüp güzel Mustafa,
Sevinir Çârıyâr şimdi.)*

Seyidi aydar, beg aga.
Vagda edin atlanmağa,
Habar gönderin Morcaga.
Dursun bolup tayyar indi.

*(Seyidi söyler, bey ağa,
Sözler verin atlanmağa,
Haber gönderin Morcak 'a,
Kalksın olup hazır şimdi.)*

TÜRK HALK ŞİİRİNDE RİTM, EZGİ VE NİNNİ SÖYLEME GELENEĞİNİN ROLÜ

THE ROLE OF RHYTHM, TÜNE AND SINGING A LULLABY IN TURKISH FOLK POETRY

Ekrem KIRAÇ'

ÖZET

Kâinatın her boyutunda, birbirini etkileyen periyodik hareketler vardır. İnsan, bu periyodik hareketlere bağlı olarak hayatım sürdürmektedir.

Ezgi ve âhenge dayalı kültür ürünlerinin temelini de ritm oluşturur. Türk halk şiirinde ahengi sağlayan ölçü, durak, kafiye ve redif gibi unsurlar, hep bu ritm duygusundan kaynaklanmaktadır. Türk halk şiirinin bileşimini ritm, ezgi ve söz oluşturur.

Halk şiirimizin gelişmesinde ninni söyleme geleneğinin rolü büyüktür. Bu gelenek, çocukların sanata yatkınlığını artırmaktadır. Böylece, yeni kuşaklar, manzume yaratma kabiliyetini geliştirmektedir. Bu gelişme, de doğrudan doğruya halk şiirimize yansımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ritm, Şiir ve Ritm

ABSTRACT

The re ar e periodic movement in every dimensions of the world. Man goes on living dependent on these movements.

The boses of cultural works are created with rhythm dependent on time and harmony. Elements like measure, pouse rhyme in Turkish Folk Poetry take their forms from this sense of rhythm. Turkish Folk Poetry consists of rhythm, time and word.

The role ofsinging a lullaby is vitally important in the development of folk poetry. In this way, ve w generations can develop a skill of creating prose. And this development directlg infhtences our folk poetry.

Kev Words: Rhvthm, Poetry and Rhythm

Kâinatın her zerresinde ve bu zerrelere oluşturduğu her boyutun yapısında silsileli bir ritmik hareketin var olduğunu görüyoruz. Bir atomun iç ve dış yapısındaki harmonik hareketler ile galaksilerin, hatta galaksileri içine alan diğer sistemlerin bile zerreden dış kâinata doğru açıldıkça aralıkları seyrekleşen periyodik hareketler silsilesine bağlı olduğu bilinmektedir.

Bu âlem içinde hayat süren insanın, ritmden bağımsız olması düşünülemez. Çeşitli etkenlere göre hızlanıp yavaşlasa da, insan kalbinin atışı belli bir ritme bağlıdır. Kalbin bu atışı, insanın diğer hareketlerine de silsile hâlinde yansımaktadır. Öyle ki, bu harmonik hareketler adeta, insanın hayatını oluşturmaktadır. Nefes alış veriş, yürüyüş, su içerken yutkunma vb. hareketler hep bu ritmik dinamizmin tezahürüdür.

İnsan merkezli bir bakışla, "zaman" anlayışının temelini de bu periyodik hareketlerin oluşturduğunu sövlevebiliriz.

Bu hareketlerin silsile teşkil edişi, inşama, yalnızca fizyolojik hayatıyla sınırlı kalmaz; onun kültür hayatına da yansır. Bu yansımanın en bariz şekilde görüldüğü kültür ürünü, müzik ve şiirdir. Ritmik hareketlerle içten ve dıştan kuşatılmış olan insan, bu ritmik dinamizmi kontrol altına alıp geliştirerek bir kültür unsuru hâlinde dışa yansıtmaktadır.

Binlerce yıldan beri ezgisiyle birlikte yaşayan Türk Halk Edebiyatı manzumelerinin şeklini belirleyen temel unsur da ritmdir. Asıl ağırlığını manzumenin oluşturduğu Türk Halk Edebiyatı 'nın tespit edilebilen ilk ürünlerinden son nazım şekillerine kadar hep bu ritmin; dolayısıyla ahenk, ölçü, durak, kafiye ve c/.ginin önemli bir rol oynadığını görüyoruz.

Geleneksel Türk halk kültürü ile yetişmiş bir anne, çocuğunu beşikte ya da kucakta avutup uyutacağı zaman bir yandan onu ritmik hareketlerle sallarken, bir yandan da bu ritme uygun özel bir ezgiyle ninni söyler. Bu şekilde ninni dinleyerek büyüyen çocuklar, ana diliyle birlikte, bir "tempo tutma" ve "ahenk yaratma"

melekesini de geliştirirler. Bu ritm duygusunun zaten insan fitratında var olduğunu; insanın hem kalıtım, hem de çevrenin etkisiyle bunu geliştirdiğini söylemek mümkündür. Ana rahminde bile dış uyarılara karşı duvarlı olduğu bilinen insanoğlu için doğumdan itibaren, kültürel bilginin nüvesini oluşturacak bir birikim süreci, artık başlamış olmaktadır.

Ninni kültürüyle büyüyen bir çocuğun, bu ilgiden mahrum kalmış bir çocuğa kıyasla daha sanatçı bir kişiliğe sahip olacağı iddiasını, bugün artık çoğu bilim adamı kabul etmektedir.

Diğer milletlerin kültürü içinde yer alan ninninin Türk halk kültürü içinde özel bir yeri vardır. Türk halk kültürü mirasını yeni kuşaklara aktarmanın ilk hamlesi sayabileceğimiz ninni söyleme geleneği, çocuklara ilk terbiyeyi vermenin yanı sıra onların gelecekte dil, ahenk, ölçü ve ezgi ile manzume oluşturabilme -ki bu tekerlemelerle başlar-, ya da en azından ezgilerden ve manzumelerden hoşlanma hasletlerini de geliştirmektedir.

Çocuklar için -insan tabiatıyla ilgili olarak- en çabuk algılanıp benimsenen unsurun ritm olduğunu söylemek, hiç de yanlış olmasa gerek. Bunu çocuk oyun ve tekerlemelerinde açıkça gömlüyoruz. Sek sek oynayan, ip atlayan, top sektiren veya ebe seçmek için sayısmaca yapan çocukların sergilediği davranışlar büyük ölçüde periyodik hareketlerle şekillenmekte ve bu ritme uygun olarak kullanılan dil birlikleri de genellikle bir c/.gi eşliğinde anlam kazanmaktadır.

"Ritm. ezgi ve söz" bileşiminin meydana getirdiği halk edebiyatı manzumelerinde yer alan ölçü. durak, kafiyeye ve redif, hatta nazım birimleri bile işte bu terkip içinde yer alan ritm anlayışının üzerine kurulmuştur. Yani. bir bakıma ritm. bu terkipin asıl katalizörüdür.

Bütün insanların ritm ve ezgi duygusu temelde aynıdır. Bundan dolayıdır ki müzik için "insanların ortak dili" ifadesi kullanılmaktadır. Ancak, ritm ve ezginin; çeşitli insan topluluklarının coğrafyası, sosyal değişimleri ile birlikte kültürel ilişkileri gibi faktörlerin etkisiyle gelişip çeşitlenmesi, tabii bir gelişmedir. Bu gelişmeler sonucunda bir toplumun veya halkın kendine özgü ritm. ezgi ve dolayısıyla manzume anlayışının ortaya çıkması da normaldir. Türk Halk Edebiyatı nazım şekillerini meydana getiren biçimle ilgili unsurlar da geleneksel Türk halk yaşantısıyla birlikte karakteristik bir ritm ve ezgi duygusu kazanmış olan kolektif anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu geleneksel atmosferi soluyarak gelişimini sürdüren bir çocuk da ritm ve ezgi eşliğinde oyun kurarken büyük ölçüde aynı geleneksel ahengi yansıtacaktır.

Üç ile on yaş arası çocuklar üzerinde yaptığımız gözlemler sonucu elde ettiğimiz bilgilerden bir kısmım

burada vererek ritm ve ezginin, tekerleme ve daha gelişmiş manzumeler kurmada oynadığı role dikkati çekmek istiyoruz. Bu arada, ninnilerin ve ninni söyleme geleneğinin, halk şiirini yaratma ve geliştirmedeki rolüne de işaret etmek istiyoruz:

Henüz, kelimeleri tanı telaffuz etme ve cümle kurmakta zorlanan küçükler, oyunlarını kendi oluşturdukları bir ritm ve ezgi eşliğinde sürdürebilmektedir. Yani. söze önem verilmezken, ritm ve ezgi aksatılmadan terennüm edilmektedir. Bir başka deyişle, çocuk, anlamlı ifadeyi ritm ve ezgiye feda etmektedir. Söylenen şey ne olursa olsun, ritmden asla taviz verilmemektedir. Ayrıca, yapılan gözlemlerden, çocukların daha çok 4+3=7 ile 4+4=8 heceli dil birliklerini (mısraları) tercih ettiği kanaatine ulaşılmış bulunmaktayız. Çocuk, önce ritm ve ezgiyi oluşturmakta ve bunu "lay-lay" gibi bir ünlemle seslendirmekte, daha sonraki gelişmelerde kelimeleri bu kalıba yerleştirmektedir.

Meselâ: (Lay - lay - lay - lay / lay - lay - lay)
"An - nem - be - ni/ bu - la - maz" gibi.
(fa)-(sol) - (fa)-(sol)/(lâ)-(lâ)-(sol) (1) -
(1) -(1)-(1)/(1)-(1)-(1)

Veya aynı ritm ve ezgiyle:

"Be - be - ği - mi / se - ve - rim" "O - na
- ma - ma/ ve - ri - rim " gibi.

Çocuk, eğer "Annem beni bulamaz" yerine, meselâ: "Hüseyin beni bulamaz" diyecekse; fazlalık teşkil edecek olan bir heceyi; ritm ve ezgiyi bozmadan, iki heceyi bir hecelik ses süresi içinde söylemektedir:

(Lala - lay - lay - lay / lay-lay - lay) "Hüse -
yin - be - ni / bu - la - maz" gibi. (fafa) -
(sol)-(fa)-(sol)/(lâ)-(lâ)-(sol)

Aynı şekilde; "Bebeğimi severim" yerine "Ben bebeğimi severim" diyecekse; fazla hece bir diğeriyle kaynaşmaktadır.

(Lay - lala - lay - lay / lay - lay - lay)
"Ben - bebe - ği - mi / se - ve - rim"

gibi.

(fa) -(solsol)-(fa)-(sol)/(lâ)-
(1) (0,5-1-0.5)-(!)-(!) / (1) -(D - (1)

Şayet hece eksik kalacak olursa, bu kez bir hecelik ses, iki hecelik ses süresince uzatılmaktadır:

(Laay - laay / lay - lay - lay)
"El - el / e - pe - nek"... (derken)

(fa-sol)-(fa-sol) / (lâ)- (lâ)- (sol) (1
+ 1)-(1 + 1)/(1)- (1)-(1)

Annelerin. çocuklarına söyledikleri ninnilerin incelenmesi sonucunda da benzer durumların ortaya çıkacağı, bir gerçektir. Anadolu'nun birçok yöresinde yaygın bir ninniye örnek verelim:

(Lav - lala - lay - lala / lay - lav - lay)
"Dan- dini - dan- dini / das - ta - na" (fa
)-(sol-sol)-(fa)-(sol-sol)/ (lâ) - (lâ)- (sol)
(1) -(0..v0.5)-(1H0.5+0,5)/(1) - (1) - (1)
Dana - lar - gir - iniş / bos - ta - na Kov -
bos - tan - cı / d a - na - yi Ye - me -
sin - la / ha - na - yi" gibi.

Bu örnekleri. Türk halk Edebiyatı'nın diğer manzum türleri üzerinde de göstermek mümkündür. Bu da gösteriyor ki. halk şiirimizin teşekkülünde rol oynayan en önemli unsur ritmdir. Ritm, ezgiyi ve sözü düzenlemekte, sonuçta da manzum ürün elde edilmektedir. Kırık havalarda (tempolu ezgiler) ritm açıkça görülürken, uzun havalarda ritm aralıklarının seyrek oluşu, ritmin yok olduğu hissini doğumaktadır. Halbuki, uzun havalarda bile ezgi, belli ses süreleriyle sınırlandırılmışlardır. Bu sınırlandırma da ritmin ta kendisidir.

ALANYA VE KÖYLERİNDEKİ TÜRBE YATIR VE ADAK YERLERİ (I)

THE HOLY TOMBS AND GRAVES IN THE REGION OF ALANYA (I)

Metin TÜRKTAŞ*

ÖZET

İnsanlar, var oldukları günden beri sıkıntıya düştükleri zamanlarda Tanrılarında yardım beklemişlerdir. Bu beklentilerini bazen doğrudan, bazen de din ululan vasıtasıyla Tanrılarında ulaştırmaya çalışmış/ardır. Türkler İslamiyeli kabul etmeden önce bu aracılığı "Şamanlar" ve diğer din adanılan yapmaktaydı. İsla/niyetin kabulünden sonra ise bunların verini, evliya, ermiş, dede gibi isimlerle anılan din ulu/an almıştır. Halk, bu kişileri, Allah 'in sevgili kulu,ermiş kulu olarak bilir ve onların kabrine giderek dualar eder. Bu ulu kişi aracılık ederse, A ilahın dualarım kabul edeceğine inanır.

Bu gibi inançlar zamanla türbe, yatır, makam, evliya gibi isimlerle anılan din ulularının mezar ve türbelerini önemli birer ziyaretgâh durumuna grtirmiştir. Buralara ziyarete gelen kişiler, dua eder, sıkıntılarını belirtir ve yatır vasıtasıyla A İlahı an dertlerine derman beklerler. Eğer duaları kabul olursa da dua ederken adak adanmış/arsa, evliyaya, yaptığı aracılık karşılığında teşekkür o/arak adak/arını yerine getirirler.

Bu makalede Alanya ve köylerinde bulunan türbe, yatır ve adak yerleri ele alınmış, halkın bunlar hakkındaki inançları derlenmiştir

Anahtar Kelimeler: Alanva, Türbeler.

ABSTRACT

The hu m an beings ha\>e expected God's help \when Ih ey found themselves in difficulty since they have been created. They sometimes tried to reach their expectations directly, sometimes tried to reach them by means of saints. Before 'Turks accepted islam, these expectations were fulfilled through the acengy of Şaman 's and o ih er religious men. However, after islam, these men gave their places to saintsjnystics, dervishes. People accepted them as holy and they visited their graves and proyed for God t here. Through the acengy of these divine men, they believed that God would accept their prayers.

These belives changed in time, the gra\>es and the tombs of these holy people have been religious places which were visited by many people. People who visit these places, pray for God, they teli their troubles and sufferings and they expect help from God ithrough the acengy of these holy people. When their expectations come irue they vowe something such as sheep in order to sacrifice in the name of God.

The ar ti ele talks about the holy tombs and graves in the region of Alanya and olso in its viilages. it talk about the religious belives as

Key Words: Alanva, Tombs

Türk kültürü içerisinde türbe.yatır ve adak yerleriyle ilgili inançlar oldukça fazla ve yaygındır. Orta Asya Türkleri ve Türkiye Türkleri arasındaki kültür bağlarını, inanç sistemlerini, detaylı olarak araştıran Abdülkadir İnan, türbeler, yatırlar ve adale yerleriyle ilgili inançlara çeşitli makalelerinde temas etmiştir. İnan. bu çalışmalarından birinde, günümüzde hâlâ canlı canlı olarak yaşayan, ağaçlara paçavra bağlamak, değişik yerlere kurban kesmek, evliya ve türbeleri ziyaret etmek ve adaklar adamanın Türklerin İslamiyet öncesi dini olan Şamanizmden günümüze kadar

süregeldiğini belirtmiştir.¹ Bir ara Hz. Muhammed zamanında, insanların eski dinlerinin etkisinden kurtarılması için yatır ve türbe gibi yerlerin ziyaretleri yasaklanmış; ancak İslamiyet kuvvetlenince tekrar serbest bırakılmıştır.

Türk kültürü içerisinde, türbe.yatır ve adak yerleriyle ilgili inançların oldukça fazla ve yaygın olduğunu Mikanda söylemiştik. Bunların içerisinde adak adamak Türk inanç sisteminde oldukça köklüdür. Adak. yazılı olarak ilk defa Divanü Lügati't - Türk'te "ıduk"

* (Araş.Gör.) PAÜ. Eğitim Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Abdülkadir İnan. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları" Makaleler ve İncelemeler. Türk Tarih Kurumu Yayınlan. 1. cilt. Ankara 1987, s.462-479.

şeklinde karşımıza çıkmakta ve şöyle açıklanmaktadır: "Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz.sütü sağılmaz.yünü kırılmaz. Sahibinin yaptığı bir adak içindir.""

"Yatırlara adak adamak, ona bir dileğin gerçekleşmesi için başvurmaktır. Adayan kişi. bu eylemiyle yatırım kendisiyle Tanrı arasında bir çeşit aracılık yapacağına inanmıştır. Dileği gerçekleşince adağım, yatıra aracılığı karşılığı verdiği sözü, yerine getirir. Adak kurban ise bir hayvan kesip fukaraya dağıtır, bir bağış ise onu türbeye veya bekçisine verir, bir eylem ise (Kur'an okuma, namaz kılma gibi) onu yerine getirir."³

Bizim bu çalışmayı yaptığımız yer olan Alanya'da türbc.yatır ve adak yerleriyle ilgili inançlar çok çeşitlidir ve hâlâ yaşatılmaktadır. İnsanlar, her türlü şikâyetlerinde.bu tip yerlere baş vurup çare aramaktadırlar. Bu gibi yerlerin sayısı Alanya ve köylerinde epeyce fazladır. Biz bu çalışmamızda, halk arasında ünü yaygın olan ziyaretgâhlardan tesbit edebildiğimiz kadarım ele aldık. Hepsim gidip yerinde gördük ve fotoğraflarını çektik.Ziyaretgâhlar hakkında gerek ziyaretçilerden gerekse yöre halkından bilgiler derledik. Bu bölgede derleyebildiğimiz ziyaretgâhlar şunlardır:

KÖKLEM DEDE

Köklem Dede Evliyası, Alanya'nın 20km kadar batısında bulunan Türkler Kasabası sınırlan içerisinde.Evliya'mn mezarı, kasabanın Merkez Mahallesi'ne bağlayan köprü'nün hemen yanında, Kargı Çayı'nın kenarındadır. Evliya, yerli halk arasında "Büklüm Dede" \ "Türbe" gibi adlarla da anılmaktadır.

Köklem Dede Evliyası'nın mezarının günümüzdeki görünümü şu şekildedir: Mezarın boyu yaklaşık olarak 3m, genişliği 1.5m; duvarının yerden yüksekliği 60cm kadardır. Üzeri tahtadan bir çatı ile örtülmüştür. Evliya'nın mezarı eski bir mezarlığın kenarındadır. Mezarlardaki "hece taşları"⁴ ve diğer taşların, tabiat şartlarının tesiriyle tahribata uğramış olmasına rağmen yine de burasının eski bir mezarlık olduğu açık şekilde belli olmaktadır. Kasaba halkı, bu mezarlığın çok eski olduğunu belirtmekle beraber kime ait oldukları ya da Müslüman mezarı olup olmadığı konusunda bilgi

sahibi değildirler. Yörenin eski bir yerleşim yeri olduğu yörede bulunan harabelerden belli olmaktadır. Bu da mezarlığın Müslüman mezarlığı olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Ancak, mezarların hepsinin yönünün Kibleye doğru olması ve mezarlıkta bol miktarda "andız"- ağacının olması bizde burasının Müslüman ve Türk mezarlığı olduğu kanaatini kuvvetlendirdi.

Evliya'mn kabrinin yanında bulunan büyükçe meşe ağacında çok miktarda çakılmış çivi ve bu çivilere bağlanmış bez parçaları, saç telleri, değişik renkte ipler, yünler ve boncuklar bulunmaktadır. Bunlar .yatırı ziyaret eden kişiler tarafından .çoğunluğu bir dilek tutularak bağlanmıştır.

Köklem Dede Evliyası hakkında bilgisine baş vurduğumuz ve yörenin yerlilerinden olan Ahmet Amca (Koca Ahmet)⁶ bize şu bilgileri verdi: "Bu yatırım kim olduğunu ve nereden geldiğim herkes gibi ben de kesin olarak bilmiyorum. Ben kendimi bildim bileli buraya ziyaretçiler gelir.Eskilerin anlattığına göre buraya daha eskilerden de ziyaretçi gelirmiş ve halk o zaman da buraya çok önem vermiş. Ben. küçüklüğümde bu yana bu Evliya'mn büyüklüğüne ve kerametine inanırım. Yolum ne zaman o taraflara düşse gider dua ederim. Size bu Evliya ile ilgili başımdan geçen bir olayı anlatayım. Sizin de gördüğünüz gibi Evliya'mn mezarının bulunduğu yer ormanlık bir yerdir. Benim küçüklüğümde oradaki ormanlar daha da fazlaydı. Ormanın çok olduğu yer de kuş da çok olur. Ben de çocukken bundan faydalanarak oralara "kapan"⁷ kurmaya giderdim. Yine bir gün, kapan kurmak için gittiğimde, kapan için yassı bir taşta ihtiyacım oldu. Daha önce böyle taşları mezarlıktan bulabildiğim için yine oraya gittim. Aradığım taş Evliya'mn mezarı üzerinde buldum. Taşı yerden kaldırır kaldırmaz karnıma müthiş bir ağrı saplandı. Ben, ağrıya fazla aldırmadan, taşı kullanacağım yere kadar götürdüm; ancak ağrıdan kapanı kuramadan kendimi eve zor attım. Akşam olunca anneme kamımın çok ağrıdığını ve hasta olduğumu söyledim. Annem hemen, "yoksa Türbe'den birşey mi aldın, oralardan bir ağaç mı kestini ?" diye sordu. Şimdi düşünüyorum da demek ki annem daha önceden buna benzer şeyleri duymuş ya da yaşamış ki hemen bana o sorulan sordu. Ben de başıma gelenleri olduğu gibi anlattım. Bana. sabah olur olmaz oraya gitmemi ve aldığım taşı yerine koymamı söyledi. Sabah olunca gidip aldığım taşı korka korka yerine koydum ve hemen karnımın ağrısı kesildi. Sonradan öğrendiğime göre. benim aldığım taş, Evliya'mn hece taşıymış."

² Besim Atalay. Divanü Lügati't -Türk Tercümesi. Türk Tarih Kurumu Yayınları. I.cilt. Ankara 1992, s.65.

³ Pertez Naili Boratav.100 Somda Türk Folkloru. Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984. s 42.

⁴ Mezarın baş ve uç tarafına dikilen ve yatan kişi hakkında bilgiler yazılan mezar taşlarına, bu bölgede hece taşı denilmektedir.

[^] Servi ağacının yöredeki adı "andız" dır.

⁽¹⁾ Ahmet Ersoy. 1329 (1923) Alanya Türkler Kasabası doğumlu

Kuş yakalamak için yassı bir taş kullanılarak yapılan bir tür tuzak.

Ahmet Amca ile sohbetimizi başından beri dinleyen eşi Raziye Ersoy, bu tip olayların gerçek olduğunu tasdik ederek, kendi teyzesinin de Türbe civarından kestiği odunu evine getirdikten kısa bir süre sonra karnındaki bebeğiyle öldüğünü söyledi.

Yine Evliya hakkında bilgisine baş vurduğum Ali Ersoy (Bekâr Ali)⁸, bu Evliya'mn çok büyük bir Zât olduğunu, bir çok derde derman olduğunu ve rahatsız edildiği zaman rahatsız edeni mutlaka cezalandırdığını söyledi. Gençlik yıllarında şahit olduğu bir olayı da şu şekilde anlattı: "Bir arkadaşımın Türbe civarında koyun güdüyoruz. Koyunları Türbe'nin yanındaki çaydan karşıya geçirecektik. Hayvanlar, suyu görünce karşıya geçmek istemediler. Arkadaşım, koyunları ürküterek karşıya geçirmek için elindeki sopayı Türbe'nin tahtalarına birkaç defa vurdu ve hemen fenalaştı. Ağzı da bir tarafa kaymıştı. Hocalara okutarak bu rahatsızlığından zorla kurtuldu."

Evliya ile ilgili, bunlara benzer bir çok olay halk arasında anlatılmaktadır. Bu Evliya, özellikle çarşamba günleri bir çok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Her türlü rahatsızlıktan ziyaret edilmekte; özellikle çocuğu olmayan kadımlar daha fazla uğramaktadır. Evliya'mn "siğil" tedavisinde de çok faydalı olduğu söylenmektedir. Bu rahatsızlıktan ziyarete gelenler, siğili keserek kanatmakta ve kam bir çiviye sürerek çiviye Evliya'mn mezarının yanındaki çınara çakmaktadır. Bu şekilde bir çok insanın şikâyetinden kurtulduğu söylenmektedir.

ÇOMAKLI TÜRBESİ

Bu türbe, Alanya'ya yaklaşık olarak 15km uzaklıkta bulunan Payallar Kasabası sınırları içerisinde; Alanya'yı. Gündoğmuş İlçesi'nin Güzelbağ Kasabası'na bağlayan kara yolunun hemen kenarındadır.

Türbe'nin dışarıdan görünüşü şu şekildedir: Türbe, yaklaşık olarak 5m uzunluğunda, 3m genişliğinde ve 2-2.5m yüksekliğinde bir yapıdır. Duvarları taş yapılı ve sıvalı, üzeri de kiremitle örtülüdür. Giriş kapısı, kuzey batı yönünde yapılmıştır. Türbenin içinin bir bölümüne gelenlerin ibadet etmesi için tahta döşenmiş; diğer bölüm ise topraktır. İçeride sanduka veya mezar yoktur.

Evi Türbe'ye yakın ve kasabanın yerlilerinden olan Mehmet Kara duman⁹ bize Türbe hakkında şu bilgileri anlattı: "Eskilerden duyduğuma göre, bu Türbe'de yatan Zât. Horasan'dan gelen yedi evliyadan birisidir.

⁸ Ali Ersoy. 1943 Alanya Türkler Kasabası doğumlu.

⁹ Mehmet Karaduman, 1340 (1924) Alanya Payallar Kasabası doğumlu.

Ne zaman yaşadığı ve öldüğü hakkında bilgimiz yoktur. Horasan'dan geldiği, bir savaşta şehit olduğu ve buraya gömüldüğü söylenmektedir. Burası eskiden beri ziyaret edilir. Özellikle yağmur yağmadığı aylarda, bütün köylü oraya gider ve yağmur duası ederdik. Benim gençlik yıllarımda, bu köyden iki kişi antika eşya bulmak için Evliya'mn mezarını kazmışlar ve mezarda kılıca benzer büyük bir bıçak bulmuşlar. Bıçağı bulanlar, o gece rüyalanında bu Zât'ı görmüşler ve Zât onlara: "O bıçak bana aittir, onu almayın" demiş. Ertesi gün her ikisi de buna aldırış etmeyerek çarşıya gidip bıçağı satmışlar. Bundan bir ya da iki gün sonra o kişilerden birinin gözleri kör oldu. diğeri de hastalandı. Hastalanınca korkuya kapılan bu kişiler hatalarını anlayarak kendilerini affettirmek için Türbe'nin etrafındaki ormanları temizlediler ve Türbe'yi onarttılar. Bundan sonra hastalıklar tamamen geçmedi ama biraz hafifledi. Bunlardan ikisini de ben iyi tanırım. Kör olan hâlâ yaşıyonhasta olan ise öldü ama ölümüne kadar bu hastalıktan çekti.

Bundan yaklaşık yirmi sene kadar önce. Türbe'nin önünden geçen bu yol yapılırken, yol yapım ekibinde İsmet Bey adında bir şef vardı. Bu şef dokuz yıldan beri evli olmasına rağmen hiç çocuk sahibi olamamıştı. Çocuğu olmayanların bu Türbe'ye gelerek dua ettiklerini ve Allah'ın onlara çocuk verdiğini duyan İsmet Bey , hemen eşini de alarak Türbe'ye gelerek dua etmiş. Bundan bir yıl sonra İsmet Bey'in bir oğlu oldu. Bunun üzerine İsmet Beğ, Türbe'nin bugünkü duvarını ördürdü. Ondan birkaç yıl sonra da ben çatısını yaptırdım. Ben bu Zât'm büyüklüğüne eskiden beri inanan köylülerdenim. Hâlâ bir yere gideceğimde oraya gider dua ederim."

Yine kasabanın yerlilerinden Mustafa Akış¹⁰ (yörede Molla Mustafa olarak bilinir) Evliya hakkında şunları anlattı: "Benim küçüklüğümde ve gençliğimde orası ormanlıktı. Havaların kurak gittiği yıllarda bütün köylü oraya gider, yağmur duası ederdik. Çok iyi hatırlıyorum, yine kurak bir yaz yaşıyorduk. Bütün köylü birikip yağmur duasına çıktık, kurbanlar kesip dualar ettik. Kurbanın eti kazanda pişerken birden yağmur bastırdı ve kazanın altındaki ateşi söndürdü."

Türbe, her türlü hastalık için şifa arayanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Özellikle hayalan şişen erkek çocuklarının Türbe içinde uyutulduğu zaman iyi olduklarına inanılmaktadır. Bu tip rahatsızlıklardan dolayı uzak yerlerden bile ziyaretçilerin geldiği söylenmektedir. Gelen hastaların çoğunun uyku sırasında iyi olduğu ifade edilmektedir.

MAHMUT ŞEYDİ EVLİYASI

¹¹¹ Mustafa Akış , 1927 Alanya Payallar Kasabası doğumlu.

Mahmut Şeydi Evliyası, Alanya'ya 30km uzaklıkta ve Alanya'nın kuzey kesiminde bulunan Mahmut Şeydi Köyü "nde bulunmaktadır. Evliya'nın mezarı, duvarları taştan örülmüş ve üzeri kiremitle örtülü büyükçe bir yapının içerisinde. Yapı üç bölümden oluşmaktadır. Doğu taraftan girişin tam karşısında küçük bir mutfak bulunmaktadır. Mutfağın yanında geniş bir oda vardır ve burası gelen ziyaretçilerin ibadet etmesi için mescit olarak düzenlenmiştir. Mescitten, Zât'm sandukasının bulunduğu odaya bir kapı açılmaktadır. Bu oda, mescitle aynı büyüklükte olup sanduka odanın sağ köşesinde yer almaktadır. Sanduka, yaklaşık 3m uzunluğunda, 1.5m eninde ve 1m yüksekliğindedir. Sandukanın üstü, üzerinde dualar yazılı bir örtü ile örtülüdür. Evliya'nın asası da sandukaya dayalı olarak durmaktadır.

Evliya'nın sandukasının içinde bulunduğu 3'apı, aslen Mahmut Seydili ve dönemin ileri gelenlerinden olan Hamdullah Emin Paşa (1849-1939) tarafından yaptırılmıştır. Bu Evliya'nın da Horasan'dan gelen yedi evliyadan biri olduğu söylenmektedir. Ne zaman yaşadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, İbrahim Hakkı Konyalı'nın kitabında Evliya'dan şu şekilde bahsedilmektedir: "AlâiyyeTi bilgin ve erginlerden Mahmut Şeydi'nin Onas¹¹ Köyü'ndeki zaviyesi ve mescidi, sonradan Mahmut Şeydi için yapılacak türbe için vakıflar tesis etmiştir. 866H.,1461M. tarihli vakfiyesine göre Kılıç Arslan Onas Köyü'nü, eski emirlerin bu köye bahsettikleri bütün haklar ile ve reâyâsiyle beraber Mahmut Şeydi'nin zaviyesine ve mescidine vakfediyordu. Köyün gailisinin yarısı zaviyeye yarısı da caminin ihtiyaçlarına sarfedilecekti."¹² Buradaki tarihlere bakılarak Evliya'nın yaşadığı dönem hakkında yaklaşık bir talimin yapılabilir.

Mahmut Sevdî Köyü halkı kendilerinin Evliya'nın soyundan geldiklerini söylemektedirler. Yöre halkının anlattığına göre, Evliya'nın türbesini yaptıran Hamdullah Emin Paşa'nın Mısırda görev yaptığı yıllarda bu Zât, Mısırlı bir zengin rüyasına girmiş ve ondan örtü istemiş. Hamdullah Emin Paşa'yi tanıyan bu zengin, onun vasıtasıyla büyük ve kıymetli bir halıyı Zât'in üzerine örtülmesi için göndermiş. Yöre halkının yaşlıları bu halıyı hatırlıyorlar. Halı, 1932 yılında Alanya kaymakamı tarafından iki ilkokul çocuğuna aldırılmış ve bir daha da bulunamamış. Halıyı alan çocuklar, o bir hastalığa tutulmuşlar ve hâlâ da çekiyorlarmış.

Evliya'nın makamının bulunduğu mezarlık ağaçlık bir yerdir. Ağaçlar, köy halkı tarafından kesinlikle

kesilmemektedir. Kendisiyle Evliya hakkında konuştuğumuz Hasan Tahsin Bey¹³ bu konuda şunları anlattı: "Babam Hüseyin Tıkmak, bu mezarlıktan bir ağaç keserek evine götürmüş. O gece Zât rüyasına girmiş ve odunu geri götürmesini istemiş. Babam da sabah olunca odunu geri götürmüş."

Bu Evliya da her türlü hastalıktan dolayı ziyaret edilmektedir.Ziyarete gelenler Evliya'nın yanında kurban keserler ,kurban etini ve getirdikleri yemekleri muhtaç insanlara dağıtırlar. Ziyaretçiler arasında çocuğu olmayan kadınlar çoğunluktadır.

HIDILELLEZ DEDE

Hıdılellez Dede, ilçe merkezinin kuzey batı yönünde bulunan Hacımehmetli Köyü de, Hıdılellez adıyla anılan mevkide bulunmaktadır. Makam, denize nazır bir yere yapılmıştır. Uzaktan görünümü bir kiliseyi andırmaktadır. Yapının, biri kuzeye biri güneye bakan iki kapısı vardır. Güneye bakan kapının üst kısmında, mermer üzerine latince yazılmış yazılar ve bir haç işareti ardır. Yazmm altında da 1873 tarihi yazılıdır.

Yapının içinde mezara benzeyen hiç bir şey yoktur. Zemin, yassı taşlarla döşelidir. İçeride balkon şeklinde, girişi ayrı olan bir yarım kat vardır. Yine içeride kible yönünde camilerdeki mihraba benzeyen bir yer bulunmaktadır Burada yakılan mumlar, mihraba benzeyen yerin duvarını yapışkan hale getirmiştir. Makamı ziyarete gelenler, yanlarında getirdikleri bozuk paraları bu yapışkan duvara fırlatmakta ve eğer para duvara yapışırsa dileklerinin kabul olacağına inanmaktadırlar.

Yapının oldukça eski ve zamanla tamiratlar gördüğü duvardaki izlerden belli olmaktadır. Etraftaki harabelere bakılınca burasının eski bir yerleşim yeri olduğu belli olmaktadır. Yöre halkının anlattığına göre burası, eskiden Rumlar'm yaşadığı bir yermiş. Rumlar buraya bahar aylarında çıkar ve bu yapıyı da kilise olarak kullanırlarmış. Cumhuriyet yıllarında (21 Ekim 1922) bir mübadele ile Rumlar burasını olduğu gibi bırakıp Yunanistan'a göçmüşler. Giden o Rumlar'm, yazları hâlâ buraya ziyarete geldikleri söylenmektedir. Rumlar burayı terkedince onların yerine yerleşen Türkler, makamı pek fazla değiştirmeden cami haline getirmişlerdir. Yapı, daha sonraları bir adak yeri ve makam olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Burasının, bahar aylarında çıkılan bir yer olması ve baharla hıdılellez arasındaki ilişki neticesinde bu yapının Hıdılellez Dede adını almış olabileceği söylenmektedir. Makam, özellikle yağmur duası için

¹ Şimdiki adı Mahmut Şeydi olmuştur.

² İbrahim Hakkı Konyalı, Alâiyye. İstanbul 1946, s. 102-103

¹³ Hasan Tahsin Tıkmak, 1927 Alanya Mahmut Şeydi Köyü doğumlu.

ziyaret edilmekle birlikte, başka şikâyetler için de gelenler olmaktadır.

AKŞEBE SULTAN

Akşebe Sultan Türbesi ve Mescidi, yukarı kale içinde ve tarihi Bedesten'in batı kısmında yer almaktadır. Mescidin içi. kırmızı tuğlalarla örülmüş, duvarları taştan ve üstü tek kubbe halindedir. Türbe, mescide bitişik olarak yapılmıştır. Duvarları taştan ve üzeri tek kubbelidir. Türbe mescidin sağ tarafında münferit olarak yapılmış bir de minare bulunmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı 1946 yılında yazmış olduğu kitabında Akşebe Sultan Türbesi ve Mescidi'ni şu şekilde anlatmaktadır: "Mabedin soluna, sonradan aynı renk tuğla ile bir yazlık mescit ve türbe eklenmiştir. Bu kısmın kible tarafını yuvarlak bir kubbe, kuzeyini de dar bir tonoz örter. Kible duvarındaki mihrab yeri, burasının yazlık bir mescit olduğunu göstermektedir. Tonoz kısmın altında bir mezar ve üstünde 0.65m uzunluğunda Selçuk tarzında yapılmış kısa bir mezar taşı vardır. Yaşlı Alanyalıları 60 yıl kadar önce bu mezarda bir hırsızlık yapıldığını söylüyorlar. Bir ecnebi hesabına mezarın sandukası sökülmüştür. Tahminimize göre bu sanduka evvelce çini ile kaplı idi. Bu çimler çalınmıştır. Buradan mescide açılır pencereler vardır. Mezarlarda hiç bir kitabe yoktur. Sonradan kubbenin altına ve mescidin içine ölü gömülmüş, perişan bir mezarlık haline konulmuştur. Biz, bu iki yapının da Selçuk eseri olduğuna inanıyoruz. Mescidin kapısının üzerinde 0.65m eninde ve 1.05m uzunluğunda üç menilerden teşekkül eden kitabe taşı vardır. Devrinin çok güzel bir sülüsü ile yukarıdan aşağıya doğru ayetler yazılmıştır. Kitabeye göre mescit. I. Sultan Alâüddin Keykubat zamanında 1230 yılında Akşebe tarafından yaptırılmıştır."¹⁴

Çevre halktan edindiğimiz bilgilere göre, bu türbeye her türlü rahatsızlık ve şikâyetten insanlar gelmektedir. Bütün türbelerde olduğu gibi buraya da daha çok bayan ziyaretçiler gelmekte ve ziyaret gününü çarşamba olarak seçmektedirler. Bu Türbeye ziyarete gelenler arasında, alkol alışkanlığı olan kocalarından rahatsızlık duyan ve onun içkiyi bırakmasını isteyen bayanlar; çocuğunun sınıfını geçmesi için dua eden kadınlar çoğunluktadır.

HACİPİRİ EVLİYASI

Hacıpiri Evliyası'nın. Alanya'ya bağlı Kargıcak Köyü'nün Güzderesi Mahallesi'nde, Kargıcak Çayırım doğusunda bulunan bir tepeliğin güneye bakan yamacındadır. Makamın olduğu yer eski bir mezarlıktır. Evliya'nın mezarı, 3m boyunda, 1.5m eninde harçsız taş duvardan yapılmıştır. Mezarın

duvarının güneye bakan tarafındaki bir taşta, siyah bir oyuk bulunmaktadır. Bu oyukun içerisinde, mum artıkları ve bozuk paralar bulunmaktadır.

Burası, özellikle fitik hastalığından şikâyetçi olanların ziyaret ettiği bir yerdir. Ziyarete gelen bayan hastalar tavuk, erkek hastalar ise horoz keserek dua etmektedirler. Makam, cuma günlerinin dışında her gün, özellikle çarşamba günleri ziyaret edilmektedir. Cuma günleri ziyaret edilmemesinin sebebi ise Evliya'nın cuma günleri cuma namazına gittiğinin düşünülmesindenmiş.

KAYNAKLAR

- AT ALAY, Besim. Divanü Lügati't -Türk Tercümesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I.cilt, Ankara 1992.
 BORATAV, Pertev Naili. 100 Somda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984.
 GÜZEL, Abdurrahman. "Alanya'da Ziyaret ve Ziyaret Yerleri" Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri, 10-11 Şubat 1989.
 İNAN, Abdülkadir. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları" Makaleler ve İncelemeler, I.cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
 KONYALI, İbrahim Hakkı. Alâiyye, İstanbul, 1946.
 TÜRKTAS, Metin. Alanya ve Çevresindeki Türbe Yaür ve Adak Yerleri. H.Ü Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Lisans Tezi (Basılmamış) Ankara 1993.

¹⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, Alâiyye. İstanbul 1946, s.287

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE 1945'TE ÇOK PARTİLİ SİYASÎ HAYATA GEÇİŞİN NEDENLERİ (1908-1945)

THE PROCESS OF DEMOCRACY AND THE REASONS OF TRANSITION TO MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY

Ercan HAYTOĞLU*

ÖZET

Osmanlı Devleti döneminde başlayan çok partili siyasî hayat 1908-1913 döneminde çok partili, 1913-1918 arasında tek partili bir durum almıştır. 1918 yılı şartlarında çok partili siyasî hayat yeniden başlamıştır. Anadolu'da başlayan siyasî hareketlenme İstanbul'a karşı üstünlük sağlayarak, 1923'ten sonra yeni bir döneme girmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkasına dönüştükten sonra, 1924 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası muhalefet süreçleri çok kısa yaşanmıştır. İnkılap aşaması ve II.Dünya Savaşı sebebiyle çok partili siyasî hayat tam olarak tesis edilememiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası 1945 yılına kadar tek parti olarak kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, ülke içinde ve dışında oluşan gelişmeler, çok partili hayata geçişi mecbur kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Sistem, Türkiye 'de Demokrasi

ABSTRACT

The political life which started during the era of Ottoman Empire was Multi-Party System between the years of 1908-1913 and than it became Mono -Party System between the years of 1913-1918. However, Multi-Party, System started again in 1918. A politic movement that flourished in Anatolia gained power over İstanbul and entered a new period after 1923. After "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" transformed in to "Halk Fırkası" the opposition terms of 1924 Terakkiperver C umhuriyet Fırkası and 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası lived for a very short time. Revolutions and Multi-Party System couldn't be set up because of II. World W ar "Cumhuriyet Halk Fırkası" lived since 1945 as a single party. At the end of II. IVorld War some changes took place both home and outside and these changes rnade it necessary to start Multi-Party System.

Key Words: Multi-Party System, Democracy in Turkey

I-TÜRKİYE'DE DEMOKRATİK HAREKETLERİN GELİŞİMİ

II.Meşrutiyetin ilanından sonra, Osmanlı tarihinde siyasî mücadelelerin hız kazandığı görülür. Bu mücadelelerin II.Meşrutiyetten itibaren siyasî partiler halinde organize olması, modern çağın siyasî gelişmelerini hayata geçirmiştir. Böylece, kişi hak ve özgürlüklerim ön plana alan demokratikleşmenin ve parlâmentarizmin siyasî düzeni kurulmuştur. Millî bağımsızlık ilkesiyle tam zaferin kazanılması, Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bizde siyasî partilerin kurulmasına öncelik yapan hareketler "Cemiyetler" şeklinde ortaya çıkmış, padişah baskısı

ve takibiyle karşılaştıklarından faaliyetlerim gizli olarak sürdürmüşlerdir.

1908 den sonra siyasî partilerin kurulması ile partiler arasında şiddetli mücadeleler kendisim göstermiş ve her türlü görüş ve düşüncenin parti kurduğu bu dönem içerisinde, Osmanlı siyasî hayatına damgasını vuran parti. İttihat ve Terakki Partisi olmuştur. İttihat ve Terakki, millî sanayi ve ekonominin kurulması, azınlıklar ve yabancıların ekonomileri ile mücadele etmek için millî bir şuurun oluşmasına çaba harcamıştır.¹

İttihat ve Terakki'nin 31 Mart Olayı ile iktidarı elde etmeye yönelik faaliyetlerini artırarak baskıya dönüştürmesi, karşısına güçlü bir muhalefeti çıkarmıştır. Bu muhalefet 1911 yılında kurulan "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" dır.² İttihat ve Terakki Partisi ilericiyi temsil eden bir parti iken. Hürriyet ve İtilâf Partisi eski düzeni yeniden kurmak, gerici çıkarların korumak isteyen gerici bir parti olarak siyasî hayatta yerini almıştır.³ Siyasî mücadelenin şiddetini artırmasıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin muhalefet tarafından iktidardan uzaklaştırılması, İttihat ve Terakki Partisi'ni demokratik çizgiden çıkarmıştır. İttihat ve Terakki, Bâb-ı Âlî Baskını(1913) ile iktidarı ele geçirmiş. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucunda öldürülmesiyle muhalefeti etkisiz hale getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla siyasî parti mücadelelerinin getirebileceği olumsuzluklar göz önüne alınarak, çok partili siyasî hayat tatil edilmiş, İttihat ve Terakki tek parti iktidarı olarak hakimiyetini 1918 yılı sonuna kadar devam ettirmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla, İttihat ve Terakki Partisi tarihin sayfaları içerisinde yerini almıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan çıkmasını sağlayan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla başlayan devre, Anadolu'da yeni millî Türk devletinin doğması yönünde son derece önemli bir devre olmuştur.⁵ Mütareke dönemi olarak adlandırılan bu devre siyasî partilerin, siyasî teşkilatların çok fazla olduğu bir dönemdir. İttihat ve Terakki'nin baskısı ile faaliyet gösteremeyen siyasî teşekküller tekrar canlandığı gibi yeni siyasî partiler de bu dönemde kurulmuştur. Bu kadar fazla siyasî partinin meclis dışından doğmuş olması ve faaliyetim sürdürmesi dikkat çekicidir. Bu siyasî teşekküller İstanbul hükümeti yanlısı bir politika izleme yolu tercih etmiştir.⁶

¹-F.Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)** İstanbul, 1965 s.5-7

²-Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasî Partiler, 1859-1952**, İstanbul, 1952, s. 75

³-Tökin. **Türk Tarihinde Siyasî Partiler**, s. 7

⁴-Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 75

⁵-a.g.e.s.399

⁶-a.g.e, s.404

I.Dünya Savaşı sona erip İttihat ve Terakki siyasî İwattan çekilince Hürriyet ve İtilaf Partisi onun yerini almıştır. Bu dönemde Anadolu'da pek çok siyasî cemiyet ortaya çıkmıştır. 1919 yılı içinde Sivas Kongresinde Millî Cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş ve etkili bir siyaset izlemeye başlamıştır.⁷ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin uyguladığı siyaset kısa zamanda sonuç vermiş ve Damat Ferit hükümeti istifa etmiştir. Onun yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet, Anadolu'da giderek güçlenen millî mücadele hareketini tanımak durumunda kalmış ve bu gelişmelerin sonucunda 1919 yılında Meclis-i Mebusan için seçimler yapılmıştır. 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan çalışmalarına başlamış, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî, bu meclisin gizli toplantısında kabul edilmiştir.⁸ Misak-ı Millînin kabul edilmesinden bir süre sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, Mustafa Kemâl Paşa'ya gerçekleştirmeyi düşündüğü millî hakimiyete dayanan meclisi açma yönünde tarihi bir fırsat vermiştir. 18 Mart'ta Osmanlı Mebusan Meclisi kapatılınca, Mustafa Kemâl Paşa 19 Mart'ta Heyet-i Temsiliye adına yazdığı yazılarla Anadolu'da meclisin açılacağını duyurmuştur.⁹ Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Bu mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tek gruptan oluşmuyordu. Meclis içinde Tesanüt grubu, Müdafaa-i Hukuk zümresi, İstiklal grubu, Halk zümresi, İslahat grubu gibi topluluklar kısa zamanda oluşmuştur.¹⁰ Hatta 1920 yılında "Türkiye Komünist Fırkası" ve "Türkiye Halk İştirakiyim Fırkası" kurulmuş, daha sonra bunların faaliyetlerine son verilmiştir.¹¹

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun yeni iç tüzüğünün kabulünden dört buçuk ay sonra, Mustafa Kemâl Paşa gazetecilere bir demeç vererek, barışın sağlanmasıyla halkçılığa dayanan ve "Halk partisi" adını taşıyan bir parti kurulacağını açıklamıştır. Mustafa Kemâl Paşa ayrıca, yeni kurulacak partinin programının hazırlanmasında, bütün vatansever aydınların çalışmalarını, ülkedeki ekonomik problemlerin çözümü, vergi sisteminin düzenlenmesi, mülkiyet esasının korunması, tabii kaynakların iyi kullanılması, vakıfların hizmetleri, imar, askerlik konularındaki görüş ve düşüncelerini açıklamalarını

-Selime Seden, **Türkiye'de Demokrasi**, İstanbul, 1946, s.51-52

⁸-Tuncay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** İstanbul 1946, s. 39^y- a.g.e, s.40

¹¹ -Tökin, **Türk Tarihinde Siyasî Partiler**, s.7 "

Tuncay, a.g.e, s.42

istemiştir.¹² 8 Nisan 1923 tarihinde dokuz maddelik bir program yayınlayan Mustafa Kemâl Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasî parti şekline dönüştüreceğini açıklamıştır.¹³

11 Ağustos 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi ikinci dönemi açıldıktan iki gün sonra, Mustafa Kemâl Paşa yeniden Meclis Başkanlığına, Ali Fuat Paşa'da Meclis İkinci Başkanlığına seçilmiştir. Bu sırada Lozan görüşmeleri devam etmekte, Dışişleri Bakam İsmet Paşa ile Başbakan Rauf Bey arasındaki mücadele giderek şiddetini artırmaktadır. Sonunda Rauf Bey istifa ettiğinden yeni hükümeti Fethi Bey kurmuş, ve bu hükümet zamanında T.B.M.M tarafından Lozan Andlaşması kabul edilmiştir. 9 Eylül'de (Resmen tescili için başvurulması 11 Eylül) seçimden önce yapılan açıklamalar doğrultusunda¹⁴ Mustafa Kemâl Paşa'nın başkanlığında Halk Fırkası¹⁵ resmen kurulmuştur.

Halk Fırkasının kurulmasıyla, inkılâp hareketleri hızlı bir artış gösterdi. Cumhuriyet ilân edildi. Hilafet, Şeriat ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı, aynı gün çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretim birleştirildi. İnkılâp alanında atılan bu büyük adımlar, inkılâp karşıtı gruplarda olumsuz etkiler yaptı.

Ülke ekonomisinin durumu, dış ticaret üzerindeki giderek artan baskılar ve laik reformların hızla devam etmesi karşıt güçlerin hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Bütün inkılâpların arkasında Mustafa Kemâl Paşa bizzat bulunduğu halde, halk tarafından sevilen ve tanınan bir İdşi olması sebebiyle eleştiriler Başbakan İsmet Paşa üzerinde odaklanmıştır. Halk partisine karşı artan tepkiler bir süre sonra parti içinde ayrılığa yol açmış, bir kısım tanınmış simalar partiden ayrılma yolunu tercih etmiştir. Ordu müfettişliğinden istifa ettikten sonra meclise giren Kâzım Karabekir ve Ali Fuat(Cebesoy) paşalar, Rauf(Orbay), Refet(Bele)paşa, Adnan (Adıvar), İsmail (Canbulat) ve birkaç milletvekili Halk Partisinden ayrıldıktan sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında 'eni bir siyasî parti kurmuşlardır. (17 Kasım 1924)¹⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğması normal demokratik şartlar içerisinde olmadığından, meclis içinde iki farklı görüşte grup oluşmuştur. Görüşmelere muhalefet olarak katılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası taraftarları hükümetten pek çok konuda açıklamalar istemiş, İsmet Paşa'nın hükümetine karşı

çok sert muhalefet yapmışlardır. 1925 Bütçe görüşmelerinde parti görüşlerini açıkça ortaya koymuştur. 15 Şubat 1925 T.B.M.M a'şan kaldırmış, muhalefet bu devrede eleştiriye giderek yoğunlaştırmıştır. Muhalefet, ara seçimlerde partilerinin baskı gördüğünü söyleyerek, iktidarı baskı yapmakla suçlamışlar ve Ankara İstiklal Mahkemesine idam yetkisi verilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır.¹⁷ Doğu Anadolu'da 13 Şubat 1925 te Şeyh Sait İsyanı patlak verdi. Ülke Lozan'da çözülemeyen sorunların çözüleceği sırada ciddi bir bunalımla karşılaştı. Olayın ciddiyeti anlaşılınca 4 Mart 1925 de Takrir-i Sükun Kanunu kabul edilerek isyanın bastırılması için İstiklal Mahkemelerinin kurulması kararlaştırıldı.¹⁸ Terakkiperver Cıunhuriyet fırkasına taraftar olan kişilerin, Cumhuriyete karşı olan kimselerden oluşması¹⁹ aynı zamanda ayaklanmada rolleri bulunduğunun öne sürülmesiyle 5 Haziran 1925'de parti kapatıldı.²⁰ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra 1930 yılına kadar inkılâp hareketlerine büyük bir hız verildi.

1928-1929 yıllarının iyi bir mahsul yılı olmaması, ülke dışında bütün dünyayı saran bir ekonomik bunalımın bulunması ülkenin durumu çok zorlaştırdı. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan C.H.P sorumlu tutulduğu gibi, parti içinde bulunan bazı kişilerinde partiyi kullanarak çıkar sağlama yoluna gitmeleri, halk arasında partiye karşı tepki doğmasına ve hoşnutsuzluklara neden oldu. Liberal siyasete taraftar olanlar, tek parti idaresinin giderek kuvvetini arttırması, ekonomi üzerindeki baskısını fazlalaştırmasını endişe ile karşılamaktaydı. İnkılapların gerçekleştirilmesi döneminde Tek Parti uygulamalarını haklı bulmuşlar ve bu uygulamalara daha sonra devam edilmesine şüphe ile bakarak, "normal" uygulamaların başlayacağı bir devreyi gözlemeye başlamışlardır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası bu olaylar ve şartların bir sonucu olarak doğmuştur.²¹ S.C.F, normal demokratik şartlar altında aynı fikre sahip, aynı inancı paylaşan kişilerden ve kuruluşlardan meydana gelmiş, bizzat Mustafa Kemâl Paşa'nın isteği doğrultusunda Fethi Bey'in görevlendirilmesi ile²² 12 Ağustos 1930 da

¹⁷ -Tunaya, a.g.e, s. 610

¹⁸ -Karpat,a.g.e, s.45-46 ¹⁹-Mahmut Goloğlu,Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Ankara, 1974 s. 3 ²⁰-Karpat, a.g.e s.45-46 ²¹-Karpat, a.g.e, s.61

²²-Çetin Yetkin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı» İstanbul, 1982 s.39

¹²-Tunçay . a.g.e, s.47-48

¹³-Kemal H.Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967 s.42

¹⁴-Tunçay, a.g.e, s.57

¹⁵-Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara, 1984 s. 134

¹⁶

-Karpat, a.g.e, s.44-45

resmen kurulmuştur. Bu, "Güdümlü muhalefet yaratma düşüncesinin" bir devamıdır.²⁴

S.C.F. C.H.P'ye karşı muhalefetin giderek artırdı ve muhaliflerin desteğiyle Atatürk'ün tahmininden daha fazla güçlendi. Bu desteğin içinde inkılapları ve millî birliği tehit eden fanatik unsurların varlığı endişeye neden oldu. S.C.F'nin kısa sürede ülke genelinde genel seçimleri kazanacak duruma gelmesi bu endişeleri artıran bir başka nedendi. Mustafa Kemâl Paşa partiler arasında tarafsız kalacağını belirtmesine rağmen, gelişmeler karşısında C.H.P'yi destekleme kararı aldı.²¹ Fethi Bey'in Mustafa Kemâl Paşa'ya, partiler arasında tarafsız kalmasını söylemesiyle, C.H.P'liler bunun üzerine. Mustafa Kemâl Paşa ile Fethi Bey'i karşı karşıya getirmek yolunda tahriklere giriştiler. Fethi Bey bunun kötüye gittiğini görerek, Mustafa Kemâl Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediği için 17 Kasım 1930 tarihinde S.C.F.'yi kapatma kararı aldı.²⁶ Partinin kapatılmasında Ekim ve Kasım ayları içerisinde yoğunlaşan tartışma ortamının büyük etkisi oldu.²⁷ T.C.F'nin kapatılmasından sonra, iyi niyetle kurulan S.C.F ile başlatılan çok partili hayata geçiş, ikinci kez başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. S.C.F siyasî arenada 12 Ağustos 1930 tarihinden 17 Kasım 1930 tarihine kadar, üç buçuk ay (97 gün) kalabilmiştir.²⁸

S.C.F'nin kapanmasından sonra C.H.P. Avmpa'daki totaliter rejimlerden etkilenerek, kendisini devlet ve milletle bir tutmaya başlamış ve ülkedeki kontrolü eline alarak tahakkümünü arttırmıştır. 1931 yılı parti kurultayında Cumhuriyetin altı ana prensibi tespit edilmiş, 1935 Kurultayı'nda Parti Genel Sekreterinin İçişleri Bakanı tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Valiler hem mülki idarenin hem de parti teşkilatının başına getirilmiştir. Bölge müfettişleri de parti ve devlet işlerini denetlemekle görevlendirildiler. Bu gelişmelerin sonucunda bütün millet C.H.P'nin üyesi kabul edildi.²⁹

10 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemâl Atatürk'ün ölümüne kadar durum böyle devam etmiş. Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü zamanında bu siyasette yumuşama olmadığı gibi rejim daha fazla

23

-Karpata.g.e s.62²⁴-Dr.Esat Öz.Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi nedenleri ve sonuçları Sosyo-Politik Yoldaşım, Nisan/Mayıs 1993,s.48 "-Preston Hughes, **Atatürkçülük** ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci, İstanbul, 1993, s.60-61 ~⁶-Karpata, a.g.e. s.62-63² -Dr.Esat Öz, Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi:nedenleri ve sonuçları Sosyo-Politik Yaklaşım, Nisan/Mayıs 1993,s.49²⁸-Tekin Erer, Türkiye'de **Parti** Kavgaaları, İstanbul, 1963, s.69²⁹-Karpata ,a.g.e, s.68

sertleştirilmiştir. Laik tutumlara hız verilerek, dil devrimi şiddetlendirilmiştir. Hükümet parti hükümeti haline getirilerek parti daimi başkanı ve Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, milletin ve devletin sembolü olarak yüceltilmiş,³⁰ bu uygulamaların etkisiyle C.H.P'ye karşı, şiddetini giderek artıran tepkiler kendini göstermeye başlamıştır. Milletvekili olarak Hikmet Bayur, basın olarak Ahmet Emin Yalman bu muhalefetin başını çekmiştir. Halktan gelen yakınmalar muhalefeti daha fazla güçlendirmiş, bu durum tek partinin disiplinini bozmuştur.

C.H.P kendisine yönelen bu eleştirileri bir süre sonra ciddiye almaya başlamış ve 1944 yılı başlarında partiyi kullanarak kendisine çıkar sağlamak isteyenler için araşunna yapılması konusunda bir komisyona rapor hazırlatmıştır. Hazırlanan komisyon raporu T.B.M.M.'de görüşmeye açılmaya büyük tartışmalar meydana gelmiş, mecliste büyük heyecan yaşandığı gözlenmiştir. Bu görüşmelerde İstiklâl Mahkemelerinin tekrar kurulmasını teklif edenler bile çıkmıştır. Görüşmeler sonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu 23 Mart 1944 günü Meclis Grubundan gizli oyla güven oyu isteyince 251 beyaz (olumlu) oya karşılık 57 kişinin kırmızı (olumsuz) oy kullandığı, 100 den fazla milletvekilinin de oylamaya katılmadığı görülmüştür.

Bu durum tek parti rejiminde şaşkınlık oluşturmuştur. II.Dünya Savaşının verdiği sıkıntılar tek parti rejimini sarsarak, fikir ve kanaatlerin değişimine yol açmıştır. Bu dönemden itibaren sıkıntılarının kaynağı olarak tek parti rejimi görülmüş ve muhalefet mekanizmasına süratle ihtiyaç olduğu görüşü kuvvetlenmiştir.³¹

Türkiye'de siyasî tablo böyle iken, II.Dünya Savaşı devam etmekteydi. 6 Haziran 1944 tarihinde Normandiya kıyılarına yapılan Müttefik çıkartmasıyla, Almanlara karşı üstünlük sağlandı. Türkiye, Almanların savaşı kaybedeceklerini görünce rahatladı. Savaş içerisinde sürekli savaşa girme ısrarlarını yerine getirmek ve bu yolla müttefikleri memnun etmek için 2 Ağustos 1944 tarihinde Hitler Almanyası ile siyasî ve ekonomik bağlarını kopardı. Müttefik devletlerle yakınlaşması artan Türkiye, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni kabul ederek, Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etti.³² Müttefiklere karşı uzun süre direnen Japonya'ya 14 Ağustos 1945'te atılan atom bombolanyla dünyayı yıllarca kana boyayan savaş sona erdi. Japonya'nın teslim olmasından bir gün sonra Birleşmiş Milletler Anayasa'sını kabul etmek üzere

³⁰-Karpata, a.g.e, s.69-70

³¹-Rıfıkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş** 1945-1950, Ankara, 1979, s.33-34 ³²-Talat Köseoğlu, **Demokraside Davalarımız**, İstanbul 1962. s.222

toplantılmış. Sanfransisko'da kabul edilen kararlar aynen T.B.M.M tarafından tasdiklenmiştir.³³

11-1945 ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ A-ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞİ SAĞLAYAN DIŞ FAKTÖRLER

II.Dünya Savaşı'nı Türkiye'nin müttefiki olan hür devletler tarafı kazandı. Müttefikler savaşın olumsuzluklarını ortadan kaldırmak ve yeni dünya düzenini hürriyet esasları üzerine kurmak için Sanfransisko şehrinde bir araya gelerek "Birleşmiş Milletler Teşkilatı" nı kurmaya çalıştılar.³⁴ Bu teşkilatın oluşması için toplanan Sanfransisko Konferansına Türkiye 5 Mart'ta resmen davet olundu. Sanfransisko Konferansına katılan Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucuları arasında yer aldı.³⁵ Sanfransisko Konferansına giden heyette bulunan Feridun Cemal Erkin, "İsmet Paşa, Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemeleri talimatını vermişti." demektedir.³⁶ İkinci Dünya Savaşı demokrasi cephesinin kazanması, bütün dünyada demokrasinin yayılması yolunda etkili oldu. Türkiye'de dünyayı etkileyen bu demokratikleşme akımına uydurmak zorunda kaldı. Bu dış faktörler demokrasiye geçiş çalışmalarını hızlandırdı.³⁷ II.Dünya Savaşı sonrası diktatörlüğe dayanan tek parti yönetimlerinin gözden düştüğü demokratik uygulamaların arttığı bir dönem oldu.³⁸

Türkiye'nin II.Dünya Savaşı sonunda demokratik ülkelerin siyasî yelpazesinde yer almasını sağlayan önemli bir gelişme Sovyetler'in galip devletler arasında yer alması ve Türkiye'den toprak istemeleri olmuştur.³⁹ Sovyetler Birliği, Mart 1945'te verdiği bir nota ile 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasının süresini yeni oluşan şartlara uymadığı için uzatmayacaklarını açıkladı. Sovyetler Birliği, yeni şartlara uyum sağlanması için Montreaux Anlaşmasıyla oluşan durumun değiştirilmesini, doğu sınırlarımızda

³³-Erer,a.g.e, s.69

³⁴-Erer, a.g.e, s.69-70 ³⁵Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C.I 7 Alkım Kitabevi, Ankara, 1989 s. 184 ³⁶-Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık. İstanbul, 1993, s.202 ³⁷-Karpas, a.g.e, s. 123 ³⁸-Karatepe, a.g.e s.200

³⁹-Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945**, Ankara. 1986 s.386

ise kendi lehlerine değişikliklerin yapılmasını istedi.⁴⁰ Bu durum Türk-Sovyet ilişkilerini kopma noktasına getirerek, savaş ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkiye; batılı müttefiklerden destek arama yoluna gitti. Türkiye'nin demokratik cepheye yakınlaşmasında Sovyetler Birliği'nin bu politikasının önemli bir etkisi oldu.⁴¹

Türkiye'de çok partili siyasî hayatın oluşumunda dış etkenler önemli olmakla birlikte, zorlayıcı ve baskıcı bir şekilde olmamıştır. Buna rağmen, bu durumun Amerika'ya şirin görünmek isteyen C.H.P.'nin bir taktiği olduğu düşüncesini taşıyanlar olmuştur. Bu dönemde Amerikan dostluğunun millî bir gelenek şeklinde yerleşmesine çalışıldığı da inkar edilemezdi.⁴²

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik ve siyasal sıkıntılardan Türkiye savaşa fiilen girmediği halde doğrudan etkilenmiş ve hükümete karşı muhalefetin güçlenmesinde önemli rol üstlenmiştir.

B-ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞİ SAĞLAYAN İÇ FAKTÖRLER

Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulması yolunda insan haklarını güvenlik altına alma çalışmaları artarken, Türkiye'nin bu faaliyet içerisinde yer alması olumlu bir gelişmedir. Bu gelişmeler Türk siyasî hayatı zamanla yerleşecektir.⁴³ C.H.P, A.R.M.H.C, Halk Partisi, C.H.P olarak siyasî arenada giderek gelişmiş,⁴⁴ Türk siyasî hayatı 1919-1950 arasında damgasını vurmuştu. C.H.P, II.Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği problemleri savaşın sonunda bütün ağırlığı ile yaşamaya başlamıştı. C.H.P'nin yaptığı uygulamalar hükümete ve partiye karşı sessiz ama giderek artan bir muhalefetin doğmasına yol açtı. C.H.P'ye karşı muhalefetin oluşmasını etkileyen sebepleri iki başlık altında görebiliriz.

a-Ekonomik Sebepler

⁴⁰-Karatepe, a.g.e, s.201

⁴¹-Koçak, a.g.e, s.386

⁴²-Köseoğlu, a.g.e, s. 23 2, Avukat Talat Köseoğlu, Amerika'nın gerçek demokrasiyle yönetilen ve kamuoyunun etkisinde hareket eden bir ülke olduğunu bahsettikten sonra, "Şu halde ideal olan Amerikan dostluğunu sağlayabilmemiz için Amerikan halkının itimat ve sempatisini kazanmamız icap ediyordu.

Amerikan milleti, demokratik bir rejimle idare edilmeyen bir devlete karşı samimi olarak sempati duyamaz ve böyle bir milletle de ciddi bir ittifaka girişmezdi, "demektedir.

⁴³-M.Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul, 1968 s.252

⁴⁴-Tank Zafer Tımaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, 1962 s. 189

Türkiye II.Dünya Savaşıma fiilen girmediyse de savaşın getirdiği her türlü olumsuzluktan etkilenmiş, savaş sürecinde yapılan askeri harcamalar ülke ekonomisini sarsmıştır.⁴⁶ Savaş yılları boyunca pahalılık, yokluk ve çeşitli süstimaller ile karşılaşılırdı. Savaşa katılmayan ülkede, savaşa katılan ülkelerde bile görülmeyen derecede pahalılık, ihtikâr ve spekülasyonlarla karşılaşılması C.H.P hükümetine karşı artan bir memnuniyetsizlik oluşturmuştur.⁴⁶ Bazı yerel birimlerin idarecilerinin kendilerine sağladığı nüfuz, merkezi teşkilattaki ayrıcalıklı zümreyi gölgede bırakmıştır.¹⁷ 18 Ocak 1940 tarihinde Millî Korunma Kanunu'nun çıkarılması ekonomi üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş,⁴⁸ Millî Korunma Kanunu'ndan sonra 1942 yılında Varlık vergisi çıkarılmıştır. Varlık vergisinin tüccar, emlak sahibi, büyük toprak sahiplerinden almaya çalışılması C.H.P. içindeki toprak sahipleri ile C.H.P'm'n yollarının ayrılmasında önemli bir etki yapmıştır.

C.H.P' ye karşı muhalifleri artıran başka bir durum da mahsulün savaş içinde tarlada tahmininin yapılması idi. Görevlendirilen memurların hububatın kıt olduğu dönemde yaptıkları süstimaller halkın sıkıntılarını

arttırmıştır.⁴⁹ 26 Nisan 1944 **tarihli** Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile ortaya çıkan bu durumun küçük köylü ile hükümeti karşı karşıya getirmiştir.

C.H.P'yi ekonomik istikrarın sağlanamaması, devletçilik politikasının olumsuz etkileri, tek parti meclisinin almış olduğu⁵⁰ kararları yukarıdan aşağıya uygulaması yıpratmıştır.

b~Sosyal Sebepler

Sosyal sonullardan en fazla etkilenen toplumun çoğunluğunu oluşturan köylü kesimi olmuştur. 1945 yılında toplam nüfusun %83'ü köylerde otuyordu.⁵¹ Tek parti iktidarının jandarma vasıtası ile köylü üzerindeki baskısı artmış, köylü tarifi güç bir hürriyetsizlik dönemi yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde milletin efendisi köylü; jandarma ve tahsildardan, yol ve tanm ürünleri vergilerinden yakınmıştır. Altı liralık yol vergisini ödeyemeyenler günlerce yollarda ve madenlerde çalışmak zorunda

⁴~-Yahya S.TezeL**Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara 1982 s. 162

⁴⁶-Burçak ,a.g.e. s.25-26

⁴-Köseoğlu,a.g.e, s.239

⁴⁸-Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, 1982 s. 246

⁴⁹-Burçak, a.g.e. s.29-30, **Aym Tarihi**, No. 130, (Mayıs 1945). s.95

¹⁰-Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, s. 189

⁵¹-Karpat.a.g.e, s.91

bırakılmış, köylü ekonomik yapının baskısı üzerine binince acil ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştu.⁵²

İşçi kesiminde de, iş güvenliği, sosyal şartların iyileştirilmesi ve sağlık konularında, 1945 yılına kadar çağdaş bir düzenleme yapılmış değildi. Bu çağdaş düzenlemeyi gerçekleştirmek için 27 Haziran 1945 tarihinde Sendikalar Kanunu çıkarılmış, 22 Temmuz 1945'te Çalışma Bakanlığı kurulmuş, ancak bu girişimlerde işçi ücretlerinin⁵³ iyileştirilmesinde etkili olmamıştır.

İş dünyası açısından duruma bakıldığında iş adamları, büyük toprak sahipleri savaş içerisinde hükümetin çıkardığı, Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulamalardan büyük ölçüde rahatsız olmuşlardır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı 1945 Mayıs'ında 7 aylık bütçe görüşmeleri sırasında yoğun eleştiri almıştır. Tasarı, 11 Haziran 1945'te kanunlaşmış fakat kanun hayata geçirilememiştir. Bu uygulamalar toplumun bu kesimini mevcut iktidara karşı harekete geçiren önemli bir etken olmuş,³⁴ ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri C.H.P'nin karşısına organize bir güç olarak çıkma hazırlıklarına başlamışlardır.

c-Siyasal sebepler

C.H.P, muhalefetin güçlenmesi ve mecliste "Tek Parti" rejiminin özelliğine uymayan bir şekilde doğmasına ilk anda kabul edemezdi ve bu çalışmalara izin vereceği de düşünülemezdi.⁵⁵ Ortaya çıkan ve inkar edilemeyen bir gerçek, tek parti devrinin sonunun yaklaştığı olmasındı.

1939 yılında yapılan 5.Kurultay'da C.H.P. "Müstakil Grup" adı alan, C.H.P'den bağımsız hareket eden bir grup çıkardı. Bu grup, yapı olarak muhalefet yapacak bir durumda değildi. 1931 yılından itibaren milletvekili adayları listelerinde bir kısım adaylıklar boş bırakılıyor, meclise sınırlı sayıda partili olmayan milletvekili girme sağlanıyordu. 1939 yılında kurulan "Müstakil Gmp", bu dönemde mecliste bulunan ve partili olmayan 20 milletvekilinden oluşuyordu. Parti başkanlığına bağlı ve hükümeti eleştirme görevi olan bu grup, parti içi gmp toplantılarına ve oylamalarına katılmıyordu. C.H.P bu yolla örgütlü muhalefetin varlığına izin venniş görünüyordu. Sonuç olarak, Şefe

[?]~-Burçak, a.g.e, s.27

"-Mithat Atabay, **Çok Partili Dönemde Bir**

Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948 -

27 Ocak 1954) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 16

²⁴- Burçak, a.g.e, s.34-35

⁵⁵-Koçak, a.g.e, s.388

bağlı olan müstakil grup milletvekilleri, Şefin görüşlerinin savunulması dışında, iktidara karşı gerçek bir muhalefet yapamamışlardır.⁵⁶ Parti içi örgütlü muhalefete izin verilmesi gerçek bir muhalefet ortamı yaratmaya yetmemiştir..

19 Mayıs 1945 tarihine gelindiğinde, gerçek muhalefete duyulan ihtiyaç arttı. Bu sebeple İsmet İnönü verdiği nutukta demokratik uygulamaların artacağı, hükümetin yaptığı işlerin iyi bir şekilde kontrol edileceğini belirterek, kendi ağzından çok partli siyasî hayata geçileceği müjdesini verdi.^v

Ülke içinde ve dışında gelişen olayların etkisi yanında, muhalif bir partinin doğması Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da istenmiştir. CıUTihurbaşkam İsmet İnönü'nün muhalif bir partinin doğmasını istemesinin sebepleri nelerdir? Bunu kısaca değerlendirmek gerekirse: İsmet İnönü'nün politika tarihimiz içerisindeki yerine bakmalıyız. İsmet İnönü, C.H.P. Genel Başkan Vekili ve zaman zaman Başbakan olarak görev yapmıştı. Cumhuriyet Döneminde 1924 T.C.F ve 19.10 S.C.F ının kapatılmasında etkili olmuştu. Gelecek nesillerin kendisini, "Tek Parti"nin hamisi, demokrasi düşmanı olarak tanıyacağını düşündüğünden. 1945'de

⁵⁶-Karatepe, a.g.e, s. 199-200

^v -Hughes, a.g.e s.77, Karatepe, a.g.e, s.202, Seden, a.g.e, s.53-54, *Aym Tarihi. Basın Yayın Umum Müdürlüğü. 1-31 Mayıs 1945 Sayı. 138* (İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Türk Gençliğine hitabından alınmıştır.), s.52-53

"Türk Gençleri!

Memleketimizin siyasî idaresi.Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan B.M.ML ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat: halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük meclis az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir milletin sarsıntılara uğramadan.daha ziyade ilerlemesini temin edecektir."

*Aym Tarihi, Basın Yayın Umum Müdürlüğü." 1-31 Mayıs 1945, Sayı. 138. s~53

"-Türk Milleti İkinci Cihan Harbinde siyasî ve manevi bakımdan teiniz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. B.M.M'nin kudreti elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir."

Cumhurbaşkanlığı gibi en yüksek makamda bulunduğu sırada ve kendisine büyük bir rakip kabul ettiği Mareşal Fevzi Çakmak'ı emekliye sevk ederek, muhalefet için zemini hazırlamıştı. Hikmet Ba3arı'un muhalefeti bayraklaştırması ve başına felaket gelmemesi de tenkit ve tartışma ortamının doğmasına neden olmuştu.⁵⁸

Mayıs 1945 te B.M.M. nde Toprak Kanunu ve 7 Aylık Bütçe gibi iki önemli konu görüşülmekteydi. Bu kanun teklifi ve bütçe konusunda çok şiddetli tartışmalar oluyordu. Aynı /amanda 7 Haziran seçimleri içinde bu devrede çalışmalar luzla sürüyordu. Muhalefetin bir partileşmeye doğru gideceğine kesin gözü ile bakılıyordu. Partiyi kuracak olan muhaliflerin kendilerini göstermeleri an meselesiydi. 7 Aylık Bütçenin görüşülmesi sonunda. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 29 Mayıs 1945 tarihinde B.M.M'den güven oyu istemesiyle düğüm çözüldü. Yapılan oylamanın sonucunda 359 mebusun Saraçoğlu hükümetine oy vermesi ve 7 mebusun red oyu vermesi muhalefeti ortaya çıkardı. Red oyu verenler, Manisa Mebusu Hikmet Bayur. Kütahya Mebusu Recep Peker. İzmir Mebusu Celal Bayar, Eskişehir Mebusu Emin Sazak. İçel Mebusu Refik Koraltan, Aydın Mebusu Adnan Menderes. Kars Mebusu Fuat Köprülü idi.^{y;}

7 Muhalif Mebusun bu oylama ile ortaya çıkması ve Recep Peker'in de muhalif grubun içinde olması C.H.P çevrelerinde şaşkınlık yaratmıştır.⁶⁰ Bu grubu dağıtmak ve tehlikeyi çabuk atlatmak gerekliydi. Hemen hükümette değişikliğe gidildi, C.H.P Genel Sekreterliğinden Mahmut Şevket Esendal ayrıldı, yerine Naiif Atıf Kansu getirildi. Ticaret Bakanı Celâl Sait Siren'in yerine Raif⁶¹ Karadeniz atandı.

7 Haziran 1945 tarihinde yeni bir muhalefet grubu ortaya çıktı. Manisa Mebusu Rıdvan Nafiz Ergüder, Bilecik Mebusu Kasım Gülek, Urfa Mebusu Kudsi Tecer C.H.P genel idare kurulundan istifa ettiler. Bu durum C.H.P. içinde yeni bir sıkıntı doğurdu. C.H.P parçalanmaları engellemek için parti disiplini hatırlatarak, isteklerin gözönünde tutulacağını bildirdi.⁶²

C.H.P'nin etkisiz hale getiremediği Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü. C.H.P Meclis Grubuna 7 Haziran 1945 tarihinde "Dörtlü Takrir" verdiler. Takrirden, çok partili hayata geçişi engelleyecek yapıda olan kanun ve tüzüklerin değiştirilerek, demokratik hayatı engellemeyecek

r. a.g.e. s.70 ^{v;}-Tekin Erer. a.g.e, s.71.

Koçak,a.g.e, s.382 ^{r>}-Koçaka.g.es.382 ⁶¹ -Faik Ahmet Barutçu, Siyasî Anılar (1939-1954), İstanbul, 1977 s.290-291

⁶⁰-Erer.a.g.e. s.73

dununa getirilmesi isteniyordu.⁶³ Takrir partide fırtınalar kopardı. Çankaya'da İnönü'nün başkanlığında görüşmeler yapılarak, takririn reddi ve imza sahiplerinin hırpalanmaları kararı alınmış,⁶¹ takrir 12 Haziran 1945 tarihindeki parti grup toplantısında okunmuş⁶⁰ tartışmalar 7 saat kadar devam etmiştir. Başbakan son sözü alıp, bu tekliflerini geri çekmelerini, bu istekleri görüşme yerinin B.M.M olduğunu söyleyerek müzakereleri bitirmiş, bundan sonra oya sunulan "Dörtlü Takrir" reddedilmiştir.⁶⁶ İnönü bu nedenle bir açıklama yaparak "muhafefti parti içinde yapmamalarım, istiyorlarsa yeni bir parti kurmalarını ve mücadelelerini orada yürütmelerini" söylemiştir.⁶ "Dörtlü Takrir" in reddiyle muhalif dört kişi. parti içindeki durumları güçleştiği için birlikte hareket etmek durumunda kaldılar.⁶⁵

C.H.P. 17 Haziran 1945'te yapılacak ara seçimlerde adayları kendisi belirlememişti.⁶⁹ Bu durum C.H.P. nin yumuşama politikası içerisine girdiğini gösteriyordu. 17 Haziran 1945 ara .seçimlerinin yapılmasından sonra ülkenin yeni bir döneme girdiğini gösteren bir durum gelişti. Türkiye'de ikinci bir partinin kurulması için müracaat yapıldı. İlk düşünülen, bu müracaatı yapanın "Dörtlü Takrir" i verenler olduğu idi. Ancak öyle olmadı, işadamlarından Nuri Demirağ, 7 Temmuz 1945 te İçişleri Bakanlığı'na, Millî Kalkınma Partisi'ni kurmak için müracaat etti ve iznin verilmesiyle, 22 Eylül 1945 te C.H.P'nin karşısında ikinci parti resmen kuruldu."⁶⁰

Türk milletinin. 1908 den itibaren başlayan çok partili demokrasi süreci içinde fiilen rol oynamadığı, siyasî

⁶³-Erer. a.g.e s. 73-74. Naki Cevat Akkerman.

Demokrasi ve Türkiye'de Siyasî Partiler Halikında Kısa notlar Ankara, 1950. s.72-75, CemEroğul.
Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İkinci Baskı Ankara. 1990, s. 10-11

⁶ '-Celal Bayar. **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul. 1969 s.33

⁶⁵-Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam** (1908-1950) C.U. 5.Basım İstanbul, 1985 s.410

⁶⁶-Barutçu. **Siyasî Anılar**, s.309, Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi** s. 130

⁶ -Karatpc. a.g.e. s.204

⁶⁸-Bayar. **Başvekilim**, s.34, Dörtlü Takrir'in reddi yeni bir parti kurulması için çalışmaların başlamasına yol açtı. Samet Ağaoğlu, **D.P nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Yayma Hazırlayan: Cemil Koçak, İletişim Yayınları. İstanbul, 1992. s.85

⁶⁹-Tcziç Erdoğan, 100 soruda **Siyasî Partiler**. 1.Baskı, İstanbul 1976. s.254. Karpat. **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 129

"-Ercan Haytoğlu, **Millî Kalkınma Partisi ve Siyasî Hayatı**. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 1990. s.39-44

hareketlerin yönetici kadro tarafından yönlendirildiği dikkat çekmektedir. Ancak, 1945 yılma gelindiğinde tablonun değiştiği yönetici kadro ile az ilgisi olan bazı kimselerin arkalarına halkı alarak siyasî teşkilatlanmayı başlattığı görülmektedir.¹

"Dörtlü Takrir" sahipleri, Vatan gazetesi ile açıkça muhafeftiye başladılar. Millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, antidemokratik hükümlerin kaldırılması, baskıların kaldırılması konuları üzerinde durdular.¹² Önce 21 Eylül'de Adnan Menderes ve Fuat Köprülü C.H.P'den çıkarıldılar.¹³ Sonra 28 Eylül'de Celâl Bayar istifa etti. Arkadaşlarının C.H.P'den çıkarılmasının tüzüğe aykırı olduğunu belirten Koraltan da partiden çıkarıldı.⁴

Millî Kalkınma Partisi'nin kuruluşu Cıunhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da ciddi karşılanmamıştı. İnönü, daima asıl muhafeftin meclis içerisinden doğması gerektiği beklentisi içerisinde olmuştur.⁰ 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partinin kurulmasıyla beklenen olmuş, bu gelişme ile siyasî hayatımızda yeni bir dönem başlamıştır.

KAYNAKLAR

TÖKİN F.Hüsrev. 1965, **Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)** İstanbul

TUNAYA Tarık Zafer, 1952. **Türkiyede Siyasî Partiler, 1859-1952**, İstanbul

S EDEN Selime, 1946 **Türkiye'de Demokrasi**, İstanbul

'- AğaoğluLg.e, s.45

"-**Vatan**, 13. 14, 18, 22 Eylül 1945, Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**

(**Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**) Bilgi Yayınevi. Ankara 1990, s.74-75

'-Eroğul, a.g.e, s. 11

'-Mehmet Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı.

Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu, Milliyet Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 1991 s.29-31

-Muzaffer Sencer. **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, 1971 s. 194. **Ulus** 2 Kasım

1945, Cıunhurbaşkanı İsmet İnönü B.M.M'nin 7.Dönem, 3.Toplantısında 1 Kasım 1945 te bu konuda şunları söylemiştir: "Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geniş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında bu teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işletmesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır."

TUNCAY Mete. 1946 Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) İstanbul
 KARPAT Kemâl H..1967, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul
 SEZGİN Ömür. 1984 Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Ankara
 GÖLOĞLU Mahmut 1974 Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Ankara
 YETKİN Çetin. 1982 Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, İstanbul
 ÖZ Esat, Nisan/Mayıs 1993 "Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi nedenleri ve sonuçları Sosyo-Politik" Yaklaşım
 HUGHES Preston. 1993. Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci, İstanbul
 ERER Tekin. 1963. Türkiye'de Parti Kavgaları, İstanbul
 BURÇAK Rıfıkı Salim 1979 Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, Ankara
 KÖSEOĞLU Talat 1962. Demokraside Davalarımız, İstanbul
 ESMER Ahmet Şükrü-SANDER Oral,1989."İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I 7 Alkım Kitabevi, Ankara
 KARATEPE Şükrü, 1993, Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul
 Koçak Cemil, 1986, Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945, Ankara
 SERTEL M.Zekeriya, 1968,Hatırladıklarım, İstanbul
 TUNAYA Tarık Zafer. 1962, İslamcılık Cereyanı, İstanbul
 TEZEL Yahya S, 1982, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Ankara
 BORATAV Korkut 1982,Türkiye'de Devletçilik, Ankara

ATABAY Mithat, 1991. Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948 - 27 Ocak 1954) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
 Aydın Tarihi. Basın Yayın Umum Müdürlüğü. 1-31 Mayıs 1945 Sayı. 138
 BARUTÇU Faik Ahmet, 1977, Siyasî Anılar (1939-1954), İstanbul
 AKKERMAN Naki Cevat, 1950. Demokrasi ve Türkiye'de Siyasî Partiler Hakkında Kısa notlar Ankara
 EROĞUL Cem. 1990 . Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İkinci Baskı Ankara
 BAYAR Celal, 1969. Başvekilim Adnan Menderes, İstanbul
 AYDEMİR Şevket Süreyya, 1985, İkinci Adam (1908-1950) C.II. 5.Basım İstanbul
 AĞAOĞLU Samet .1992, D.P nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Yayma Hazırlayan:Koçak Cemil, İletişim Yayınlan, İstanbul
 TEZİÇ Erdoğan. 1976. 100 soruda Siyasî Partiler, I.Baskı, İstanbul
 HAYTOĞLU Ercan, 1990, Millî Kalkınma Partisi ve Siyasî Hayatı. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
 Vatan. 13, 14, 18, 22 Eylül 1945
 TOKER Metin. 1990, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973) Bilgi Yayınevi, Ankara
 BİRAND Mehmet Ali ,DÜNDAR Can, ÇAPLI Bülent, 1991Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu, Milliyet Yayınlan. 5.Baskı. İstanbul
 SENCER Muzaffer, 1971, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul
 UIus2KasmU945

BUCA EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARI

THE ATTITUDES OF THE STUDENTS AT BUCA FACULTY OF EDUCATION TOWARDS TEACHING PROFESSION

Abdurrahman TANRIOGEN

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Buca Eğitim Fakültesi öğrenci/erinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını incelemektir. 1995-96 öğretim yılının ikinci yarısında Buca Eğitim Fakültesi'nin onbeş bölümünde öğrenim gören 397 öğrenci üzerinde yürütülen çalışmada, veriler araştırmacı tarafından geliştirilen Liken tipi bir ölçekle toplanmıştır. Yapılan istatistiksel analizler, öğrencilerin cinsiyetleri ve öğrenim gördükleri bölümü ÖSYS'deki tercih sırası ile tutum puanları arasındaki ilişki anlamlı, öğrenim gördükleri bölüm ve sınıf ile tutum puanları arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler Tutum, Öğretmenlik Mesleği

ABSTRACT

The purpose of this research is to investigate the attitudes of the students at Buca Faculty of Education towards teaching profession. The sample of the research was composed of 397 students who were studying at fifteen departments of Buca Faculty of Education in the second semester of 1995-96 teaching year. The data was collected by an attitude scale in Likert type developed by the researcher. After the statistical analysis, students' gender and preferences about their departments during the university entrance exams were, and their departments and grade levels were not found statistically significant with their attitude scores.

Key Words: Attitude, Teaching profession

GİRİŞ

Hiç kuşkusuz, okullardaki eğitim-öğretim sürecinin önemli bir parçası öğretmenlerdir. Millî Eğitim Sisteminin temel amaçlarına ulaşılmasında önemli roller oynayan öğretmenlerin bu işlevlerini yerine getirebilmeleri, iş doyumlarının olumlu yönde olmasıyla olanaklıdır. Çünkü Herzberg'in (1976) İki Etken kuramına dayalı olarak yapılan araştırmalarda, öğretmenlerin, işlerini severek ve isteyerek yaptıkları durumlarda iş doyumlarının yüksek olduğu gözlenmiştir. Medved (1981), Schackmuth (1979), Weaver (1977) ve Holdavvay (1978) gibi araştırmacıların yaptıkları araştırmaların sonuçları da öğretmenlerin mesleklerine bakış açılarının olumlu olmasının iş doyumunu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduklarına işaret etmektedir.

İş doyumunun öğretmen etkililiği ve öğretmenin işinin her boyutuyla ilişkili olduğu, iş doyumunu yüksek öğretmenlerin hizmet-içi eğitimlerine önem verdikleri ve çevre ile daha sağlıklı ilişkiler kurduğu pek çok araştırmacı tarafından ortaya çıkartılmıştır (Chase,

1985, s: 18). O halde, öğretmenlerin iş doyumunu etkileyen, "mesleğe yönelik olumlu tutumların" öğretmen yetiştiren kurumlarda geliştirilmesine ilişkin çalışmaların bir zorunluluk olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, 1995-96 öğretim yılında Buca Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları belirlenmiş ve aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğrencilerin devam ettikleri bölüm ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Öğrencilerin devam ettikleri sınıf ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Öğrencilerin devam ettikleri bölümü ÖSYS'de tercih sıraları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Öğrencilerin cinsiyeti ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

(Doç. Dr.) D.E.Ü. Buca Eğitim Fakültesi. Eğitim Bilimleri Bölümü Öğr. Üyesi

YÖNTEM

Bu araştırma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada öğretmenlik mesleğine yönelik Likert tipi bir ölçek olan ÖMYTÖ (Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği) geliştirilmiş, ikinci aşamada ise araştırmanın alt problemlerine cevap aranmıştır.

Örnekleme

1994-95 öğrenim yılının ikinci yarısında Buca Eğitim Fakültesi'nin on beş bölümünde öğrenim gören 3519 öğrenci arasından rastgele seçilen 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşan 397 öğrenci (%11.28) bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada öğrencilerin mesleğe ilişkin tutumlarını ölçmek için araştırmacı tarafından geliştirilen Likert tipi bir ölçek olan ÖMYTÖ (Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği) kullanılmıştır. Öğrencilere ilişkin kişisel bilgiler yine aynı ölçek üzerinde bulunan açık uçlu sorularla elde edilmiştir.

Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi

ÖMYTÖ (Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği) Buca Eğitim Fakültesi'nin araştırma kapsamına giren 15 değişik bölümünde okuyan öğrenciler üzerinde geliştirilmiştir. İlk olarak 200 kişilik bir öğrenci grubundan öğretmenlik mesleğine yönelik duygu ve düşüncelerini belirten bir kompozisyon yazmaları istenmiştir. Kompozisyonların incelenmesiyle tutum gösterdiğine inanılan 73 madde belirlenmiştir. İkinci olarak sözkonusu maddeleri içeren bir anket hazırlanmış ve uzman kanısı almak üzere bir profesör, üç doçent, iki yardımcı doçent ve bir araştırma görevlisinin incelemesine sunulmuştur. Uzmanların "uygun" ve "uygun değil" olarak belirttiği maddeler de değerlendirildikten sonra . anketin madde sayısı 6 l'e düşürülmüştür.

61 maddelik ilk ölçek maddeleri "tamamen katılıyorum", "katılıyorum", "kararsızım".

"katılmıyorum" ve "hiç katılmıyorum" olmak üzere beş kategoride ölçeklenerek rastgele seçilen 100 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Ölçek uygulandıktan sonra olumlu olarak ifade edilmiş maddeler "tamamen katılıyorum" kategorisinden başlayarak 5, 4, 3, 2, 1 olarak, olumsuz ifade edilmiş maddeler ise yine aynı kategoriden başlayarak 1, 2, 3, 4, 5 olarak puanlanmıştır. İlk ölçeğin çalışan ve çalışmayan

maddelerinin belirlenmesi amacıyla klasik test teorisine göre madde analizleri yapılmış ve çalışmayan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Böylelikle, 52 maddelik son ölçek oluşturulmuştur. Ölçeğin puan aralığı 52-260'tır. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha ve Guttman Split-half teknikleriyle denenmiş ve alpha iç tutarlılık katsayısı .9408. Guttman Split-half ise .8635 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS (The Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Problemlerin çözümünde tek yönlü varyans analizi tekniği kullanılmış ve problemle ilgili değişkenlerin dağılımları elde edilmiştir.

BULGULAR

Araştırma verilerinin analizi ile aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Birinci Alt Probleme ilişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi, "Öğrencilerin devam ettikleri bölüm ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır" biçiminde ifade edilmişti. Tablo 1'de görüldüğü gibi tek yönlü varyans analizi sonucunda $F=.3306$ olarak bulunmuştur. Bu oran $p>.05$ düzeyinde anlamlı değildir.

Tablo 1. Öğrencilerin Bölümlerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Puanlarına Etkisi (Varyans Analizi Tablosu)

Değişken Kaynağı	Ser Best- lik Dere cesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortala- ması	F Oranı	P
Gruplar Arası	5	1382.1557	276.4311	.3306	.8944*
Gruplar IV	391	326977.2650	836.2590		
Toplam	396	328359.4207			

* $p>.05$

Elde edilen bulguların analizi sonucu, öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüm ile tutum puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Tablo 2'den de görüleceği gibi farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin tutum puanı ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 2. Buca Eğitim Fakültesi Bölümlerinin Tutum Puanı Ortalamaları

Bölümler	N	M	S.S
Eğitimi Programlan ve Öğretim Psikolojik Danışma ve Rehberlik	47	188.6809	28.1642
Tarifi-Coğrafi-Türk Dili ve Ed. Öğretmenliği	85	194.7059	33.9603
Sınıf Öğretmenliği	40	195.3750	25.5470
Müzik-Resim Öğretmenliği	43	193.2093	26.9908
İngilizce-Fransızca- Almanca Öğretmenliği	93	193.3333	26.5872
Matematik- Fizik-Kimya Öğretmenliği	89	192.4944	28.7086
TOPLAM	397	193.0806	28.7957

ikinci Alt Probleme ilişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi, "Öğrencilerin devam ettikleri sınıf ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?" şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi tek yönlü varyans analizi sonucunda $F=19.51$ olarak bulunmuştur. Bu oran $p>.05$ düzeyinde anlamlı değildir. Bu öğrencilerin sınıf düzeyleri ile tutum puanları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, öğrencilerin sınıf düzeyleri yükseldikçe öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları olumlu ya da olumsuz yönde değişmemektedir.

Tablo 3. Öğrencilerin Sınıf Düzeylerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarına Etkisi

Değişkenlik Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Omni	P
Gruplar Arası	3	488.2581	162.7527	.1951	.8997*
Gruplar İçi	393	327871.1625	834.2778		
Toplamı	396	328359.4207			

* $p<.05$

Üçüncü Alt Problemi ilişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi, "Öğrencilerin devam ettikleri bölümü ÖSYS'de tercih sıraları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu soruya cevap verebilmek için tercih sırası 1 ile 5, 6 ile 10 ve 11'den sonrası olarak üç grupta toplanmıştır.

Tablo 4. ÖSYS Tercih Sırasının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Puanlarına Etkisi

Değişkenlik Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Oran	P
Gruplar Arası	2	16591.0280	8295.5140	10.4835	.0000
Gruplar İçi	394	311768.3927	791.2903		
Toplamı	396	328359.4207			

Tablo 4'den de anlaşılacağı gibi, tek yönlü varyans analizi sonucu $F=10.4835$ olarak bulunmuştur. Bu oran $p<.05$ düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuca göre bir değişken olarak öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümü ÖSYS'de tercih sıralarının, onların tutum puanlarına etki ettiği ileri sürülebilir. Tablo 5'te öğrencilerin tercih sıraları ve tutum puanları ortalamaları verilmektedir.

Tablo 5. Öğrencilerin Tercih Kategorilerine Göre Tutum Puanı Ortalamaları

Tercih Sırası	N	M	S.S
1. Grup (1-5)	223	198.2780	29.1706
2. Grup (5-10)	125	188.9520	26.9222
3. Grup (11-)	49	179.9592	26.2154

Tablo 5'ten de görülebileceği gibi öğrencilerin tercih kategorileri değiştikçe tutum puanları ortalaması da değişmektedir. Farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Scheffe anlamlılık testinde 2. Grup ile 1. Grup arasında .05 düzeyinde ve 1. Grubun lehine anlamlı bir fark bulunmuştur.

Dördüncü Alt Probleme ilişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi, "Öğrencilerin cinsiyeti ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?" biçiminde ifade edilmiştir. Bu soruya cevap verebilmek için iki grup arasında t-testi yapılmıştır, t-testi sonuçları Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6. Kız ve Erkek Öğrencilerin Mesleğe Yönelik Tutum Puanlarına İlişkin t-değeri

Cinsiyet	N	M	SS	t-değeri
Kızlar	214	196.4486	25.754	2.50*
Erkekler	183	189.1421	31.607	

* $p<.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Bu sonuca göre, kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla mesleğe yönelik daha olumlu bir tutuma sahip oldukları ileri sürülebilir. Başka bir deyişle cinsiyet değişkeni öğrencilerin tutum puanları üzerinde etkili olmaktadır. Tablo 6'dan da anlaşılacağı gibi kız öğrencilerin mesleğe yönelik tutum puanları

ortalaması, erkek öğrencilerin ortalamasından daha yüksektir.

SONUÇ

Araştırmanın alt problemleriyle ilgili bulgular incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları öğrenim gördükleri bölümlere göre farklılık göstermemektedir. Başka bir deyişle öğrencilerin mezun olduktan sonra öğretmem olacakları branş, onların mesleğe yönelik tutumlarını etkilememektedir. Farklı bölümlerden mezun olacak öğrencilerin, mezun olduktan sonra benzer koşullar altında çalışacak olmaları, tutumlarının da benzer olmasına neden olabilir. Ayrıca farklı bölümlerde öğrenim görmelerine karşın, özellikle pedagojik formasyon derslerini bir bölümden ve ortak öğretim elemanlarından almış olmaları da Buca Eğitim Fakültesi öğrencilerinin mesleğe ilişkin benzer tutumlar geliştirmelerine neden olabilir.

2. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları sınıflarına göre farklılık göstermemektedir. Başka bir deyişle, öğrencilerin sınıf düzeylerindeki değişikliklerin onların mesleğe ilişkin tutumlarını olumlu ya da olumsuz olarak etkilemediği görülmektedir. Bu durum Eğitim Fakültesi öğrencilerinin üst sınıflara geçtikçe ya da mezuniyetleri yaklaştıkça öğretmenlik mesleğine ilişkin daha olumlu tutumlar geliştirecekleri beklentisine ters düşmektedir. Bunun nedeni olarak, iki görüş ileri sürülebilir. İlk olarak, öğretmenlik mesleğinin koşullarında öğretmen adaylarının tutumlarını etkileyecek önemli bir değişikliğin yapılamaması ileri sürülebilir. Bu noktada öğretmenlik mesleğinin toplumdaki destek ile statü ve öğretmen maaşları ile ilgili koşulların daha iyiye gitmesi durumunda, öğretmen adaylarının mesleğe olan tutumlarında da olumlu değişikliklerin olacağı beklenebilir. İkinci olarak, öğrenim görülen kurumun, tutum geliştirme konusunda öğrenciler üzerinde etkili olamaması belirtilebilir. Bu noktada öğretmen yetiştiren kurumların programlarını yeniden gözden geçirerek, öğretmen adaylarının mesleğe karşı olumlu tutumlar geliştirecek yeni uygulamalara başvurmaları önem kazanmaktadır.

3. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ÖSYS tercih sıralarına göre farklılık göstermektedir. Tablo 5'te de görüldüğü gibi, öğrencilerin tercih sıraları düştükçe öğrencilerin tutum puanları ortalamaları da düşmektedir. Öğrencilerin öğretmen yetiştiren bir kurumu tercih sıralamasının ilk sıralarına yerleştirmesi, onların öğretmenlik mesleğine karşı olumlu tutumlara sahip olduklarının, başka bir deyişle öğretmenlik mesleğine güdüldüklerinin bir

göstergesi olabilir. Mesleğe karşı güdüldüklerinin hem öğrenim süresince akademik basan hem de mesleğe atıldıktan sonra mesleki başarı getireceği beklenir. Çünkü güdü insan davranışlarının ateşlenmesinde, yönlendirilmesinde ve devam ettirilmesinde önemli bir etkidir (Durmam ve Pierce, 1989, s.481). Öğretmen yetiştiren kurumların, öğrencilerini hem akademik başarı hem de öğretmenlik mesleği doğrultusunda güdülemeleri, mesleğini seven, başarılı öğretmenlerin yetiştirilmesinde önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal gelişmenin itici gücü olarak kabul edilen eğitimin en önemli parçalarından biri olan öğretmenlerin kaliteli, güdüldükleri ve öğretmenliğe ilişkin olumlu tutumlara sahip olarak sisteme gönderilmesi arzu ediliyorsa, öğretmen adaylarının rastgele olarak değil, bir denetim mekanizması işleterek seçilmesine gereksinim duyulmaktadır.

4. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir. Tablo 6'dan da görüleceği gibi, kız öğrencilerin tutum puanları, erkek öğrencilerin puanlarından anlamlı bir biçimde farklıdır. Bu bulguya dayalı olarak, kız öğrencilerin öğretmenlik mesleğini erkeklere oranla daha fazla benimsedikleri ileri sürülebilir. Bu durum öğretmenlik mesleğinin toplumdaki kalıplaşmış cinsiyet rolleri ile ilişkili görülmektedir.

Son olarak, öğrencilerin meslekî yönelimlerinde bilinçli tercihler yapmalarının orta öğretim yıllarında göreceklere mesleki rehberlikle sağlanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- CHASE, C.I. 1985. Two Thousand Teachers View Their Profession, *Journal of Educational Research*, 79 (1), 12-18. DUNHAM R.B. ve J.L. Pierce, 1989. *Management*: Scott, Foresman and Company, Glenview, IL.
- HERZBERG, F., 1976. *The Managerial Choice: To Be Human*. Dow Jones-Invin, Homewood, IL.
- HOLDAWAY, E.A. 1978. Facet and Overall Satisfaction of Teachers. *Educational Administration*, 14. 30-47. MEDVED, J.H. 1982. The Applicability of Herzberg's Motivation Hygiene Theory. *Educational Leadership*, 39, 555. SCHACKMUTH, T.G. 1979. Creating Satisfaction in a Static Teacher Market. *Clearing House*, 52. 229-232. VVEAVER, C.N. 1977. Relationships Among Pay, Race, Sex, Occupational Prestige, Supervision, Work Autonomy, and Job Satisfaction in a National Sample. *Personnel Psychology*. 30, 437-445.

AİLE ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM VE YAKLAŞIM

METHOD AND APPROACH IN THE FAMILY METHODOLOGY

Gönül İÇLİ'

ÖZET

Bu çatışma aile teorisi ve metodolojisi konusundadır. Aile Sosyolojisinin gelişimindeki ana çizgilerin belirlenmesi, aile sosyolojisinin gelişimi ve beklentilerimiz konusunda daha iyi bir konumda olmamızı sağlayacaktır. Çalışmada ayrıca Türkiye'de Aile Sosyolojisinin gelişimi üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Aile Teorisi, Aile Metodolojisi

ABSTRACT

This article is about the family theory and methodology. By tracing the main lines of development of the sociology of the family, we will be in a better position to find out where family sociology is going and what we can expect from it. In this research we also study about the development of sociology of the family in Turkey.

Key Words: Family, Family Theory, Family Methodology

GİRİŞ

Aile en eski ve en temel kurumlardan biridir. Belirli bir takım görevleri gerçekleştirme yönünden toplumlar arasında farklılıklar göstermekle birlikte her toplum kendine özgü bir aile biçimi yaratmaktadır. "Bölgelere. sosyal sınıflara toplumdaki alt gruplara göre değişen çok sayıda aile tipi mevcuttur"¹. Bu çoğulcu anlayış aile kurumunun tanımlanması ve fonksiyonları konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Aile hane halkı ve kompozisyonu, otorite, mülkiyet, akrabalık ilişkileri çerçevesinde biçimlenen zaman ve mekan boyutlarında farklılık gösteren evrensel niteliğe sahip toplumsal bir kurumdur.

Aile Sosyolojisi aile ilişkilerini, aile sistemlerini, aile organizasyonunu, kısacası aile ile toplumun geri kalan sistemleri, grupları arasındaki ilişkileri ele alan bir sosyoloji alt dalıdır. Sosyolojinin yanı sıra hukuk, tarih, antropoloji, biyoloji, psikoloji gibi birçok disiplin de aile konusuyla ilgilenmektedir. Bu çalışmamızda aile sosyolojisinin ortaya çıkışı, metodolojik gelişmeler üzerinde durulacaktır. Ayrıca Türk toplumunda aile sosyolojisine ilişkin çalışmalardan bahsedilecektir:

Aile Sosyolojisinin Ortaya Çıkışı

Aile sosyolojisinin gelişimini Thomas ve Wilcox 3 dönem halinde belirlemiştir.

1. Sosyal Sorunlara yönelim dönemi (1800-1900).

* (Yrd. Doç. Dr.) Panukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi. Öğretim Üyesi

¹ Yazan Ümit Meriç, "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Araştırma" Aile Yazılan 1, TC Başbakanlık Aile Kurumu Yayını, Ankara, 1990.s:456

² Thomas Danvin L. ve Wilcox J. "The Rise of Family Theory" Handbook of Marriage and the Family NY.'1988s:82

2. Amerikan düşüncesinde Avrupalıların etkisi (1900-1950),
3. Pozitivist ve hümanist yönelimlerden felsefi ayrılıkların başladığı dönem (1950 ve sonrası).

Aile sosyolojisinin gelişim evrelerine ilişkin bir başka çalışmada ise dört dönem belirlenmiştir.³ Bu dönemler şunlardır:

1. Sosyal Darwinizm (1860-1890)
2. Sosyal Reform (1890 -1920)
3. Bilimsel Çalışma (1920 -1950)
4. Aile Teorisine Yönelim (1950 ve sonrası)

Biz bu çalışmada Adams' m sınıflamasına uygun olarak aile sosyolojisinin gelişimini ele alacağız.

"Aile sosyolojisine ilişkin çalışmalar Comte ve Proudhon ile başlamıştır".⁴ Uzunca bir süre aileyi çeşitli konular çerçevesinde ele alan çalışmalar yapılmışsa da sosyolojik ilgi 19. yüzyılda başlamıştır. 1859 yılında Danvin'in Türlerin Kökeni adlı eserinin yayınlanmasının ardından Morgan, Engels, Bachefon tarihten gelen bir sosyal kurum olarak ailenin evriminden söz etmeye başlamıştır. Antropolojik çalışmalarla ailenin yapısının ve fonksiyonunun içinde yer aldığı toplumun gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Bu dönemde yapılan çalışmalarda ailenin kökeni. evrimi araştırılmıştır. Tarihsel kayıtlar incelenmiş, karşılaştırmalı metod kullanılarak ilkel kültürlerde aile örüntüsü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde yazarlar etnoloji ve tarihin verilerinden yararlanarak tek yönlü evrimcilik postülasına hizmet eden çözümler yapmışlardır. Ulaştıkları sonuçlar

³ Adams Bert M, The Family A Sociological Interpretation, Chicago, Harcourt Brace. 1986, s:7-9 ¹ Yazan Ümit Meriç; age, s:455 ^ Yazan Ümit Meriç, age, s:455

(ailenin toplumun temel birimi olduğu, geniş aileden çekirdek aileye doğru devam ettiği gibi) aile sosyolojisinin temel sayılan arasına girmiştir.

Aile sosyolojisinde ikinci dönem olarak kabul edilen sosyal reform döneminde ise karşılaştırmalı gözlemin yanı sıra objektif veri toplama araçları geliştirilmeye çalışılmıştır. Endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan yoksulluk, çocuk işgücü boşanma gibi sonullardan hareketle "hızlı sosyal değişimin, endüstrileşme ve kentleşmenin ailenin zayıflamasına ve aile birliğinin bozulmasına neden olduğu ileri sürülmüştür"⁶. Toplumun genelinde "endüstrileşme ve şehirleşme sonucunda aile ve köylerde meydana gelen değişimler sonucu toplum yok mu olacaktır" gibi sorular sorulmaya başlanmıştır. Bu dönemde ailenin karşılaştığı sosyal sorunların artık evrimci perspektiften hareketle çözümlenemeyeceği düşünülmüş ve aileye farklı perspektiflerle yaklaşma gereği duyulmaya başlanmıştır. "Sosyal reformculara göre, aile hassas bir kurum olarak karşılaştığı sosyal sorunların çeşitliliği karşısında sürekli zayıflamaktaydı. Sosyologlar ise ailenin yüzyıllardır süregelen uyumlu bir kurum olduğunu, sosyal sorunların aile rollerinin değişmesi gereğine işaret ettiğini ileri sürmekteydiler".⁸ Bu iki bakış açısı aile çalışmalarında teorik yönden olduğu kadar metodolojik yönden de değişikliklerin yapılması gereğini ortaya koymuştur. Sosyologlar Comte'un pozitivizmi doğrultusunda metodolojilerim geliştirmeye yönelmişler ve pozitivizmin meşruluğunu sağlayabilmek için akademik olarak sosyoloji bölümleri oluşturmaya başlamışlardır. " 1892 yılında Chicago, 1894 yılında Columbia 'da sosyoloji bölümleri kurulmuş. Albion; Small, Giddens. Vard, Veblen tarafından ders kitapları yazılmış ve dergi çıkarılmaya (The American Journal of Sociology) başlanmıştır."⁹ Bu dönemde toplumdaki sosyal çözülmeyi iyileştirmeye yönelik aile ve toplum politikaları arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü dönem bilimsel çalışma dönemi olarak isimlendirilmekte ve 20. yüzyılın ilk yarısını kapsamaktadır. Bu dönemde çeşitli istatistik veri toplama ve analiz teknikleri geliştirilmiş, değer yargılarından arınmış bir metodolojiyle araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Burgess, aile araştırmalarına küçük boy sosyal psikolojik bakış açısının girmesine olanak sağlamıştır. Burgess'm aileyi "etkileşen

kişilerin bir birliği" olarak tanımlamasının ardından aile içi ilişkiler, etkileşim, eş seçimi gibi aile konusuna yönelik araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda ailenin toplumun diğer kurumlarıyla olan dışsal ilişkilerinden çok aile içi ilişkileri ele alınmıştır. Chicago Okulu'ndan Park. Mead. Cooley gibi sosyologlar aileyi somut ampirik araştırmaların konusu haline getirmiştir. Aile çalışmaları. Amerikan Sosyoloji Topluluğunun 1924 yılındaki toplantısında aile bölümünün kurulması kararıyla meşruluğunu kazanmıştır. Aynı yıl Groves üniversitede aile ve evlilik hayatı konusunda ders vermeye başlamıştır.

Dördüncü dönem aile konusunda sistematik teori oluşturma dönemidir. Temel sosyolojik yaklaşımlar ve kavramsal çerçeveler, yeni araştırma metotlarıyla birlikte kullanılarak teoriler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönem önceki üç dönemin (Sosyal Danvizim Sosyal Reform ve Bilimsel Çalışma dönemlerinin) bir sentezi olarak değerlendirilebilir. Aile çalışmalarına ilişkin en aktif kuramsal gelişmeler 1950 lerden itibaren gerçekleşmiştir.¹¹ Bu dönem çalışmalarda ilk olarak Hill. Katz ve Simpson tarafından 1900-1956 yılları arasında yapılmış evlilik ve aileye ilişkin araştırma sonuçları bir araya toplanmıştır. İkinci aşamada ise kavramsal çerçeveler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde dikkati çeken bir diğer gelişme de aile sosyologlarının orta boy kuram geliştirmeye çabalarıdır. 1960 yılında Hill ve Hansen¹ in birlikte hazırladıkları makale Merton'ın sosyolojide teori oluşturma çalışmalarını dayanak olarak almış ve aile. evlilik konusundaki alan çalışmalarını sistematize edecek, orta boy kuramlara olan gereksinim üzerinde durmuştur. Bu çalışmanın ardından aile ile diğer sosyal yapılar arasındaki ilişkiler araştırılmaya ve ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1980 li yıllarda genel bir aile teorisinin olmadığı konusunda bir fikir birliği görülmektedir. Bu yıllarda mevcut teorileri geliştirmeye çabalarının yanı sıra yeni ve farklı teoriler oluşturma, bu teorileri karşılaştırmalı araştırmalar kullanarak sınıma . teori oluşturma metodolojilerini geliştirmeye konularında çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca yine bu yıllarda 1960 lardan itibaren aile sosyolojisindeki geleneksel yaklaşıma karşı çıkışlar da görülmektedir. Ailede denge ve uyumun yanı sıra çatışmanın da yer aldığı , ailenin yeniden ele alınarak çözümlenmesi gerektiği görüşleri önem kazanmaya başlamıştır.

Aile Sosyolojisinde Metodolojik Gelişmeler

Burgess, E. W." The family as a Unity of Interacting Personalities" Family. 1926. aktaran Cheal D., s:26 ¹¹ Hovvard R. L. "A Social History of American Family Sociology 1865-1970" University of Missouri. 1975 aktaran Cheal D., age s:83

⁶ Howard R.L. A Social History of American Family Sociology. 1865-1940 ed. by J. Moge. Greenwood Press. 1981 aktaran Cheal D., age s:88

Özkalp E.. Sosyolojiye Giriş Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları no: 87. 8. Baskı. Eskişehir 1995 s: 46 ⁸ Thomas L. D. ve Wilcox J. "The Rise of Family Theory" Handbook of Marriage and the Family. NY, 1988 s:83 ⁹ agc. s:83

Hill 1951 yılında basılan makalesinde 6 ayrı kavramsal çerçeveden bahsetmektedir:

1. Kuru in sal
2. Yapı - fonksiyon
3. Etkileşimsel- rol analizi
4. Durumsal
5. Öğrenme - gelişimsel
6. Hane ekonomisi¹.

Disiplinler arası bir perspektifle gerçekleştirilen bu çalışmanın ilk dördü sosyoloji, beşincisi psikoloji, altıncısı da ev ekonomisi yaklaşımlarıydı. Hill'in 1951 ve 1957 yıllarında yayınlanan makalelerinin ardından 1959 yılında yayınlanan Goode'nin Aile Kuramında Ufuklar (Horizons in Family Theory) adlı makalesi aileye ilişkin kavramsal çerçeveler ve önermelere dikkat çeken çalışmalardır. Hill ve Goode kuramı, birbiriyle ilişkili ampirik önermeler olarak kabul etmekteydi. Belirtilen çalışmalarda sayıları birkaçı bulan önerilerin sayısı Burr, Hill, Nye ve Reiss¹ in 1979 yılında yayınladıkları Aile Konusunda Çağdaş Kuramlar (Contemporary Theories About the Family) adlı eserde 719 önerme olarak sayıca büyük bir artış göstermiştir. Bu son çalışmaya aşağıda yeniden değineceğiz.

Goode (1959). Hill ve Hansen (1960). Christensen (1964). Nye ve Berardo (1966), Aldous (1970), Hopkins ve Mc Clure (1971), Burr (1973), Burr. Hill. Nye ve Reiss (1979) aile konusunda çalışma yapanlar arasında ilk akla gelenlerdir. Bu çalışmalar kavramsal çerçeve, ampirik bulgular, genellemeler, değişkenler, önermeler ve birbiriyle ilişkili önermeler seti üzerinde duran, bunların önemini vurgulayan çalışmalardır.

Aile sosyolojisinde kuramsal birliğin sağlanabilmesi için atılacak ilk adım kavramların gözden geçirilerek kuramlar arasında bir engel teşkil etmelerini önlemektir. Nitekim Hill " çok amaçlı genel bir aile çerçevesinin aileye ilişkin çalışmalarda bulunan birçok disiplin tarafından kullanılabilceğini"¹³ belirtmiştir. Christensen (1964). Nye ve Berardo (1966) kavramsal çerçevelerin, varsayımların, araştırma bulgularının gözden geçirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Nye ve Berardo psikoanalitik yaklaşımı ele alırken. Christensen durumsal ve etkileşimsel çerçeveleri birleştirmiştir. Broderick (1971) sembolik etkileşim ve gelişim çerçevelerini temel çerçeveler olarak ele almış, yapısal fonksiyonel ve kınımusal çerçevelerin önemini kaybettiğini, sistem ve mübadele çerçevelerinin temel yaklaşımlar haline gelmeye başladığını belirtmiştir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi 1960 lı yıllardan itibaren

önermeler konusundaki vurgulamalar ve kavramsal çerçeveyi teoriye dönüştürme çabaları aileye yönelik birçok makalenin yazılmasına neden olmuştur. Aile araştırmalarının başlangıcında evrimci teori ve evrimci teörinin uzantısı olarak kabul edilebilecek yapısal işlevsel teörinin kullanıldığı bilinmektedir. Sistematik teori oluşturma döneminde ise kavramsal çerçeveler görülmektedir, Bu dönemde aile içi etkileşim konusunda deneysel araştırmalara, eş zamanlı karşılaştırmalı ve ard zamanlı çalışmalara rastlanmaktadır.

Teori, belirli bir süreci ya da olgular grubunu test edilebilir biçimde açıklayan, mantıksal olarak birbiriyle ilişkili önermeler grubu olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Bu bağlamda aile teorilerinin ailenin değişik yönlerini açıkladığı öne sürülebilir. Ailesel olayların belirli görünüşlerini aydınlatmak. belirli konularda yoğunlaşmak kavramsal çerçeveyle olanaklıdır. "Kavramsal çerçeveler kategorize olgulardan türetilip, mevcut olanla bütünleştirilmiş kavramların bir kümesi olarak düşünülebilir".¹³ Önermeler konusundaki vurgulamaların yanı sıra Merton'un orta boy kuramlar oluşturulması gereğine dikkat çekmesi de aile sosyolojisinde metodoloji geliştirme çabalarına hız kazandırmıştır. Böylece önceki dönemlerde felsefi yönelimli akademisyenlerin tekelinde olan teori oluşturma etkinliğinin artık alan çalışmalarına yönelmiş sosyal bilimciler tarafından da gerçekleştirilebilme olanağı ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Orta boy teoride belli değişkenler arasındaki ilişki bir varsayıma bağlanmakta ve gerçekleşmektedir Bu gelişmeler 19. yüzyılda geçerli görülen büyük boy teörinin yerini orta boy teörinin almasına neden olmuştur. Bu eğilim aile yaşamını inceleyen birçok alan araştırmacısında görülmüştür.

Sosyolojik bilgiye ulaşmada takip edilecek yollardan birisi pozitivistdir. "Pozitivistin temel prensiplerinden biri bilginin birikerek çoğalmasındır.¹⁶ Pozitivist kuramsallaştırma, temelde bağımsız değişkenlerle bağımlı tutum ve davranış değişkenleri arasındaki ilişkiler hakkında hipotez oluşturmaktır. Bilimsel süreç hipotezlerin test edilmesiyle sona ermez. Hipotezler bir kez doğrulandıklarında, kabul edilmiş daha büyük bir bilgi gövdesiyle bütünleştirilmeye de hak kazanmaktadırlar. Böylece önceki dönemlere ait bulgular, önemlerini kaybetmemekte ve sonraki bulguların da öncülleri konumunda olmaktadır.

1970 li yıllar teori kurma çabalarının devam ettiği bir dönemdir. Daha iyi bir teörünün, açıklama, tahmin ve

² Hill R. ve Hansen D. "The Identification of Conceptual Frameworks Utilized in Family Study" Marriage and Family Living . 1960, 22. aktaran Thomas ve Wilcox: age s:85

³ Hill R. " Contemporary Developments in Family Theory" Journal of Marriage and the Family. 1966. 28(1) aktaran Thomas ve Wilcox , age s:85

¹¹ Yıldırım Cemal, Bilim Felsefesi Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979. s: 145-160

¹² Sayın Önal. Aile Sosyolojisi, E.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İzmir. 1990, s:26

¹³ Turner J., "Introduction:Can Sociology be a Cumulative Science?" Theory Building in Sociology . Sage: Nevvbury Park, 1989

kontrol gücünü arttıracığı, bunun da ailelerin sorunlarını çözmede yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu yılların en kayda değer projelerinden birisi editörlüğünü Burr, Hill, Nye ve Reiss' in (1979) yaptığı Aile Konusunda Çağdaş Teorilerdir (Contemporary Theories About the Family). İki ciltlik bu eserin ilk cildinde 25 üniversiteden 45 araştırmacı ve teorisyen editörlerin yol göstericiliğinde teorilerim oluşturmuşlardır. İkinci ciltte ise ilk ciltte yer alan genel teorik yönelimlerin bulguları bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak ikinci cildin açıkça ortaya koyduğu bir sonuç vardır: Aile sosyolojisi analizinde genel bir teoriye ulaşılamamıştır. Bununla beraber 1950 lerden itibaren genel sosyolojik teorilerin aile teorisi olarak düşünülüp uygulanması bazı başarılarla da neden olmuştur.¹⁷ Kavramsal çerçevelere olan ilgiyi (Hill ve Hansen 1960, Klein 1980, Nye ve Berardo 1966) ve daha sistematik teori kurma çabalarını (Burr 1973, Burr ve çalışma arkadaşları 1979, Goode 1971) arttırmıştır. Nedensellik ilişkisine dikkat çekmiş ve temel ilişkileri anlayabilme konusunda çok değişkenli formülasyonlar üzerinde çalışmasını sağlamıştır. İlişki ve etkilerinin yönünü belirleme konusunda araştırmalar yapılmıştır. Gözlenen olguyu daha iyi açıklayacak bir teorinin gerçekleştirilebilmesi için aile konusundaki araştırma projelerinin artması gereği görülmüştür. Aşağıda aile teorileri ve aileye ilişkin olgular arasında kurulan ilişkilere yer verilmektedir

Yapısal İşlevsel Yaklaşım: Aileyi sosyal alt sistemlerden biri, sosyal bütünü oluşturan unsurlardan biri olarak kabul eden yapısal işlevsel yaklaşıma göre, aile toplum için belli görevleri yerine getirmektedir. "Bu yaklaşımın özellikle üzerinde durduğu aile tipleri kabaca, ataerkil geniş aile ve çağdaş çekirdek aile olarak tanımlanabilir".¹⁸ Yapısal işlevsel yaklaşımda ailenin görevlerinin toplum tipine uygun olarak belirleneceği öne sürülmektedir. " Evrensel bir kurum olan aile bazı evrensel fonksiyonları yerine getirmektedir. Toplumun devamı açısından belli temel gereksinimlerin karşılanması gerekmektedir. Aile bu fonksiyonları en iyi biçimde karşılar".¹⁹ Ailede roller ve statüler ağı vardır. Bu roller ve statüler bir yandan ailenin, bir yandan da aile aracılığıyla sosyal sistemin işleyişine katkıda bulunmaktadırlar. Yapısal işlevsel teori ailenin yaşam biçimleri analizine yönelmiştir. Uyum, denge kavramlarının üzerinde yoğunlaşan yapısal işlevsel çerçeve değişmeyi ihmal ettiği bu

nedenle de statik ilişkilerle sınırlı olduğu için eleştirilmektedir.

Sembolik Etkileşim: Sembolik etkileşim Burgess'm aileyi etkileşen kişilerin bir birliği olarak tanımlamasının ardından aile içi ilişkiler, eş seçimi, etkileşim konularında Chicago Üniversitesinin çalışmalarıyla sürmüştür. Burgess, aile yaşamının karı koca, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiyi sürdürmeyi sağlayan etkileşimlerden kurulu olduğunu belirtmekte ve aile araştırmaları için kendisinin bir kavram geliştirdiğini ileri sürmektedir.²⁰ Aile üyelerinin her birinin kendi kimliğini günlük aile yaşamındaki iletişimden türetebileceği varsayılmaktadır. Stryker "ailesel kimlikler" olarak isimlendirdiği bu durumla kişilerin sosyal ilişkilerde katılımcı olarak varoluşunu ifade etmektedir.²¹ Ailede herkesin belli bir yeri vardır ve belli rolleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu rol aile beklentilerine uygundur. Etkileşimciler eş seçimi, aile içi roller, evlilik etkileşimi, çocuğun toplumsallaştırılması konularında durmaktadır. Bu yaklaşım "aile ile diğer sosyal unsurlar (okul, akraba ilişkileri, mahalle vb.) arasındaki ilişkileri zaman zaman ihmal ettiği için eleştirilmiştir".²²

Gelişmeci Yoldeşim: Sembolik Etkileşimci yaklaşımla benzerlikleri görülen bu yaklaşımda aile karşılıklı etkileşim içinde bulunan üyelerden meydana gelmektedir. Ailede roller ikiye ayrılarak (baba - koca, oğul - erkek kardeş gibi) birbirine bağlanmış gibi alınır. Herkesin rolü, karşılıklılığın nasıl sürdürüleceği, yaşla birlikte rollerde ne gibi değişimler olacağı normlarla belirlenmiştir. Süreç evlilikle başlamakta ve eşlerden birinin ölümüne dek sürmektedir. Aile kan kocadan meydana gelen çiftle kumlamakta, çocukların doğmasıyla karmaşıklaşmakta, sonra çocukların meslek sahibi olması veya evlenmesiyle başlangıçtaki çifte dönmektedir. Ailenin bir basamaktan diğerine geçişi aile kompozisyonunda, aile yapısında değişiklik yaratmaktadır. Yapısal değişikliklerle her basamakta aile farklı görevlerle yüz yüze gelmektedir.²³ Bu yaklaşım ailesel evrelerin, aile üyelerinin ve sistem olarak ailenin karşılaştığı belirleyici görevlerle tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Gelişmeci yaklaşım maliyetinin yüksekliğinin yanı sıra uzun süreli bir çalışmayı gerektirmesi nedeniyle az

¹⁷ Thomas Darwin L. ve Wilcox J. "The Rise of Family Theory" Handbook of Marriage and the Family NY 1988. s:93

¹⁸ Kandiyoti Deniz, "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik" Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler (Yay. Hazırlayan: Türköz Erder). SBD, Ankara, 1984, s: 17

¹⁹ Morgan D.H.J., Social Theory and the Family Routledge and Kegan Paul. London and Boston, 1975, aktaran Cheal D.,s:160

²⁰ Burgess E. W.. "The Family as a Unity of Interacting Personalities" Family. 1926 , aktaran Cheal age s: 137
~' Stryker S., "Identity Saliense and Role Perfonnance" Journal of Marriage and the Family, 30 1968, aktaran Cheal D., age s: 137

²¹ Yazan Ümit Meriç. "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kununu Üzerine Bir Araştırma" Aile Yazıları 1, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kununu Yayını. Ankara, 1990 s:457

²³ Duvall E., ve Miller B.. Marriage and Family Development Harper andRovv NY, 1985, aktaran Cheal D., age, s:71

kullanılmaktadır. Ayrıca 1980 lerden itibaren yetişkin çocukların evlilik sonrası baba evine geri dönmesi, boşanmalar gibi durumlarda her kuşağın diğerlerinin kararlarından ve olaylarından etkilendiği, dolayısıyla bu kuramın geçerliliğini kaybetmeye başladığı da ileri sürülmektedir."⁴

Durumsa! Yaklaşım: Bireyin içinde bulunduğu durumu ve bireyin bu duruma verdiği yanıtlan inceleyen bu yaklaşım, sembolik etkileşimci yaklaşım gibi aileyi etkileşimde bulunan üyeler bütünü olarak ele almaktadır. Ancak aileyi davranış yaratan bir ortam olarak kabul etmektedir. Aile dış etkilere açık olarak düşünülmektedir. Aile üyeleri için bir uyarı kaynağı oluşturabilse de bu konuda tek kaynak değildir. Bu yaklaşım bireyin davranışında durumun önemini vurgulaması açısından dikkat çekmektedir. Bireylerin tarihsel boyutta farklı zamanlarda ve birbirinden farklı mekanlarda farklı davranacağı öne sürülmektedir." Eş seçme durumu, evlenme durumu, eş olma durumu, ebeveyn olma durumu, boşanma durumu araştırma konuları arasındadır.

Kurumsal Yaklaşım: Aile ve evliliğe ilişkin araştırmalarda ilk kullanılan yaklaşımlardan birisi olup, tarihsel karşılaştırmalar veya kültürel farklılıklara dayandırılmaktadır. Bu yaklaşımda aile ve evlilik kurumu onu oluşturan parçalar tarafından ayakta tutulan bir organizma, bir sistem gibi dikkate alınan bütünsel toplum içine yerleştirilmektedir."⁶ Bu ele alış biçimi nedeniyle kurumsal yaklaşım, yapısal işlevsel yaklaşımla benzerlik. betimsel, tarihsel ve karşılaştırmacı olması nedeniyle de farklılık göstermektedir. Aileyi içinde bulunduğu bütünsel toplum ile ilişkileri çerçevesinde ele almaktadır. Ailedeki değişimi zamana ve mekana göre değişmelerle ilişkilendirmekte, tarihsel karşılaştırmalar yapmaktadır. Kuramsal yaklaşım toplumun sosyo-ekonomik evrimiyle koşullanan aile ve kadın erkek ilişkilerinin farklı biçimlerinin evrimini bulmaya çalışmaktadır. Toplumsal bir kurum olarak ailenin toplumla ilişkileri çerçevesinde tarihi gelişimi temel araştırma konusudur. "Bu yaklaşım aile üyelerini ihmal ettiği, kısa dönemli değişimler üzerinde durmadığı ve makroskopik düzeyde bir yaklaşım olduğu için eleştirilmektedir".²

Sosyal Çatışma Teorisi: Aileyi güç. hakimiyet ve çatışma kurumu olarak ele almaktadır. Ailenin içsel çıkarlarının çatışmalarla dolu olduğunu, kurumsal düzenlemelerin ailede kaynakların eşitliğini sağlayıcı yönde değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. ²⁸ Ailesel yaşamın dinamizmini açıklayabilmek için ailenin içinde çıkar çatışmalarının olduğu ve ortak amaçlar için ittifakların yapıldığı bir gruplaşma olarak dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. ²⁹ Bireyler ya da gruplar arasındaki çatışma sürecim vurgulayan sosyal çatışma teorisi, evlilikte eşler arasında karar verme, şiddet, evlilik sistemi, boşanma gibi konuları ele almaktadır.

Mübadele teorisi: Mübadele teorisi ailede yer alan bireylere yönelik davranışsal psikoloji ve mikro ekonomi kökenli bir kuramdır. Bu teorinin temelinde rasyonel seçim modeli yatmaktadır. Kişiler ancak kendilerine bir kar sağlayacak etkileşime girmektedirler. Mübadele teorisi aile yaşamında çoğunlukla karı-koca arasındaki ilişkilerle ilgilenmektedir. Eş seçimi, evlilik sistemi, yeniden evlilik, ebeveyn -çocuk ilişkileri temel araştırma konuları arasındadır. Evliliği bir mübadele olarak ele alan Scanzoni mübadele kurallarının kabul edilmemesi durumunun çatışmaya yol açtığını öne sinmektedir.³⁰ Mübadele teorisi sosyolojide insanla uğraşan en bireyci teorilerden birisi olarak basit ve açık olma özelliğini taşımakta, ancak fazla basitleştirici olması nedeniyle de eleştirilmektedir.

Sistem Yaklaşımı: Bu yaklaşım aileyi uyum, denge, değişme niteliklerine sahip açık bir sistem olarak ele almaktadır. Hill ailenin sistematik karakteristikleri olduğunu belirtmektedir. Bu karakteristikler aile üyelerinin birbiriyle içsel bağlılığı olan değişik konulara sahip olmaları, ailenin görece olarak kapalı, sınır sürdüren bir birim olması, ailenin denge arayışında olması ve ailenin görev yerine getiren bir birim olmasıdır³¹. Bu sistemik özelliklerin birbiriyle bağıntılı olduğu kabul edilmektedir. "Bu yaklaşım disiplinler arası çalışma için bir çerçeve sağlayabilmekte ve değişik kuram ve yaklaşımları birleştirebilmektedir".³² Aile sistemi ve sosyal sistemin diğer alt sistemleri arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Sistem yaklaşımı aile sistemini, aile

²¹ Bernardes J.. "Multidimensional Developmental Pathways: A Proposal to Facilitate the conceptualisation of Family Diversity". Sociological Review. 34, 1986, aktaran Cheal D., age s: 131

" Sayın Önal. "Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlemesi" E. Ü. Edebiyat Fak. Sosyoloji Dergisi, sayı: 1.1987. s:80

²⁶ Sayın Önal. Aile Sosyolojisi, E.Ü.Edebiyat Fak. Yayını. İzmir. 1990 s:30

² Rodgers Roy H., Family Interaction and Transaction the Developmental Approach, Nevv Jersey. 1973 s: 10

^x Collins Randall. Sociology of Marriage and the Family. Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1985 s: 18 ²⁹

Sayın Önal, Aile Sosyolojisi, E.Ü. Edebiyat Fak. Yayını, İzmir, 1990, s:64-65 " Scanzoni. 1, " Social Processes and Power in Families" Contemporary Theories about the Family, aktaran, Cheal D. age. s: 134

³ Hill, R.. "Modern Systems theory and the Family " Social Science Information , aktaran Cheal D. age. s: 65

³² Darling C. "Family Life Education" Handbook of Marriage and the Family ed. Sussman ve Steinmetz. NY. 1988. s:819

sisteminin değişim süreçlerini, imim süreçlerini temel araştırma konuları olarak almaktadır.

Aile Tarihi Yaklaşımı: Aile tarihçilerinin yaklaşımlarını Anderson üç grupta değerlendirmektedir. 1.Demografik yaklaşım. 2.Duygu yaklaşımı 3.Hane ekonomisi yaklaşımı.³¹ Bunlardan demografik yaklaşımda ailelere ilişkin demografik verilerle evlilik oranları ve yaşları, doğurganlık, hane büyüklüğü ve bileşimi gibi standartlaşma ve tipleştirilmeye uygun göstergeler oluşturulmuştur. Bu yaklaşımın dışsal biçime dayalı olması nedeniyle yüzeysel bir karşılaştırılabilirliğin ötesine geçemediği belirtilmektedir. Duygu yaklaşımında ise modern ailenin belirli bir yapıdan çok duygu örüntüsü olarak tanımlanabileceği belirtilmektedir. Ev içi hayata önem veren bir yaklaşım olup evi, rekabetçi ve kapitalizme yönelik bir dünyadan kaçış noktası olarak almaktadır. Evliliğin anlam ve işlevinin değişmesi üzerinde de durmaktadır. Hane ekonomisi yaklaşımı ise aile yapısını ve aile içi ilişkileri temellendiren sosyal ve ekonomik süreçleri incelemektedir. Karşılaştırmalı bir³⁴ metodoloji benimsemiştir.

Aile konusundaki yaklaşım ve teorilerin genel sosyolojik teorilerin aileye uygulanmış biçimleri olduğunu yukarıda belirttik. 1950 lerden itibaren gelişen aile teorisi genel olarak pozitivist görüş çerçevesinde gelişmiştir. 1970 lerden itibaren bu pozitivist yaklaşım bilim felsefesi ve yorumlamacı yaklaşım tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Klasik olarak adlandırılan evrimci -yapısal işlevci-modernleşmeci görüşe karşı üç farklı yaklaşım öne sürülmektedir³¹: 1.Hermeneutik (yorumlama) 2.Eleştirel teori 3.Feminist düşünce

Hermeneutik. anlam veya bilimin yorumuyla ilgilenen entelektüel geleneği tanımlamada kullanılmaktadır. Aile çalışmalarına felsefeden, genel sosyal teoriden ve metodolojiden gelmektedir. Ailesel olguların onu paylaşanların davranışlarının anlaşılmasıyla mümkün olacağını belirten bu yaklaşım bir araştırma metodolojisi olarak da belirmektedir.

Eleştirel teorinin başlangıcı olarak genellikle Frankfurt Okulu alınmaktadır. Sosyal süreçleri içinde olduğu toplumla bağlantısı olmadan ele alan ve sorular yönelten bir düşünce biçimidir. İstenilen toplumsal değişim tipleri hangileridir, bunlar nasıl başarılı gibi sorular yönelmektedir. Pozitivizmi sosyal dünyaya uygulandığında yorumlamayı ortadan kaldırmakla eleştirmektedirler. Pozitivistlerin kendilerinin icat ettikleri kanunları anlamakta yetersiz kaldıkları öne

sürmektedir. "Eleştirel teori bakış açısıyla pozitivistimin eleştirisinde, insan bilimlerinde amacın fiziksel bilimlerdeki gibi nedensel açıklama olmayıp, anlama olduğu öne sürülmüş, bilginin dualitesinde ısrar edilmiştir. Teori ve pratik birbirinden kopuk olmayıp, ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır".³⁶ Eleştirel kuramın önce aileyi tanımlamak, aile toplum ilişkilerini yeniden gözden geçirmek durumunda olduğu belirtilmektedir. Aile sosyolojisinin sosyal psikolojik bir yaklaşım içine hapsedilerek, makro sosyal faktörleri ihmal etmiş olduğu belirtilmektedir. Aile teorisini tarihsiz ve karşılaştırmaz. statik ve tutucu, empirist olmakla, araştırmaları tekrarlayarak ve özetleyerek bir teori oluşturma çabası içinde olmakla³⁷ eleştirmektedir."

Feminist Düşünce: Kadının yalnızca aile içinde değil, insanlık tarihi içindeki rolünü anlama gereği üzerinde duran, aile içi ilişkileri, çatışma, sömürü patriyarki, cinsiyet kavramları çerçevesinde ele alan bir düşünce sistemidir. Evlilik ve aile konusunun eksikliğinin tamamlanabilmesi için kadın deneyiminin başlangıç noktası olarak alınması ve yeniden yorumlanması gereği üzerinde durmaktadır. Ailenin eşitlikçi bir kuruma olmadığı, çoğu toplumda erkeklerin güç kaynaklarına daha fazla sahip oldukları, aile sistemlerinin genellikle erkek üstünlüğüne dayandığı belirtilmekte ve güç kaynaklarının artık kadınların elde edebilmesi³⁸ tartışılmaktadır.

Yukarıda belirtilen ailesel olguların açıklanması için geliştirilmiş yaklaşımlar makro düzeyde evrimci yaklaşımdan, orta boy kuramlara ve sonuçta da bireyi ele alan mikro düzeye doğru bir genel evrim göstermektedir. Ayrıca aile incelemelerini makro ve mikro biçiminde ikili bir ayrımla ele alanlar da mevcuttur.

Aile araştırmalarında iki metodolojik yaklaşımdan söz eden Çelebi'ye göre, ailenin sosyal bir kurum olarak toplumun diğer kurumuyla, toplumun kendisiyle ve toplum içindeki temel süreçlerle ilişkisini konu edinen araştırmalar klasik yaklaşımın izlediği örnekler olarak gösterilebilir. Fonksiyonalist, evrimci ve tarihi maddecilik gibi sosyolojik yaklaşımlar izlenerek yapılan çalışmalar aileyi daha çok toplumdaki fonksiyonu ve bu fonksiyonu yoluyla diğer kurumlarla kurduğu ilişkiler esasında ele almaktadır Bu araştırmaların sonunda aile tipleri, ailenin genel evrim çizgisi, ailenin büyüklüğü, ailenin toplumun kültürü genç kuşaklara aktarmadaki rolü, sosyalizasyon fonksiyonu, ekonomik bir birim olarak özellikle geçimlik üretim yapılan kapalı topluluklardaki

³³ Kandiyoti, age s: 18

³¹ Kandiyoti. a.g.e. s: 18-22

³¹Sperry J.. "Current Theorizing on the Family" Journal of Marriage and the Family 50, 4, 1988, s:880-890

³⁶ Habermas. Knowledge and Human Interests aktaran Thomas D. ve Wilcox J., age, s:98

³ Osmond Marie Withers, "Radical Critical Theories" Handbook of Marriage and the Family ed: Sussman ve Steinmetz NY, 1988 s: 119

^{3x}CollinsR.,age, s:20

geleneksel dengeyi ve dayanışmayı sağlayıcılık fonksiyonu vb. konularda çeşitli hipotezlerin sınanması gerçekleştirilebilmiştir. Alansal yaklaşımın metodolojik ilkeleri doğrultusunda yürütülen araştırmalar ise aileyi bireyler arası ilişkiler açısından analiz etmekte, katılımlı gözlem tekniği kullanarak aileyi içten kavramaya yönelmektedir.³⁹

Batı'da Aile Sosyolojisinin Geleceği

Aile konusunda çalışanlar son yıllarda aile yaşamında birçok değişimin meydana geldiğini gözlemlemektedirler. Aileye ilişkin alternatif yaşam tarzlarının şaşırtıcı bir çoklukla Batı toplumlarından başlayarak yayılması, aile teonsyenilerinin dikkatini çekmektedir. Büyük boy evrimci ve orta boy işlevselci modellerin aileyi açıklamakta yetersiz kaldığı, çekirdek aile hipotezinin eleştiriyeye uğradığı görülmektedir. Evlilik öncesi babalığın gerçekleşmesi, bireylerin evlilik ve aile formasyonunun dışında ailesel evrelerden geçmesi, ailenin görevleri arasında belirlenen çocuk yetiştirme bağımsız yetişkinlerce gerçekleştirilmesi gibi önceki dönemlerde pek görülmeyen değişimlerin giderek artması, bu değişimlerin geçici bir yenilik mi olduğu yoksa kültürel bir transformasyon şeklinde düşünülmesi mi gerektiği sorusunu yaratmıştır.

Aile konusunda ortaya çıkan bu değişimleri kültürel bir transformasyon olarak görenler (postmodernistler) önceki döneme ait sosyal yaşama ilişkin özelliklerin uzun bir süre yeniden düşünülmemeyeceğini belirtmektedirler. Geleneksel aile kavramının artık yeterli olamayacağı bu nedenle yeni bir aile tanımına gerek duyulduğu öne sürülmektedir. "Çekirdek ailenin post modern süreç için iyi bir tanım olamayacağı, bunun yerine yalnız, tek ebeveynli, ve genç yaşta alkolizm ya da uyuşturucudan kurtulmuş bir ailenin belki de daha iyi bir tanım olabileceği" belirtilmektedir.⁴⁰ Ailenin çocuk yetiştirme görevi, artan oranlarda ebeveyn dışında başka bir yetişkin tarafından üstlenilmektedir. Kültür ise günde en az yedi sekiz saat açık kalan televizyon tarafından çocuğa aktarılmaktadır. Çocuğun günlük bakım merkezleri ve kitle iletişim araçları tarafından yetiştirilmesi, ailenin görevlerindeki değişimleri gösteren örneklerdendir.

Türkiye'de Aile Sosyolojisi

Diğer bilim dallarına göre yeni bir uzmanlık alanı olan aile sosyolojisinin Türkiye'de yeterince gelişmemiş olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemi öncesi aile

yapısını bilimsel bir çerçevede inceleyen çalışmalara rastlanmamaktadır.

Ziya Gökalp. Türk ailesinin ilerleme çizgisi ile, toplumun değişimi arasında paralellik kurarak. Türk ailesinin hem ataerkil, hem anaerkil ailenin izlerini taşıdığı belirtilmektedir.⁴¹

Prens Sabahattin'in çalışmalarında da aile sosyolojisi görülmektedir. Özellikle Le Play'in aile monografilerinin kullanıldığı çalışmalara (Mehmet Ali Şevki, Selahattin Demirkıran'ın köy ailesi çalışmaları) rastlanmaktadır. 1940 lı yıllarda ise gözleme dayalı ampirik araştırmalar yapılmakta, anket, örnekleme kavranılan kullanılmakta ve uygulanmaktadır. Köy monografileri yakınlaşmıştır. Betimleyici çalışmalar görülmektedir. Kent ailesi ele alınmamaktadır.⁴²

1950 li yıllardan itibaren Türkiye'nin hızlı bir toplumsal değişim sürecine girmesi, toplumsal yapı ve toplumsal kurumlarıyla birlikte tüm toplumsal sistemi etkilemiştir. Kuşkusuz aile de bu durumdan etkilenmiştir. Ailede meydana gelen değişimleri belirleyebilme, tüm toplumla ilişkilerini kurabilme, karşılaşılan sorunları çözebilme konusunda geniş ölçekli alan araştırmalarına başlanmıştır. "Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri" (DPT: 1968) bu amaçla gerçekleştirilmiş çalışmalardan birisidir. "Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda çekirdek aile tipinin yaygınlaşması geleneksel kırsal toplumdaki endüstriyel topluma geçişle açıklanmaktadır. Ancak gerek derinlemesine alan çalışmaları gerekse geniş çaplı anketler aile yapısının değişen mülkiyet biçimleriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Timur'un 1968 de gerçekleştirdiği geniş çaplı anket sonucu yaptığı çalışma. Kıray'ın Çukurova ve Ereğli çalışmaları, Kandiyoti'nin Orta Anadolu'da gerçekleştirdiği çalışma mülkün içeriğinin ailenin demografik yapısına ayrı, yetke yapıya ayrı yansıdığını gösteren çalışmalara örnektir.⁴³ Aile tiplerinin ekonomik koşullar, mülkiyet ilişkileri, mesleki bağlar çerçevesinde geliştiğini gösteren bu çalışmalar aile sosyolojisine olan ilginin artışına da işaret etmektedir. Nitekim sosyologların yanı sıra demografların, antropologların,, sosyal psikologların, hukukçuların, ekonomistlerin de aileye ilişkin araştırmalar yaptıkları görülmektedir. Alan çalışmalarının yanı sıra Türk toplumunda aileye ilişkin kuramsal çalışmalar da yapılmış ve bu konuda Batı kavranılan, kategorileri, modelleri örnek alınmıştır. "Evrimci, işlevsel modernleşmeci yaklaşımlar

³⁹ Çelebi Nilgün. "Aile Araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler" Türk Aile Ansiklopedisi 1, Aile Araştırma Kurumu Yayın, Ankara. 1991. s:50-52

⁴⁰ Denzin K. "Postmodern Children" Society 24, aktaran Cheal D., age, s: 147

" Türkoğan Orhan, "Aile Yapıları" Aile Yıllığı, Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, 1990. s:342 ⁴¹
Özen Sevinç. "Aile Sosyolojisinde Yaklaşım-Yöntem Sorunları ve Konu Öncelikleri" Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler Sosyoloji Derneği Yayınları III, 1994, S: 182 ⁴³Kandiyoti. age, s:24-25

kullanılmış, kentleşme, sanayileşme, aile yapısı arasındaki işlevsel ilişkiler kabul edilmiştir".⁴⁴

1980-1991 döneminde Türkiye'de sosyoloji yoğun bir biçimde gelişmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak 1980 den sonra ailevi temel alan çalışmalarda büyük bir artış kaydedilmiş, doktora ve yüksek lisans tezlerinde sayısal "patlama" gerçekleşmiştir. Yirmi üç alt başlığa ayrılarak sınıflandırılan sosyoloji çalışmaları içerisinde aile konusu tezlerde ilk, makale ve tebliğler kategorisinde üçüncü sırada yer almıştır⁴⁵

1984 de Türk Sosyal Bilimler Demeği tarafından yayınlanan Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel, Yasal, Sanatsal İncelemeler, 1990 yılında TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yayınlanan Aile Yazıları serisi, Türk Aile Ansiklopedisi. Toplum ve Aile Dergisi, 1990 da DPT tarafından yayınlanan Türk Aile Yapısı Araştırması, çeşitli üniversitelerin çıkardığı dergilerdeki makaleler aile konusundaki yayınların sayıca arttığını göstermektedir.

SONUÇ

Aile Sosyolojisinde geleceğe ilişkin yönelimleri Batı toplumlarında aile sosyolojisi ve Türkiye'de aile sosyolojisi olarak iki başlık halinde ele almanın uygun olacağını düşüncesindeyiz.

Batı toplumları bugün aile kurumu konusunda tereddütler yaşamakta ve sorunun çözümü için çeşitli alternatifler geliştirmeye çalışmaktadırlar. Yeni gelişmeler pozitivizmde Durkheim'm belirlediği temel kurula ters düşmektedir. Durkheim genel kanunlara ulaşabilmek için değişebilir ve kararsız davranış örüntüleri üzerinde çalışmaktan kaçınmak gerektiğini öne sürmektedir. "Sosyolojik kanunlara ulaşabilmek için hipotezlerin aynı objelerde tekrar edilen gözlemlerle sınanması gereklidir. O halde aynı objedeki ölçümlerin aynı sonucu verebilmesi için gözlem altındaki objenin istikrarlı olması gerekmektedir. Bu nedenle sosyologlar serbest oluşumlardan, dönüşüm süreçlerinden kaçınarak istikrarlı olgularla uğraşmalıdır. Metodolojik bir yol izleyebilmek için bilimin temellerinin kaygan değil, katı zeminler üzerine kurulması gerekmektedir."⁴⁶ Ancak günümüzdeki gelişmeler değişiktir. Ailenin değiştiğini bilmemize rağmen, gelecekteki örüntüyü kuracak sosyal biçimlere ilişkin bir bilgiye sahip değiliz. Bazı örüntülerin er ya da geç görüneceği düşünülebilir. Sosyologlar, önemli gelişmeler olduğu

zaman kaçırmamak için şu anda değişebilir, kararsız gibi görünen kategorileri de izlemelidir. Nitekim günümüzde Baü'da geçirilen sosyal değişme sürecine paralel olarak doğurganlık, ahlak, boşanma, tek ebeveynli aileler, evlenmemiş anneler, bağımlı yaşlılar, alternatif aile biçimleri, iki kişinin çalıştığı aileler gibi konularda çok sayıda mikro düzeyde çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye'de ise durum Batı'dan farklıdır. Aile sosyolojisinin Türkiye¹ de gelişimi oldukça yenidir. Dolayısıyla aile konusunda yapılacak çalışmaların öncelikle Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun bir biçimde gerçekleştirilmesinde yarar vardır. Türk ailesinin tarihsel gelişimi, **kültürü** iyice kavranmalıdır. Batı modellerinden aktardığımız aileye ilişkin tipolojilerin Türk toplumuna uygunluğu sorgulanmalı ve toplumumuza en uygun tipolojilerin geliştirilmesine çalışılmalıdır. Aile yalnızca toplumla ilişkisi çerçevesinde değil, aynı zamanda aile üyelerini birer sosyal kategori olarak ele alan araştırmalara da ağırlık verilmelidir. Batı toplumları ile Türk toplumu arasındaki farklılıklar gözetilerek, kendi özgün yapımıza, değerlerimize, tarihimize uygun olarak gerçekleştirilecek araştırmalar Türkiye'de aile sosyolojisinin gelişimine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Adams N.Bert, (1986) The Family A Sociological Interpretation . Harcourt Brace, Jovanovich

Bernardes J.. (1968) " Multidimensional Developmental Pathways:A Proposal to Facilitate the Conceptualisation of family Diversity" Sociological Review 34, aktaran Cheal D., age

BurgessE.W.. "The Family as a Unity of Interacting Personalities" Family , aktaran Cheal D., age

Cheal David, (1991) Family and the State of Theory. Umversity of Toronto Press, Buffalo

Collins Randall. (1985) Sociology of Marriage and the Family. Nelson Hail Publishers

Çelebi Nilgün. (1991) "Aile Araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler" Türk Aile Ansiklopedisi 1. Aile Araştırma Kurumu Yayını. Ankara

Darling C. (1988) "Family Life Education" Handbook of Marriage and the Family ed. Sussman ve Steinmetz, NY

Denzin N., (1986) "Postmodern Social Theory" Sociological Theory 4. aktaran Cheal D. age

Özen Sevinç, age s: 182

^b Kaçmazoğlu Bayram. "1960 sonrasında Türkiye'de Yapılan Sosyoloji Çalışmalarına Genel Bir Bakış" Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler Sosyoloji Der. Yay. III, Ankara, 1994, s:53 ⁴⁶ Durkheim E.. (1964) The Rules of Sociological Method (Frec Press:NY) aktaran Cheal D., age. s: 160

Durkheim E.. The Rules of Sociological Method (Free Press:NY) aktaran Cheal D., age

Duvall E: ve B. Miller. (1985) Marriage and Family Development (Harper and Row:NY), aktaran Cheal D. age

Habermas. Knowledge and Human Interests aktaran Thomas ve Wilcox age

Hill R.. (1966) "Contemporary Developments in Family Theory" Journal of Marriage and the Family, 28 aktaran Thomas ve Wilcox age.

Hill R.. "Modern Systems Theory and the Family" Social Science Information aktaran Cheal D. age

Hill R. ve Hansen D., (1960) The Identification of Conceptual Frameworks Utilized in Family Study" Marriage and Family Living, aktaran Thomas ve Wilcox age

Ho\vard R.L.. (1991) "A Social History of American Family Sociology 1865-1940" ed: J.Mogey VWestport, Greenwood Press aktaran Cheal D. age

Hovvard R.L.. (1991) "A Social History of American Family Sociology 1865-1970". University of Missouri, aktaran Cheal D., age

Kaçma/oğlu Bayram, (1994) "1960 Sonrasında Türkiye'de Yapılan Sosyoloji Çalışmalarına Genel Bir Bakış" Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Gelişmeler, Sosyoloji Der. Yay. III, Ankara

Kandiyoti Deniz, (1984) "Ail yapısında Değişme ve Süreklilik" Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler (Yay. Hazırlayan: Türköz Erder), SBD. Ankara

Morgan .D.H.J., (1975) Social Theory and the Family RouUedgc and Kegan Paul, aktaran Cheal D., age

Osmond M. Withers, (1988) "Radical-Critical Theories" Handbook of Marriage and the Family, ed. Sussman ve Steimnetz. NY

Özkalp Enver (1995) Sosyolojiye Giriş Anadolu Ü. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yay. No: 87. Eskişehir

Özen Sevinç. (1994) "Aile Sosyolojisinde Yaklaşım-Yönlerin Sorunları ve Konu Öncelikleri" Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler Sosyoloji Demeği Yayınları III, Ankara

Rodgers H.Roy, (1973) Family Interaction and Transaction theDevelopmental Approach. New Jersey

Sayın Önal, (1987) "Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlemesi" Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayını, Sayı 1, İzmir

Sayın Önal . (1990) Aile Sosyolojisi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın , İzmir

Scanzoni J., "Social Processes and Power in Families" Contemporary Theories About the Family aktaran Cheal D., a.g.e.

Sprey J.. (1988) " Current Theorizing on the Family" Journal of Marriage and the Family 50. 4

Stryker S.. (1968) "Identity Salience and Role Performance" Journal of Marriage and Family, 30, aktaran Cheal D, age.

Thomas Danvin L. ve Wilcox Jean Edmondson (1988) "The Rise of Family Theory" Handbook of Marriage and the Family, ed: Sussman ve Steinmetz, NY

Turner, (1989) "Introduction: Can Sociology be a Cumulative Science?" Theory Building in Sociology. Sa ge: Nevvbury Park

Türkdoğan Orhan. (1990) "Aile Yapılan" Aile Yıllığı, Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara

Yazan Ümid Meriç, (1990) "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine bir Araştırma", Aile Yazıları 1, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara

Yıldırım Cemal, (1979) Bilim Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul

İÇERİK KURAMLARI VE EĞİTİM YÖNETİMİNE KATKILARI

CONTENT THEORIES AND THEIR CONTRIBUTIONS TO EDUCATIONAL ADMINISTRATION

Ali Rıza ERDEM

ÖZET

Davranış temel olarak insanların gereksinimleri ve güdüleri tarafından belirlenir.

Okul yöneticisi okulun amaçları doğrultusunda Performans göstermeleri için işgörenleri güdüleme/idir.

İçerik teorileri esas itibariyle, kişiyi davranışa sevk eden faktörleri belirlemeye ağırlık vermektedir.

Okul yöneticisi içerik kuramlarını bilirse kişiyi davranışa sevk eden ihtiyaçların ne olduğunu bilir ve ona göre strateji oluşturur, uygular.

Anahtar Kelimeler: Davranış, güdü, güdüleme, içerik kuramları

ABSTRACT

Human behaviors are predominately determined by their needs and motives

The school administrator has to motivate the school personnel to direct them to the school objectives

Content theories basically, focus on the identification of the factors that stimulate individual behavior

If the school administrator have information about the content theories, he or she will know the needs that stimulate the individual to behave and form his or her strategy and practice

Key Words: Behavior, Motive, Motivation, Content Theories,

-Neden bazı öğretmenler canla başla öğrencilerini yetiştirmek için fazla mesai yaparken; bazı öğretmenler "adam sende" anlayışı içinde öğrencilerini yetiştirmede mesai saatinin bitişim dört gözle beklemektedir?

-Neden bazı okul müdürleri öğretmenlerine kolaylıkla bir iş yaptırabilirken diğer okul müdürleri ceza tehdidine rağmen iş yaptırılmamaktadır?

-Neden okul müdürünün bir başarıya verdiği ödül bir öğretmeni tatmin ederken, aynı başarıyı gösteren bir başka öğretmene verdiğinde tatmin etmemektedir?

-Neden okul müdürü bir işin yapılması için ödül vadettiği halde öğretmenler o işi yapmada isteksiz davranmaktadırlar?

(güdüleme kuramlarının eğitim yöneticilerince bilinmesi ve kullanılması) çok önemli bir ANAHTARDIR.

Güdüleme kuramları ve bu kuramları eğitim yöneticisinin ve uygulamasının olası yararlarına geçmeden önce işgörenin bir insan olarak davranışına ve onun altında yatan motivasyona bakmak gerekmektedir.

BİR İNSAN OLARAK İŞGÖRENİN DAVRANIŞLARI VE MOTİVASYON

İnsan biyolojik, sosyal ve kültürel varlıktır. Yani insan konuşan, düşünen, gülen, istekleri, özlemleri olan bir yaratıktır.

Eğitim yönetiminde bu ve bunun benzeri soruların cevabı güdülemeyle ilgilidir. Güdüleme kavramı

(Arş.Gör.) PAÜ Eğitim Fak.Sınıf Öğr. Böl.

İnsanı iyi tanımak.davranışlarını ve altında yatan motivasyonu (güdü) bilmek yöneticilere onların tutumlarını değiştirmede .onları güdülemede ¹ ve örgüt amaçları doğrultusunda çalışmaya istekli hale getirmede büyük ölçüde yardımcı olur.

DAVRANIŞLAR

İnsanlar çeşitli olaylar karşısında çeşitli davranışlar gösterirler İnsan davranışlarındaki ortak noktalar şunlardır:"

1-İnsan davranışları mutlaka bir nedene dayanır.Bu temel neden eğitim ve kültürle yakından ilişkilidir.

2-Her davranış bir amaca yöneliktir.

3-Her nedensinde psikolojik bir güdü ve işlek yaratır

4-Sosyal sistem içinde belirli davranış kalıpları vardır.İnsanların rolleri bu davranış kalıplarıyla belirlenir. Böylece insanlar, bir grup üyesi oldukları zaman kendi davranışlarını değil. grubun benimsediği ortak davranışları gösterirler.

Farklı rollere geçmek .insanın davranış kalıplarını değiştirir.

MOTİVASYON (GÜDÜLEME)

Motivasyon temelde bireyin davranışlarıyla ilgilidir. Davranışlar bireyin hedeflerine göre yetiştireceği tepkiler biçiminde ortaya çıkacaktır.

İngilizce ve Fransızca"motive" kelimesinden türetilen **motive** teriminin Türkçe karşılığı **güdü** bir insanı belirli bir amaç için harekete geçiren 2-ğîÇiryok demektir.Güdüleme **ise** bir veya birden çok insanı.belirli bir yöne (veya amaca) doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamıdır.¹

Motivasyon kişisel bir olaydır.Dolayısıyla kişinin beklentileri ve ihtiyaçları, amaçları, davranışları, kendilerine performansları hakkında bilgi verilmesi konularıyla ilgilidir. Dolayısıyla motivasyon sürecini tam olarak kavrayabilmek için kişileri belirli şekilde davranmaya zorlayan nedenler, kişisel amaçlar ve

davranışların sürdürülme olanakları gibi konuların incelenmesi gerekmektedir.⁴

Motivasyon süreci

Güdüleme süreci tatmin edilmemiş bir takım ihtiyaçların dürtüsüyle başlar.Bu ihtiyaçlar uyarılıncaya kadar kişi motive olmaz. Kişinin bir ihtiyacı uyandırdığında bu ihtiyacı gidermek için belirli bir davranışa geçecektir. Bu davranış,bu ihtiyacı karşılayacak bir amaç ya da istek yönünde olacaktır.⁵

Motivasyona ilişkin insan doğası bakıldaki kuramsal görüşler

Yöneticinin en önemli görevi etkin bir örgüt yaratmaktır.Etkili bir örgüt ise yüksek düzeyde motive olmuş işgörenlerle sağlanabilir.

Çalışanları içten gelen bir istekle örgüt amaçlarını gerçekleştirme yönünde davranmaya özendirme yöneticilerin en başta gelen görevi olarak kabul edilince. yöneticinin işgören hakkındaki varsayımlarının (felsefelerinin) önemi kendiliğinden ortaya çıkar.

Yönetim literatürüne gecen ve eğitim yöneticileri de dahil pek çok yöneticinin uygulamalarına (bilinçli veya bilinçsiz) temel oluşturduğu kabul edilen insan doğasına ilişkin bazı kuramsal yaklaşımlar şunlardır:

X kuramı:Bu kurama göre insan:⁶

1-TembeUişenen .elinden geldiğince az çalışmak isteyen, fırsat buldukça işini ihmal etme eğiliminde olan bir yaratıktır.

2-İhtirası yoktur, sorumlulukları yüklenmekten kaçınır, yönetilmeyi tercih eder.

3-Önce kendisini düşünür, bu yüzden örgüt amaçlarına karşı kayıtsızdır.

4-Değişmelere karşı direnir.

¹ Yahya Kemal Kaya **Eğitim Yönetimi(Kuram ve Türkiye'de Uygulama)** Ankara :Bilim Yayınları. 1993.S. 112

¹ a.g.c.s.1 12

¹ Erol Eren **Yönetim Psikolojisi** İstanbul:İ.Ü.İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın No: 105,1989,s.388

¹ Tamer Koçel **İşletme Yöneticiliği(Yönetici Geliştirme,Organizasyon ve Davranış)** İstanbul: Beta, Yayın No:405,1995,s.382'den Don Hellriegel and John Slocum **Organizational Behavior** 2nd Ed.VVest Publishing Co,1979s.390'dan Doğan Cücelioğlu **İnsan ve Davranış** İkinci Baskı Remzi Kitabevi İstanbul: 1991,s. 229

Şerif Şimşek **Yönetim ve Organizasyon** Konya:Damla Matbaacılık, 1995,s.206-207 ¹ Kaya.a.g.e.. s. 115-116

5-Kapasite ve yetenekleri yönünden farklıdır.

6-Demogolarca kolayca aldatılır.

7-Farklı gereksinimleri vardır.

Bu kurama göre işgörenler yönetim tarafından uyarılmadıkça pasif kalırlarııatta örgüt gereksinmelerine karşı direnir. Bu yüzden işgörenleri korkutarak. ce/a ile tehdit ve kontrol ederek veya ödüllendirerek çalışmaya istekli hale getirilmelidir.

Y kuram i: Bu kurama göre :

1 -İşyerinde , işgörenin fiziksel ve düşünsel bir çaba harcaması oyun yada dinlenme kadar doğaldır.

2-İnsanlar örgüte bağlanır, iş ve iş arkadaşlarını severse , kendi kendim yönetme ve denetim yollarını kullanarak örgüte daha yararlı olmaya ve hizmet etmeye çalışır.

3-Örgütsel amaçlara bağlılık,onlarını elde edilmesiyle ilgili ödüllere bağlıdır.

4-Eiverişli koşullar sağlandığı takdirde , normal insan sorumluluğu kabul etmekle kalma/., onu aramayı da öğrenir.

5-Örgütsel sorunların çözümünde gerekli olan imgeleme ve yaratıcılık yetenekleri insanlar arasında az değil, geniş ölçüde dağıtılmıştır.

6-İnsan yetenek ve becerilerinin sadece bir kısmından yararlanabilmeyi sağlamaktadır.

Bu kurama göre dıştan denetim yerine içten denetim vardır. Fırsatların yaratılması, potansiyellerin değerlendirilmesi, engellerin kaldırılması, gelişmenin özendirilmesi ve liderlik yönetimin görevleridir.

Z kuramı: Mc Gregor'un X ve Y kuramlarının sentezinden Z kuramı oluşturulmuştur. Z kuranımda Maslov'un gereksinmeler sıra düzeninden yararlanılmıştır. Z kuramı, insanın dinamik bir enerji sistemine sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır.Buna göre. insanın örgütteki davranışları enerji durumunun bir sonucudur. Öyleyse insanın davranış aşamalarının saptanması gerekmektedir.Bu aşamalar:⁸

1-Katılık: Bu aşamada insanın temel gereksinmesi güvenliktir.Yeni ve belirsiz

herşey onlarda korku yaratır. Bu durumda statik örgüt idealdir.

2-Kuvvet aşaması: Bu aşamada egemen unsur kuvvettir. Güvenliklerini sıkı çalışmayla, gerektiğinde hile ile sağlamaya çalışırlar. Risklere atılmada korkusuzdurlar.

3-Gruplaşma aşaması: Bu aşamada ortak grup davranışları egemendir. Grup halinde çalışma eğilimleri, grup içinde tanınma isteği, ahenk ve denge isteği, hakkaniyete düşkünlük gibi davranışlar görülür.

4-Serbesti aşaması: Davranışlarda korkusuzluğun egemen olduğu aşamadır. Grup taraftarlığı yok olmuştur. Personel nicelik ve nitelik açısından verimlidir, fakat standart işlem süreçlerine karşıdır.

İnsan karmaşık bir varlık olduğundan aşamalardan birinde olabileceği gibi birkaçında da olabilir. Yönetimin görevi gerçekçi gözlem ve değerlendirmelerle, kişilerin eğilimlerini doğru olarak saptamak ve tutumunu buna uygun olarak biçimlendirmektir.

İÇERİK KURAMLARI VE EĞİTİM YÖNETİMİNE KATKILARI

Bu teoriler kişinin içinde bulunduğu ve kişiyi belirli yönlerde davranışa sevkeden faktörleri anlamaya önem vermektedir.⁹

Bunun arkasındaki varsayım ise şudur:

10

Eğer yönetici personeli belirli şekillerde (yönlerde) davranmaya zorlayan faktörleri anlayabilir ve kavrayabilirse ; bu faktörlere hitap etmek suretiyle personelini daha iyi yönetebilir. Yani onları örgüt amaçları doğrultusunda davranmaya sevkedebilir.

Motivasyona ilişkin dört önemli içerik teorisi maslow'on "ihtiyaçlar hiyerarşisi", Alderfer'in "varlık, ilgililik ve ihtiyaçlar teorisi", Herzberg'in "iki faktör teorisi" ve McClelland'ın "basan güdüsü teorisi" dir.

1-MASLOW'UN İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ KURAMI

Motivasyon teorileri arasında en çok bilinenidir. Bu yaklaşıma göre kişinin ihtiyaçları beş ana grupta toplanabilir. Birinci grup en alt ve ilkel düzeydeki

⁸ Eren. a.g.c. .s.30-31

Kaya. a.g.e.. s. 121-122

⁹ Koçel a.g.e., s.384'den James Stoner **Management** Prentice-Hall,1978.s.406

"a.g.e., s.384

ihtiyaçları.beşinci gruptakiler ise en üst düzeydeki ihtiyaçları kapsamaktadır. Bu ihtiyaçlar hiyerarşisi şu şekildedir:¹

1-Fizyolojik ihtiyaçlar:Yemek yeme. su. uyku.seks

2-Güvenlik ihtiyaçları: Can ve iş güvenliği, tehlikelerden korunma

3-Sosyal ihtiyaçlar: Gruba mensup olma, kabul edilme, dostluk

4-Kendini gösterme (değer) ihtiyacı: Tanınma ve prestij kazanma, kendine güven duyma.

5-Kendini gerçekleştirme (tamamlama) ihtiyacı : Sahip olunan potansiyeli geliştirme, yaratıcılık

MASLOW'UN İHTİYAÇLARIN

TABLO İÇ: İHTİYAÇLARIN ÖRGÜTÇE NASIL KARŞILANABİLECEĞİ ÖRNEKLERİ

HİYERARŞİSİ	ÖRGÜTÇE NASIL KARŞILANABİLECEĞİ ÖRNEKLERİ
Kendini gerçekleştirme: Kişinin yaratıcı yeteneklerim kullanabilmesi	Yaratıcılık gerektiren cazip işler,kişisel gelişme ve yükselme olanakları
Kendini gösterme(saygınlık): Başarı, tanınma ve statü sahibi olma	Görevin adı ve sorumluluğu, yapılan işin beğenilerek övülmesi, yükselme, statüye uygun aylık, itibarlı olanaklar
Sosyal ihtiyaçlar(ait olma): Sevme. ait olma. kimlik duygusu kazanma, benimseme	Arkadaşça ilişkiler ortamı, sosyal faaliyetler (futbol, tavl. satranç maçları, piknik , parti vb.)
Güvenlik ihtiyacı: Tehlikelerden korunma, korku duyma ma. güvenlik içinde olma	Sigorta ve emeklilik programları, iş güvencesi, emin ve sağlıklı iş koşulları
Fizyolojik ihtiyaçlar: Yaşam ihtiyaçları (hava. su. yemek, uyku, seks)	Ücret, yan ödeme, iyi çalışma koşulları

Kaynak:Halil Can ve Diğerleri *İşletme ve Yönetim* kitabı: Akademi Matbaası, 1984,s.240 a.g.c.s.385_386

Bu kuram iki temel varsayıma dayanır.Bunlar:¹²

1-İnsan davranışlarının bir nedene dayandığı ve ihtiyaçların davranışı belirleyen önemli bir faktör olduğu

2-Alt kademelerde bulunan ihtiyaçlar giderilmeden üst kademelerdeki ihtiyaçlar kişiyi davranışa scvketmediği; tatmin edilen bir ihtiyacın motive edici unsur olmaktan çıktığı ve yerini tatmin edilmemiş daha üst seviyedeki ihtiyaca bıraktığı şeklinde özetlenebilir. Araştırmalar genellikle teorinin geçerliliğini kanıtlamamaktadır.¹³ Örneğin ihtiyaç yapılarının Maslow'un önerdiği boyutlara göre örgütlendiğini gösteren çok az kanıt vardır. Bu nedenle, ihtiyaçlar hiyerarşisi çok bilinmesine ve bir çok yönetici tarafından işgörenleri güdüleme amacıyla kullanılmasına rağmen, bu teorinin izlenmesinin daha güdülenmiş bir işgücüne yolaçaacağı hakkında yeterli kanıt çok azdır.

KURAMI BÖLMENİN EĞİTİM YÖNETİCİSİNE SAĞLAYACAĞI YARARLAR

Bu kuranım yönetici açısından anlamı şudur:

Eğer yönetici ,personelın hangi ihtiyacını tatmin etmek istediğini anlayabilirse , o ihtiyaçlarını tatmin edebileceği ortam yaratarak onların belirli yönde davranmalarını sağlayabilir¹⁴

Amerika'da yapılan bir araştırmaya göre Maslow'un belirttiği güvenlik, ait olma, saygı ihtiyaçları karşılanmamış öğretmenin davranışları ve bu kuramı bilen eğitim yöneticisinin bunlara karşı göstermesi gereken davranışlar belirlenmiştir.¹⁵

Güvenlik ihtiyacı karşılanmamış öğretmen davranışları

- Savunmacı olur.
- Yeni materyaller kullanmayı reddeder.
- Yeni programların uygulanmasına direnç gösterir
- Görevlerini değiştirmeye direnir.
- Yaptığı bütün davranışların dayanağını göstermeye çalışır.
- Olumsuz ve eleştirici olurlar.

~ Şimşek a.g.e., s.211

"" Stephan P.Robbins **Örgütsel Davranışın Temelleri** (Çev: Sevgi Ayşe Öztürk) Eskişehir: ETAM A.Ş.,1994, s.43 " Koçel a.g.e.,s.385

¹⁵ Marcia Kalb Kroll **Supervision for Better Instraction (Practical Techniques for Improving Staff Perfomiance)** Prentice-Hall Inc, Englewood Cliffs. New Jersey.1987 , s. 193-201

Kuramı bilen eğitim yöneticisinin davranışları

- Örgüt içinde tutarlı bir biçimde izleyeceği kuralları koyar. Örneğin Özel bir okulda yöneticiyse sözleşme şartlarının açık bir biçimde ortaya koyar.
- Performansa ilişkin gerçekçi beklentiler ortaya koyar.
- Rutin işlerde tutarlı prosedürü sürdürür ve korur.
- Soruların çözümü konusunda öğretmenlerden öneriler alır.
- Çatışmalar konusunda beklentilere uygun davranır.

Ait olma ihtiyacı karşılanmamış öğretmen davranışları

- Kendini diğer personelden soyutlar
- Yalnız yemek yer.
- Gaibim sosyal etkinliklerine katılmaz
- Çalışma grubunun oturumlarına katılmaz.katkıda bulunmaz
- Öğretmenler odasına girmez
- Öğrencilerin hoşlandığı şeyleri vererek sevgisini satın alır.
- Sınıf kurallarını uygularken çifte standart uygular.
- Öğrencilere kendisine bağımlı kalması için taviz verir ve zorlar.
- Kendisine destek gayıpları oluşturur.
- Karşı gruptaki öğretmenlerle sataşır.

Kuramı bilen eğitim yöneticisinin davranışları

- Ait olma ihtiyacı gideremeyen öğretmenlere sıcak ve arkadaşça davranır. Onların ve akrabalarının halini hatırlar sorar.
- Grup çalışmalarına sokar ve grubun çalışmasını destekler
- Topluca yemek yemek gibi toplumsal etkinlikler düzenler ve bu tür etkinlikleri destekler.
- Bürokratik sosyalleştirme aktif katılır.
- Bireyler arası çatışmaları çözmek için toplantılar düzenler ve sorunu çözebilecek olanları da davet eder.
- Okul içinde rahat ve çekici bir çalışma mekanı hazırlar.
- Ait olan ihtiyacı karşılanmamış öğretmenlerin başarılının takdir eder ve ödüllendirir.

Saygı ihtiyacı karşılanmamış öğretmen davranışları

- Okula ve yönetime güven duymaz.
- Sorumluluk almaktan kaçır.
- Kendi çabalarına ilişkin güvensizlik hisseder.
- Hevesi kırılır.

Kuramı bilen eğitim yöneticisinin davranışları

- Öğretmenin çabalarını kitle önünde öne çıkarır. Çaba gösteren öğretmeni "ayın öğretmeni" veya "haftanın öğretmeni" seçer.
- Öğretmenin başarılarına değer verir. Gnıp önünde öğretmene yaptığı çalışmalarını anlattırır.
- Statüsüne saygı gösterir. Öğrencisi alırken veya sınıfına girerken öğretmenden izin ister.

Kuramı bilen eğitim yöneticisi eğitim işgörenlerinin davranışlarının temelinde ihtiyaçların yattığını ve ihtiyaçların davranışları yönlendirdiğini bilir. Gösterilen davranış hangi ihtiyacın eksikliğinden kaynaklanıyorsa ona göre davranır.

2-ALDERFER'İN VARLIK, İLGİLİLİK VE GELİŞME KURAMI

Maslovv'un kuramının¹⁶ değişik bir biçimi olup ihtiyaçlar üç kümede toplanmıştır.

1-Varlık: Açlık, susuzluk, fiziki güvenlik vb. fizyolojik gereksinimler burada toplanmıştır. Bu gereksinimlerin giderilmesi örgütün kaynaklarının bol olmasına bağlıdır.

2-İlişki: İnsanın kendisi için önemli olan öteki insanlarla ilişkide buluruna istekleri burada toplanır. Bu gereksinimlerde karşılıklılık vardır.

3-Gelişme: Bir insanın kendisi veya çevresi üstünde yaratıcı, üretici etkiler yapmak, yeteneklerini kullanmak, yeni yetenekler geliştirmek istekleri de burada toplanmıştır.

Alderfer'e göre varlık sürdürme ve ilişki ihtiyaçları tatmin edilmeleriyle şiddetlerini kaybetmelerine

¹ Oğuz Onaran, **Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları** Ankara:A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:470,1981,s.39

karşılık, gelişme ihtiyaçları tatmin edildikçe daha şiddetli hale gelir.¹

Alderfer'in kuramı Maslow'un kuramından 2 şekilde ayrılmaktadır.

Birincisi, Maslow'un beşli ihtiyaçlar hiyerarşisi yerine Alderfer üçlü bir ihtiyaç hiyerarşisi önermektedir.

TABLO 2: ALDERFER VE MASLOW'UN KURAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

MODEL LER	1. BASA MAK	2. BASA MAK	3. BASA MAK
Alderfer	Varlık sürdürme ihtiyaçları	İlişki ihtiyaçları	Gelişme ihtiyaçları
Maslow	Fizyolojik ihtiyaçlar	Güven ve sosyal ihtiyaçlar	Saygınlık ve kendini gerçekleştirme

Kaynak: Halil Can ve Diğerleri a.g.e., s.246

İkincisi, Maslow'a göre birey alt düzeydeki ihtiyaçlarını gidermeden bir üst düzeydeki ihtiyacı gidermeye yönelmezken Alderfer'de üst düzeydeki ihtiyaç karşılanamazsa alt basamaktaki ihtiyacın karşılanmasına yönelinir, yani gerginlik bireyin geri çekilmesine neden olur.

Yapılan araştırmalar

18

-Çalışma ortamında gereksinimleri üçlü biçimde düşünmenin yararlı olduğunu göstermiştir.

-Bununla birlikte bir gereksinim kümesinde cengelemeyle karşılaşıldığında bir alt kümedeki gereksinimlere dönüşeceği önermesi, varlıkla ilgili gereksinimler için geçerli bulunmuş, gelişme kümesi için geçerli bulunmamıştır.

-Bir alt kümedeki gereksinimlerin doyumu artıkça bir üst kümedeki gereksinimlere önem verilmeye başlanacağı önermesi de yalnız ilişkiyle, gelişme kümesi için geçerli bulunmuştur.

KURAMI BİLMENİN EĞİTİM YÖNETİCİSİNE SAĞLAYACAĞI YARARLAR

Alderferin "Varlıklişki ve Gelişme Kuramı" yöneticilere davranış konusunda, yol göstermektedir.

Eğer bir işgörenin daha yüksek düzeydeki ihtiyaçları örgüt politikası veya kaynakların yetersizliği gibi nedenlerle bloke edilirse, o zaman yöneticinin yapacağı en iyi şey işgörenin çabalarını daha alt düzeydeki ihtiyaçlarına yönlendirmektir.

Bu kuramı bilen eğitim yöneticisi eğitim işgörenlerinden biri İlişki ihtiyaçlarını karşılayamadığında varlıkla ilgili ihtiyaçlarını; gelişme ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunda da ilişki ihtiyaçlarını karşılaması için uygun ortam yaratarak yardım eder.

3-HERZBERG'İN ÇİFT FAKTÖR (HİJYEN-MOTİVASYON) KURAMI

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramından sonra en çok bilinen motivasyon kuramıdır.

Herzberg 200 mühendis ve muhasebeci üzerinde yaptığı araştırma sonucunda, gereksinimleri ve güdüleme etkenlerini¹⁹ belirlemiştir.

Birinci grup,

Motive edici faktörler: İşin kendisi, sorumluluk, ilerleme imkânları, statü, başarı ve tanınma gibi faktörleri kapsamaktadır. Bu faktörlerin varlığı, kişiye kişisel başarı hissi verdiği için kişiyi motive edecektir. Bunların yokluğu ise kişinin motive olmaması ile sonuçlanacaktır.

İkinci grup

Hijyen (sağlık) faktörleri: Ücret, maaş, çalışma koşulları, iş güvenliği, denetim ve işgörenlerle astlar arasındaki ilişkilerin niteliği gibi faktörleri kapsamaktadır. Bu faktörlerin kişiyi motive etme özelliği yoktur. Ancak bu faktörler mevcut değilse kişi motive olmayacaktır. Bunların mevcut olması kişinin motive olabileceği asgari koşulları sağlayacaktır.

edici faktörlerin

Motivasyon motive varlığıyla mümkündür.

Motive edici faktörler

yok var
Motivasyon yok<- ->Motivasyon var

18 Şimşek.a.g.e..s.213
Onaran, a.g.e.,s.44

19 Koçel.a.g.e..s.388

Hijyen faktörler

yok var
Motivasyon yok<----->Motivasyon olabilir

Herzberg yalnız sağlık etmenlerinden doyuma ulaşanların da var olabileceğini kabul ediyor. Ona göre bu kişiler daha kendini gerçekleştirme gereksinmelerinin belireceği gelişmiş bir kişilik aşamasına gelmemiş kişilerdir. Bunların temel gereksinimleri daha çok çevrede hoş olmayan şeylerden kaçınma gereksinimine yönelmiştir. Bu gereksinimler de ancak kısa bir süre için giderilir. Giderildikten bir süre sonra gene belirir.²⁰

Bireylerin üyesi oldukları sosyo-ekonomik grupların değer yargılan özendiricilerin geçerliliğini etkilemektedir. Alt düzey çalışanları için parasal kazanç, iş güvenliği ve çalışma şartları . üst düzey çalışanlara göre daha önemli görülmektedir. Ekonominin daralması karşısında yükselme arzusunda olan veya çalışma şartlarını yetersiz bulan bireyler bundan vazgeçip durumlarını korumaya yönelmektedirler.²¹

Herzberg'in motivasyona ilişkin teorisi işe yönelimlidir.Ancak değişik içsel ve dışsal iş faktörlerinin performansı ne yönde etkilediğine açıklama getirmediği için eleştirilmektedir.

Güdüleme kuramlarının ele alındığı bir çalışmada Maslow"la Herzberg'in kuramlarının birbirine benzer yönleri üstünde durulduktan sonra ,her iki kuramın da örgütsel amaçlarla bir ilgisi olmadığı , örgütlerin işine yaramayacağı sonucuna varılıyor.²² Fakat örgütlerde çalışanların birer insan oldukları çoğunun bir ömür boyu sürecek iş yapmakta oldukları dolayısıyla işlerini birer insan olarak yapmaları gerektiğini düşünürsek bu kuramların yararını daha iyi anlarız."²³

TABLO 3: MASLOW İLE HERZBERG'İN ÖZENDİRME KURAMLARININ ARSILAŞTIRILMASI

MASLOW'UN İHTİYAÇLAR HİYERARSİSİ	HERZBERG'İN FAKTÖR KURAMI	İKİ
Benliğini idrak.kendini gerçekleştirme	işin ilginçliği Başarma İş'de gelişme Sorumluluk	
Takdir, saygı	Yükselme	

²¹ Onaran a.g.e..s.46

² Şimşek a.g.e., s.215

²² Onaran a.g.e.. s.66'dan HuntHill 1971

²³ a.g.e..s.66

	Takdir görme Statü
Sosyal ihtiyaçlar	Beşeri ilişkiler Şirket politikası ve yönetimi Denetimin kalitesi
Güvenlik ihtiyacı	Denetimin kalitesi Çalışma şartları İş güvenliği
Fizyolojik ihtiyaçlar	Maaş ve ücretler Özel yaşam

Kaynak:Tengiz Üçok **Yönetim ilkeleri** Ankara:Gazi Büro Basımevi, 1988,s. 154

Teori önceki araştırmalarla tutarlı değildir.Motivasyon

²⁴-hijyen teorisi durumsal değişkenleri gözardı

etmektedir.

KURAMI BİLMENİN EGİTİM YÖNETİCİSİNE SAĞLAYACAĞI YARARLAR

Bu kuramın yönetici açısından anlamı şudur: Hijyen faktörleri bulunması gereken asgari faktörlerdir. Bunlar yoksa personeli motive etmek mümkün değildir. Ancak varlıkları , motivasyon için gerekli ortamı yaratır. Motivasyon motive edici faktörler sağlanırsa gerçekleştirilebilir. Hijyen faktörleri sağlamadan sadece motive edici faktörleri sağlamak, personeli motive etmeye yetmeyecektir.²⁵

Kuramı bilen eğitim yöneticisi eğitim işgörenlerinin görev yaptığı ortamlardaki hijyen faktörlerini düzenler. Isınma, aydınlatma, temizlik gibi sağlıklı çalışma koşullarını etkileyen faktörlerin en iyi biçimde olmasını sağlar. Eğitim-öğretimde gerekli olacak araç-gereci temin eder.

Hijyen faktörlerini en iyi biçimde düzenledikten sonra motive edici faktörleri sağlar. Eğitim işgöreninin yapıyı işi zenginleştirir., ilerleme imkânları yaratır, yapılan başarılı işleri görür ve takdir ederek ödüllendirir, eğitim işgörenlerinin statüsüne ve yaptığı işe saygı duyar.

4-MC CLELLAND'IN BAŞARI GÜDÜSÜ KURAMI

Mc Clelland tarafından geliştirilen bu teoriye göre kişi üç grup ihtiyacın etkisi altında davranış gösterir.²⁶

I-Başarma ihtiyacı: Üstün olma dürtüsü, bir standartlar dizisiyle ilişkili olarak başarmak, başanmak için çabalamak

²¹ Robbins a.g.e..s.47

²² Koçel a.g.e.,s.389

²³ Robbins a.g.e..s.48 'den David Mc Clelland **The Achieving Society** New York :Van Nostrand Reinhold,1961

2-Güç ihtiyacı: Diğer insanlarla başka bir biçimde yapmayacakları bir davranışı yaptırma ihtiyacı

3-İlişki ihtiyacı:İnsanlar arasında dostça ve sıkı ilişkilere duyulan ihtiyaç

Mc Clelland bu güdülerin her birinin farklı tatmin duygusu doğuracağını söyler.

Yazar bu üç temel güdünün etkisi altındaki birey davranışlarını şu şekilde tanımlıyor:

Başarı güdüsü yüksek olan bireyler:

- Sorunlara çözüm bulmada kişisel sorumluluk almak isterler
- Ortaşlama, gerçekçi ve elde edilebilen amaçlar koyarak belli bir dereceye kadar riske girerler.
- Yaptıkları işin sonucunu görmek isterler.
- Yüksek enerji ve istekle zorlu çalışmalara girerler.

Güç kazanma ihtiyacında olan bireyler:

- Diğer kişiler üzerinde güç ya da etki sahibi olmayı isterler.
- Kendilerine bu gücü sağlayacak durumlarda diğerleriyle yarışmayı severler. - Diğerleriyle karşılaşmadan zevk alırlar.

Arkadaşlık (ilişki kurma) ihtiyacında olan bireyler ise:

- Diğerleriyle arkadaşlık ve duygusal ilişki içine girmek isterler.
- Diğerleri tarafından seilmekten hoşlanırlar.
- Parti, kokteyl gibi sosyal faaliyetlerden zevk alırlar.
- Bir gruba katılarak kimlik duygusuna erişmek isterler.

Mc Clelland'a göre başarı motivini etkileyen etkenler şunlardır:"*

a.İrk ve çevre: Mc Clelland'a göre bazı ırklar daha enerjiktir, bu nedenle başarı motivleri de yüksektir. İklimler başarı motivini etkiler.

b-Din: Mc Clelland farklı dinlerde düşük ve yüksek başarı motivli bireyleri incelemiştir

ve **Musevilerin** daha çok başarı sahip olduklarını bulgulamıştır.

c-Aile: Otoriter ailelerde başarı motivli bireylerin çıkma olasılığı düşüktür.

d-Çocuk yetiştirme biçimleri: Çocuk küçük yaşlardan itibaren özgür yetişmelidir. Anne-çocuk bağlılığı çocuğun yalnız kalmıyacağı biçiminde kullanılmalı, çocuğun basanları ödüllendirilmelidir. Bu özellikleri içeren çocuk yetiştirme biçimleri yine **Musevilerde** görülmektedir.

Bireyin bir işi etkili ve verimli biçimde başarma olasılığı²⁹

1 -Diğer ihtiyaçlara oranla belirli güdününün gücünün 2-Görevi yerine getirmede başarı olasılığının

3-0 görev için konulan ödülün değerinin miktarının bir bileşimine bağlıdır.

Yapılan çok sayıda araştırmaya dayanarak .başarma ihtiyacı ve iş performansı arasındaki ilişkiye dayanan, çok iyi desteklenmiş bazı mantıklı tahminlerde bulunulabilir. Güç ve ilişkili ihtiyaçları hakkında daha a/, araştırma yapılmış olmasına rağmen bu konularda da tutarlı bilgiler bulunmaktadır.³⁰

Birincisi, başarma ihtiyacı yüksek olan kişiler kişisel sorumluluğun yüksek olduğu, geri bildirim olduğu ve orta düzeyde riskli olan işleri tercih ederler.

İkincisi, yüksek başarma ihtiyacı özellikle büyük örgütlerde mutlaka başarılı yönetici olunmasını sağlamaz.

Üçüncüsü, ilişki ve güç ihtiyaçlarıyla yönetsel başarı arasında sık bir ilişki vardır.

Son olarak, işgörenler başarma ihtiyaçları kamçılanacak biçimde eğitilebilirler.

KURAMI BİLMENİN EĞİTİM YÖNETİCİSİNE SAĞLAYACAĞI YARARLAR

Bu teorinin yönetici açısından anlamı şudur:³¹

Eğer **personelin sahip olduğu ihtiyaçlar belirlenebilirse personel seçim ve yerleştirme sistemleri geliştirilebilir.**

¹ Şimşek a.g.e. ,s.216

²⁸ İller Akat **İşletme Yönetimi** İzmirÜçel yayıncılık-DağılımcıJk.1984,s.178

¹ Şimşek

³¹ a.g.e.,s.216

³¹ ■°Robbinsa.g.e..s.5

0

Koçel a.g.e.,s.390

Eğilim yöneticisi eğitim işgörenlerinden başarı güdüsü yüksek olanlara-üstün performans gösterenlere- uygun görevler vererek veya uygun yerlere yerleştirerek bilgi ve yeteneklerini tam olarak işe koşacaktır. Aynı şekilde başarı güdüsü yüksek olmayanlara da durumlarına uygun görevler verir

Eğitim işgörenlerinin en küçük basanlarını takdir ederek başarı güdülerini kamçılar.

İlişki ihtiyacını karşılayamayanlar için birlikte yemek yemek, geziye gitmek gibi sosyal faaliyetler düzenler.

SONUÇ

İçerik teorileri esas itibariyle, kişiyi davranışa sevkten faktörleri belirlemeğe ağırlık vermektedir.² Ancak pek çok yazar motivasyon konusunun sadece kişinin içindeki faktörlerin incelenmesiyle lam olarak anlaşılamayacağı inancındadır. Kişinin içinde bulunduğu dışsal ortam ve özelliklerde motivasyon üzerinde rol oynayan önemli bir etkidir.

Eğitim yöneticisi içerik kuramlarını bilirse kişiyi davranışa sevkeden ihtiyaçların ne olduğunu bilir ve ona göre strateji oluşturur, uygular. Eğitim işgörenlerinin doyurulmamış ihtiyaçlarının giderilmesi için ortamı düzenler.

ÖNERİLER

Eğitim yöneticisi:

1- Güdüleme ve içerik kuramları konusunda hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimle bilgi verilerek güdüleme konusunda yeterli hale getirilmelidir.

2- Eğitim işgörenlerinin daha iyi tanıyabilmesi için yeterli bilgi, imkân verilerek onlara neler yaptırabileceğini bilmesi sağlanmalıdır.

3-Sağlıklı bir iletişim sistemi geliştirmeli, personelin şikâyet ve önerilerine açık olmalı ve dikkate almalıdır.

4-Eğitim işgörenlerinin gösterecekleri performansı ve uyacakları şartları açıkça ortaya koymalı, bunları tutarlı bir şekilde uygulayarak kendilerini güven içinde hissetmelerini sağlamalıdır..

5-Eğitim işgörenlerinin davranışlarının altında yatan sebebi bulmaya çalışmalı, kendini onların yerine koyabilmelidir.

6-Personelin görev yaptığı ortamın sağlıklı olması için koşulları düzenleyerek güdüleme için ortam hazırlamalıdır..

7-Gösterilen başarıyı takdir edip. ödüllendirerek onlara diğer çalışmalarda görev vererek başarıların devamını sağlamalıdır.

8-Eğitim işgörenlerinin kişiliklerine ve statülerine saygı duymalıdır, herhangi bir uygulamadan önce onlardan görüş ve öneri almalıdır.

9-Performansa göre görev vermelidir. Performansı yüksek olanlara bilgi ve yeteneklerini kullanabilecekleri görevler vermelidir.

10-Eğitim yöneticiliğini ve eğitimdeki yerinin ne olduğunu.

-ne yapması ve neler yapabileceğini
-eğitim işgörenlerine neler yaptırması gerektiğini ve neler yaptırabileceğini bilmelidir.

KAYNAKLAR

- A KAT . İltar İşletme Yönetimi İzmirÜçel yayıncılık-Dağıtımıcılık, 1984 CAN , Halil ve Diğerleri İşletme ve Yönetim Ankara: Aslımlar Matbaası, 1984
EREN , Erol Yönetim Psikolojisi İstanbul:İ.Ü.İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın No: 105,1989 KAYA , Yaliya Kemâl Eğitim Yönetimi(Kuram ve Türkiye'de Uygulama) Ankara: Bilim Yayınlan, 1993 KNOLL, Marcia Kalb Supervision for Better Instruction (Practical Technigues for Improving Staff Performance) Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs. Nevv JerseyJ987 KOÇEL , Tamer İşletme Yöneticiliği (Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranış) İstanbul: Beta, Yayın No:405,1995
ONARAN . Oğuz Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları Ankara :A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlan, No:470,1981 ROBBİNS, Stephan P. Örgütsel Davranışın Temelleri (Çev:Sevgi Ayşe Öztürk) Eskişehir: ETAM A.Ş.,1994 ŞİMŞEK , Şerif Yönetim ve Organizasyon Konya:Damla Matbaacılık, 1995 ÜÇOK , Tengiz Yönetim İlkeleri Ankara: Gazi Büro Basımevi. 1988

³² a.g.e..s.390"dan Fred Luthans ve Robert Kreitner **Organi/atonal Behavior Modification** Scotl.Foresman, 1975,s.7

21.YÜZYILIN DEĞİŞEN EĞİTİM ANLAYIŞLARI İÇİNDE BEDEN VE SPOR EĞİTİMCİLERİNİN İNŞAN YARATICILIĞINA KATKILARI VE NİTELİKLİ SPOR EĞİTİMCİLERİN YETİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK DÜŞÜNCELER

IDEAS ABOUT TRAINING OF THE QUALIFIED SPORTS INSTRUCTORS AND THE CONTRIBUTIONS TO MAN'S CREATIVITY OF PHYSICS AND SPORTS INSTRUCTORS IN THE CHANGING EDUCATION VIEW POINTS OF THE TWENTY FIRST CENTURY

Osman GODE*

ÖZET

Bilgi, iletişim, teknoloji, globalleşme-küreselleşme, çevre ve insan haklarının temel değer olarak alındığı yeni bir yüzyıla girerken gelişmiş ülkeler bu yüzyılda yerlerini alabilmek, çağı yakalayabilmek için çalışmalara başladılar. Türkiye 'de ise henüz tam anlamıyla ciddi bir çalışma görülmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde haftada 3 saat olarak yapılan Cimnastik ve Beden Eğitimi dersi günümüzde haftada 2 saat olarak hatta seçmeli ders olarak uygulanmaktadır. Buna karşın gelişmiş ülkelerde Beden Eğitimi dersi daha yoğun olarak işlenilmektedir. Türkiye 'de halen tam anlamıyla Eğitim Programının geliştirilememiş olması, Beden Eğitimi ve Spor anlayışının istenilen biçime ulaşamaması, imkân ve fırsat eşitsizliği, vs., bu alandaki faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yanında; sistem yüzünden öğrencilerin sınav maratonu içinde olması da Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi için sorunlar yaratmaktadır. Ders programlarının nitelik ve nicelik bakımından geliştirilmesi, medya-TV'nin Beden ve Spor Eğitime etkisinin saptanması, herkese, uygun uygulamaların yapılması gibi faktörler sağlanırsa, bahsedilen problemlerin çözümü kolaylaşır.

Sonuç olarak; Türkiye 'de sportif etkinliklerin insan yaşamındaki tercihler arasında ilk sırada yer alması için, dünyadaki ve toplumdaki değişimler, plan, program, tesis, eğitimci boyutuyla tartışılmalı, ideal doğrulara ulaşılarak çağdaş ülkelerin gerisine düşülmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Nitelikli insan, Medya- TV/ Sportif Etkinlikler, Globalleşme, Beden ve Spor Eğitimi

ABSTRACT

While entering a new century in which knowledge, communication, technology, being global, justice of surroundings and human being are evaluated, the developed countries start to have place at this century and to catch this period.

At the period of Empire of Ottoman, the course of Physical Education was instructed three hours a week, and nowadays this course is instructed not only 2 hours a week but also as elective course. On the other hand in the developed countries, this course is instructed more hours a week.

Non-developing of Education Program in Turkey, lack of understanding on Physical Education and Sport, non-equality of chance and possibility, and etc. Effect the activities at this field negatively. Behind this; cause of the system, the students are in an exam marathon race, then; this cause problems for the educationalist of Physical Education and Sport. If the factors as developing lesson programs in quantity and quality, determining the effects of the press-TV to the Physical Education, making suitable practices for everybody are provided, solving these problems can be facilitated. As a result; In Turkey, we must try to put the sport activities at the first step among the preferences on the life of human being and argue the changings in the World and in the society by the plan, the program, the facility, and the educationalist. And so do not remain behind the contemporary countries by the help of the ideal rights.

Key Words : Well-qualified human being, The Press-TV, Sport Activities, Being Global, Educationalist of Physical Education and Sport

Bilgi, iletişim, teknoloji, globalleşme-küreselleşme, çevre ve insan haklarının temel değer olarak alındığı

yeni bir yüzyıla girerken gelişmiş ülkeler bu yüzyılda yerlerini alabilmek, çağı yakalayabilmek için çalışmalara başladılar. Türkiye'de ise henüz **tam** anlamıyla **ciddi bir** çalışma görülmemektedir.

* (Yrd.Doç.Dr.) PAÜ Eğitim Fak.Beden Eğt ve Spor Bl.

Tarihsel gelişim sürecinde önceleri insanın varoluşuna, kavimlerin savaş ihtiyacına. Eski Yunanda estetik değerler yaratmaya yönelik olarak yapılan beden ve spor etkinlikleri 17.yüzyıldan sonra daha farklı yommlarla ele alınmaya başlanmış 19.yüzyılda ise pedagojik bir boyut kazanmıştır.Bu dönemde önce Danimarka'da başlayan "Beden Eğitimi Hareketi" buradan İsveç'e oradan da Almanya'ya geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda önceleri askeri okullarda başlayan bu süreç ardından sivil lise ve ortaokullara da aktarılmıştır. Avrupaya eğitimciler gönderilmiş uygulamalar yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Selim Sırrı Tarcan ve Faik Üstünidman Beylerin Türk Beden Ve Spor Eğitimindeki yeri çok önemlidir. Selim Sırrı Tarcan Bey. Türkiyede pekçok ulusal federasyonun kurulması ve bunların uluslararası federasyonlarla entegrasyonunu sağlaması yanında, sporun okullaşması faaliyetleri ile de Türk spor tarihinin öncülerinden biridir. 1915 yılında ilk kez İstanbul'da spor bayramı düzenlenmesi .Uluslararası Olimpiyat Komitesi Üyeliği ve Ulusal Olimpiyat Komitesinin kurulması yine onun önemli hizmetlerindedir.

Cumhuriyet Döneminde Atatürk 1923 yılında Beden Eğitimcilerle bir toplantı yaparak bu konuda yapılması gerekenleri tartışmaya açmıştır. 1934 yılında Türk Spor Kurumu kurulmuş birtakım nedenlerden ötürü 1938 yılında 3530 sayılı yasayla Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü oluşturulmuş,üçlü kararname ile konman bu yapı politik ayrımlardan uzak tutulmaya çalışılırken Beden ve Spor Eğitimi gali Millî Eğitim Bakanlığı gâh B.T.G.M eliyle yönetilmeye ve yönlendirilmeye çalışılmıştır. 1969 yılında ilk kez Spor Bakanlığı kurulmuş 1981 yılında Millî Eğitim ve Spor Bakanlığı birleştirilerek Beden Eğitimi ve Spor İşleri yeni bir yapılanma modeline yönelik uygulamalar içine alınmış, ihtiyaçlar nedeniyle 1986'da Spor İşleri Millî Eğitimden ayrılarak Devlet Bakanlığı ile yönetilir hale getirilmiştir.Bu çok değişken yapılanma, Türkiye'de Beden ve Spor Eğitiminin plan,programjedef ve politikaların oldukça etkilemiştir.¹

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kumlusunu takip eden yıllarda 23 il ve 7 ilçede spor tesisleri yapmakla işe başlamış ve önemli yatırımlar yapmıştır. Daha sonraları ise Millî Eğitim Bakanlığı. Millî Savunma Bakanlığı, özel sektör, K.İ.TTer ve Spor Toto son yıllarda da Millî Piyango'nun katkılarıyla yeni tesisler yapılmaktadır. İstanbul'da Olimpiyat düzenlemek amacıyla çıkartılan yasada, tesislerime ve spor politikasında yeni yaklaşımlara neden olmuştur.

¹ Necmettin Erkan . III. Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu ,2000 Ti Yıllarda Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Rolü Konulu Panel Konuşmasından, Ankara.ODTÜ,1996

Beden Eğitimi dersleri Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan beri uygulanmaktadır. Ancak bu konuda amaçlara ulaşılabildiğini söylemek güçtür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde haftada üç saat olarak yapılan Beden Eğitimi Dersi günümüzde haftada iki saat. bazı okullarda 45 dakikalık bir ders ile bazı okullarda ise tamamen kaldırılarak yok edilmiştir. Oysa okullarda Beden Eğitimi Dersleri haftada 3 gün ve ikişer saat olarak yapılmalıdır. 11 Yıllık eğitim süreci itibariyle Avrupa ülkeleri arasında Türkiye 17.sırada yer almaktadır. Oysa Avusturya'da haftada beşgün 2'şer saat olarak² Fransa'da haftalık 32 saatlik ders programının 6-8 saati³ Beden Eğitimi ve Spora ayrılmaktadır.

Türkiye'de Orta öğretimde 15 milyon öğrenci, 10 bin okul var. Bu okullarda yaklaşık 11 bin Beden Eğitimi öğretmeni görev yapıyor.⁴

Türkiye'de okullararası spor faaliyetlerine katılan okulların oranı %15'tir. İki bin civarında kulüp bulunmaktadır. Bu kulüplerde de yaklaşık 1 milyon spor yapan ya da yaptığı varsayılan lisanslı sporcular yer almaktadır. 65-70 milyonluk bir ülkedeki durum budur¹

Aynı Türkiye'de 1.2 milyon liseli üniversite sınavına giriyor ve dersanelere gidiyor. 400.000 öğrenci de Anadolu Lisesi sınavlarına hazırlanıyor. Bu yaklaşım 2000'li yıllara doğru Türkiye'de nitelikli insan yetiştirmede Beden Eğitimi ve Sporun ve eğitimcilerinin en büyük sorunudur.⁶

Türkiyedeki Beden Eğitimi önceleri İsveç sonra Alman daha sonra da Amerikan yaklaşımının etkisinde kalmış günümüzde de yeni arayışlar içine girmiştir. Eğitimciler ortak bir noktada buluşarak ülke

² Mürsel Akdenk ili.Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu ,Okullar ve Okul Dışı Beden Eğitimi .Spor ve Rekreasyon Planlanmasında Yeni Bir Bakış Açısı Adlı Bildiri Özeti,Ankara,ODTÜ,1996

³ Necmettin Erkan, a.g.e., 1996.

⁴Turan Dönmezer,III.Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu ,2000Ti Yıllarda Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Toplumsal İşlevi Konulu Bildiri Özetinden,Ankara.ODTÜ,1996

⁵ Hayri Özkan III.Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu .Zararlı Alışkanlıklar ,Gençlik,Beden Eğitimi ve Spor Konulu Panel Konuşmasından ; Ankara, ODTÜ; 1996

⁶ Mürsel Akdenk ,111. Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu,2000Ti Yıllarda Türkiye Açısından Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Gençlik. Beden Eğitimi ve Spor Liderliği Programları ve Önemi Adlı Bildiri Özetinden,Ankara,ODTÜ, 1996

gerçeklerine uygun bir model geliştirememişler, çarpık ve aksak görüntüye çanak tutmuşlardır. "Doğru yolda ilerleyen kör.yanlış yolda koşan atleti geçer" sözünü doğrularca sına Türkiye bu yanlış tutumlar sebebiyle çağdaş ülkelerin gerisinde kalmıştır.

Türkiyedeki okullarda Beden Eğitimi uygulamaları hâlâ otoriter düşüncenin ideolojik amaçlı, dayatmacılığa uyarlanmış bir sonucundan esinlenmektedir.Bu anti-demokratik yapıdan ise şiddetin doğması kaçınılmazdır. Ayrıca, sosyal, ekonomik, kültürel farklılıkların uçurum boyutlarında olması ve programsızlık da şiddeti yaratır.

Son yıllarda dünyada Beden Eğitimi ve Spor anlayışları üç kaynaktan esinlenmektedir.

1 Endüstriyel-Tavırsal Anlayış; 2.
İnsancıl-Hümanist Anlayış ; 3
.Pediatrik-Pedagojik Anlayış,⁸

1995 yılında Dünya Gençlik Yılı Etkinlikleri nedeniyle Almanya'da düzenlenen bir kongrede hareket öğretiminin. seçkincilik,öncelikli hareket ve oyun öğretiminin. Beden Eğitiminin ve Spor Eğitiminin ciddi biçimde ayrı ayrı ele alınarak programlanması gerekir şeklinde bir görüş savunulmuştur. Bu paralel de Türkiye'de:

1-Düşünce değişimine geçilmeli 2-
Yapısal-Örgütsel değişime geçilmeli. 3 -
Uygulamalar değişmelidir.⁹

Türkiye'de zaman kaybetmeksizin her yaşta insanı tüm iletişim ve erişim kaynaklarını kullanarak ciddi bir biçimde geliştirmek zarureti vardır. Beden Eğitimi açısında ele aldığımızda nitelikli insana ulaşabilmek için. toplumun beklentilerini karşılayan programlarla kitlelere yaklaşmak gerekir.Bu konuda:

1-Her aşamadaki eğitimcilerin yeniden eğitilmesi, (Beden Eğitimi Öğretmen, Spor Uzmanı. Antrenör, Teknik Direktör. Spor Yöneticileri, Hakemler. Spor Hekimleri, spor pedagogları, spor psikologları v.b)

Adnan Orhun,III.Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu.Günümüz Çocuk ve Gençlerin Hareket Dünyası.Beden Eğitimi ve Spor Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Adlı Bildiri Özetinden .Ankara.ODTÜ:1996.

* Sedat Muratlı,III:Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu.2000'li Yıllara Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Rolü Konulu Panel Konuşmasından,Ankara,ODTÜ;1996⁹ İbrahim Cılga ,111:Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu.Demokrasi Kültürü,Gençlik İçin Demokrasi Eğitimi ve Spor Karşılaşmalarında Şiddet Adlı Bildiri Özetinden.Ankara.ODTU, 1996

2-Her aşamadaki sporcuların eğitiminin yeniden ele alınması, (Temel eğitim sürecindekiler. gelişim sürecindekiler. performans sürecindekiler.yüksek performans sürecindekiler. yıldızlık dönemini yaşayanlar, masterler ve yaşlılar)

3-Her aşamadaki kitlelerin eğitimi, (İzleyicilikten katılımcılığa yönelik her yaşta, her sosyal yapıdan, her kültürden insanlara yönelik çalışmalar yapılması yararlı olabilir.)¹¹

%35-40 Oranında genç bir nüfusa sahip olan Türkiye'de 15 milyonu 15 yaş ve altı öğrenci olmak üzere 27 milyon genç insan yaşamaktadır. 2000'li yıllarda Türkiye'de önemli ölçüde okullaşma ve eğitim sorunları yaşanacaktır. Türkiye'de Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni yetiştiren yüksekokul veya bölümlerin sayısı 46'ya ulaşmıştır. Sayısal olarak sevinilebilecek olan bu durum pek çok olumsuzluklarla üzüntüye neden olmaktadır. Oysa nüfus olarak Türkiye ile hemen hemen aynı. spordaki uluslararası başarıları tartışmasız, Avrupanın önde gelen ülkelerinden olan Almanya da ise spor akademilerinin sayısı sadece 11 'dir. Almanya, üniversite düzeyinde Beden ve Spor Eğitimi veren üç farklı yapılanmaya sahiptir. Bunlar:

1 -Spor biliminde diploma eğitimi veren okullar, 2-
Master ve Öğretmenlik eğitimi veren okullar, 3-
Sadece öğretmenlik eğitimi veren okullar

şeklinde, ulaşılmak istenen hedeflere uygun olarak tasnif edilmiştir.¹¹

Fizik, sosyal, duyuşsal, bilişsel bir araç konumunda olan beden ve spor eğitiminin hem okul içi hem de okul dışı etkinlikler şeklinde verilmesi gerekir. Bu amaçla yeni oluşumlara ihtiyaç duyulmakta ve birtakım sorunlarla da karşılaşmaktadır. 1-Beklenti ve inanç erozyonu, 2-Öğretmen yetiştirmede görülen standardsızlık sonum (özellikle bu konuda sayıları hızla artan bölüm ve yüksekokullar öğrenci seçiminden,verdikleri eğitime kadar nitelik fakirliği içindedirler. Bu bölüm ve yüksekokullarda akademik elemanlar yetersiz, programlar farklı ve uygulama imkânları kısıtlı, tesis, araç-gereç desteği pek çoğu için

" Feluni Çalık. III:Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu.Beden Eğitimi ve sporun Yaygınlaştırılmasında Yeni Yaklaşımlar Adlı Bildiri Özetinden, Ankara.ODTÜ, 1996. ¹¹ Seyhan Hasırcı. " Almanya'da Spor Eğitimi ve Spor Bili nünde Akademik Sınıflandırma", Celâl Bayar Üniversitesi ,Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, C.I.S.2.S.45 Manisa ...1995.

çok az olup ayrıca anlayışçerik ve yorum farklılıkları da görülmektedir.)¹²

Böyle bir dununda geleceğe iyimser bakabilmek oldukça güç. Ancak 2000'li yıllarda çağdaş bilgi toplumu ülkelerim yakalayabilmek için elikolu bağlı beklemek de akıllıca bir iş değildir. Türkiye'de son yıllarda görülen olumlu gelişmeler iyi değerlendirilebilirse çağdaş yaklaşımların iyi yorumu ve ülkeye uyarlanmasıyla önemli atılımlar yapılabilir. Bu nedenle İsveç, Alman, A.B.D ve Avusturalya orjinli akademik Beden ve Spor Eğitmcilerinin bir konsensüs içinde Türkiye modeli oluşturma ve geliştirme görev ve sorumlulukları vardır.

Politik esintilerden ve kaygılardan uzak. kavga değil barış ve uzlaşmanın egemen . insanların birbirine karşı saygı ve sevgi içinde olacağı, "globalleşmiş küreselleşmiş köy" de yer alabilmenin şartlarının sağlanacağı bir ortam yaratılmaya çalışılmalıdır. Bu düşünen ve seçen insanlar için çok zor bir oluşum ve sonuç değildir.

21.yüzyılda Türkiye'de nitelikli insan yetiştirirken spor olgusunun yerinin ve işlevinin ne olacağını belirlemede bilim adamlarının yanısıra geniş halk yığınlarının da görüşlerinin ciddi biçimde alınması gerekir. Bu türden bir yaklaşım hem katılımcılığı hem de çözümü kolaylaştırır. Önemli olan iyi bir zamanlama ile çözüm bekleyen sonullara doğru yaklaşımdır.

"MITden Eric von Hippel, elektronik sektöründe doğru soruyu çoğunlukla tüketicinin sorduğunu ortaya çıkarmış. Yaptığı araştırmanın sonuçları, ürün yeniliklerinin %70'den fazlasının, gereksinim duyduğu malzemeyi piyasada bulamayan ve sonuçta da bunu evde üretmek zomnda kalan kişilerin gerçekleştirdiğini göstermiştir."¹³

Bu konuda, atletizmin yüksek atlama dalına çok önemli katkılarda bulunan Amerikalı atlet H.Fosbury, kendi ismi ile bilinen atlayış tekniğini zorunluluk sonucu bulmuş.geliştirmiş ve şampiyon olmuştur. Bu tekniğin bulunuşunu ortaya çıkaran Fosbury'nin çalışma alanlarına gidememesi evlerinin arkasındaki küçük bahçede çalışma zorunluluğudur. Böylelikle günümüzdeki 2.50 metreye yaklaşan atlayışlar yapılabilmıştır.

¹² Caner AçıkadaJII.Ulusal Beden Eğitimi ve Sporun Sempozyumu.2000'li Yıllara Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Rolü Konulu Panel Konuşmasından, Ankara,ODTÜ:1996

¹³ Müge Şencri, Sınır Tanımayan Güç Yaratıcılık.Bilim ve Teknik DergisiS.351,s.69.Ankara, 1997

ÖNERİLER

1 - Günümüzde Türkiye'de okullarda verilen Beden ve Spor Eğitim anlayışı yetersizdir. Nitelik ve nicelik olarak ders programları geliştirilmelidir.

2-Toplumdaki tüm değerleri algılayıp, tartışabildi insanlar yaratabilecek uygulamalar ve programlar geliştirilmelidir.

3-Herkese standart Beden ve Spor Eğitimi değil herkese göre Spor eğitimi programlara alınmalı ve buna uygun eğitimcilerin yetiştirilmesi hedeflenmelidir.

4-Herkese açık, katı kurallara ve yarışmaya dayalı değil esnek, sürekli alışkanlıklara neden olacak, zorlamadan, daha çok değil daha iyi yapılabilen uygulamalara yönelimlidir.

5- Nasyonel sosyalizme çanak tutacak gençlik liderliği oluşturma çerçevesinde değişik sapmalara neden olmamak için her türden anti-demokratik uygulamalara fırsat verilmemelidir.

6-21. Yüzyılda Beden Eğitimi ve Beden Eğitmcilerinin yeri ve önemi ne olacaktır? sorusuna cevap verecek bilimsel toplantılar yapılmalıdır. Bu toplantılarda:

- a.Beden Eğitimi okul öncesi öğrencileri de kapsamalı mıdır?
- b.Beden Eğitimi kimlere hizmet verecektir?
- c.Beden Eğitime rakip olabilecek etkinliklerle nasıl mücadele edilebilir?
- d.Beden Eğitimi temel hedeflere ulaşmada ne tür engellerle karşılaşmaktadır? Bu engeller nasıl aşılabilir?
- c. 21.yüzyılda televizyon ve medyanın Beden ve Spor Eğitime olumlu ya da olumsuz etkileri neler olabilir? sorularına açıklık kazandırılmalıdır.

7- Üniversitelerde gençlik liderliği bölümleri açılmalı 2,3,4 yıllık süreler sonunda sınırları ve sorumlulukları daha önceden belirlenecek alanlarda programlar yürütülmelidir. Bu programlar alt ve üst yetenek gelişim grublarına yönelik olmalıdır.

8- Örgün programlar ile aile bütünlüğü içinde ebeveynlerle spora yönelik programlar yapılmalıdır. Anne-çocuk, baba-çocuk, dede-tonın, nine-torun ya da hepsi beraber yürütülen programlar, kitle iletişim araçlarının da desteği ile ilginç hale getirilmelidir.

9-Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulları ile bölümlerinin seçme sınavlarının standart, merkezî.

bölgesel ya da yöresel olması konusunda da seçimin biran önce yapılması gerekir.

10-Yerleşim merkezlerinin ekonomik, kültürel sosyal konumlarına göre; spor evi, spor merkezi, spor sarayı şeklinde çok amaçlı tesislerin yapımı ve var oları tesislerin geliştirilmesine yönelik yapılanma içine geçilmelidir.

11-Sayıları her geçen gün çığ gibi artan ve devlet tarafından da bazı muafiyetlerle desteklenen "halı saha projeleri" geliştirilerek çok amaçlı spor ünitelerine dönüştürülebilir. Projeye, açık basketbol ve voleybol oyun alanları, tenis kortları,yüzme havuzu, paten sahası, yürüyüş parkurları ve serbest çalışma alanları eklenebilir.

12-Spor tesislerinin ve sporun devlet eliyle yürütülmesi geleneğinin etkisi, gün geçirmeden gönüllü kuruluşlar, vakıflar vb. sivil toplum örgütlerinin yoğun biçimde devreye girmesiyle en az seviyeye indirgenebilir.

13-"Yap-İşle- Devret Modeli" çerçevesinde değişik türden spor tesisleri yapılması için uygun yerlerde arazi tesisi ve maddi destek sağlanmalı, buralarda eğitimcilerin gönüllü veya ekders ücreti karşılığı ya da maaşlı olarak çalışmaları sağlanabilir.

14-Yaz aylarında ve yıl boyu devam eden çalışmalar birbiriyle koordineli olarak yürütülmeli ilk okul orta okul . lise. özel ve kamu kuruluşlarında atıl dununda bulunan tesis.araç-gereç ve malzeme ile eğitimciler çalışır bir duruma getirilmelidir. Bunun için her işletme döner sermaye sistemi ile yönetilmelidir.

15-Türkiye'de Olimpiyat düzenlemeyi düşünen T.C. Hükümeti ve Millî Olimpiyat Komitesi Üyeleri, kamuoyu desteği için halka mâl olabilecek spor yaklaşımını oluşturabilmek stratejilerini yeniden gözden geçirip üniversiteler, yerel yönetimler ve tüm medyanın desteğini alarak hem tavanda hem de tabanda aynı arıda başlatılacak kitlesel spor yapma programlarını uygulamaya koymalıdır.Bu bağlamda özellikle kitle iletişim araçları eğitici, eğlendirici ve yarıştıracı özellikler içeren programlar yaparak katılımcılığı cazip hâle getirmelidirler.Böylece spor = futbol anlayışı yıkılıp daha çok ve farklı spor dallarını yönelim sağlanabilir.

SONUÇ

Türkiye'de sportif etkinliklerin insan yaşamındaki tercihler arasında ilk sıralarda yer alması için, dünyadaki ve toplumdaki değişimler plan, program, tesis, eğitimci boyutuyla tartışılmalı, ideal doğrulara ulaşılarak çağdaş ülkelerin gerisine düşülmemelidir.

AÇIKADA Caner. III.Ulusal Beden Eğitimi ve Sporun Sempozyumu. 2000'li Yıllara Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Rolü Konulu Panel Konuşmasından, Ankara. ODTÜ; 1996

AKDENK Mürsel, IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu . Okullar ve Okul Dışı Beden Eğitimi . Spor ve Rekreasyon Planlanmasında Yeni Bir Bakış Açısı Adlı Bildiri Özeti, Ankara,ODTÜ. 1996

AKDENK Mürsel, IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu,2000Ti Yıllarda Türkiye Açısından Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Gençlik, Beden Eğitimi ve Spor Liderliği Programları ve Önemi Adlı Bildiri Özetinden, Ankara, ODTÜ, 1996

CILGA İbrahim. IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu, Demokrasi Kültürü, Gençlik İçin Demokrasi Eğitimi ve Spor Karşılaşmalarında Şiddet Adlı Bildiri Özetinden, Ankara, ODTÜ, 1996

ÇALIK Fehmi, IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu, Beden Eğitimi ve sporun Yaygınlaştırılmasında Yeni Yaklaşımlar Adlı Bildiri Özetinden, Ankara, ODTÜ, 1996.

DÖNMEZER Turan, IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu , 2000li Yıllarda Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Toplumsal İşlevi Konulu Bildiri Özetinden, Ankara, ODTÜ. 1996

ERKAN Necmettin, III. Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu, 2000'li Yıllara Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Rolü Konulu Panel Konuşmasından. Ankara, ODTÜ. 1996

HASIRCI, Seyhan, "Almanya'da Spor Eğitimi ve Spor Biliminde Akademik Sınıflandırma", Celâl Bayar Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, C.I. S.2, s.45 Manisa , 1995.

MURATLI Sedat . IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu,2000Ti Yıllara Nitelikli İnsan Yetiştirilmesinde Beden Eğitimi ve Sporun Rolü Konulu Panel konuşmasından, Ankara, ODTÜ: 1996

ORHUN Adnan, IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu, Günümüz Çocuk ve Gençlerin Hareket DünyasıBeden Eğitimi ve Spor Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Adlı Bildiri Özetinden, Ankara, ODTÜ; 1996.

ÖZKAN Hayri, IILUlusal Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu, Zararlı Alışkanlıklar, Gençlik, Beden Eğitimi ve Spor Konulu Panel Konuşmasından; Ankara , ODTÜ; 1996

MÜGE Şeneri, Sınır Tanımayan Güç Yaratıcılık. Bilim ve Teknik Dergisi, S.351, s.69. Ankara. 1997

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE YALNIZLIK

LONELINESS IN UNIVERSITY STUDENTS

Mustafa BULUŞ

ÖZET

Bu araştırma Pamukkale Üniversitesi öğrencilerinde yalnızlık düzeyini ölçmek (UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılarak) bunun bölüm, sınıf, cinsiyet, barınma türü, öğrencinin geldiği yerleşim birimi ve sosyal ilişkilerinden aldığı, doyum düzeyi ile ilişkisini saptamak amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda elde edilen UCLA Yalnızlık Ölçeği puanları ile yukarıdaki değişkenlere ait bilgiler analiz edilmiştir. Araştırmaya seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılarak, dört fakültenin farklı bölümlerinden 270'i kız, 212'si erkek olmak üzere 482 öğrenci katılmıştır. Sonuçlar örneklemin %15.5 'inde yüksek düzeyde yalnızlık yaşandığını ve sosyal bilimlerde öğrenim gören öğrencilerin yalnızlık düzeyinin fen ve teknik bilim/erdekilerden daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yalnızlığın birinci sınıftan son sınıfa doğru düştüğü ve sosyal ilişkilerinden az doyum aldığını belirten öğrencilerde daha yüksek olduğu da vurgulanmıştır. Fakat yalnızlık ile barınma türü, cinsiyet ve gelinen yerleşim birimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler; Yalnızlık, Barınma Yerleşim Yeri, Bölüm, Sınıf Üniversite Öğrenci/eri.

ABSTRACT

The present study investigated the level of loneliness as measured by UCLA Loneliness Scale and, its relationship to department, year at the university, sex, type of accommodation, place of living and the level of satisfaction from social contacts among the Pamukkale University (PAU) students. For this purpose, the UCLA Loneliness Scale scores of the students were analyzed in relation to the above factors. A total of 482 students (270 female, 212 male) from randomly selected departments of four faculties of PAU participated in the study. The results showed that the incidence of loneliness among the students was 15.5 percent. The results also indicated that the level of loneliness in social sciences students was high than that of the technical and applied sciences students. The freshman students were more alone than the fourth year students. More, the students who have low satisfaction from social contacts showed high level of loneliness than the others. There is a significant relationship did not exist between loneliness and type of accommodation, sex and place of living.

Key Words : Loneliness, Type of Accommodation, Place of Living, Department, Grade, University students.

Hızlı bir değişim ve yenileşme yaşadığımız günümüz dünyasında, ulusal ve uluslararası rekabet gücü ve yarışma toplumlara her açıdan etkileyen önemli kriterler haline gelmiştir. Bu rekabetin hem toplumsal hem de bireysel anlamda yapıldığı ve bunun sadece ekonomik alanda değil, yaşamın eğitim, kültür, sağlık, toplum düzeni ve yönetimi gibi diğer tüm alanlarında da yaşandığı gözlenen bir gerçektir.

Genel anlamda modernizmin, teknolojinin ve en önemlisi bilginin ve niteliğin ön plana çıktığı ve öncelikli de tutulması gerektiği günümüz kompleks yaşamında insanlararası ilişkiler insan yaşamının

özünü oluşturma güç ve eğilimindedir. Bu ilişkilerin bireyin psikolojik iyi hal durumunu (psychological well-being) etkileyip etkilemediği sorusu, son yıllarda, bu ilişkilerin kişinin farklı biçimli olan bu yönünü nasıl etkilediği sorusuyla yer değiştirmiştir (Barrera. 1986: Cohan ve Mc Kay, 1984; Shumaker ve Brownell, 1984; VVilcox ve Wernberg. 1985... Akt. Rook. 1987).

Bireylerin ilişkilerinde yetersiz ve bireysel olarak doyurucu olmayan sosyal yaşantılar içinde olmaları yaşamlarını farklı ölçülerde etkileyebilmektedir. Bu da

bireylerin kendilerini toplımdan soyutlamalarına ve yalnız hissetmelerine sebep olabilmektedir.

Patolojik bir çok ruhsal bunalımın ve kişilik bozukluklarının hazırlayıcısı olduğu bilinen yalnızlığın (loncliness) toplumda yoğun olarak yaşandığı gözlenen bir gerçektir. Yalnızlık toplumda genelde fiziksel olarak tek başına olma durumu olarak ifade edilmektedir. Literatürde ise bu kavram genelde "bireyin yaşamakta olduğu sosyal ilişkiler ile yaşamak istediği ilişkiler arasında görülen farktan ve çelişkiden dolayı ortaya çıkarı, rahatsız edici, psikolojik bir durum" (Pepları ve Perlman, 1982) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle yalnızlık, basit olarak, fiziksel bir yalın olma durumundan doğan bir duygu değildir. Kişi diğerleri ile beraber olduğu zaman da yalnızlığı yaşayabilir. Dolayısıyla yalnızlık duygusunun temelini, yaşanan sosyal ilişkilerin yetersizliği ve bu ilişkilerden alınan doyum düzeyinin düşük oluşu teşkil etmektedir denebilir.

Rokach (1989) yalnızlığı evrensel bir fenomen olarak görmekte ve insanın, yaratıldığı günden beri bu duyguyu yaşadığını ifade etmektedir.

Rolheiser (1979.. Akt. Rokach, 1989) ise yeryüzünde yaşayan hiç kimsenin şu veya bu şekilde söz konusu duyguları yaşamaktan ve bunlarla mücadele etmekten uzak olmadığını ^airgulanmaktadır.

Weiss (1973... Akt. Vincenzi ve Grabosky. 1989) Duygusal ve Sosyal Soyutlanma adlı teorisinde yalnızlığın ortaya çıkmasında, altı tip ilişkiden bir veya bir kaçının yetersiz olmasının etkili olduğunu öne sürmüştür. Bunlar:

1. Bağlılık (Attachment) : Kişinin kendini emniyet ve güven içinde hissedebileceği ilişkiler.
2. Sosyal Entegrasyon (Social Integration) : Çevredekilerle bir sosyal ilişkiler ağı oluşturmak.
3. Yaşama Fırsatı = İmkânı (Opportunity for Nurturance): Kişinin diğerlerinin iyiliği, sağlığı için kendini sorumlu hissettiği ilişkiler.
4. Değer Verme (Reassurance of Worth): Bireyin yeteneklerinin, becerilerinin farkedildiği. önemsendiği ilişkiler.
5. Güvenilir Uyuşma (Reliable Alliance): Bireyin yardım alabileceği ilişkiler.
6. Rehberlik (Guidance): Bireyin tavsiye, destek alabileceği ilişkiler.

Yalnızlığın üzerinde durulması gereken önemli bir boyutu da Moustakes (1961. Akt.. Demir. 1990) tarafından öne sürülmüştür. Bu. yalnızlığın olumluluk olumsuzluk yönüdür. Varoluş yalnızlığı ile yalnızlık kaygısı arasındaki farklılığı belirten Moustakes. varoluş yalnızlığının insan yaşantısının kaçınılmaz bir parçası olduğunu, insanın kendisiyle yüzleşme sürecini

içerdiğini ve benlik gelişimine katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bunun karşıtı olarak yalnızlık kaygısı olumsuz bir yaşantı olup insanın insana yabancılaşmasına yol açmaktadır.

Yalnızlığın süresi ile ilgili olarak Young (1982.. Akt. Demir. 1990) üç tip yalnızlıktan söz etmektedir. Geçici yalnızlık; belirli ve anlık yalnızlık duygusunu içermektedir. Durumsal veya geçiş yalnızlığı; herhangi bir değişiklik olana kadar sosyal ilişkilerinden doyum sağlayan bireyin bu değişiklik olunca ilişkilerinden doyum alamaması olarak görülmektedir. Kronik tip yalnızlık; uzun bir süre içerisinde bireyin sosyal ilişkilerinden doyum alamaması şeklinde tanımlanmaktadır.

Brelim (1985) yalnızlığın nedenlerini; sahip olduğumuz ilişkilerdeki yetersizliklere, ilişkilerimizde ol maşım istediğimiz değişikliklere ve kişisel özelliklere bağlamıştır. Brelim bunları açıklarken, yaşadığımız ilişkilerdeki yetersizliklerin sebeplerim Rubenstein ve Sliaver (1982... Akt. Brelim, 1985)'in çalışmalarından aldığı aşağıdaki faktörlere bağlamıştır :

1. Yabancılaşma
2. Birilerine bağlı olmama
3. Tek başına olma
4. Zorunlu ya da zorla soyutlanma
5. Yerinden olma.

Görüldüğü gibi yalnızlıkla ilgili olarak farklı kişiler tarafından, değişik boyutlara göre çeşitli kuramsal görüşler öne sürülebilmektedir. Ancak genelde sosyal ilişkiler ve bunlardan edinilen doyum düzeyi boyutu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Psikolojik bir durum olan yalnızlık yaşantısı, birçok psikososyal değişken ile yakından ilişkilidir. Bu konuda özellikle yurtdışında birçok araştırma yapılmıştır.

Schultz ve Moore (1986) yaptıkları çalışmada; üniversiteli kız öğrencilerinde yalnızlığın daha çok negatif kişisel ve etkili öz değerlendirmelerle bağlantılı olduğunu ve erkeklerin yalnızlığa kızlardan daha çok olumsuz reaksiyon gösterebildiklerini vurgulamışlardır.

Lamın ve Steplian (1987) Alman üniversite öğrencileri arasında yaptıkları çalışmada; cinsiyet ile ilgili önemli bir fark bulmadıklarını, fiziksel çekicilik ile yalnızlığın negatif, çekingenlik ve sosyal kontak zorluğu ile yalnızlığın ise pozitif ilişkili olduklarını bildirmişlerdir.

Tambelli ve arkadaşları (1989) tarafından yapılan çalışmada, kız ergenlerde yalnızlık düzeyi incelenmiş ve yalnızlığın yaşın ilerlemesiyle yükseldiği, bu duygunun küçük yerleşim birimlerinde yaşayanlarda.

büyük metropolitanelerde yaşayanlardan daha yoğun olduğu bu Ummuştur.

Jones ve arkadaşları (1981) yalnızlığın kişisel ve diğer belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında; yalnız öğrencilerin kendilerini olumsuz algıladıklarını, benlik duygularında ve sosyal becerilerinde yetersizlikler sergilediklerini bildirdiklerini, diğer insanları genel olarak olumsuz, yabancılaşmış ve dışsal denetimli olarak tanımladıklarını ve bu insanların kendilerini de olumsuz algıladıklarını ortaya çıkarmışlardır. Sonuçlar; ayrıca yalnızlığın bilişsel ve duygusal belirleyicileri ile de bağlantılı olduğunu göstermiştir.

Bir diğer araştırmada; Høglund ve Collins (1989) üniversite öğrencilerinde irrasyonel inançlar ile yalnızlık arasında ilişki bulmuşlardır. Bu sonuç, yalnızlık yaşantısının bilişsel yönünü vurgulaması açısından önemlidir.

Hojat (1982) çocukluk döneminde anne-babası ve akranları ile doyum verici kişilerarası ilişkiler yaşamamış olanların erişkinlikte daha çok yalnızlık yaşadığını saptarken, bir diğer araştırmada ise yalnızlık ile depresyon, kaygı ve nörotizm arasında pozitif; öz değer (benlik saygısı) ve dışa açılım arasında da negatif ilişkiler bulmuştur (Hojat. 1982)

Jones ve arkadaşları (1985) tarafından yapılan bir araştırmada iki farklı kültürde yalnızlığın belirleyicileri üzerinde durulmuştur. Araştırmacılar yalnızlığı oluşturan etmenlerin kültürden kültüre genel olarak farklılık göstermediğini ve sabit kaldığını bulmuşlardır.

Ülkemizde ise yalnızlık ile ilgili en detaylı araştırma Demir (1990) tarafından yapılmıştır. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bu araştırmanın sonuçları; erkek öğrencilerin kızlardan, akademik yönden başarısız olanların başarılılarından, serbest zamanını tek başına geçirenlerin başkalarıyla geçirenlerden, aylık gelirini sosyal etkinlikler için yeterli görmeyenlerin görenlerden, çevresinden sosyal destek almayanların alanlardan, yakın arkadaş sayısı az olanların fazla olanlardan, yeni sosyal ilişkiler kurmaya isteksiz olanların isteklilerden, sosyal becerileri yetersiz görenlerin yeterli görenlerden, sorunlarını kimseye açmayanların sorunlarını başkalarına açanlardan, anneyle, babayla, karşı cinsle, aynı cinsle, kardeşlerle olan ilişkilerinden memnun olmayanların bu ilişkilerinden memnun olanlardan, anne ve babası arasındaki ilişkiden memnun olmayanların memnun olanlardan daha fazla yalnızlık duygusu yaşadıklarını göstermiştir.

Konuyla ilgili olarak Akyıldız (1994) yalnızlık duygusunu sosyal psikoloji açısından, üniversite mezunlarından oluşan bir örnekleme değerlendirmiştir. Sonuçta, yalnızlığın cinsiyet.

yaşanan yerleşim merkezi ve anne-baba tutumuna bağlı olarak farklılaştığını elde etmiştir.

Bir diğer araştırmada Duru (1995) üniversite öğrencilerinde yabancılaşma ve yalnızlık düzeyi ilişkisini incelemiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; yabancılaşma ve yalnızlık arasında yüksek bir ilişki ve düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Sonuçlar ayrıca, öğrencilerin sosyal ilişkilerine ait etmenlerin yabancılaşma ve yalnızlık üzerinde, bireysel ve ailevi özelliklerden daha fazla etkili olduklarını da göstermiştir.

Buluş (1996) ergen öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmada yalnızlık ile denetim odağı arasında doğrusal bir ilişki bulmuş, içten denetimli kız ve erkek öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin daha düşük olduğunu ve yalnızlığın cinsiyet, kardeş sayısı, anne öğrenim düzeyi, anne mesleği ve öğrencilerin aile ortamını algılama şekli (demokratik-otoriter) gibi demografik özelliklerden etkilendiğini bulmuştur.

Yalnızlığın genel popülasyonda hangi sıklıkta yaşandığına ilişkin ABD'de yapılan bir taramada, kendim yalnız hisseden bireylerin oranının % 26'ya ulaştığı vurgulanmıştır (Peplau ve Goldston, 1984). Ülkemizde ise Demir (1990) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada yalnızlığın görülme yaygınlığının örneklemin % 15.4'ü düzeyinde olduğunu tespit ederken, Buluş (1996) ergen öğrencilerde yaptığı ölçümde bu oranın örneklemin % 17.3 'ünü oluşturduğuna dikkat çekmiştir.

Bu bulgular, söz konusu örneklem grupları ölçümlerinde yapıldığı gelişim dönemlerinde regresif ve psikopatolojik bir durum içinde olmaları bile, gelecekte depresyon ve benzeri ruhsal sorunların ortaya çıkması açısından en yüksek risk grubunu oluşturmaları nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencileri arasındaki yalnızlık belirtilerinin düzeyini, bu belirtileri gösteren öğrencilerin bölüm, sınıf, cinsiyet, barınma türü, öğrencinin geldiği yerleşim birimi ve sosyal ilişkilerden aldığı doyum düzeyi gibi değişkenler açısından diğer öğrencilere oranını ve öğrencilerdeki yalnızlık belirtilerinin bu değişkenlerle ilişkisini incelemektir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 1996-1997 öğretim yılında Pamukkale Üniversitesi'nde öğrenim gören tüm lisans öğrencileri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örnekleme seçkisiz (random) örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bunun için Pamukkale Üniversitesi'nin Denizli ilinde bulunan fakültelerinden Fen-Edebiyat Fakültesinden iki, diğer fakültelerden ise birer bölüm seçkisiz olarak belirlenmiştir. Böylece Anaokulu Öğretmenliği, İşletme, Türk Dili ve Edebiyatı, Fizik ve Elektrik-Elektronik Mühendisliği bölümlerinin normal öğretimde öğrenim gören birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden araştırmaya katılmayı kabul eden 482 öğrenci örnekleme girmiştir. Bu öğrencilerin 270'i kız, 212'si de erkektir.

Tablo 1 "de örnekleme giren öğrencilerin bölümlere ve sınıflara göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Örnekleme Giren Öğrencilerin Bölüm ve Sınıflara Göre Dağılımı

Bölüm	1.Su f	2. Sun f	3.Snu f	4.Smı f	Toplam
Anaokulu Öğretmenliği	41	43	40	28	152
İşletme	41	36	43	24	144
Türk Dili ve Edebiyatı	14	16	14	-	44
Fizik	21	33	21	-	75
Elektrik- Elektronik Müh	40	27	-	-	67
Toplamı	157	156	117	52	482

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları olarak UÇLA Yalnızlık Ölçeği (University of California Los Angeles Loneliness Scale) ve araştırmacı tarafından hazırlanan kısa bir bilgi formu kullanılmıştır. Bilgi formunda öğrencilerden bölüm, sınıf, cinsiyet, barınma türü, geldiği yerleşim birimi ve sosyal ilişkilerden aldığı doyum düzeyine ilişkin bilgiler istenmiştir.

UÇLA Yalnızlık Ölçeği ilk defa Yaparel (1.984) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve kullanılmıştır. Daha sonra Demir (1989) tarafından ele alınmış ve çeviri çalışması son şeklini almıştır. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışması Demir (1989) tarafından yapılmıştır. Yazar ölçeğin iç tutarlık katsayısını .96 ve test-tekrar test yöntemi ile iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısını ise .94 olarak bulmuştur.

Ölçeğin geçerliği için de Demir (1989) yalnızlıktan yakman ve yakınmayan grupların puanlarının ortalamaları arasındaki farka bakmış ve iki grup arasındaki farkın anlamlı ($t= 6.29 < 0.001$) olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca ölçeğin Beck Depresyon Envanteri ve Sosyal İç Dönüklük alt ölçeği ile ilişkisine bakılmış ve bulunan korelasyon katsayısının Beck Depresyon Envanteri ($r=.77;p<0.001$) ve Sosyal İç Dönüklük alt ölçeği için ($r=.82; pO.OO1$) anlamlı düzeyde olduğu belirtilmiştir.

İşlem Yolu

Örnekleme oluşturan öğrencilere UÇLA Yalnızlık Ölçeği ve Öğrenci Bilgi Formu grup halinde sınıf ortamında uygulanmıştır. Öğrenciler ölçeği ve bilgi formunu ortalama 15-20 dakikada doldurmuşlardır.

BULGULAR

Bu araştırmada, uygulama sonucunda elde edilen veriler SPSS programının çeşitli alt programları kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular aşağıda ayrı ayrı başlıklar halinde sıralanmıştır.

Yalnızlık Düzeyinin Öğrenciler Arasındaki Yaygınlığına İlişkin Bulgular

Araştırmada, UÇLA Yalnızlık Ölçeğinden ortalamanın bir standart sapma üstünde puan alan öğrencilerin yüksek yalnızlık düzeyi gösterdiği kabul edilmiştir. 482 öğrenciden oluşan örneklemin ortalaması 35.73. standart sapması ise 9.31'dir. Buna göre, ortalamanın bir standart sapma üzeri olan 45.04 puanın üzerinde (45 ve daha yüksek) puan alan öğrenci sayısı 75, bu öğrencilerin tüm öğrencilere oranı ise % 15.56'dır. Bu öğrencilerin % 49.33'ü kız, % 50.66'sı da erkektir. Yalnızlık düzeyi yüksek olan kız öğrencilerin örnekleme giren tüm kız öğrencilere oranı % 13.70. yalnızlık düzeyi yüksek olan erkek öğrencilerin örnekleme giren tüm erkek öğrencilere oranı ise %17.92'dir.

Öğrentilerdeki Yalnızlık Düzeyinin Bölüm, Sınıf, Cinsiyet, Barınma Türü, Geldiği Yerleşim Birimi ve Sosyal İlişkilerinden Aldığı Doyum Düzeyine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

UCLAYalnızlık ölçeğinden 45 ve daha yüksek puan alan öğrencilerin değişik demografik özelliklerine göre dağılımı ayrı ayrı incelenmiş ve toplam kız ve erkek öğrencilere göre sayı ve yüzdeleri aşağıda tabloleştirilmiş ve açıklanmıştır.

Tablo 2. UÇLA Puanı 45 ve Daha Yüksek olan Öğrencilerin Bölümlerdeki Toplam Kız ve Erkek Öğrencilere Göre Sayı ve Yüzdeleri

Cinsiyet	Sayı ve %	Bölüm					
		Anaokulu Öğr.	İşletme	Türk D. Edeb	Fizik	Elk-Elk. Müh	Toplam
Kız	Sayı	20	6	4	2	5	37
	%	13.60	10.34	19.04	7.40	29.41	13.7ü
Erkek	Sayı	1	10	9	8	10	38
	%	20	11.62	39.13	16.66	20	17.92
Toplam	Sayı	21	16	13	10	15	75
	%	13.81	11.11	29.54	13.33	22.38	15.56

Tablo 2'de görüldüğü gibi, örnekleme giren tüm kız öğrencilerin % 13.70'i. erkek öğrencilerin de % 17.92'si

yüksek dü/eyde yalnızlık yaşadığım belirtmişlerdir. Bölümlere göre dağılıma bakıldığında, oran olarak Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin % 29.54'ünde yüksek yalnızlık düzeyine rastlandığı anlaşılmaktadır. Bunu % 22.38 ile Elektrik-Elektronik Mühendisliği bölümü izlemektedir. Yalnızlık düzeyinin en düşük olduğu bölüm ise % 11.11 ile İşletme bölümüdür.

Cinsiyet ve bölümlere göre dağılıma bakıldığında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün erkek öğrencilerinde en yüksek yalnızlık oranına (%39.13) rastlandığı, bunu Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümünün kız (%29.41) ve erkek öğrencilerinin (%20) izlediği görülmektedir. En düşük yalnızlık oranına ise Fizik Bölümü kız öğrencilerinde (%7.40) ve İşletme Bölümü kız öğrencilerinde (%10.34) rastlanmıştır.

Tablo 3. UÇLA Puanı 45 ve Daha Yüksek Olan Öğrencilerin Sınıflardaki Toplam Kız ve Erkek Öğrencilere Göre Sayı ve Yüzdeleri

Cinsiyet	Sayı ve %	Sınıf				
		1. Sınıf	2. Sınıf	3. sınıf	4. Sınıf	Toplam
Kiz.	Sayı	21	6	7	3	37
	%	27.27	6.66	10.60	8.10	13.70
Erkek	Sayı	18	11	6	3	38
	%	22.5	16.66	11.76	20	17.92
Toplam	Sayı	39	17	13	6	75
	%	24.84	10.89	11.11	11.53	15.56

Sınıflara göre yalnızlık oranlarına bakıldığında, en yüksek yalnızlık oranının birinci sınıflarda olduğu görülmektedir (Örnekleme giren tüm birinci sınıf öğrencilerinin % 24.84'ü) Bunu dördüncü, üçüncü ve ikinci sınıf öğrencileri izlemektedir. Oranlar cinsiyet ve sınıflar açısından ele alındığında, en yüksek yalnızlık oranına birinci sınıf kız öğrencilerde rastlandığı görülmektedir (Birinci sınıfa giden tüm kız öğrencilerin % 27.27'si). Bunu yine birinci sınıf erkek öğrencileri izlemektedir. En düşük yalnızlık oranı ise ikinci sınıf kız öğrencilerde görülmektedir (% 6.66).

Tablo 4. UÇLA Puanı 45 ve Daha Yüksek Olan Öğrencilerin Aynı Bannma Türünde Yaşayan Toplam Kız ve Erkek Öğrencilere Göre Sayı ve Yüzdeleri.

Cinsiyet	Sayı ve %	Bannma Türü					Toplam
		Aile Yanı	PAU Yurd	Ev	Akraba/ Tan..Ya m	Baska Y.Pa n.	
Kız	Sayı	4	25	6	0	2	37
	%	7.14	16.44	15	0	14.28	13.70
Erkek	Sayı	9	9	14	1	5	38
	%	16.66	23.68	16.47	25	15.62	17.92
Toplam	Sayı	13	34	20	1	7	75
	%	11.81	17.89	16	9.09	15.21	15.56

Tablo 4 incelendiğinde, yalnızlık oranının, ailesiyle birlikte kalan öğrencilerde (% 11.81) diğer bannma türlerinde yaşayanlardan daha düşük olduğu gözlenmektedir. Bulgulara göre; en joiksek yalnızlık oram Pamukkale Üniversitesi Yurtlan 'nda barınan öğrencilerde görüürken (% 17.89), en düşük oran akraba/tanıdık yanında kalan öğrencilerde görülmektedir (% 9.09). Cinsiyetler açısından bakıldığında. Üniversite yurtlarında kalan erkek öğrencilerde en yüksek orana (% 23.68) rastlanırken, en düşük yalnızlık oranına ailesiyle yaşayan kızlarda rastlanmaktadır.

Tablo 5. UÇLA Puanı 45 ve Daha Yüksek Olan Öğrencilerin Aynı Yerleşim Biriminden Gelen Toplam Kız ve Erkek Öğrencilere Göre Sayı ve Yüzdeleri.

Cinsiyet	Sayı ve %	Geldiği Yerleşim Birimi		
		Köy,Kasabn ve tlçe gibi Küçük Yerleşim Biri.	Büyükşehir, II gibi Büyük Yerleşim Biri.	Toplam
Kız	Sayı	21	16	37
	%	17.79	10.52	13.70
Erkek	Sayı	17	21	38
	%	22.36	15.44	17.92
Toplam	Sayı	38	37	75
	%	19.58	12.84	15.56

Öğrencilerin şimdiye kadarki yaşamlarını geçerdikleri yerleşim birimlerine göre yalnızlık puanlanm oranları Tablo 5'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, yalnızlık oram köy, kasaba ve ilçe gibi küçük yerleşim birimlerinden gelen öğrencilerde (% 19.58), büyükşehir, il gibi büyük yerleşim birimlerinden gelen öğrencilerden (% 12.84) daha yüksektir. Cinsiyete göre dağılıma bakıldığında, en yüksek oranın yine küçük yerleşim birimlerinden gelen erkeklerde (% 22.36) olduğu, bunu aynı yerleşim birimlerinden gelen kızların izlediği (% 17.79) görülmektedir. En düşük oran büyük yerleşim birimlerinden gelen kızlarda (% 10.52) dır*

Tablo 6. UÇLA Puanı 45 ve Daha Yüksek Olan Öğrencilerin Aynı Düzeyde Sosyal İlişki Doyumu Alan Toplam Kız ve Erkek Öğrencilere Göre Sayı ve Yüzdeleri

Cinsiyet	Sayı ve %	Sosyal ilişkilerinden Aldığı Doyum Düzeyi			
		Hiç	Nadiren	Sık Sık	Toplam
Kız	Sayı	4	32	1	37
	%	66.66	32.65	0.60	13.70
Erkek	Sayı	7	26	5	38
	%	53.84	27.36	4.80	17.92
Toplam	Sayı	11	58	6	75
	%	57.89	30.05	2.22	15.56

Öğrencilerin sosyal ilişkilerinden aldığı doyum düzeyi ile ilgili dağılım incelendiğinde, ilişkilerinden hiç

doyum almadığını belirtenlerin yalnızlık puan oranlarının % 57.89, nadiren aldığını ifade edenlerin oranının % 30.05 ve sık sık doyum aldığını algılayanların oranı ise % 2.22 olduğu gözlenmektedir. Görüldüğü gibi en yüksek yalnızlık oran ilişkilerinden hiç doyum almadığını ifade edenlerde görülmektedir. Cinsiyet açısından en yüksek oran, sosyal ilişkilerinden hiç doyum almadığını belirten kız (% 66.66) ve erkeklerde (% 53.84) izlenmektedir.

Öğrencilerin Yalnızlık Puanlarının Bölüm, Sınıf, Cinsiyet, Barınma Türü, Geldiği Yerleşim Birimi ve Sosyal İlişkilerinden Aldığı Doyum Düzeyi ile İlişkilerine Ait Bulgular.

1- Yalnızlık - Bölüm İlişkisi

Tablo 7. Bölüme Göre Yalnızlık Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları.

Bölüm	n	x	s
Anaokulu Öğretm.	152	35.12	8.98
İşletme	144	33.77	8.35
Türk Dili ve Edebiyatı	44	39.56	10.78
Fizik	75	36.09	8.39
Elektrik-Elektron.Müh.	67	38.35	10.73

Tablodan bölümlerin yalnızlık puan ortalamaları arasında önemli farklar olduğu görülmektedir. Puan ortalaması en yüksek olan bölüm Türk Dili ve Edebiyatı, en düşük olan ise İşletme bölümüdür. Bu ortalamaların önemli olup olmadığı varyans analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Bölümün Yalnızlık Düzeyi ile Bağlantısına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	s.d.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	4	1725.3373	431.3343	5.1452	.0005
Gruplar İçi	477	39988.0590	83.8324		Önemli
Toplam	481	41713.3963			

$p < 0.001$

Tablo 8 incelendiğinde bölümlere göre yalnızlık puanlarının ortalamaları arasındaki farkların 0.001 düzeyinde önemli olduğu görülmektedir. Buna göre, öğrencilerin okudukları bölüm ile yalnızlık düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

2. Yalnızlık - Sınıf İlişkisi

Tablo 9. Sınıfa Göre Yalnızlık Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Sınıf	n	x	s
1. Sınıf	157	37.52	10.56
2. Sınıf	156	34.98	8.67
3. Sınıf	117	34.76	8.45
4. Sınıf	52	34.69	8.38

Tablo 9 incelendiğinde, yalnızlık puan ortalaması en yüksek olan sınıfın 1. sınıf olduğu ve ortalamaların sınıf yükseldikçe, az da olsa, sistematik olarak düştüğü görülmektedir. Gruplar arasındaki bu ortalamaların önemli olup olmadığı varyans analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Sınıfın Yalnızlık Düzeyi ile Bağlantısına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	s.d.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	3	759.4868	253.1623	2.9548	.0322
Gruplar İçi	478	40953.9095	85.6776		Önemli
Toplam	481	41713.3963			

$p < 0.05$

Tablo 10'dan da görülebileceği gibi sınıf ortalamaları arasındaki fark 0.05 düzeyinde önemlidir. Bu sonuç da öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf ile yalnızlık düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu ve yalnızlık düzeyinin birinci sınıflarda daha yüksek seyrettiğini göstermektedir.

3- Yalnızlık - Sosyal İlişkilerden Alman Doyum Düzeyi İlişkisi

Tablo 11. Sosyal İlişkilerden Alman Doyuma Göre Yalnızlık Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Doyum Düzeyi	n	x	s
Hiç	21	49.04	13.36
Nadiren	192	40.54	8.66
Sık Sık	269	31.24	6.17

Tablodan görüldüğü gibi grup ortalamaları arasında büyük farklar bulunmaktadır. Bu farkların önemli olup olmadığı varyans analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Öğrencilerin Sosyal İlişkilerinden Aldıkları Doyumun Yalnızlık Düzeyi ile Bağlantısına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	s.d.	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	2	13580.5535	6790.2767	115.6137	.0000
Gruplar İçi	479	28132.8428	58.7324		Önemli
Toplam	481	41713.3963			

$p < 0.0001$

Tablo 12 incelendiğinde öğrencilerin sosyal ilişkilerinden aldıkları doyuma göre grup ortalamaları arasındaki farkların 0.0001 düzeyinde önemli olduğu görülmektedir. Buna göre öğrencilerin sosyal ilişkilerinden aldıkları doyum düzeyi ile yalnızlık düzeyleri arasında bir ilişki vardır. Bu sonuç sosyal ilişkilerden alınan doyum azaldıkça yalnızlık düzeyinin yükseldiği anlamına gelmektedir.

4- Yalnızlık - Barınma Türü, Yalnızlık - Cinsiyet ve Yalnızlık - Gelenen Yerleşim Birimi İlişkisi

Yalnızlık barınma türü ilişkisi ile ilgili olarak yapılan analizlerde, barınma türüne göre grupların puan ortalamaları arasında önemli bir fark olmadığı (Aile Yanı = 34.69, PAÜ Yurdu = 36.44, Ev = 36.10, Akraba/Tanıdık Yam = 33.90 ve Başka Yurt/Pansiyon = 34.67) ve bu farkın yapılan varyans analizi sonuçlarına göre 0.05 düzeyinde anlamlı gelmediği ($P = 0,45 > 0.05$) anlaşılmıştır.

Yalnızlık - cinsiyet ve yalnızlık - gelenen yerleşim birimi ilişkisi ile ilgili olarak yapılan istatistiksel analizlerde de hem cinsiyet gruplarının (Kız = 34.94, Erkek = 36.72), hem de gelenen yerleşim birimi gruplarının (Köy, kasaba, ilçe gibi küçük yerleşim birimi = 36.69, Büyükşehir, il gibi büyük yerleşim birimi = 35.02) ortalamaları arasında büyük farklar olmadığı görülmüştür. Ortalamalar arasındaki bu farkların önemli olup olmadığı "T test" yöntemi ile test edilmiş ve farkların anlamlı düzeyde önemli olmadığı tespit edilmiştir.

TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; örnekleme oluşturan öğrencilerin % 15.5'inde yüksek yalnızlık düzeyine rastlanmıştır. Bu öğrencilerin % 49,33'ünü kız, % 50.66'sını da erkekler oluşturmaktadır. Demir (1990) tarafından, yine üniversite öğrencileri örnekleme alınarak yapılan araştırmada örneklerin % 15.4'ünde yüksek yalnızlık düzeyi tespit edilmiştir. Buluş'un (1996) ergen öğrencilerde yaptığı çalışmada bu oranın % 17.3 olduğu belirtilmiştir. Bu bulgular araştırmaların yapıldığı evren ve örneklem açısından karşılaştırıldığında, üniversite öğrencilerinde görülen yalnızlık yaygınlığının oran olarak önemli bir farklılık göstermediği görülmektedir. Ancak ergen öğrenciler (lise 2. sınıf öğrencileri) üzerinde yapılan taramada elde edilen yalnızlık oranı (% 17.3) daha yüksek bulunmuştur. Üniversite öğrencilerine göre lise öğrencilerinde görülen bu fark, ergen öğrencilerin içinde buldukları gelişim dönemi gereği yaşadıkları gelişimsel problemlerden ve benlik oluşumunda bireyin yetersiz destek almasından kaynaklanabilir. Ergenlerin yaşamları için bir dönüm noktası olarak kabul ettikleri üniversite ve benzeri meslek sınavlarının

baskısını yaşamaları ve ailelerine, ebeveynlerine bağımlılıktan dolayı kendilerini henüz tam anlamıyla bağımsız algılayamamaları ve bunların etkisiyle sosyal ilişkilerinde yetersiz yaşantılara sahip olmaları bir diğer sebep olabilir. Ayrıca lise ve üniversite öğrencilerinin içinde buldukları ortamlardan kaynaklanan toplumsal rolleri ve ilişkide buldukları bireylerin tutumları da yalnızlık duygusunun farklı düzeylerde yaşanmasında etkili olabilir.

Ölçekten 45 ve daha yüksek puan olarak yüksek yalnızlık düzeyine sahip olan öğrencilerin buldukları gruptaki toplam öğrencilerin oranına bakıldığında, bu oranların bölüm, sınıf, cinsiyet, barınma türü, geldiği yerleşim birimi ve sosyal ilişkilerden alınan doyum düzeyi değişkenlerine bağlı olarak bazı değişimler gösterdiği görülmektedir. Bölümler fen ve teknik (Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Fizik) ve sosyal bilimler (Anaokulu Öğretmenliği, Türk Dili ve Edebiyatı gibi) olarak gruplandırıldığında, beklenenin tersine, genelde sosyal bilimlerdeki öğrencilerde daha yüksek yalnızlık düzeyine rastlanmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular, öğrencilerdeki yalnızlık düzeyinin bölüm, sınıf ve sosyal ilişkilerden alınan doyum düzeyi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Verilere uygulanan varyans analizi sonuçları bölümlerin puan ortalamaları arasındaki farkların önemli düzeyde anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır ($P = 0.0005 < 0.001$). Buna göre en yüksek yalnızlık düzeyine Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde ($x = 39.56$) rastlanırken, en düşük ortalamaya da İşletme bölümünde ($x = 33.77$) rastlanmıştır. Demir (1990) tarafından yapılan araştırmada bölüme göre yalnızlık düzeyinde önemli bir farklılık bulunmamıştır.

Bulgular yalnızlık düzeyinin birinci sınıf öğrencilerinde diğerlerine oranla daha yüksek olduğunu ve son sınıfa doğru gidildikçe bu düzeyin düştüğünü göstermektedir ($P = 0.03 < 0.05$). Araştırmadan elde edilen bu bulgu, birinci sınıf öğrencilerinin yeni bir ortama geldikleri için sosyal ilişki ağlarının düşük olmasına ve bu yeni ortama uyum sağlamada güçlükler yaşamalarına yorumlanabilir.

Analiz sonuçları ayrıca, yalnızlık ile sosyal ilişkilerden alınan doyum düzeyi arasında güçlü bir ilişki olduğunu açıklamaktadır ($P = 0.000 < 0.0001$). Buna göre ilişkilerden hiç doyum almadığını ifade eden öğrencilerde en yüksek yalnızlık ortalamasına ($x=49.04$) rastlanırken, en düşük yalnızlık düzeyine de sosyal ilişkilerden sık sık ($x=31.24$) doyum aldığını belirtenlerde rastlanmıştır. Bu sonuç, yalnızlığı sosyal ilişkilerden alınan doyum yetersizliği sonucu oluşan duygu olarak tanımlayan görüşü desteklemesi açısından önemlidir.

Buna karşın, elde edilen bulgulara göre yalnızlık ile barınma türü, cinsiyet ve geline yerleşim birimi değişkenlerinin alt grupları ortalamaları arasında düşük de olsa bir fark olmasına rağmen, analiz sonuçları söz konusu farkların anlamlı düzeyde olmadığını göstermektedir. Barınma türü ve geline yerleşim birimi değişkenleriyle ilgili bu sonuç, Demir (1990) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla tutarlı düzeydedir. Ancak, söz konusu araştırmada cinsiyete göre yalnızlık düzeyinde farklılık bulunmuştur (Erkek öğrencilerde daha yüksek).

Öğrencilerin UÇLA Yalnızlık Ölçeği'nden aldıkları puanların değişebileceği ve yalnızlık yaşantısının belirli dönemlerde geçici olabileceği gerçeğine rağmen, örnekleme giren öğrencilerin % 15.5'ünde yüksek yalnızlık düzeyine rastlanması oldukça önemlidir. Buna karşın yalnızlık yaşantısının kronikleşmesi durumunda, öğrencilerin karşı karşıya gelebilecekleri psikopatolojik sorunların da olabileceği düşünülmesi gereken önemli bir gerçektir. Bu nedenle, bu araştırmadan elde edilen bulgular, üniversite yöneticilerinin, öğretim üyelerinin, akademik danışmanların, sağlık merkezlerinde görevli bulunan psikolog ve psikiyatristlerin bu öğrenciler ile daha yakından ilgilenmeleri ve grupla, gerekirse bireysel psikolojik danışma gibi önleyici ruh sağlığı çalışmalarına yönelmeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Demir (1990) "e göre, üniversite yaşantısı bireyin zihinsel gelişiminin yanısıra, kişisel ve sosyal gelişimi açısından da çok önemli bir dönemdir. Bu nedenle günümüzde eğitim-öğretim kurumları bireylerin sadece zihinsel gelişimiyle değil, kişisel ve sosyal gelişimleri ile de yakından ilgilenmek zorundadırlar.

Bu boyutu ile bakıldığında bireysel olarak daha kaliteli yaşam isteğinin ve dolayısıyla bireysel oportünizmin ön plana çıkmasıyla da bireylerin bir bakıma yalnızlığa itildiği günümüz yaşam koşullarında, yaygınlığı her geçen gün daha da artan yalnızlığın tanınması, önlenmesi ve azaltılması konusunda önlemler almak gerekmektedir.

Bu konuda alınabilecek önlemlerden biri, öğrencilerin akademik çalışmaları kadar, sosyal ilişki ve becerilerini geliştirmelerine yönelik çalışmaların daha etkin bir hale getirilmesi, bunun için gerekli ortamların hazırlanması ve öğrenciler arasındaki sosyal ilişkilerin çeşitli tutumlarla bastırılmamasıdır.

Ayrıca üniversitelerde ders dışı etkinliklerine, olabildiğince çok sayıda öğrencinin katılması, sosyal yönlerini geliştirmek için her öğrenciye imkânlar sağlanması ve fırsatlar verilmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar eğitim-öğretim planlarının bir parçası haline getirilmelidir.

Bunun yanında, her üniversitede Rehberlik ve Psikolojik Danışma Merkezleri açılarak, öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin belirlenmesine yer verilmeli ve yalnızlık düzeyi yüksek olanlara yönelik olarak etkinlikler düzenlenmelidir.

Yalnızlığın ortaya çıkmasında aile ortamının da etkili olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (Buluş, 1996). Bu nedenle, aile ortamlarında, ana-babaların birbirleriyle ve çocuklarıyla olan ilişkileri konusunda basın, radyo ve televizyon gibi araçlardan yararlanma yollarına gidilmeli, her düzeydeki ana babaya hitap eden aile içindeki sosyal ilişkilerin önemini vurgulayan programlar hazırlanarak bilinçlenmeleri sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Akyıldız, H., "Yalnızlık Duygusunun Sosyal Psikoloji Açısından Bir Örnekleme Değerlendirilmesi". D.E.Ü. Buca Eğitim Fakültesi. 1994.

Brelim, S., "Intimate Relationships". Random House, NewYork, 1985.

Buluş, M., "Ergen Öğrencilerde Denetim Odağı-Yalnızlık Düzeyi İlişkisi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1996.

Demir, A., "UÇLA Yalnızlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği". Psikoloji Dergisi, 1989. 7-23.

_____, "Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeylerini Etkileyen Bazı Etmenler", Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1990.

D um. E., "Üniversite Öğrencilerinde Yabancılaşma ve Yalnızlık Düzeyi İlişkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü.,- İzmir, 1985.

Hoglund, C.L. and B.B. Collins, "Loneliness and Irrational Beliefs Among College Students", Journal of College Student Development, 1989, 30.

Hojat, M., "Loneliness as a Function of Parent-Child and Peer Relations". Journal of Psychology, 1982, 112.

_____, "Loneliness as a Function of Selected Personality Variables", Journal of Clinical Psychology. 1982.38.1.

Jones, W.H., J.E. Freeman and R.A. Goswick, "The Persistence of Loneliness: Self and Other Determinants". Journal of Personality. 1981, 49.

Jones W.H., B.N. Carpenter and D. Quintana. "Personality and Interpersonal Predictors of Loneliness

in Two Cultures", Journal of Personality and Social Psychology. 1985,48,6.

Lamin. H. and E. Stephan, "Loneliness Among German University Students: Some Correlates", Social Behavior and Personality. 1987, 15.2.

Peplau. L.A. and D. Perlman. "Loneliness: A Sourcebook of Current Theory; Research and Therapy". New York: Wiley-Interscience, 1982.

Peplau. L.A. and S.E. Goldston. "Preventing the Harmful Consequences of Severe and Persistent Loneliness". U.S. Department of Health and Human Services: Alcohol, Drug Abuse and Mental Health Administration. 1984.

Rokach. A.. "Antecedents of Loneliness: A Factorial Analysis". Journal of Psychology, 1989, 123.4.

Rook. K.S.. "Social Support Versus Companionship: Effects on Life Stress, Loneliness and Evaluations by Others\ Journal of Personality and Social Psychology. 1987.52.6.

Schultz. N.R. and D. Moore, "The Loneliness Experience of College Students: Sex Differences". Personality and Social Psychology Bulletin, 1986, 12,1.

Tambelli. R., M. Ammaniti and A.P. Ercolani, "Loneliness in the Female Adolescent". Journal of Youth and Adolescence, 1989, 18,4.

Vincenzi, H.. F. Grabosky. "Measuring the Emotional /Social Aspect of Loneliness and Isolation". Loneliness: Theory, Research and Applications, California. 1989.

Yaparel. R.. "Sosyal İlişkilerdeki Başarı ve Başarısızlık Nedenlerinin Algılanması ile Yalnızlık Arasındaki Bağlantı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1984.

23 NİSAN MİLLÎ HAKİMİYET VE ÇOCUK BAYRAMI'NIN TARİHÇESİ

23 APRIL NATIONAL SOVEREIGNTY AND CHILDREN'S FEAST OF HISTORICAL ACCOUNT

Veysi AKIN'

ÖZET

23 Nisan, Türklerin Çocuk Bayramı 'dır. Bu güne değin yapılan kutlamalar göstermiştir ki, bu bayramın ortaya çıkışı ve tarihçesinde yanlışlıklar yapılmaktadır. Aslında, bu günün bayram oluşunda 23 Nisan (1920), Millî Hakimiyet ve Çocuk Bayramı kavramlarının ayrı ayrı yeri vardır.

Çocuk Bayramı resmi bayram anlayışının dışında gelişmiştir. İlk defa, 23 Nisan 1927'de Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) 'nin kutlaması ile başlamıştır. Bunun doğuşunda Cemiyete gelir temin etme fikri vardır. 1927-1981 yılları arasında kanunla belirlenmiş bir adı olmaksızın kutlanmıştır. Resmi adı 1981 'de çıkarılan bir kanunla "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olmuştur.

23 Nisan 1979'dan sonra uluslararası bir hüviyet kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi 'nin ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 'nun çabaları ile 23 Nisan, Dünya çocuklarının günü olma yolundadır.

Anahtar Kelimeler: 23 Nisan, Bayram, Çocuk, Milli, Hakimiyet

ABSTRACT

23 April, is the feast Turkish Childrens. We realise that we have mis understood when the day began according to the celebrations up to now. 23 April and National Sovereignty and (Children 's Feast have affects on the emerging of (his feast.

23 April Children 's Feast, has been the day celebrated by the people, not by the official-law>. At first, it was celebrated in 23 April 1927 by The Children Protection Society. it was founded to support The Children Protection Society. Between 1927-1981, 23 April National Sovereignty and Children Feast was celebrated without having a name which was approved by the law.It 's name was name of official "23 April National Sovereignty and Children Feast" a law in 1981.

It has been an International day since 1979, 23 April will be the day of World 's Children with the effects of Turkish National Assembly and Turkish Radio Television Society.

Key words: 23 April, Feast, Children .National, Sovereignty

"23 Nisan", bugün sadece Türk çocuklarının bayramı olmaktan çıkmış, dünya çocuklarının da önemli bir günü haline gelmiştir. Maalesef, son yıllarda yapılan kutlamalar da göstermektedir ki; "23 Nisan Millî Egemenlik ve Çocuk Bayramı" konusunda eksik bilgilenme bulunduğu gibi, yanlış tarihlendirmeler de yapılmaktadır. Türk siyasi ve demokrasi tarihimizde önemli bir yeri bulunan ve Türk çocuklarının sesini dünya literatürüne kabul ettiren böyle bir gün hakkında bu güne kadar geniş bir araştırma yapılarak, duyurulamamış olması bir eksikliktir¹.

¹ (Yrd. Doç. Dr) PAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bu konuda dar kapsamlı da olsa, Tarih ve Toplum Dergisinin VIII/43 (Temmuz) 1987 sayısında Bayramlara dair bir yazı neşredilmiştir. Ayrıca İffet Aslan tarafından Türk Tarih Kurumunda bir de konferans verilmiştir. Bu konferans metni, TTK Belleten XLW183(Temmuz) 1982'de yayınlanmıştır. Bütün bunların yeterli derecede makes bulmadığı görüldüğünden olsa gerek, 26 Nisan 1997 günlü Sabalı Gazetesi "nin bir köşesinde Milletvekili Yılmaz

Bu bayramın tarihçesinin iyi anlaşılabilmesi için, ismindeki "23 Nisan", "Millî Hakimiyet" ve "Çocuk Bayramı" tabirlerinin açıklanması gerekir. "23 Nisan (1920)" Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin Ankara'da açıldığı gündür. 1927'de çıkarılan " 23 Nisan'in Millî bayram addine dair kanun" ile Türkiye'nin ilk millî bayramı olmuştur. Kanun,"7Zİ.MM 'nin ilk yevm-i küşadı olan 23 Nisan günü millî bayramdır" hükmünü taşımaktadır. Kanunun muhtevassından da anlaşılacağı gibi, her ne kadar Meclis bu ilkeye müstenit ise de; çıkarılan kanunda millî hakimiyet ibaresi yer almamıştır. Nitekim bu daha sonra saltanatın kaldırılışı ile alakalandırılacaktır. 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılınca. "1 Kasım". "Millî Hakimiyet Bayramı" olarak kabul edilecektir. 1 Kasım, "Hakimiyet-i Milliye Bayramı" olmasına rağmen bu tarihten sonra Meclisin açılış tarihi olan 23 Nisan, Millî Hakimiyet

Karakoyumlu, bütün parti liderlerinin tarihleme konusunda yanlış yaptığına işaret etmektedir. Ancak kendisi de aynı yanlışlıktan kaçamamıştır. Düstur 3. Tertip. Cilt İl, s: 21.

Bayramı olarak kutlanmış ve zamanla 1 Kasım tarihi unutulmuştur. Nitekim 1935'te bayramlar ve tatil günleriyle ilgili kanun değiştirirken "23 Nisan Millî bayramı". "Millî hakimiyet Bayramı" olarak değiştirilmiştir³

"Çocuk Bayramı" ise bu gelişmelerin dışında her hangi bir kanun çıkarılmaksızın Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kummu)(HEC)'nin, 23 Nisan 1927'de bu günü "Çocuk Bayramı" ilan etmesi ile başlatılmıştır. Bu tarihten itibaren bu üç kavram, aynı gün üzerinde birleşecek ve bu konuda bir kanunla belirlenmiş resmi bir isim olmaksızın kutlanmaya başlanacaktır. Nihayet. 1981'de Millî Güvenlik Konseyi "nin Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun Hükmündeki "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır" Kararı ile resmi bir ada ve statüye kavuşturulmuştur⁴. Bu hukuki izahattan sonra, uluslararası statüye kavuşması yolunda günümüze değin gelişmeleri ve kutlamaları tespitinde fayda mülahaza edilir.

23 Nisanın Çocuk Günü ve Çocuk Bayramı oluşunun mantığını ise. Meclisin açılışım müteakip yıllarda yapılan kutlamalardan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin yetim çocuklarına gelir kaydetme anlayışında aramak lazımdır. Elimizde bu hususu teyid edecek ve çocuk ile 23 Nisan "m ilgisini ortaya koyacak bilgiler mevcuttur. Bu konuda en eski belge, 23 Nisan 1923'e ait Himaye-i Etfal Cemiyeti Püü'dür. Çıkarılan bu pullar ile 23 Nisan Millî bayram kutlamalardan gelir elde edilmek istenmiştir⁶ Yine. 23 Nisan 1924 günlü Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde " *Bu gün Yavruların Rozet Bayramıdır*" ibaresi ile halkın HEC ne bol bağış yapmaya çağırılması buna delalet eder. Aynı gazetenin 23 Nisan 1926 nüshasında ise, "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür" başlığını taşıyan bir yazı bulunmakta ve bu başlık altında Cemiyetin bu günü çocuklar günü olarak ihdas etmesinin isabet olduğu vurgulanarak, kahveci, arabacı ve otomobilci esnafın bu günde elde edecekleri gelirin bir kısmını HEC'ne bağışlayacakları yazmaktadır. Böylece, 23 Nisan ile HEC. ilişkisi ortaya çıkmış oluyordu. Nitekim HEC. 23 Nisan 1927 de aldığı bir karar ile 23 Nisan Çocuk Günü'nü Çocuk Bayramı ilan ederek.

³ Düstur 3. Tertip, Cilt XVI. s: 1171.

⁴ Kanunlar Dergisi. Cilt CXIV, s: 409.

⁵ Aslan, s: 579.

⁶ Bu gayeye yönelik olarak HEC Reisi ve Bolu Mebusu (Kırklareliiii) Dr. Fuad Umay Bey ve beş arkadaşının 4 Şubat 1922 de TBMM'ne kanun tekli vardır. Teklif kanun olarak çıkmamış ise de Meclis onayı ile mevcut kartpostal ve zarflardan HEC yararına muayyen bir ücret alınması Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyyesine tebliğ edilmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi,D:I. C:XVTL s: 29-34.

⁷ Aslan, s: 579

"Millet Meclisimizle millî devletimizin Ankara'da ilk teşkile günü olan Millî bayram Cemiyetimizce çocuk günü olarak tesbii edilmiştir. Bize yeni bir vatan ve yeni bir tarih yaratıp bırakan mübarek şehitlerle fedakar gazilerin yavruları fakir ve ıstırapın evladları ve nihayet alelittlak bütün muhtac-ı himaye-i vatan çocukları namına milletin şevkatli ve alicenab hissiyatına müracaat ediyoruz. Kadın, erkek, genç, ihtiyar hatta vakti ve hali müsait çocuklardan mini mini vatandaşlar için yardım bekliyoruz. Her sayfası başka bir şan ve muvaffakiyetle temev\>üç eden milletimizin, yarın azami derecede muavenet göstermekle beraber, çocuk gününün layık veçhiyle neşeli ve parlak geçirilmesi için aynı derecede alaka ve müzaheret göstereceğinden emin olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, şimdiden arz-ı şükran eder"⁸ ibaresi ile de halka duyurmuştur.

Çocuk Bayramı ilk defa 1927'de belli bir kutlama programı dahilinde çeşitli şenliklerle kutlanmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın himayelerinde gerçekleştirilen bu Çocuk Bayramı, bir taraftan kamuoyuna duyurulmak ve kaynak oluşturma gayesini, diğer taraftan da çocuklara neşeli dakikalar yaşatmayı hedeflemiş bulunuyordu. Etkinlikler sırasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri arabalarından birini çocuklara tahsis etmiş ve Cumhurbaşkanlığı Bandosunun Çocuk Sarayı'nda konser vermesini sağlamıştır. Yine ilk defa o yıl HEC nin Ankara'daki bir binası Çocuk Sarayı yapılmış ve düzenlenen Çocuk Balosu'na İsmet (İnönü) Bey'in çocukları da katılmıştır⁹.

Bir yıl sonraki kutlamalar için Dr. Fuad Bey'in¹⁰ teklifi ile HEC Yönetim Kurulu Kararı ile daha geniş muhtevalı program düzenlenmiştir¹¹. Gazetelere verilen ilanlar ile halk HEC'nce tertip edilecek şenliklere katılmaya davet edilmiştir. HEC merkez ve şubeleri kır gezileri ve muhtelif törenler düzenleyerek çocukların eğlenmelerim sağlamıştır¹ ".Törenler sırasında çeşitli hediyeler dağıtılmış, düzenlenen Çocuk Alayları'na kalabalık çocuğu bulunan aileler davet edilmiş ve bakımlı nesiller temin gayesi ile Gürbüz Çocuk¹³ yarışmaları yapılmıştır¹⁴. Bu

* "23 Nisan Nasıl Çocuk Bayramı Oldu?" Tarih ve Toplum.VIII/43 (Temmuz) 1987, S. 48. 22 Nisan 1927 tarihli Cumhuriyet'ten naklen.

⁹ Tarih ve Toplum,S. 48.

¹⁰ Dr. Fuad Umay hakkında geniş bilgi için bkz: Veysi Akın, Dr. Fuad Umay ve Hayatı. A.Ü. Sosyal Bil.Ens. (Basılmamış) Yük. Lis. Tezi. Erzurum 1990.

¹¹ FıratUmay,Seçmenlerimle Başbaşa,Ankara1950.S.34

¹² Gürbüz Türk Çocuğu,Sayı 20(Nisan)1928, S.20-21 ¹⁴ Cemiyet bu dönemde Gürbüz Türk Çocuğu isminde bir de dergi neşretmektedir. " Aslan, S.581.

yarışmalardan birinde İsmet (İnönü)Bey'in oğlu Erdal birinci seçilmiştir.

Bu dönemde çocuk politikasının ön plana çıkmasında önemli sebeplerden biri de ülke nüfusunun artırılmak istenmesidir. Gerçi doğum oranları yüksektir. Ancak, çocuk ölüm oranları da çok yüksek seviyede seyretmektedir. Bu ise hızlı nüfus artışını arzulayan ülkelerin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de çocuk meselesi gün geçtikçe güncelleşmektedir. Çocuk meselesine karşı artan ilginin bir neticesi olarak da 1929'dan itibaren 23 Nisanlara da ilgi artmıştır. HEC. 1929'da 23-30 Nisan günlerini "Çocuk Haftası" ilan etti. O döneme kadar sadece bir gün yapılan etkinlikler bir hafta boyu sürecek, bayram eskiden olduğu gibi 23 Nisan'da kutlanacaktı¹⁰. O yıl Çocuk Balosu, Ankara Palas'ta Atatürk'ün himayelerinde tertip edildi¹⁶. Aslında Çocuk Haftası ile, çocuk meselesinin geniş kitlelere benimsetilmesi arzu edilmişti. Bütün bu etkinliklere rağmen istenilen noktaya gelinemedi. 1929 yılı kutlamaları, HEC ve Türk Ocağı'nın üzerinde kaldı. Daha sonraki yıllarda kutlamalara ancak bir kaç devlet kumrusu katılacaktı. Bu sebeple Cemiyet Başkan Kırklareli Milletvekili Dr. Fuad Umay Bey. seslerini ülke çapında duyurabilmek için 1932'de TBMM'ne bir teklif sunarak. 20-30 Nisan günlerinde mektup ve telgraflara Himaye-i Etfal Şefkat Pulu yapıştirilmesini istedi. Meclis'in onayı alınarak kanun 14 Nisan 1932'de yürürlüğe girdi¹⁷

1933 te. 23 Nisan Çocuk Bayramı yeni bir aşama ile çocukları gelecekteki mesuliyetlerine hazırlayıcı bir program haline dönüştürüldü. Atatürk, 23 Nisan sabahı çocukları makamında kabul edip, kendi yerinde onlarla sohbet etti. Diğer devlet adamları da Atatürk'ün bu davranışını benimseyerek uygulamaya koydular. Nitekim bu tavır, ileriki yıllarda gelenekselleşecektir. Stadyumlarda beden hareketleri gösterileri yapılmaya başlandı. Yine, ilk defa Milli Eğitim Bakanı Reşid Galip Bey'in kaleme aldığı "Türk'üm-Doğruyum"andı çocuklar tarafından okundu. Bu ant daha sonraki senelerde okulların bayrak törenlerinde söylenmeye başlandı. ^{1x}. 23 Nisan Çocuk Bayramı artık devlet ve milletin ortak malı olmuştu. Kutlamalar ortaklaşa yürütülmekteydi. Ne var ki, 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan Millî bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun. 23 Nisan'ı sadece "Millî hakimiyet Bayramı" olarak belirtiyordu¹⁹. Bu kanunla 1 Kasım bayramı kaldırılmış. 23 Nisan'ın ismi ise; ""Millî bayram"

yerine ""Millî hakimiyet Bayramı" olarak değiştirilmiştir. Kutlamaların sürdürülmesine rağmen "Çocuk Bayramı" ilave edilmemiştir.

Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da, HEC. halk, okullar ve diğer devlet daireleri 23-30 Nisan'ı Çocuk Haftası, ilk gününü de Çocuk Bayramı olarak kutlamaya devam ettiler. Böylece resmi tanımla "23 Nisan Millî hakimiyet Bayramı" ve resmi tanımda yer almayan ""23 Nisan Çocuk Bayramı" ortaklaşa hazırlanan törenlerle kutlanmaya devam etti. Öyle ki; bu hususta her hangi bir kanuna ihtiyaç duyulmaksızın, 23 Nisanlar, "23 Nisan Millî hakimiyet ve Çocuk Bayramı" haline geldi.

1970'li yıllara gelindiğinde HEC, gayesine ulaşmıştır. 23 Nisan Çocuk Bayramı geniş kitleler tarafından kutlanmaya başlanmış ve Türk milletinin malı olmuştur. Bu bakımdan 1970'li yıllar. Bayram açısından dönüm noktası sayılabilir. 1975'teki kutlamalara TRT Kurumu da katıldı. Kurum, çocuk programlarına önem vererek, bu programları hafta boyunca yayınladı. 1978'de Meclis Başkanlığı'nın izni ile Mecliste düzenlenen törenlere üye sayısı kadar çocuk katılması kararlaştırıldı. 23 Nisan 1979'da Ankara İlkokulları temsilcilerinin katılımları ile başlatılan bu uygulama, 1980'de bütün vilayetlerden gelen çocukların katılımı ile "Ulusal Çocuk Parlamentosu" oluşturularak, gerçekleştirildi²⁰. Aynı yıl TRT, törenlere komşu ülkelerden çocuklar davet ederek. Çocuk Bayramını ilk kez uluslararası düzeyde kutladı. TRT'nin bu uygulamaları günümüze kadar genişletilerek devam ettirilmektedir.

23 Nisan Çocuk Bayramı'nda önemli bir dönüm noktası da 1980 sonrası Milli Güvenlik Konseyi dönemidir. Konsey, 1981 'de bayramlar ve tatil günlerine dair kanunda yaptığı değişiklik ile, ö güne kadar İd bir eksikliği gidermiş ve 23 Nisan'ı "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak kabul etmiştir²¹. Ertesi yıl kurulan Danışma Meclisi de 23 Nisanda özel gündemle toplanmıştır²². 1985'te TBMM ve TRT'nin şenliklerine her kıtadan, otuz dört ülkeden, her dinden, her dilden ve her renkten çocuklar katılmıştır²³. Ankara'da bir araya gelen bu çocuklar. sevgiyle kucaklaştılar, tek bir kalp, tek bir yürek olup barışı simgelediler. 23 Nisan artık Türk çocuklarının dünya çocuklarına hediye ettiği bir gün olmuştu. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere 23 Nisan Atatürk'ün himayelerinde HEC ve onun uzun süre başkanlığını yapan Dr. Fuad Umay'in eseri olarak ortaya çıkmıştır

¹ ■ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Ankara 1988. S. 489.

⁶ Milliyet. 24.04.1929.

⁷ Bu konuda bkz: TBMM Zabıt Ceridesi. D:IV, C:VTI, S.24-29. .Düster 3. Tertip. C. XIII. S. 203.

⁸ Aslan, S. 581.

⁹ Düster. 3. Tertip, C. XVI, S. 1171.

¹⁰ Aslan, S.589.

²¹ Kanunlar Dergisi. C.CXIV, S. 409.

²² Tercüman. 24 Nisan 1982.

²³ Bulvar Gazetesi. 23 Nisan 1985.

23 NİSAN DÜNYA ÇOCUK GÜNÜ VE BAYRAMI OLMA YOLUNDA

Çocuk insanların ve insanlığın geleceğidir. Bu vesile ile bütün milletler geleceklerine önem vermek mecburiyetindedir. Bu anlayışla olsa gerek, 1924'te Uluslararası Çocuk Hakları Beyannamesi kabul edilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Cemiyet-i Akvam'ın Cenevre Bildirisi adını taşıyan beş maddelik bu belgesinin altında Mustafa Kemal imzası bulunmaktadır. Bu konudaki ikinci gelişme'de II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 25. ve 26 maddeleridir. Aynı yıl, Çocuk Esirgeme Kurumları Uluslararası Birliği, bu iki maddenin ışığı altında yedi maddelik Cenevre Bildirisi adını taşıyan yeni bir Çocuk Hakları Bildirisi oluşturdu. Bu belge 20 Ekim 1959'da on madde halinde genişletilmiştir. Bu bildiriye paralel olarak uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kurumlar da teşekkül etmiştir. Bunlardan en önemlileri Çocuk Esirgeme Kurumları Uluslararası Birliği ve 11 Aralık 1946'da BM Genel Kurulu Kararı ile kurulan ve Birleşmiş Milletler Uluslararası Acil Çocuk Yardımı Fonu anlamına gelen UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund)'dir. Nitekim bu kuruluş II. Dünya Savaşı sonrasında ortada kalan çocuklara sahip çıkacağı gibi, Uluslararası Çocuk Yılı çalışmalarına da kılavuzluk yapacaktır²⁴. Bir süre sonra da 1979 yılı "Uluslararası Çocuk Yılı" ilan edilmiştir.

Türkiye'de 1920'li yıllardan beri Çocuk Günü ve Çocuk Bayramı kutlamaları yapılmasına rağmen, batı ülkelerinde bu şekilde bir gün mevcut değildir. Batı ülkelerinde çocuk hakları konusunda yapılan çalışmaların başını çeken, Çocuk Esirgeme Kurumları Uluslararası Birliği. 1953'te üyesi bulunan bütün kuruluşlara çağrıda bulunarak, her ülkede yılın belirli bir gününün çocuk günü kabul edilmesini istemiştir. BM Genel Kurulu da 1954'te buna paralel bir karar alarak, bütün ülkelerin kendilerine uygun bir günü. uluslararası çocuk günü olarak kabul etmelerini ve 1956 "dan itibaren de bir program dahilinde kutlamalarını istedi. UNICEF o günden itibaren üye kuruluşlarına bunu teşvik edici yayınlar göndermektedir. Bütün bu gayretlere rağmen 1979 Dünya Uluslararası Çocuk Yılı'na kadar fazla bir gelişme olduğu söylenemez. Yalnız Türkiye'de köklü bir gelenek haline gelen "Çocuk Günü", "Çocuk Bayramı" ve "Çocuk Haftası" kutlamaları hariç. Bu da. Atatürk'ün "*Bu bayramı onlara armağan edeceğim. Gözüm arkada kalmayacak*" dediği 23 nisan günüdür.

1979 Uluslararası Çocuk Yılı'nın gündeme gelmesi ile beraber Dünya Çocuk Bayramı kutlamaları da düşünülmüştür. Türkiye bu konuda da öncülük yapmak istemiş ve 17 Nisan 1978'de Türkiye'nin elli iki yıldan

beri kutladığı 23 Nisan'ın Dünya Çocuk Bayramı olması BM'e önerilmiştir. Ancak batı ülkeleri 2 Ekim. sosyalist ülkeler de 1 Haziranı yeğlediklerini ileri sürmüşlerdir²⁵. Maalesef, Türkiye'nin geçerli gerekçelere dayandığı bu teklif, batı ve sosyalist ülkelerin taassubuna galip gelememiştir. Ancak Türkiye bundan sonra da bu hususta mücadelesini sürdürecektir. Hatta 1979'dan itibaren Türkiye'deki kutlamalar uluslararası düzeye çıkarılarak, bunun uygulamaları da yapılacaktır.

Türkiye'nin bu talepleri UNESCO Türkiye Milli Komitesi Başkanı tarafından 2 Temmuz 1979'da Cenevre'de yapılan Uluslararası Eğitim Bürosu toplantısında yenilenmiştir. Yine, TBMM Başkanlığı, 21 Ağustos 1979 tarihi itibarıyla Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile BM Genel Kurulu'na önermiştir. Bu mesele, Kasım 1979'da Türkiye'nin BM Büyükelçisi vasıtası ile Genel Kurulda da dile getirilecektir. BM Genel Kurulu böyle bir karar kabul etme yolunda her hangi bir çaba sarf etmemiştir. Buna rağmen Türkiye, ilk dönem Çocuk Bayramı kutlamalarında olduğu gibi, bunu resmi bir karar olmaksızın, fiili durumla sonuca ulaştırmış bulunmaktadır. Netice itibarıyla günümüze gelindiğinde. 23 Nisan. BM örgütü ve devletler nezdinde olmasa dahi, dünya hisardan arasında Uluslararası Çocuk Bayramı olarak kabul gören durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akın, Veysi, Dr. Fuad Umay ve Hayatı. Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens.T.C.Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi. Erzurum 1990.
- ASLAN, İffet. "Dünyanın İlk Çocuk Bayramı 23 Nisan ve Uluslararası Çocuk Yılı", Belleten XLVI/183(Temmuz) 1982., S. 567-593. Bulvar Gazetesi 23 Nisan 1985. Cumhuriyet. 23 Nisan 1928. Düstur, 3. Tertip Cilt II, XIII, ve XVI. Gürbüz Türk Çocuğu. 20 (Nisan) 1929.S.2021. Kanunlar Dergisi. Cilt CXIV.
- KARAKOYUNLU, Yılmaz, "Din ve Siyaset-Bayram Meclisi'nde küfür panayırı" Sabah Gaz.26 Nisan 1997
- KOCATÜRK, Utkan. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938. Ankara 1988. Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1929. Tercüman Gazetesi.24 Nisan 1982. TBMM Zabıt Ceridesi Dönem IV, Cilt VII.
- UMAY. Fuad. Seçmenlerimle Basbasa, Ankara 1950. "23 Nisan Nasıl Çocuk Bayramı Oldu?" Tarih ve Toplum, VIII/43(Temmuz) 1987. S.48.

²⁴ Aslan. S. 570-576.

²⁵ Aslan, S. 592.

SPORUN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İLETİŞİM BECERİ DÜZEYLERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF SPORTS ON THE COMMUNICATION SKILL LEVEL OF THE UNIVERSITY STUDENTS.

Gülten HERGÜNER* Özbay GÜVEN** Metin YAMAN***

ÖZET

Bu çalışmada "Sporun, üniversite öğrencilerinin iletişim beceri düzeylerine etkisi" araştırılmıştır. Konuyla ilgili teorik bilgiler kaynak tarama usulüyle incelenmiş olup araştırmanın uygulanması ise 1996-1997 öğretim yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor, Tarih, Biyoloji, Sınıf Öğretmenliği ile Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümlerine devanı eden öğrenciler üzerine yapılmıştır. Araştırmaya 400 öğrenci katılmıştır. Bunlardan 200'ü sporcu, 200'ü ise spor yapmayan olarak belirlenmiştir. Bunlara uygun iletişim beceri envanteri ile iletişim beceri düzeyleri ölçülmüştür. Ayrıca envanterin ekinde bir de Kişisel Bilgi Formu ile destek bilgiler alınarak bunun yoruma katkı yapabileceği düşünülmüştür. Ankete katılan bayan öğrencilerin erkek öğrencilere göre iletişim beceri düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Böylece üniversite öğrencilerinden bayanların erkek öğrencilere göre daha iyi ve etkili iletişim kurabildikleri söylenebilir.

Anne-babanın öz ve beraberlik durumu değerlendirilerek öğrencilerin iletişim beceri düzeylerine etkisi olduğu görülmüştür. Araştırmada bölümler arası, sınıflar arası, medeni durum, anne-babanın öğrenim durumu, sosyal etkinlikleri, ailedeki kişi sayısı ve gelir durumu bakımından karşılaştırmalar yapılmış olup, anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu faktörlerin iletişim beceri düzeyini etkilemediği görülmüştür.

Sporcu olanların da; branşlar arası, sportif başarı, kulüplü olma, lisanslılık süresi açısından karşılaştırma yapılarak iletişim beceri düzeyleri bakımından bir fark görülememiştir. Bu değerlerin iletişim beceri düzeylerine etkisi olmadığı verilen sonuçlardan anlaşılmıştır.

Araştırmanın bulguları alınarak yapılan değerlendirmeden sonra ortaya çıkan sonuç; sporun üniversite öğrencilerinin iletişim beceri düzeylerine etkisinin olmadığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Spor, iletişim, beceri düzeyi

ABSTRACT

in this research it was investigated the effects of sports for the university student's communication and skill level. Theoretical knowledge about subject was examined by source-search method. Application of this investigation was made in 1996-1997 semester on the students continuing for the 19 Mayıs University Education Faculty, Physical Education and Sports, History, Biology, the teacher of Primary School and Psychological consult and Guiding Department. 400 students were participated to this research. From These 200 students were sportsmen and the others were not sportsmen. The levels of the students are measured with the use of communication inventory. Also, besides this inventory personal application form is given. It's thought that this form can help to the interpretation. Communication and skill levels of the female student's joining the in tennis appeared high according to the male students. In this manner, it can be said that the female students can communicate better and more effective than the male students.

The own and being together position of mother and father were evaluated and it is seen that, this has an effect on the communication skill level of the students

In the research some comparison was made between among departments, Civilized position, the education position of mother and father, social activities, the number of Persons on the family and income position but a meaningful difference couldn't be found. It is seemed that these factors did not effect the communication skill level.

Comparison was made about sportsman's among branş sportif success, position of being club period of licence but it was not found any differentiation about the level of student's communication skill

*After the comparison by taking the result of research showed that the sports did not effect the university student's communication skill level. **Key Words:** Sports, communication, skill level*

GİRİŞ

İnsanların birbirleriyle iletişim kurma ihtiyacı, temel olarak sosyal yapısının bir gereğidir. İletişim, ilişki kurma ihtiyacından ve karşılıklı bir takım hedeflere ulaşma çabasından doğar. Sağlıklı düşünebilen, yorum yapabilen, idraki güçlü kişiler arasında daha etkili iletişim kurulabilir. Bireylerin çevreleriyle sağlıklı iletişim kurmaları temel iletişim becerilerine sahip olmalarına bağlıdır.

Var olduğumuz anda çevreyle sürekli iletişim, etkileşim içine gireriz. Kişiliğimizi iletişim alışkanlıklarımızla, iletişim çabalarımızla ortaya koyarız. Bildiklerimiz, duyduklarımız, yapabileceklerimiz iletişim tavrımızla belirlenir. Kişilerarası ilişkilerin aracı da iletişimdir: anlamak, öğretmek, anlatmak, başkalarına ulaşmak için iletişim kurarız(15).

Uygun bir eğitimle insanlara iletişim sırasında yaptıkları hataları gösterebilir ve nasıl iletişim kurmaları gerektiği kavratıl ırsa iletişim çatışmalarına girmeleri engellenebilir(6). Örneğin: bir spor karşılaşmasında taraftar ve oyuncu karşı takımın üstünlüğünü kabul etmez, başarısını onaylamaz, yenilgiyi hazmedemez, saldırgan davranışlarda bulunur ise; böylelerine verilecek spor eğitimi sırasında yenme kadar yenilginin de mümkün olduğunu, karşı takımın veya sporcunun başarısını kabullenmek gerektiği, hatta tebrik etmek gerektiği, sakatlandığında rakibe yardım edilmesi gerektiği öğretilirse, kişi kabul görmeyen davranışlarını olması gerekenler doğrultusunda değiştirebilir. Böylece kuracağı iletişim daha olumlu gelişirken çatışmalar da azalır.

Bir eğitim aracı olan beden eğitimi ve spor, ferdi yönden: insan sağlığı, karakter gelişimi, moral ve verimliliği; milli yönden: sağlam, güçlü, ortak duygu ve davranışları yüksek bir insan gücü potansiyeli ile doğrudan ilgili, etkili bir eğitim faaliyetidir. Bu bakımdan zihni ve fikri gelişimin ancak bedeni gelişmeyle uyumlu ve dengeli olması halinde insanın ve toplumun daha sağlıklı, dengeli, mutlu, başarılı ve verimli olabileceğinde tam bir görüş birliği vardır.

İnsan tabiatının ve günlük hayatın vazgeçilmez ihtiyacı haline gelen sporu çeşitli şekillerde tanımlamak mümkündür. Çünkü geniş bir psikolojik ve felsefi anlamı yanında ekonomik, sosyal, kültürel ve biyolojik boyutları kapsamaktadır. Spor, bir eğitim aracı olarak insanın karakterini oluşturan hareketler, oyunlar ve yarışmalar olarak tanımlanabilir(9). Psikolojinin verilerine göre

* (Öğr.Cör.) PAÜ. Eğitim Fakültesi Bozkurt Beden Eğitimi ve Spor Bölümü - DENİZLİ * (Doç.Dr.) Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu - ANKARA

*** (YrdDoç.Dr.) PAÜ. Eğitim Fakültesi Bozkurt Beden Eğitimi ve Spor Bölümü - DENİZLİ

spor. amaçsız bir aktivite ve davranış biçiminde yatıştırma imkânı sağlamaktadır(14).

İnsanın beden ve ruh yapısını geliştirmek ve iradeyi güçlü kılmının yanı sıra. grup çalışmasını kolaylaştırmak, karşılıklı dayanışmayı sağlamak, kendine güveni gerçekleştirmek, ferdin toplum üyeliğini kazanması olan sosyalleşmesinde de spor önem taşımaktadır(7). Diğer yandan iletişim irdelendiğinde en yalın tanımıyla iletişim, kişiler arası bir düşünce ve duygu alışverişidir(13). İletişimi en genel anlamında ise düşünce, olgu ve veri ileti ve paylaşımını kapsayan bireysel ya da toplumsal bir olgu olarak tanımlarsak iletişim sürecinin yararlılığını bireysel açıdan ve toplumsal açıdan inceleyebiliriz(15):

İletişimin bireysel açıdan işlevi

Kişilerin kendisini estetik yönden açıklaması üretkenliğini simgeleştirmesi için iletişimden yararlanır. Ayrıca iletişim kişinin kendisini tanımaya ve bulmasına yardımcı olabilir. İletişim kurarken kişi kendi inançlarını, duygularını daha iyi çözümleyebilir.

İletişimin toplumsal açıdan işlevi

Toplumsal açıdan iletişim süreci üç işlev görmektedir:

- Çevreyi denetleyerek toplumun değerlerini denetlemekte,
- Toplumun bireyleri arasında etkileşimi sağlamakta.
- Toplumsal geleneklerin sürdürülmesine yardımcı olmaktadır.

İletişim bağlantısını oluşturabilmek kazanılmış bir davranış ve becerinin ürünüdür. Aynı şekilde, bir araya gelip zaman içinde tozu dumana katarak birbirleriyle öfkeli bir mücadeleye girebilmek de kazanılmış bir davranış ve becerinin ürünüdür. Bu anlamda kişiler ya iletişimi ya da iletişimsizliği becerirler. Görülen ise daha çok iletişimsizliği becermeleri olmuştur. İşte bu beceriyi anlayabilmek, nasıl oluştuğunu görebilmek, iletişim olarak tanımladığımız, o son derece temel sürenin nasıl becerilebileceğini anlamak olacaktır(13).

İnsanın iletişim alanlarını şöyle sıralayabiliriz(8):

İnsanın kendi kendisi ile haberleşmesi:

- Biyolojik, fizyolojik iletişim,
- Bilinçlenme çağından başlayarak psikolojik iletişim.

Başka bir ifadeyle bu haberleşmeyi:

- Beyin-beden ilişkisi.
- Beynin kendi kendisiyle ilişkisi düzeylerinde ele alabiliriz.

İnsanın dış ortamla haberleşmesi:

-Fiziki çevreyle (evren, tabiat ve eşya ile) iletişimi. -
Öteki insanlarla ve kitlelerle iletişimi.

İletişimde önemli olan. her şeyden önce, başkalarıyla iyi ilişki/iletişim kurabilmek için kendimizle çok iyi iletişim kumlamamızın gerekliliğidir.

İyi bir iletişimci hem kendi iç dünyasını hem de karşıdaki kişinin davranışlarını gerçekçi bir biçimde değerlendirmesini bilir. Karşısındakinin farkında olan kişi ise, onun davranışlarının nasıl bir iç dünyadan geldiğini, tecrübelerini ve yaşantılarının ne olduğunu anlar. İyi bir iletişim yeteneği olan kimse, iletişim kurduğu kimsenin bedeninin duruşu, sesinin tonu ve iç dünyası hakkındaki ip uçlarını anında görür ve onları anında değerlendirmeye çalışır(4).

Özellikle insan ilişkileri ile ilgili mesleklerde çalışanların başarısı. iletişim becerilerini etkin olarak kullanabilmelerine bağlıdır(2). Bu nedenle psikolojik danışmanlar, psikologlar ve halkla ilişkiler uzmanları, yöneticiler, bütün öğretmenler gibi beden eğitimi öğretmenleri ve antrenörler de sürekli olarak iletişim becerilerini geliştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu zorunluluk sadece meslek ilişkileriyle sınırlanmayıp ev ve aile gibi sosyal hayatı kapsayan tüm ilişkilerde de gerekliliğini hissettirmektedir.

Başarılı antrenörlük için aşağıdaki sekiz alanda gelişme kaydederek iletişim becerisi geliştirilir.

- İletişimde bulunurken sayma ve değer vermeyi geliştirme.
- Pozitif yaklaşımla iletişimde bulunma,
- Bilgilendirmesi yüksek mesajlar gönderme,
- Tutarlılıkla iletişimde bulunma,
- Nasıl dinleneceğini öğrenme.
- Sözel olmayan iletişimi geliştirme,
- Güçlendirme, pekiştirme ilkelerini öğrenme,
- Becerileri öğrenme ilkelerinde bilgi ve deneyim sahibi olma.

İletişim sürecinde diğer bir önemli nokta da kaynak ile alıcı arasında ortak bir referans çerçevesinin bulunmasıdır. Aksi takdirde kaynağın gönderdiği kodlanmış bilgi alıcı tarafından çözümlenemez ve mesaj öğrenilemez(1).

Etkili mesaj gönderme kuralları aşağıdaki şekilde sıralanabilir(12).

- Mesajınız direkt olmalı.
- Kendi mesajınıza sahip olmalısınız.
- Mesajınız eksiksiz ve anlamca açık olmalı, tutarlı olmalı.
- Mesajınız gerçeği sizin düşüncelerinizden ayırmalı.
- Mesajınızı zamanında bir şeye odaklamalısınız.
- Mesajınız gizlenmiş gündemdeki işleri içermemeli.
- Mesajınız destekleyici olmalı.
- Sözlü ve sözsüz mesajlarınız birbirleriyle aynı olmalı.

- Mesajınız gereğinden fazla olmamalı (tekrardan kaçının).

Etkili iletişim amacını "iletmek istediğinizi karşımızdakine amaçladığımız biçimde iletebilecek, islenen elde etmek ve beklenen tepkiyi uyandırmak" diye aldığımızda. yaşam boyu sürdürdüğümüz iletişimimizdeki başarı oranımız pek de yüksek sayılmaz. Çoğu kez umarsızlık içinde "Ne istediğimi anlatamadım, düşündüğümü iletemedim ya da yanlış anlaşıldım" diye yakınıyoruz. Kısacası etkili bir iletişim içinde değiliz. Çok güçlü bir araç ya da bir yol olan iletiyi gereğinde kullanamıyoruz. İletişim çabalarımız da böylece yarı yarıya başarısızlığa uğruyor, engellerle karşılaşılıyor(15).

Her toplumda iletişim becerileri yetersiz olan bireye rastlanmaktadır. İnsanların bir kısmı aşırı derecede saldırgan eğilim içinde bulunmaktadır. İnsanların aşırı saldırgan ve çekingen olmalarının temel nedenlerden birinin nerede ve nasıl bir iletişim kuracaklarını bilmemeleridir. Lise düzeyindeki öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada (Baymur, 1965) öğrencilerin belirttiği sorunlar arasında; topluluk içinde konuşmamak, karşı cinsle arkadaşlık etmekten çekinmek, ana babalarıyla konuşmaktan çekinmek gibi belli başlı sorunlar sıralanmaktadır. Lise ve diğer okullara devam eden öğrencilerin hala bu sorunlara benzer sorunlarla yüklü olduğu gözlemlerle doğrulanmaktadır. Öğrencilerin yaşadığı bu sorunların temelinde iletişim becerilerinin eksik olması ve birbirlerini yeterince anlayamamaları olduğu düşünülebilir(2). Aktif sporun en çok yapılabileceği bu yaşlarda gençler spora yönlendirilmelidir. Böylece iletişim beceri düzeyi düşük olan öğrencilere verilecek spor eğitiminin, onların iletişim becerilerini geliştirerek daha sağlıklı ilişkiler kurmaya, kendi haklarını korumaya, başkalarının haklarına saygı göstermeyi ve sonuçta özgüvenlerinin artmasına yardım edeceği düşünülebilir. "Ağaç yaşken eğilir" atasözünden yola çıkarak küçük yaşta (ilk ve orta öğretim dönemi) yapılacak spor eğitiminin fiziksel, zihinsel ve duygusal açıdan bireye daha çok fayda kazandıracığı ve böylelikle iletişim becerisini de geliştireceği göz ardı edilmemelidir.

Sporcu ile Antrenör veya Beden Eğitimi Öğretmeni arasındaki etkisiz iletişim nedenleri, aşağıdakilerin her hangi birini, birkaçını veya hepsini içerebilir.

- İletişim için arzu edilen içerik, durum için yanlış olabilir.
- Mesajın verilmesi, niyetlenilmiş olduğu gibi iletilmiyor. Mesajın gönderilmesi için sözlü veya sözlü olmayan beceri eksikliği duyuluyor,
- Sporcu dikkatini vermediğinden mesajı alamıyor. - Sporcu, yeterli dinleme veya sözlü olmayan beceri eksikliğinden mesajın içeriğini yanlış kavriyor veya onu anlamada başarısız oluyor,
- Gönderilen mesajlar zaman süresince uyumsuzluk gösteriyor. Mesajların ne anlama geldiği hakkında sporcu şaşkın ve karışık bakıyor.

Etkisiz iletişim her zaman antrenörün hatasından kaynaklanmaz. Problem sporcuya da uzanabilir veya hem antrenör hem de sporcunun her ikisinden de kaynaklanabilir.

İnsanlar bu davranışlarının bazılarını farkında olarak, bazılarını ise farkında olmadan yaparlar(3).

Bu bilgilerden yararlanarak antrenörler veya beden eğitimi öğretmenleri yanlış iletişimin bir çok problemlerinden, iletişim becerilerini geliştirerek kaçınılabılır.

AMAÇ

Bu çalışmada "sporun üniversite öğrencilerinin iletişim beceri düzeyine etkisi" araştırılmış olup şu sormalara cevap aranmıştır.

- 1- Üniversite öğrencilerinden spor yapanların iletişim beceri düzeyleri ile spor yapmayanların iletişim beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?
- 2- Spor yapan üniversite öğrencilerinin okudukları sınıflarına göre iletişim beceri düzeylerinde fark var mıdır?
- 3- Üniversitede okuyan kız ve erkek öğrencilerin iletişim beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?
- 4- Üniversite öğrencilerinin anne-babalarının beraberliği iletişim beceri düzeylerinde etkili midir?
- 5- Üniversite öğrencilerinin okudukları bölümlere göre iletişim beceri düzeyleri arasında fark var mıdır ?

YÖNTEM

Araştırmanın evreni, envanterin geliştirilmesi, değerlendirilmesi ile ilgili puanlaması ve verilerin değerlendirilmesi ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Araştırma Grubu

1996-1997 öğretim yılında 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor, Tarih, Biyoloji, Sınıf Öğretmenliği, Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) bölümlerine devam eden 1. 2. 3. 4. sınıf öğrencilerinden 400'üne "İletişim Beceri Envanteri" uygulanmıştır.

Bunların yarısı spor eğitimi alan (sporcu) öğrenci, yarısı da spor yapmayan öğrenci olarak belirlenmiştir. Öğrencileri belirlerken üniversitede eğitim veren bölümlerin isimleri yazıp bir torbaya konularak tesadüf usulüyle tesbit edilen bölümlerin spor yapmayan öğrencilerine uygulanmıştır. Spor yapan öğrenciler de Beden Eğitimi ve Spor Bölümünde okuyan sporcular arasından belirlenmiştir. Uygulanan 400 envanterden 10'unda eksik cevaplar olduğu görülerek değerlendirme dışı bırakılmıştır. Uygulamaya katılan öğrencilerin bölüm ve sınıflara göre dağılımı Tablo-1'de verilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin bölümlere ve sınıflara göre dağılımı

SINIFLAR	BÖLÜMLER					
	BES	TARİH	BIYO.	SINIF ÖĞ	PDR	TOPLAM
1.Sınıf	50	13	12	13	13	101
2.	50	12	13	12	12	99
İ.	50	il	13	10	13	97
4.	50	//	12	10	9	93
TOPLAM	20ü	43	50	45	47	390
	Spor .Yap.	Spor Yapmayanlar				

Envanterin Geliştirilmesi

İletişim beceri envanteri bireylerin iletişim beceri düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. İletişim becerisi karşıdan gelen iletilerle kişilikle ilgili yakıştırma veya değerlendirmeleri ayıklayıp iletinin özünü yakalayabilmektir¹³. İletiler ya da veriler bilgi kaynağıdır, ancak bilgi değildir; karmaşık bir süreç sonucunda, önemsediklerinde, yorumladıklarında, kullandıklarında bilgiye dönüşürler¹⁵

İBE'nin denencelik maddelerini oluşturmak için bu konuyla ilgili kaynaklar gözden geçirilmiştir. Bu kaynaklar ışığında iletişim becerisi tanımlanarak bir gruba "Başkaları ile iletişim kurarken nasıl davranır ve nasıl iletişim kurarsınız?" sorusu sorulmuş, bu soruya verilen cevaplar kendi içinde gruplanarak ve düzenlenerek bir liste oluşturulmuştur. Ayrıca, Özgüven (1992)'in "Hacettepe Kişilik Envanteri", Kuzgun (1972)'un "Kişisel yönelim Envanteri", Dökmen (1986)'in "Çatışma Eğilim Ölçeği", Pyrtty (1984)'in "İletişim Beceri Envanteri" ve Korkut (1995)'un "İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği" incelenerek önceden oluşturulan listeye ilaveler yapılmıştır. Bu liste, daha geniş bir gruba uygulanarak elde edilen verilere göre liste yeniden düzenlenmiştir. İletişim beceri davranışlarıyla ilgili 135 maddeden oluşan bu liste uzman kanaatine sunulmuştur. Uzman kanaatlerin doğrultusunda listedeki 32 madde elenerek madde sayısı 103'e düşürülmüştür. 103 maddeden oluşan deneme formu 110 öğrenciye uygulanmıştır. Bu uygulama sırasında öğrencilerden açık ve anlaşılır olmayan ifadeler soru işareti koy malan istenmiştir. Öğrencilerin %20 ve daha fazlasının soru işareti koyduğu 17 madde formdan çıkarılmıştır. Yapılan madde analizi sonucuna göre 0,05 düzeyinde anlamlı olmayan 16 madde daha çıkarılarak 70 maddeden oluşan İletişim Beceri Envanteri⁽²⁾, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalında Doktora yapmakta olan Seher Balcı tarafından hazırlanmıştır. Bu envanter 1996'da "Danışma Becerileri Eğitim Üniversitesi Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerine Etkisi" adlı bir doktora çalışmasında uygulanmış ve tez kabul görmüştür. Tezin danışmanı Doç.Dr.Kurtman Eranlı ve Dr. Seher Balcı ile görüşülerek bu alanda "Sporun Üniversite Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerine Etkisi" adlı çalışmaya da aynı envanterin uygulanabileceği hakkında görüş alınmıştır. Kendileri de çalışma sırasında her türlü destek

ve önerileriyle rehberlik etmişlerdir. (İBE'nin geçerliği ve güvenilirliği için bkz.(2))

İBE'nin Puanlaması ve Verilerin Değerlendirilmesi

İBE 50 olumlu, 20 olumsuz olmak üzere 70 maddeden meydana gelmiştir. Maddeler 5'li likert tipi (A:Tam benim gibi, B: Biraz benim gibi, C: Kararsızım, D: Benim gibi değil, E: Asla benim gibi değil) dereceleme ölçeği ile yazılmış olup, olumlu maddeler (2.1.0,-1,-2); olumsuz maddeler ise (-2,-1, 0,1,2) şeklinde puanlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 140, en düşük puan ise 0'dır. Puanların yüksekliği bireylerin iletişim beceri düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir(2)

Çalışmada elde edilen veriler istatistiki yönden değerlendirilmiştir. İstatistiki değerlendirme olarak varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda bulunan değerler arasında eğer önemlilik varsa hangi değerlerin önemli olduğunu bulmak için Duncan testi uygulanmıştır. Ayrıca bazı veriler üzerinde de yüzdelerin karşılaştırılması yapılmıştır.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

Konuyla ilgili yapılan istatistiksel işlemler sonucunda ortaya çıkan bulgular aşağıda verilmiştir. Tablo 2: Spor yapan ve yapmayan öğrencilerin karşılaştırılması

Bölümler	N	%	X	s (Standart Sapma)	P
Diğer bölümler	190	48.72	65.86	1.503	P:>0.05
Beden Egt.ve Spor Bl.	200	51.28	63.55	1.541	
TOPLAM	390	100.00			

Tablo-2'de görüldüğü gibi diğer bölümler ile Beden Eğitimi ve Spor Bölümü (spor yapanlar ile spor yapmayanlar) iletişim beceri düzeyleri (X) arasında bir fark görülmemiştir. (P>0.05)

Spor yapanların iletişim beceri puanları ile spor yapmayanların iletişim beceri puanları Tablo-3 ve 4'te verilmiştir.

Tablo 3: Spor yapanların iletişim beceri puanları

SİMF	n	SPOR YAPANLARIN İLETİŞİM BECERİ PUANLARI														K	E
1	S0	08	65	77	79	64	43	69	70	57	69	66	85	60	78	26	24
1		58	71	103	104	00	81	58	92	62	100	84	73	67	95		
1		45-4	85	93	84	89	87	69	69	96	70	96	60	55	26		
1		82		99	86	72	67	66	60								
2	S0	08	71	72	74	55	100	59	109	82	39	83	51	13	62	19	31
2		79	86	46	91	65	104	86	70	56	5	54	39	71	54		
2		89	36	17	78	39	76	66	32	95	61	50	70	53	77		
2		51	31	17	44	50	45	62	56								
3	S0	94	59	68	68	71	65	49	56	3.2	73	83	91	73	63	15	35
3		87	15	25	67	51	65	79	50	54	95	82	58	73	66		
3		84	74	89	91	79	65	78	77	87	64	63	77	56	69		
3		54	65	97	60	44	49	49	45								
4	S0	51	29	47	58	18	49	69	65	51	0	76	102	70	47	8	42
4		61	4	56	71	31	6	19	73	38	88	57	55	41	59		
4		24	81	60	71	7	93	72	80	86	94	76	63	108	82		
4		68	60	71	81	88	88	90	81								

Tablo 4: Spor yapmayanların iletişim beceri puanları

SİMF	n	SPOR YAPMAYANLARIN İLETİŞİM BECERİ PUANLARI														K	E
BİYOLOJİ BÖLÜMÜ																	
1	12	62	53	22	74	73	56	38	64	43	61	59	50		3	9	
2	13	82	70	77	62	56	48	48	23	65	56	69	16	71	7	6	
3	13	77	54	75	51	57	94	52	52	60	55	52	6	55	8	5	
4	12	45	49	63	85	14	76	58	87	45	62	68	48		10	2	
PDR BÖLÜMÜ																	
1	13	61	83	69	86	42	45	61	76	71	4	61	77	78	9	4	
2	12	69	61	60	42	59	15	74	86	49	93	84	98		6	6	
3	13	66	109	65	75	55	37	101	66	98	90	74	67	112	6	7	
4	9	36	65	62	87	120	44	67	86	57					2	7	
TARİH BÖLÜMÜ																	
1	13	84	64	72	74	73	79	67	62	95	6	84	105		8	5	
2	12	45	62	64	84	81	55	73	66	87	50	44	55		6	6	
3	11	58	52	83	71	99	68	95	43	69	58	77			10	1	
4	12	64	95	77	52	33	93	68	58	73	64	62	53		9	3	
SİMİFİKOGRET MENLİGİ 1																	
1	13	87	65	55	89	79	97	82	60	80	74	71	16		10	3	
2	12	51	88	64	48	57	92	20	71	76	34	69	82		8	4	
3	10	42	46	81	63	71	68	47	43	31	43				-	10	
4	10	13	71	94	56	39	60	55	49	53	49				2	8	

Genel olarak Tablo-3 ve 4'teki iletişim beceri puanlarına bakıldığında en yüksek 140. en düşük 0 puan olacağı dikkate alınarak uygulamaya katılan öğrencilerin iletişim beceri puanları düşük sayılmayacak düzeydedir. Yani üniversiteye gelmiş öğrencilerin belli bir iletişim beceri düzeyine eriştiklerini söylemek mümkündür.

Buradan yola çıkarak aynı envanterin ve kişisel bilgi formunun daha küçük sınıflara veya küçük yaş gruplarına uygulanması durumunda farklı sonuçlar alınabileceği düşünülebilir.

Beden Eğitimi ve Spor Bölümü öğrencilerinin okudukları sınıflara göre iletişim beceri puanlarını karşılaştırılması Tablo-5'de verilmiştir.

Tablo 5: Beden Eğitimi ve Spor Bölümü öğrencilerinin sınıflarına göre iletişim beceri puanları (İBP)

Sınıflar	N	X	(Standart sapma)	P
1,	50	25.00	69,34	2.110
2,	50	25.00	61,54	2.131
3,	50	25.00	66.75	2.164
4,	50	25.00	61,18	2.205
TOPLAM	200	100.00		

Ancak Beden Eğitimi (spor yapanlar) bölümünün sınıfları arasında anlamlı bir fark vardır Tablo 5'e bakıldığında 1. 3. sınıfların 2. 4. sınıflara göre İBD puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin cinsiyetleri ile iletişim beceri puanları arasındaki ilişki Tablo-6'da verilmiştir. Tablo 6: İletişim beceri puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması

CİNSİYET	N	Vo	X	P
Kıı	175	44.87	68.564	P< 0.05
Erkek	215	55.13	62.222	
TOPLAM	390	100,00		

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre yapılan değerlendirmede cinsiyetler arası fark önemli bulunmuştur (P<0.05), kızların iletişim beceri puanlarının aritmetik ortalamasının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Böylece üniversitedeki kız öğrencilerin iletişim kurmada daha başarılı olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan bütün Öğrencilerin anne-babalarının beraberlik durumlarının iletişim beceri puanlarına etkisi Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo 7: İletişim beceri puanlarının anne-baba beraberliği açısından karşılaştırılması

Anne-Baba Beraberliği	N	%	X	vP
İkisi de öz beraber	365	93.59	64.365	P< 0.05
İkisi de öi ayrı	21	5.38	63.294	
Biri öi, biri üvey beraber	4	1.03	29.000	
TOPLAM	390	100.00		

Anne-babanın beraberlikleri ile ilgili sormaya alınan cevaplar değerlendirildiğinde anlamlı bir fark bulunmuştur (P< 0.05). Ancak gruplar arası sayısal dengesizlik söz konusu olduğunda karşılaştırma çok anlamlı olmayabilir. Yinede anne-babası öz ve beraber olan öğrencilerin iletişim beceri puanlarının aritmetik ortalaması diğerlerine göre daha yüksek çıkmıştır.

SONUÇ

Araştırmanın bulguları alınarak yapılan değerlendirmelerden sonra ortaya çıkan sonuçlar şunlardır;

-Araştırma sonucunda sporun üniversite öğrencilerinin iletişim beceri düzeylerine etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

-Araştırmada bölümlerarası, sınıflararası, medeni durum, anne-babanın öğrenim durumu, sosyal etkinlikleri, ailedeki kişi sayısı ve gelir durumu bakımından karşılaştırmalar yapılmış olup, anlamlı bir fark bulunmamıştır. (P>0.05). Bu Faktörlerin iletişim beceri düzeyini etkilemediği görülmüştür. -Sporcu olanların da; branşlararası, sportif başarı, kulüplü olma, lisanslılık süresi açısından karşılaştırma yapılarak iletişim beceri düzeyleri açısından bir fark görülememiştir (P>0.05).

-Anne-babaların öz ve beraberlik durumu değerlendirilerek öğrencilerin iletişim beceri düzeylerine etkisi olduğu görülmüştür (P<0.05). Ancak gruplardaki öğrenci sayısı arasında dengesizlik gözlenmiştir.

-Araştırmaya alınan kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre iletişim beceri düzeyleri daha yüksek çıkmıştır (P<0.05). Böylece üniversite öğrencilerinden kızların erkek öğrencilere göre daha iyi ve etkili iletişim kurabildikleri söylenebilir.

-Genel olarak grupların iletişim beceri puanlarına bakıldığında, öğrencilerin eğitim-öğretim dönemlerinden (ilk, orta, lise) belli bir iletişim beceri düzeyine erişerek üniversiteye gelmiş oldukları da söylenebilir.

-Uygulamanın yapıldığı evreni oluşturan sporcu ve sporcu olmayan üniversite öğrencilerini! İletişim beceri envanterine ve ekinde bulunan kişisel bilgi formundaki sorulara içtenlikle cevap verdikleri kabul

edilmekle beraber, aynı envanterin başka bir çalışmada farklı evrene (ilk ve orta öğretim öğrencilerine) yeniden uygulanarak sonuçların karşılaştırılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1. AL, Ahmet Ayhan, "İletişim Sürecinde Bilgi ve İnsan", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988. s. 89-90.
2. BALCI. Seher, "Danışma Becerileri Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeyine Etkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996, 7.14,61,63,64.
3. CÜCELOĞLU, Doğan, **İnsan İnsana**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 118.
4. CÜCELOĞLU, Doğan, **İçimizdeki Çocuk**, Remzi Kitapevi. İstanbul, 1993, s. 67.
5. DPT. ve Beş Yıllık Kalkınma Planı, Spor Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayını, Ankara, 1985, s. 53.
6. DÖKMEN. Üstün, **İletişim Çatışmaları ve Empati**. Sistem Yayıncılık. İstanbul, 1994, s. 93.
7. E.ERKAL. Mustafa, **Sosyolojik Açından Spor**. Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Geliştirilmiş 2. Baskı. Ankara, 1992, s. 12,13,71.
8. EVLİYAĞLU, Gökhan, "İnsan ve Toplum İletişiminde Psikolojik Süreçler". Yayınlanmamış Master Tezi. Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 1984, s. 48-49.
9. İŞCAN. Fehmi, **Türklerde Spor**, MEGSB. BTGM. Yayın No:55, Ankara, 1988, s. 11.
10. KONTER, Erkut, **Sporda Motivasyon**, Saray Medikal Yayıncılık, İzmir, 1995. s.59. 11 KONTER. Erkut, **Bir Lider Olarak Antrenör**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul. 1996, s.121-122.
12. MARTENS, R., **Coaches Guid to Sport Psychology**, Human Kinetics Publishers, Champaign, 1987, s.47-65.
13. ÖZER. A.Kadir, **İletişimsizlik Becerisi**, Varlık Yayınlan. İstanbul, 1995. s. 7,8,10,12,15,20,23,28.87-89.
14. STOESSEL. Hans, Sport und Fremdenverkehr. Die Bedcutung Dessportes Fürder SekvveizerischenFremdenverkehr und Zor Verkehr Schaft Bemund, Stutgrat, 1973. s.4.
15. USLUATA. Ayseli, **İletişim**, İletişim Yayınlan, [Y.Y].ft.YJ,'s.5-7.10.13,15-17,24-26.
16. VARDAR, Deniz, "Bireylerarası İletişim ve Kitle İletişimi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986, s. 2.

GELENEKSEL ROMAN'DAN ÇAĞDAŞ ROMAN'A "KİŞİLER"İN ANLATIDAKİ KONUMU

"THE CHARACTER'S" PLACE IN THE NARRATION, FROM TRADITIONAL NOVEL TO MODERN NOVEL

Ertuğrul İŞLER*, Ümran TÜRKYILMAZ**

ÖZET

Roman türü olduğu sürece, kişiler de romanın kurgusunu oluşturan öğelerden biri olarak varlığını sürdürecektir. İnsanoğlunun dünyadaki durumuna göre onun da roman anlatısındaki yeri ve işlevi belirlenecektir. Dünyadaki gelişim ve değişime koşut olarak, başka alanlarda olduğu gibi, romanın öyküleme teknikleri de yenilenmiştir. 18. yy. romanında filozofik, doğaya yönelen, duygusal ve olanaksız aşklarla (saf aşk) uğraşan kişiler, 19.yy. 'da yazarlarının biçeni ve öyküleme gösterdikleri ustalıklı daha gerçekçi bir görünüme bürünmüştür. 20.yy. 'da ise İki Dünya Savaşı 'nın etkisiyle insanın dünyadaki yerinin yeniden sorgu I anmasıyla roman kişilerinin konumu yeniden ele alınmış ve bunun sonucu olarak çağdaş romancılar kişinin anlatıdaki işlevini belirleme çabasına girişmişlerdir. Hangi dönem olursa olsun, ele alınan asıl konu yine insanoğlunun (kişiler) kendisidir. Yalnızca ele alınış boyutları farklıdır.

Anahtar Kelimeler: Öyküleme Tekniği, Geleneksel Roman, Çağdaş Roman, Yeni-Roman

ABSTRACT

Ever since the novel form has existed, characters as one of the aspects of novel plot w i ll continue. Man 's condition in the universe will determine his place and function in the novel narration. The character's function heginning with the epic form has strenghtened 1177/7 the rising of the novel form, risen at the top level through Balzac, lost its importance increasingly through Gide, Proust, Giano, and Camus, and has been replaced by objects together with the new novel ad\>enture. The novel's narration tecimi ques have also been developed depending on the progress and transformation in the world. The characters in the eighteenth century novel who are philosophic types, turn the ir attention to nature and are interested in sentimental and unattainable love. in the nineteenth century, they have become more realistle in the works of the aulhors. The authors in the twentieth century have questioned man 'splace in the universe as a rasult of the Two IWorld Wars and they have believed the nrcessity of redealing with the funetions of the novel characters.

Key IVords: Narration, Traditional Novel, A iodern Novel, New Novel.

Roman, edebi türler içerisinde, her zaman, okurun en çok ilgisini çeken ayrıcalıklı bir tür olmuştur. Romanı ilginç kılan ise kendine özgü bir anlatım biçimi ve yöntemi olmasıdır.

18. yy. Fransız Yazınında birçok ünlü yazar (Montesquieu, Diderot, Voltaire ve Jean-Jacques Rousseau) felsefi görüşlerini çoğunlukla romanlarında dile getirmişlerdir. Düşüncelerini ve görüşlerini daha geniş bir okur kitlesine ulaştırmak için "roman" türünü özellikle seçmişlerdir. Görüşlerini kuramsal yapıtlarda dile getirirlerdi belki de daha geniş okur kitlesine ulaşamayacaklardı. Çünkü, okur kuramsal yapıtlardan

çok roman okumayı yeğler. Kuramsal kitapları okumak okurun canını sıkır, okuma iştahını kırar. Oysa romanın öyküleme tekniği okurun ilgisini çeker. 18. yy/m bu büyük yazarları Fransız İhtilali'nin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kişiler, yazarlarının felsefi görüşlerini temsil eden bir unsur olarak anlatıdaki yerini alır. Öyleyse, bir yazınsal tür olarak, romanın Fransız İhtilali'ne fikirlerin kitlelere ulaştırılması bakımından yadsınamaz bir katkısı olduğu söylenebilir.

Batıda, "roman" sözcüğü ilk önceleri destan türüne karşı anlamda ele alınmıştır. Destan, çoğunlukla bir topluluğun, roman ise kişilerin serüvenlerini dile getirmeyi yeğler. Biri topluluğa, diğeri kişiye öncelik veren bir tutum sergiler. Romanın ortaya çıkışını bu bağlamda ele aldığımız zaman, oldukça köklü bir geçmiş ve Batı Yazınına özgü olduğunu ifade etmek

¹ (Yrd.Doç.Dr.) PAÜ. Eğitim Fak. Yabancı Diller Eğitimi Böl. Öğretim Üyesi

** (Arş.Gör.) PAÜ. Eğitim Fak. Yabancı Diller Eğitimi Böl.Öğretim Elemanı

gerekir. Her ne kadar, romanın Batıdaki genel anlamıyla. Cervantes ile başladığı kabul edilse de, Fransız Yazınında daha Ortaçağ'da kendini göstermeye başladığını görmekteyiz. (Le Roman de Renard, Le Roman de la Rose). Roman, Ortaçağ'dan başlayarak dönemden döneme değişimlere uğrayarak, günümüzde "ant i-roman", "yeni-roman", "meta-roman" bici inlerine bürünmüştür.

1600'1 erin ikinci yarısında, roman yol boyunca gezdirilen bir ayna olarak tanımlanır. 19. yy.'a geldiğimizde roman bir ayna olarak gezdirildiği yol boyunca değil, merkezine yerleştirildiği toplumu ve çağını yansıtmayı üstlenir. Balzac, Stendhal ve Flaubert gibi büyük yazarlar romanın konu ve ilgi alanını genişletirler. Roman, duyguların, toplumun ve dış dünyanın aktarılması ve anlatımında şiir ve tiyatroyu geride bırakarak sınır tanımayan bir tür olur. Başka bir deyişle, bu büyük yazarlar onu çağdaşlaştırdılar. Fransız Yazınında roman dendiğinde okurun ilk anımsayacağı isim bu üç büyük gerçekçi yazardan biri olacaktır. Bugünkü roman, geleneksel romanın bir uzantısı olmasına karşın geleneksel romanın çok uzağdadır. Bu nedenle, bir dönem ve bir yapıt için geçerli bir tanım yapmak güçleşir. Ancak yine de. bugüne kadar ki gelişim süreci içinde, romanın geçirdiği aşamaların ve dönemlerin ortak özelliklerini ortaya koyabiliriz. Kişi unsurunu da bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Geleneksel romandan önce. gerek 17. yy'da Madame de la Fayette" in Princesse de Cleves'in de, Honore d'Urfe'nin L'Astree'sinde olsun, gerekse 18. yy.'m önemli romanlarında (La Nouvelle Heloise, Paul et Virginie. Emile) olsun, olay ve kişiler roman kurgusunun oluşumunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Genellikle salon (Precieux) ve kırla ilgili (Pastoral) yaşam ve aşkların anlatıldığı bu romanlarda ana olay ve ana olaya bağlı yan olaylar belli kişilerin çevresinde odaklaşır. Romanın anlatısında, olay ve kişi unsuru oldukça etkindir. Öyle ki 19.yy.'da olduğu gibi kişiler romanlara adını bile verir. Bununla birlikte, üstlendikleri işlev 19.yy. romanıkinden farklıdır. Kişiler daha az gerçekçidir. Çünkü 17. ve 18.yy. romanlarında kişiler henüz tiplendirilmemiştir. Tam anlamıyla toplumda bir kişiliği temsil etmemektedir. Tiplendirme olmadığından kişilerin Balzac romanında olduğu gibi ayrıntılı bir betimlemesi yapılmaz. 17. ve 18. yy. tiyatro yapıtlarında ise (özellikle Moliere'in Güldürülerinde) kişilerin tiplendirildiğini görmekteyiz. Moliere'in kişileri toplumsal yaşamdan belli kişilikleri temsil eder: Harpagon cimriliği. Dom Juan çapkınlığı vb. Moliere'in kişileri daha gerçekçidir. Geleneksel romancılar (özellikle Balzac) tiplendirme konusunda Moliere'den büyük ölçüde etkilenmiştir.

Geleneksel romanda olay ve bu olaya bağlı yan olaylar okurun ilgisinin sürekli bir konu üzerinde

yoğunlaşmasına neden olur. Güçlü bir konu ve belirli bir olay örgüsü anlatıda hep baskın durumdadır. Olay unsuru roman anlatısının hep odak noktasıdır. Olay örgüsünün güçlü olması güçlü kişilerin de yaratılmasını gerektirir. Zira güçlü bir olay örgüsünü ancak güçlü bir kişi çekip çevirecektir. Kişi bir anda kendim roman anlatısının merkezinde buluverir. Olay ve bu olaya bağlı yan olaylar kişinin çevresinde gelişir. Yazar olay-kişi unsurunu hep canlı ve güçlü tutmak zorundadır. Geleneksel romancı kişilerin ruhsal ve fiziksel çözümlerim titizlikle, en ince ayrıntısına varıncaya değin yapar.

Okur. kişilerin soyunu, sopunu, geçmişini.şeceresini ayrıntılarıyla öğrenir, onun gözünde kişiler sanki etten kemikten canlı bir varlık gibidir. Giyinirler, içerler, büyürler, yerler ve ölürlür. Kişiler günlük yaşamdan, liergün gördüğümüz, görebileceğimiz tiplerdir. Baba Grandet; cimriliği; Goriot baba; evlatları için her türlü özveride bulunan bir babayı, Rastignac; taşradan büyük kente gelmiş tutkulu bir delikanlıyı, Nanon; efendisine sadık bir hizmetçiyi temsil eder. Kişi romanın herşeyidir. O kadar güçlüdür ki, birçok geleneksel roman adını kişilerden alır. (Madame Bovary, Eugenie Grandet, Le Pere Goriot, Karamazof Kardeşler, Salambo v.b.gibi) Kişiyi romandan alıp çıkardığınız zaman geriye hiçbir şey kalmaz. Yerine bir başkasını koyamazsınız. Yeri doldurulamaz. Geleneksel romancı bu tutumuyla, romanlarında hep bir baş kişi, bir baş kahraman ya da kahramanlar yaratmıştır. Okur, yazarları çoğu kez yarattığı kahramanlarla özdeşleştirir. Roman kahramanı neyse yazar da öyledir okur için. Kişiler anlatının merkezinde olmasına karşın geleneksel roman aslında bir aile romanıdır. Madame Bovary'de Bovary çifti. Kırmızı ve Siyah'ta de Renal, de la Mole ailesi. Vadideki Zambak'ta Mortsauf aileleri romanların konusunu oluşturur. Bu romanlarda olay örgüsü genellikle kan-koca-metres ya da kan-koca-kadının aşığından oluşan bir üçgen üzerine kurulur. Bu açıdan bakıldığında bunlara "aile romanı" diyebiliriz. Zola romanlarına verdiği başlıkla bu konuda daha da ileri gider. Bir ailenin nesillerini inceler. Burada Zola'ya değinmişken, doğacılık ile gerçekçilik arasındaki ayrıştırmayı da yapmak gerekir. Çoğu zaman, gerçekçi roman (Balzac, Stendhal, Flaubert) ile doğacı roman birbirine karıştırılır. Aslında birbirine benzeyen çok tarafları vardır. Zaten doğacılık (naturalizm) gerçekçiliğin bir uzantısıdır. Ancak etkilendikleri akımlar farklıdır. Yazında ve romanda gerçekçiliğin etkilendiği felsefi akım pozitivizm (olgıculuk)dir. Gözlem daha ağır basar. Kişilerin karakterlerinin oluşumunda hem ailesinin, hem de doğup büyüdüğü ortamın çok etkili olduğu belirtilmeye çalışılır. Doğacı roman ise gerekircilikten (determinizm) yararlanır. Gözlemle yetinmez. Herşeyi deneyle açıklamak ister. Bir çeşit deneysel roman olur. Doğacı romancılara göre kişilerin karakterlerinin oluşumunda biyolojik faktörler daha

baskındır. Kişileri daha gerçekçi betimlemek (ruhsal ve fiziksel açıdan) için en geçerli yöntem deneydir.

Ne var ki. 19.yy.'in bu aile romanları aileden çok, bireyin önemini sergilemektedir. "Çünkü ondokuzuncu yüzyıl Avrupa düşüncesinde toplum soyut bir kavramdır: bireydir somut olan, gerçek olan, gerçekliği olan" (Oluşum dergisi. Ekrem AKSOY, ss 87-94). 1789 Fransız İhtilali'nin bunda payı büyüktür. İhtilalle birlikte, ailede ilk erkek çocuk olmanın sağladığı ayrıcalıklar kaldırılır, kişilerin yasalar önünde eşit olduktan açıklanır. Ayrıca yeni ekonomik sistem bireyi (yaşadığı sürece) bir değer olarak kabul ederken, bireyin her istediğini yapabileceği, her istediğini elde edebileceği sanısını doğurur. Sıradan bir ailenin çocuğu olan Napoleon'un imparator olması bu anlayışın yaygınlaşmasına neden olur. Victor Hugo, Sefiller'de Jean Valjean'ı. Nötre Dame'ın Kamburu 'nda Quasimado'yu baş kahramanlık tahtına oturtur. Jean Valjean bir kürek mahkumu, Quasimado ise çirkin biridir. 17.yy.'m soylu ve asil kahramanlarına alternatif olarak bu sıradan insanları seçer. Bu kişiler de erdemli olabilir, bu kişiler de sevebilir, bu kişiler de büyük işler başarabilir. Hugo bunu kanıtlamaya çalışır. 19.yy. Fransız romanlardaki kişiler genelde yükselmek tutkusuyula yanıp tutuşurlar. Kişilerde hep bir Napoleon hayranlığı sezilir. (Julien Sorel. Fabrice Del Danigo v.b.) Yazar, önce bu tutkulu kişilerin yetiştikleri ortamı betimlemeye koyulur. Genelde, taşrada başlayıp Paris'te biten bir serüvene dönüşür kişilerin tutkuları. Geleneksel romancı anlatısını çevre-kşi ilişkisi (emeline oturtur. Onlara göre, çevre kişinin mlı durumu ve gelişimi üzerinde çok etkilidir. Bu yüzden, kişilerin yaşadıkları ortamı (mahalle, sokak, ev. mesleği) betimlemeye büyük bir özen gösterir. Dışarıdan-içeriye doğru bir betimleme yöntemi izler. Genelde romanlarına önce, olayın geçtiği şehri veya kasabayı betimleyerek başlar. Sırasıyla mahalle, sokak, evin cephesi, giriş, odalar, mutfak ve eşyaları (mobilyalar, masalar, sandalyeler, çatal, bıçak, kaşık) ayrıntılı olarak betimler. Okur, sayfalarca betimleyici bir anlatımla karşı karşıya kalır. Romanda baş kahramanın (üstün-insan, yükselme tutkusuyula yanıp tutuşan kişiler) doğup büyüdüğü ve yetiştiği ortamı eksiksiz öğrenir. Zira bu bilgilendirmeler sayesinde okur. kişilerin ruh durumlarını ve karakterlerini daha iyi anlayabilecektir. Aksi durumda Julien Sorel ve Fabrice gibi yükselme tutkusuyula yanıp tutuşan gençleri anlamakta güçlük çekecektir. Geleneksel romancı okura kişiyle ilgili bütün ipuçlarını vermiştir. Geleneksel roman hem bir aile romanı hem de aile içinden birini öne çıkaran bir birey romanıdır. 20.yy/m başlarına kadar bu böyle devam eder.

20.YY in başlarından itibaren özellikle I.Dünya Savaşı sonrasında, romanın biçimi ve içeriği bazı yazarlar tarafından yeniden sorgulanır. Başta Gide, Sartre ve Camus olmak üzere bazı yazarlar geleneksel romanın

anlatım tutumundan yavaş yavaş uzaklaşırlar, hatta karşı bir tavır sergilerler. Romanın biçimi ve içeriğiyle ilgili yenilikçi görüşlerim, ortaya koydukları bazı yapıtlarında uygulama olanağı bulurlar. Bu yazarlar insanı yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeye koyulurlar. İnsan yaşamı geleneksel romanda anlatıldığı gibi hiç de kesin ve basma kalıp değildir. Yaşam belirsiz ve oldukça karmaşıktır. Her an her şey olabilir. Yaşam durağan değildir, yaşam süreklidir. Romancı, yaşamın karmaşık ve belirsiz olduğu gerçeğini kabullenmelidir. Aksi durumda, insanın ve yaşamın gerçekliğinden uzaklaşır. Bu anlayıştan yola çıkarak, insan ve yaşamı yapıtlarında, yeniden ele alırlar, romanın anlatım biçimiyle ilgili köklü değişimlere öncülük yaparlar. Bu yazarların romanlarında birer başlangıç olmasına karşın gerçek anlamıyla bir son yok gibidir. Kalpazanlar, piç olduğunu öğrenen Bernard'ın annesi ve üvey babasının evini terk etmesiyle başlar; ancak sonunda Bernard yine aynı eve döner. Romandaki üç kişi dışında (Boris, Vincent, Liliane) diğer kişilerin hepsi de önce evlerinden ayrılırlar, başka yerlere giderler sonunda da geri dönerler. Bulantı, Antoine Roquentin'in düşüncelerim yazdığı bir günce biçimindedir. Romanın son cümlesi bir sondan çok bir başlangıcı çağırıştır: "Yarın Bouville'e yağmur yağacak." Giono 'nun Les Ames Fortes adlı romanı da bundan farklı değildir. Therese ve Le Contre romanın sonunda konuşmalarını sürdüreceklermiş izlenimini bırakır okurda. Yabancı'nın kurgusu ve olay örgüsü, Meursault'nun davranış ve düşünceleriyle daha ilginç bir konuma bürünür. Meursault alışlagelmiş karakterlere hiç benzemeyen sıradışı bir kahramandır. Tıpkı yapıtın başlığında olduğu gibi okura da yabancıdır. Daha romanın başlangıcından itibaren kendisine, annesinin ölüm haberini bildiren telgrafı alıp okuması karşısında gösterdiği duyarsızlık ve ilgisizlik, okuru şaşırtmaya başlar. Kendi kendine, yaşadığı dünyaya ve başkasına yabancıdır. Dünyanın saçmalığını ve yaşamın anlamsızlığını kendisiyle özdeşleştirir. Hiçbir sağlamlığa dayanmayan, tek düzeli, mantık-dışı bir dünyada bulur kendini. İnsan ilişkilerindeki uyumsuzluğu yaşar. Yaşamın sorunlarına kayıtsız kalır. Annesinin ölümüne, Marie'nin sevgisine ve hatta kendi ölümüne bile duyarsız kalabilecek kadar yabancıdır. Bir anlamda, kendi yaşamını bile hiçe sayarak yaşamın boşluğunu ortaya koyar. Yabancı, insanoğlunun evrendeki yalnızlığını ve yabancılaşma olgusunu bütün boyutlarıyla ele alır. Meursault da insanoğlunun içine düştüğü bu yabancılaşmayı yaşayanlardan sadece biridir. Yabancı'da bir başlangıç ve bir son var var gibi görünse de roman kahramanının davranış ve görüşleriyle, okur, oldukça yenilikçi ve ilginç bir anlatım tutumuyla karşı karşıya kalır.

Romanlarda bir son olmaması, sonun başlangıç izlenimi vermesi bize Yeni-Roman'ı anımsatır. Oysa. geleneksel romanda bir başlangıç ve bir son vardır.

Başlangıç ve son arasında ard arda ve mantığa uygun bir biçimde dizilmiş olaylar yer alır; bu olayların akışını ise romandaki kişilerin karakterleri belirler.

Sartre, Gide ve Giono'nun yukarıda sözünü ettiğimiz romanlarında durum hiç de böyle değildir. Bulantıda Antoine Roquentin'in iki adı vardır ama. ne ana-babası ne de soyu sopy hakkında fazla bir şey bilmeyiz. Kalpazanlarda bir baş kahraman yoktur; bu romanda birden fazla ve buna bağlı olarak da birden fazla önemli kişi vardır. Bu kişilerin çoğunu anlatıdaki önemlilik açısından diğerlerinden ayırmak güçtür. Bernardin yerine bir başka kişiyi rahatlıkla koyabiliriz. Kişilerin herhangi Önemli bir özelliği, bir geçmişi, malı mülkü, parası pulu yoktur. Bernard. gayri meşru bir çocuk olduğundan, taşıdığı soyadı kendisine öz babasından kalmamıştır. Sıradan bir kişidir. Les Ames Fortes'daki iki anlatıcı o kadar çok kişiden bahseder ki. okur kişilerin adlarını bile aklında tutmakta zorluk çeker. Kişiler birbirleriyle eşdeğerdedir. Bir baş kişi yoktur romanda. Kişiler anlatıdaki etkinliklerini yavaş yavaş yitirmeye başlar, daha zayıf ve daha edilgen olurlar. Kısacası, romancının bir baş kahraman yaratma kaygısı yoktur, iki savaş arası yazılmış bu Fransız romanlarında kişiler, aileden çok, toplum içinde, topluluk içinde yalnız kalmış, yalnızlaşmış bireylerdir. Bu romanları "bireylerin romanları" olarak nitelendirebiliriz. Ancak bu bireyler geleneksel romandaki gibi güçlü, kusursuz ve becerikli değildir. Zayıf, silik ve edilgendirler. Bireyin önemsizleştiğini, bir değer olmaktan çıktığını görmekteyiz çağdaş romanda. Yeni politik ve ekonomik sistem bile bireyin her istediğine yanıt veremez. Bireyin her dediği olamaz. O halde insanı herşeyin merkezi yapan görüş geçerliliğini yitirir. Bu nedenle çağdaş romanda, kahramanlar, birbirlerine benzeyen, birbirlerinin yerine geçebilecek olan, yeni toplum yapısına uyum sağlayabilecek, yeni ve gerçek değerler arayan Bernard, Roquentin gibi derinliksiz. parçalanmış ve sıradan kişilerdir. Bu sıradan kişilerin içinde yaşadıkları ortam, onları çevreleyen nesnelere, geleneksel romandaki gibi insanların hizmetine sunulmuş, onların ruhsal durumlarını yansıtan nesnelere değil, kendi başlarına varlıklarını sürdürebilen, kişileri

kendisine tutsak ederek onların yerini alan nesnelere. Nesnelere kişilerin anlatıdaki yerini almaya başlayınca. Stendhal ve Balzac'm romanlarında görmeye alıştığımız uzanım dışarıdan içeriye doğru ayrıntılı betimlemesini bulamayız. Kalpazanlar'da olayın geçtiği yerler (Paris, Saas-Fee) hakkında fazla birşey öğrenenmeyiz. Okurun aklında uzamla ilgili çok az şey kalır. Uzamdaki belirsizlik kişilerin anlatıda belirsiz ve sıradan bir unsur olarak aktarılmasına da katkıda bulunur. Çağdaş roman kişilerin biyografisiyle ilgilenmekten kaçınır. Oysa 19.yy. romanı kişinin biyografisini, bireyin tarihini, bireyin yaşamının uzun bir bölümünü yansıtır bize. Yazar roman kahramanlarının başına gelen olayları sırasıyla vererek za inansal ayrıntıları titizlikle sergiler. Çağdaş romancı, zamansal göstergeleri ayrıntılarıyla sergileme gereği duymaz. Somut zamandan çok soyut zamanı yani duyularımızın algıladığı zamanı kullanmayı yeğler. Çünkü, o, kişinin geçmişinden çok bugünü ve geleceğiyle ilgilenir. Sonuç olarak, çağdaş roman, biyografik-romandan kişisiz-romana. konulu-romandan konusuz-romana, bir geçiş sürecidir.

KAYNAKÇA

- 1- Gide Andre, Kalpazanlar, çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları. İstanbul. 1989 2-Sartre Jean-Paul, Bulantı çev. Erdoğın Alkan. Oda Yayınları., İstanbul. 1995 3- Giono Jean, Les Ames Fortes, Gallimard, Paris. 1949 4-"XX. Yüzyıl Başlarında Fransız Romanı" Oluşum, Çağdaş Roman Özel Sayısı, Ocak 1983 5-Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı, sayı 349, Ocak 1981 6- Raimond Michel, Le Roman, Armand Colin, Paris. 1988 7-Yabancı, Camus Albert, çev. Vedat Günyol, Can Yayınları, İstanbul 1994 8-Vardar Berke. Aydınlanma Çağı Fransız Yazını, Kuzey Yayınları, Ankara. 1985

OLCAYTU HAN DEVRİNDE HORASAN'DA İLHANLI-ÇAĞATAYLI MÜCADELELERİ

THE İLHANLI-ÇAĞATAYLI STRUGGLES AT HORASAN İN OLCAYTU KHAN PERIOD

ilhan ERDEM*

ÖZET

Cengiz Han soyundan gelen İlhanlı ve Çağataylı hanedanları arasındaki düşmanlık, Tuli 'nin oğlu Mönkke 'nin Büyük Moğol Kağanlığına seçilmesinin ardından 1258 yılında İran'da Büyük Kağan'ın kardeşi Hülagu tarafından İlhanlı devletinin kurulmasından sonra başlamıştır. İki taraf arasında daha çok Horasan üzerinde yaşanan anlaşmazlık ve mücadeleler yarım asır fasılalarla sürmüştür. Bu dönemdeki kavgaların çoğu Büyük Kağanlığın desteğini alan İlhanlılar lehine tecelli etmiştir. İlhanlılar, Çağataylılara haşarı ile karşı koyabildikleri gibi Anadolu ve Suriyenin de dahil olduğu batı istikametinde genişleme ve etkili politikalar oluşturma başarısını göstermiştir. XIV. yy.'a girildiğinde ise Orta Asya'da meydana gelen kendinden önce yaşlı-Çağataylı ilişkilerindeki dengeyi Çağataylılar lehine değiştirdi. Bu dönemde Ögedeyli/eri saf dışı bırakarak tüm Türkistan 'a hakim olan Çağataylılar, Büyük Kağanlığın da Çin 'e çekilmesiyle Cengiz Han 'ın en büyük mirasçısı olarak büyük güç ve saygınlık kazandılar. Bu gelişme İlhanlılara Olcay tu Han zamanında Horasan 'ı tehdit etme şeklinde yansıdı. Devletin en büyük eyaletinin Çağataylı baskısı altında kalması ile İlhanlı güçlerinin büyük bölümü doğuya kaydı. İlhanlı politik önceliğinin değişmesi ile Anadolu ve Suriye üzerindeki Moğol baskısı hafifledi. Bilhassa Anadolu 'daki Türkmenler yeni oluşturdukları siyasi teşekküllerinin gelişip kökleşmesi için uygun zamanı buldular. Olcaytu Han ve hatta selefi Ebu Said Çağataylılar ve zaman zaman da Anadolu 'daki 'Türkmenlere başarı ile karşı koydularsa da ileride iki bölgede olgunlaşacak gelişmelere engel olamadılar. Sonuçta İlhanlıların iki ucu doğu ve batı ekseninde yaşanan gelişmeler Osmanlı ve Timur lu si vasi oluşumları olarak XI. Aşırın başında zirveye ulaşmış bir şekilde karşımıza çıkacaktır. Yakın Doğu 'da bu oluşumların temellerinin atılması Olcay tu Han devrine rastlar.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı-Çağataylı, Olcaytu Han, Horasan

ABSTRACT

The hostility between Çağataylı and İlhanlı dynasties originated from Cengiz Khan family begins after Mönkke 's election, who is Tuli 's son, to the Great Mongul Khanate following the foundation of İlhanlı State by Great Khan 's brother, Hülagu in Persia in 1258. The discordances and struggles on Horasan mostly between two States continue at intervals half a century. Most of the struggles in that period result in favour of İlhanlı State supported by the Great Khanate. İlhanlı State fights against Çağataylı State successfully and at the same time. It has become successful in the expansion policy in the direction of west including Anatolia and Syria and in the creation of effective policies.

The developments in the Middle Asia in the 14th century change the equilibrium between Çağataylı and İlhanlı relationships in favour of Çağataylı State. At that time Çağataylı State ruling over the whole Türkistan eliminating Ögedey State, attains great power and prestige as the greatest heir of Cengiz Han together with the regression of the Great Khanate to China. That development gives way to the menacing of Horasan in the time of Olcaytu Khan by İlhanlı State. The greatest province of the state is oppressed by Çağataylı State and most parts of İlhanlı State move to the east. Together with that development, the Mongul oppression over Anatolia and Syria decreases. Especially, the Türkmens in Anatolia have enough time to develop and fix firmly the newly constructed political organizations. Olcaytu Khan and even his predecessor Ebu Said fight against Çağataylı State successfully but they are unable to prevent the developments which will grow up in two districts in the future. As a result, the developments on the line of east and west, both ends of İlhanlı State, will emerge as political occurrences of Ottoman and Timurid at the top point at the beginning of the 15th century. The foundations of these occurrences in the Near East are set up in the time of Olcaytu Khan. **Key Words:** İlhanlı- Çağataylı, Olcaytu Khan, Horasan

İran sahasında kurulmuş olan İlhanlı devleti ile Maverāünnehir merkezli Çağataylılar arasında ilk zamanlarından itibaren soranlar çıkmıştır. Siyasi anlamda birbirlerine üstünlük kurma çabası içinde bulunan bu iki Moğol devleti arasındaki asıl sorun ve çekişme, zengin doğal kaynaklara ve geniş otlaklara sahip Horasan üzerinde yaşanıyordu. İlhanlı devleti kurulmadan önce Horasan, Çağataylıların denetiminde idi. Cengi/ Han'ın ölümünden sonra Ögedey ulusunu ile birlikte hareket eden Çağataylılar, Büyük kağan üzerindeki nüfuzlarını kullanarak geniş topraklara hükmetme imkânı buldular(1). Bu durum Tuli'nin oğlu Mönkke'nin(Mengü) tahta çıkışına kadar sürdü. Mönkke. Cuci ulusundan Altm-orada hükümdarı Banı Han'ın desteği ile 1250 yılında büyük kağan seçilince Moğollar arasındaki güç dengesi değişmeye başladı. Daha önceleri mutlak hakim olan Ögedey ve Çağatay ulusları saf dışı edilerek sindirildiler. Ardından da imparatorluk Cuci ve Tüü uluslarınca paylaşıldı. Bölüşümde Cuci bütün Doğu Avrupa, Kafkaslar, Kıpçak sahrası ve Harizm'in büyük bölümünü alırken Moğolistan, Çin ve Yakın Doğu Tuli ulusuna verildi. Kağan Mönkke kardeşleri Kubilay ve Hülagu'yu uluslarına tahsis edilen sahaları yönetmekle görevlendirdi. Kubilay Çin'e giderken Hülagu da Yakın Doğuya gönderildi. Moğolistan'dan başlayarak uzun ve yorucu bir sefer sonunda 1258 yılı başında Bağdad'a ulaşan Moğol prensi Hülagu. Müslüman dünyasının manevi lideri konumundaki Bağdad-Abbasi halifeliğini tarihe karıştırmış; ardından da payitaht Tebriz olmak üzere yeni bir Moğol şube devleti kurdu. Tarihçiler tarafından İlhanlı ismi verilecek devletin sınırları Anıu Deryadan başlayıp Anadolu'ya ve Suriye 'ye kadar uzanıyordu. Daha önceleri Çağataylıların elinde olan Horasan da büyük ölçüde İran'da yeni kumlan* İlhanlı devletinin sınırları dahilinde kalıyordu(2). Mönkke Kağan'm hükümler döneminde Çağataylar bu oluşuma itiraz etmediler ve sessiz kalmayı yeğlediler. 1259 yılında Moğol büyük kağanı Mönkke vefat edince Çağataylar iddia ettikleri haklarını almak için harekete geçmek istedilerse de bu kez kağanlık seçimlerinde İlhanlılarla aynı safta yer alınca emellerini bir süre ertelemek zorunda kaldılar. Bu zamandaki Moğollar arasındaki iktidar mücadelesinde Cuci ulusunu Ögedeyliler ile beraber Arık-buka'yı tutarken. Çağataylılar ile İlhanlılar Kubilay" in yanında yer almışlardı.Bu sebeple mücadele Çağataylılar ile değil, Kafkaslarda Cuci

* (Yrd.Doc.Dr.) A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi 1-Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan-güşa(Türkçe Tere. M. Öztürk), Ankara 1988, c. I, s. 283-4; R. Grosset, Bozkır İmparatorluğu(Türkçe Tere. Reşat Üzmen). II. Baskı, İstanbul 1993, s.313-5. 2- Reşidüddin,F., Camiü't-Tevarih(Yay. B. Kerimi), Tahran 1338. c.II,s.684-7; Cüveyni, Cihan-güşaJ II.s.56-62.

ulusuna mensup Altm-orada ile yaşandı. İlk etabı İlhanlılar üstün kapattılar(3).

1265 yılı başında Hülagu'nun ölümü ile bölgedeki mevcut denge yeniden bozuldu. Yerine geçen oğlu Abaka Kafkaslarda yine Altm-orada ile uğraşmak zorunda kaldı. Çağataylar ise kendi iç sorunları ile meşguldü; fakat 1267 yılından sonra dimim değişmeye başladı. Bu tarihte kağanlık iddiası ile Kubilay'a isyan bayrağını açan Ögedey ulusundan Kaydu, bu mücadelede Çağataylılar'dan Barak'ın desteğini aldı. İki müttefik arasında varılan anlaşmaya göre kağan olarak Kaydu İli havzası ve Turfaira sahip olurken. Maverāünnehir'in büyük bir bölümü ile Horasan da Barak'a tahsis ediliyordu. Bu anlaşma İlhanlı topraklarına bir tecavüz düşüncesinden öte adeta savaş ilam idi. Nitekim Barak, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1270 yılında Kaydu'nun desteğinde Horasan'a girdi. İlhanlılar hazırlıksız yakalanmışlardı. Barak karşısına çıkan ilhanlı müfrezesini kolayca mağlup etti ve Mayıs ayı sonuna kadar hemen bütün bölgeyi kontrolü altına aldı. Çağatay hükümdarı Nişapur önlere ulaştığında Herat hükümdarı Fahreddin Kert gelerek itaatini sundu. İlhanlı hükümdarı Abaka bu son derece tehlikeli vaziyet karşısında , Kafkaslar'daki bir Altm-orada saldırısına dahi aldmnadan büyük bir kuvvetin başında Horasan'a hareket etti. O kadar endişeliydi ki Anadolu'da Memlûklere karşı konuşlanmış olan kıtal anuülkenin savunmasız kalacağını bilmesine rağmen , yanında götürdü. Öte yandan Barak, İlhanlı hükümdarının gelişinden habersiz, Horasan'da hakimiyetini yerleştirmeye çalışıyordu. Hiç beklemediği bir anda Abaka karşısına çıktı. 22 Temmuz 1271'de Herat yakınlarında cereyan eden ve çok şiddetli geçen muharebeden, zor da olsa İlhanlılar galip çıktılar. Çağataylı Barak ordusunun büyük bir bölümünü kaybetmiş bir şekilde Maverāünnehir' diyarına çekildi. Çok geçmeden burada müttefiki Ögedeyli Kaydu tarafından ortadan kaldırıldı. (1271 yılı sonları). Bu yenilgi ile Çağatay devleti ve ülkesi önceki dönemlerden daha fazla olarak Kaydu'nun denetimine girdi. Ögedeyliler mutlak bir üstünlük sağladılar. Öyle ki Kaydu Çağataylı hükümdarları doğrudan kendisi atamaya başladı. Bu meyanda Barak'm ölünTünden sonra yerine geçen Tuka Timur(1272-1274) ve Tuva'yı(1274-1306) bizzat atamıştır(4). Öte yandan Çağatay saldırısını unutmamış olan İlhanlı hükümdarı karşılık vermekte gecikmedi. 1272 Sonbaharında Harizm'e giren bir İlhanlı ordusu Ürgenç ve Hive'yi yağmaladı. Akbek komutasındaki bir kol da

- 3- Reşidüddin. Camiü't-Tevarih, II, s. 730-733; B. Spuler, İran Moğolları(Türkçe Tere. C. Köprülü). Ankara 1957, s. 64."
- 4- Reşidüddin, Tarih-i Mübarek-i Gazani-Abaka'dan Argun'a(Yay. K. Jahn), Prag 1941. s. 30-3 2; Grosset, Bozkır İmparatorluğu, s.317-320.

Maveraünnehife yöneldi ve 1273 Ocak ayında meşhur Buhara kentim ele geçirdi. Kentte büyük bir yağma ve talan hareketine girişen ordu Çağatayların mukabil taarruzları sonucu geri çekilmek zorunda kaldı. Son saldırı Mavcraünnehir ve Harizm'de büyük zarar ve kayıplara yol açarken, siyasi alanda da Çağa tayları Ögedeylilere daha da yakınlaştırdı. Devrin Çağataylı hükümdarı Tuva sonuna kadar Kaydu'yı destekledi. Bununla beraber uzun süre İlhanlılar ile Çağataylar arasında önemli bir çatışma yaşanmadı. Çağataylılar mevcut statüyü olduğu gibi kabullendiler. İlhanlılar'm Kafkaslar ile Suriye'de Altm-orda ve Memlükler karşısında düştükleri güç durumları bile değerlendirmeyi düşünmediler. İlhanlılar ise politik güç ve enerjilerini Suriye ve Kafkasya'da hakimiyet kurma yolunda harcadıklarından doğu komşuları Çağataylılarda ve hatta Türkistan'da ne olup bittiğine önem vermediler(5).

1301 yılında Kaydu'nun Kağanlığı Kubilay ailesinden geri almak ve onları Karakurum' dan çıkarmak için gerçekleştirdiği hareket tam bir hezimetle sonuçlanmış, geri çekilme esnasında da Kaydu hayatını kaybetmişti. Ogedeyli hükümdarın ölümü Çağataylılar'ın kurtuluşu olmuştur. Onlar bağımsızlıklarına tekrar kavuşmuşlar, kaybettikleri toprakların hemen tamamını 1306 yılı sonuna kadar elde etmişlerdir. Öyle ki Çağataylı hükümdar Tuva'mn faaliyetleri sonucunda Ogedeyliler adeta tarih sahnesinden silinmişlerdir. Çağataylı lar'm başarıları ve Moğol ulusları arasında önemli bir güç haline gelmeleri İlhanlıları oldukça endişelendirmişti. Gerçekte İlhanlıları tedirgin eden başka faktörler de vardı. Bunların en başında da Çağataylılar'ın bir süredir Horasanın doğusunda gösterdiği faaliyetler gelmektedir. Tuva'nın 1297 yılında Pencap'a kadar gerçekleştirdiği seferin ardından oğlu Kutluk Hoca Afganistan'a yerleşmiş ve buradan Hindistan'a seferler düzenlemeye başlamıştı. İlhanlılar ülkelerinin güney-doğusunda yeni bir Çağataylı oluşumuna izin vermeleri , güvenlikleri ve iktisadi çıkarları açısından,düşünülemezdi. Sultan Olcaytı bu tehlikeli oluşumu daha şehzadeligi sırasında görmüş ve tedbirlerini de almaya çalışmış idi. O asıl müdahaleyi ve köklü tedbirleri hükümdarlığı zamanında alacaktır⁶.

Sultan Olcaytı İlhanlı tahtına çıkar çıkmaz Büyük Kağan'a Çağataylılar'ı şikayet etti. Ardında 1307 yılında komutanlarından Danişmend Bahadırı Herat melikini tedip için görevlendirdi. Süratle harekete geçen Danişmend, Horasan hududuna ulaştığında mutemet adamlarından Keray'ı Melik Fahreddin'e göndererek itaat etmesini istedi. Herat hakimi kararsız

kaldı. Bu süre zarfında kent önlerine ulaşmış olan İlhanlı emiri teklifi yineledi. Melik Fahreddin'in olumsuz tavır takınması ve hatta İlhanlı temsilcilerine kaba davranması sonucu Danişmend Nişapur'u kuşatma altına aldı. İki taraf arasında şiddetli savaşlar cereyan etti. Bu arada İlhanlı emiri teslim olması için bir teklif daha götürdü. Baskılar karşısında bunalan Melik kararı kentin Şeyhü'l-islamına bıraktı. Şeyh Kutbettin, daha fazla müslüman kanının dökülmemesi için. Herat'm İlhanlılara verilmesine rıza gösterdi. Bu gelişme üzerine Danişmend Balladır kenti teslim alması için oğlu Togay'ı görevlendirdi. Ancak o sırada naip olarak bulunan ve Gurlular arasına etkin bir kişi olan Muhammed Sam kenti teslim etmek istemedi ise de Herat melikinın ısrarları karşısında fazla bir şey yapamadı . Sonunda İlhanlılar kente girdiler. Başta Muhammed Sam olmak üzere bütün önde gelen Gurlular, Melik Fahreddin'in sarayında Danişmend Bahadırı görkemli bir törenle karşıladılar. İlhanlı emiri Gurlular'm bu davranışından memnun olmasına rağmen . Muhammed Şam'a içerlemişti. Şölen esnasında içkiyi fazla kaçıran Danişmend. Şam'ı sorguya çekti ve tehditler savurdu. Meselenin bu şekilde kapanacağı zan edilirken , bu kez Sam harekete geçti. Kendi adamlarının önünde onurunun kırılmasını bir türlü kabul edemedi. Ertesi gün kent içinde çıkılan bir gezinti esnasında İlhanlı emirine tuzak kurdu ve arkadaşlarına öldürttü. Danişmend'i öldürenler arasında Taceddin Yıldız ve Ebubekir Sedid gibi önde gelen Gurlu emirleri vardı. Olay kentte duyulunca iki taraf arasında müthiş bir savaş çıktı. Çatışmalarda pek çok kişi öldü. Moğollar mağlup olarak iç kaleye sığındılarsa da Gurlular buraya da girdiler ve İlhanlı emirlerinin kadın ve çocuklarını esir alarak aralarında paylaştılar. Kentte Moğol avına çıkan Gurlular pek çok kişiyi katlettiler. Tutlak Bala ve Melik Niyaltekin çok az adamıyla kurtulabildiler. Tarihçilerin anlattığına göre o gün Herat'ta kıyamet yaşanmış ve oluk oluk Moğol kanı akmıştır. Olcaytı Han askerlerinin katli haberini alınca son derece üzülmüş, tetbir olarak da Emir Yasavul'u Horasan valiliğine atarken; o sırada Anadolu'da bulunan maktul Danişmend'in oğlu Emir Bucay'ı çağırarak babasının intikamını alması için Herat'a gönderdi. Gerçekte Olcaytı . Horasandaki olayların ardından Gurlular'dan başka Çağataylar'm da bölgeye nüfuz edebileceklerini hesap etmiş ve bu tasavvurun gerçekleşmesinden büyük bir endişeye kapılarak hazırlıklara girişmişti. Ancak hükümdarları Tuva'nın 1306 yılında ölümünün ardından çıkan iç karışıklıklar ile uğraşan Çağataylılar. Horasan'daki gelişmelere seyirci kalmışlar, müdahalede bulunamamışlardır

6-Kaşani. Cemaleddin, Tarih-i Olcaytu(Yay. M. Hanbeli). Tahran 1345; Grosset, Bozkır İmparatorluğu, s. 325/

7- Hafız Ebru. Zeyl-i Camiü't-Tevarih(Yay. H. Bcyani). Tahran 1317. s. 19-36; Spuler, İran Moğolları, s.123-124.⁷

Emir Yasavül, Bucay'ın intikam hareketinin Horasan'ın güvenliği ile bölgedeki dengeleri bozucu bir etki yapacağını düşünerek olaya müdahale etti. Güvenilir adamı Mehmed Dulday'ı Herat'a gönderip Muhammed Sam ve arkadaşlarını himaye etmek istedi. Dulday hareket emri ile beraber yola çıktı. Herat'a ulaştığında Melik Fahreddin Kert'in vefat etmiş ve Şam'ın kente tamamen hakim olduğu öğrendi. O, Muhammed Şam'a haber göndererek eğer Emir Yasavül'a sığınırsa himaye edileceğini bildirdi. Sam bu teklifi kabul etti. Ancak o sırada Herat'a ulaşarak kenti kuşatma altına alan Emir Bucay, gizli muhabereyi öğrenmişti. O Şam'ı Yasavül'a teslim olmasını önlemek için karşı atağa kalktı. Eğer teslim olursa hiç bir şekilde dokunulmayacağına dair bir ahitname yazarak Muhammed Şam'a gönderdi. Bu arada da kuşatma sebebiyle kentte kıtlık baş göstermişti. Halk Gırlı emire baş vurarak erzak bulmak için kapıların açılmasını istedi. Emir de 5000 kişiye dışarı çıkmaları için izin verdi. Heratlılar'ın kentten çıkışlarını gören Moğol emiri Bucay derhal ahalinin üstüne saldırdı ve onları kente kaçırttı. Son başarısız hareketten sonra Sam .Emir Bucay'a teslim olmaya karar verdi. O önce emirin kardeşi Togan'a gitti. Burada iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre ahali kentten çıkarılacak, kale duvarları yıktırılacak, ardından da İlhanlı askeri kente girecekti. Anlaşma şartları yerine getirildikten sonra İlhanlı askeri 23 Haziran 1307'de Herat'a girdi. Emir Muhammed Sam da Bucay'a teslim oldu. O verilecek her türlü cezayı kabul etti. Emir Bucay. Gırlı emiri ziyafet masasına davet etti. Bir süre sonra içkiden sarhoş olunca asılması için Şam'ı hisara gönderdi. Tam bu sırada Horasan'dan gelmiş olan Emir Yasavül duruma müdahale etti. Muhammed Şam'ı idam olmaktan kurtarılmakla beraber, onu ve işbirlikçilerini Bucay'a teslim etti. Emir Yasavül, Bucay 'dan Sultan Olcaytu'nun yarlık hükmü dışında kimseyi öldürmemesini ve Herat'ı derhal terketmesini istedi. Bucay. babasının katledilmesi olayına karışanlardan 30 kadar kişiyi öldürdükten sonra Herat'tan ayrıldı. Yanında Gırlı emir Muhammed Sam da vardı.⁸

Bucay'ın ayrılmasından sonra Horasan valisi Emir Yasavül. halkın geri kente dönerek işlerine devam etmelerini istedi. Horasan valisinin yoğun gayretleri sonunda kentte hayat normale döndü ve halk ona duacı oldu. Ne var ki harap durumdaki Herat'ı eski haline getirmek hiç de kolay değildi. Halkın gücü ve çabaları kafi gelmemekteydi. Bu sebepten Emir Yasavül. Herat'ın imarı ile bizzat ilgilenmiş ve bu uğurda pek çok fedakarlıklar yapmaktan da kaçınmamıştır.⁹

Herat'tan ayrılan Bucay. yanında bulundurduğu Muhammed Şam'ı Olcaytu Han'ın yanına göndermeye karar vermişti. O. Gırlı emirin suçunu itiraf ettiğine dair bir mektup ve 500 süvarinin eşliğinde Muhammed Şam'ı yola çıkardı, Bucay'ın faaliyeti Emir Yasavül tarafından duyulunca derhal müdahale etti. Zira mesele Sultan Olcaytu'ya intikal edecek olursa kendisinin konumu sarsılabilirdi. Bu sebeple hemen bir müfreze çıkardı. Onlar kafilere Tus yakınlarında yetişerek geri dönmesini sağladılar. Kafile Herat'a ulaşınca. Emir Yasavül Muhammed Şam'ı yargılayarak katlettirdi(Yasaya ulaştırdı). Olaydan sonra Emir Bucay, intikamı alınmış bir eda ile. Firuzabad'a giderken, Horasan valisi Emir Yasavül da Badgis'i mekan seçti.¹⁰

Hükümdarları Tuva'nın ölümünden sonra Çağataylar'da başlayan saltanat mücadeleleri ve buna bağlı olarak gelişen iç kanlıklar devam ediyordu. En son olarak tahta çıkarılan Kuncur'un bir buçuk yıl sonra ölmesinin ardından Taliku'nun iktidarı gasp etmesi mücadeleyi ve kaosu daha da artırdı. Nihayet Taliku bir suikastla ortadan kaldırdı (1309). Yerine Tuva'nın en küçük oğlu Kebek Çağatay Han'ı ilan edildi. Kebek iktidarda kaldığı süre içinde devlet otoritesini yerleştirmeye çalıştı. Kısmen de başarılı oldu. Çağataylar'ın içine düştükleri güç durumdan istifade etmek isteyen Ögedeyli Çapar taarruza geçti; ancak kısa sürede yenilgiye uğratıldı. Ögedeyli prens .bütün ümitleri kırılmış bir halde. Çin'deki Moğol imparatorunun yanına kaçtı. Böylece Ögedeyli soyu tarih sahnesinden tamamen silinmiş oldu. Zaferin ardından bir kurultay toplayan Çağatay prensleri, o sırada Çin'de Büyük Kağan'ın yanında bulunan Tuva'nın oğullarından İsen Buka'yı yeni Çağatay Han'ı ilan ettiler(1312 yılı). Kebek de kardeşi lehine tahttan feragat etti. İsen Buka, 1320 yılındaki ölümüne kadar Çağatay tahtında kaldı.¹¹

Horasan'ı itaat altına alan İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han en parlak dönemlerini yaşamaktaydı. Altm-orda Devleti ile Kafkaslarda uzun yıllardan beri devam etmekte olan sonum kendi lehine halletmiş; ardından 1312 yılında Memlûklere karşı Suriye'ye bir sefer yaparak önemli sınır müstahkemlerinden biri olan Rakka'yı ele geçirmişti. Bundan sonra o. şimdiye kadar İlhanlı hükümdarların ilgilenmedikleri veya ihmal ettikleri bir soruna el attı. Yukarıda belirttiğimiz gibi. Çağataylar uzunca bir süredir Horasan'ın doğusuna sızmışlar; buradan sık sık Hindistan'a akın yapmaktalar, bazen de İlhanlı topraklarına tecavüz etmekteydiler. XIII. asrın sonlarında Tuva'nın oğullarından Kutluk Hoca , merkez Gazne olmak üzere

8-Hafız Ebru. Zeyl-i Camiü't-Tevarih, s.36-38; Spuler, İran Moğolları. s. 124. Buradaki bilgi eksik ve hatalıdır.⁸

9-Hafız Ebru. A.g.e., s.39.⁹

10-Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih, s. 3 9-40; Spuler. İran Moğolları,s.124.¹⁰

11-Kasanı. Tarih-i Olcaytu, s. 147-150; Grosset. Bozkır İmparatorluğu.s.324.¹¹

bölgede(şimdiki Afganistan) yeni bir siyasi teşekkül oluşturmuştu. Bu gelişme güvenlikleri açısından İlhanlılar" ı oldukça tedirgin etmekteydi. Sultan Olcaylı. ileride İlhanlı Horasanını da içine alabilecek yeni Çağataylı oluşumuna müdahale etti. 1313 yılında bir ordu sevk ederek Çağatay lıları Horasan'ın doğusundan çıkardı. Bölgeyi terk etmek zorunda kalan Davud Hoca. Maverünnehir'e giderek Çağatay Han'ı İsen Büke "den yardım istedi. Yeğeninin isteğini geri çevirmeyen İsen Büke, kardeşi Kebek ve şehzadelerden Yasavur'u Davud Hoca'ya yardım için görevlendirdi. Birlikte harekete geçen müttelikler, 1313 Aralık ayında Amu Derya'yı geçtiler. Süratle İlhanlı toprağı Horasan'a giren Çağataylılar, karşılıklarına çıkan küçük bir İlhanlı birliğim bertaraf ettikten sonra Nişapur'a kadar geldiler ve bölgeyi yağmaladılar. Horasan valisi Emir Yasavul o sırada Mazenderan'da kışlamaktaydı. Bölge korumasız kaldığı için halk Çağataylar elinde oldukça sıkıntı çekmiştir. Çağatay saldırısı ve halkın çektiğı sıkıntıları haber alan İlhanlı hükümdarı oldukça öfkelenmiştir. Yönünü hemen Horasan üzerine çevirdi (18 Şubat 1314); ancak yolda Çağataylılar'm geri çekildikleri haberinin gelmesi üzerine . gitmekten vazgeçerek payitaht Sultaniye'ye doğru hareket etti. Horasan valiliğine de bu kez geleneğe uyararak, veliahd şehzade Ebu Said'i atadı. Ne var ki İlhanlı şehzadesinin Horasan'a gitmesi için daha epey zamanın geçmesi gerekecektir.¹²

Öte yandan Çağataylılar askeri hareketin yanında , siyasi alanda da İlhanlıları güç duruma sokacak faaliyetlere girişmişlerdi. İsen Büke Han . yıllardır İlhanlılar ile-bilhassa Kafkaslarda- sorunları olan Altın-orada hükümdarı Özbek'e destek ve cesaret vererek, rakibine karşı yeni bir cephe açmayı planlamaktaydı. Bu amaçla Altın-orada hükümdarı ile çok sıkı bir temas içine girmişti. Bunun yanında , İlhanlıların en büyük rakibi olan Memlükler ile de ittifak yapmanın yollarını arıyordu. Bu arayışlar sürerken . Anadolu'da İlhanlıları meşgul edebilecek düzeyde ciddi bir Türkmen ayaklanması vuku buldu. Karamanlıların başını çektiğı bu zümreler 1314 yılında Moğol zulmünü ortadan kaldırmak için isyan etmişler ve pek çok kenti de ele geçirmişlerdir. İlhanlılar bu isyan dolayısı ile Çağataylılara karşı -bir sürede olsa-harekete geçemeyeceklerdir. Bu ortam da Çağatayların Horasan'da yeniden faaliyet göstermesine zemin hazırlamıştır. Nitekim İlhanlı Sultanı Türkmenlerin itaat altına alınabilmesi için en seçkin birliklerinden 3 tümenini Emir Çoban komutasında Anadolu'ya sevk etmek zorunda kalmıştır. İlhanlıların en dirayetli komutanlarından olan Çoban, Anadolu'da hakimiyeti yeniden tesis edebilmek için 1 yıl uğraşmak zorunda kalacaktır. İlginçtir ki tam bu sıralarda bir Memlük kuvveti sınırı aşarak Malatya'ya kadar gelmiş ve

12-Kaşani, Tarih-i Olcaytu, s. 201-209; Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih,s.55.¹²

yörede ağır tahribatlar yapmıştır.¹³ Bütün bu hareketler İlhanlılara karşı Çağatay-Memlük ittifakının veya ortak hareketinin varlığını -kısmen de olsa- doğrulamaktadır.

Diplomatik çabalarının İlhanlı ülkesinde yankı bulduğunu gören Çağataylar, bu konjektörü askeri alanda da tekrarlamayı denediler ve 1315 yılında bir kez daha İlhanlı topraklarına girdiler. Şehzade Kebek. Ya savur ve Davud Hoca'nın komutasında Amu Derya'yı geçen Çağataylılar hızla Horasan'a girdiler. İlhanlıların bölgede bulunan birlikleri de Horasan valisi Emir Yasavul komutasında Murgab'da toplandılar. Yasavul'un dışında, İlhanlı emirleri arasında. Emir Bucay. Dulday, Birimşalı ve Bedeşan hükümdarı Gıyaseddin Ali Şah da vardı. Murgab'dan hareket eden Emir Bucay komutasındaki bir kol, Şapurğan yakınlarında Çağataylılar'a rastladılar. Yapılan keşif sonunda düşmanın Belh tarafından gelmekte olduğu ve 60.000 kişilik bir kuvvete malik bulunduğu anlaşıldı. Emir Bucay derhal Murgab'a döndü ve durumdan Horasan valisi Emir Yasavul 'u haberdar etti. İlhanlı emirleri Çağataylılar ile savaşılıp-savaşılmama konusunu müzakere ettiler. Emir Bucay, kuvvetleri dağıtarak bir mevzi savaşının verilmesini önerirken. Emir Yasavul, askerlerine güvendiğini beyanla bu öneriyi kabul etmedi. Bu esnada Çağataylılar da Murgab'a ulaştılar. Emir Yasavul, İlhanlı ordusunu tanzim ederek savaş düzenine soktu ve Çağataylılara karşı saldırıya geçti. İki taraf arasında çok şiddetli bir savaş başladı. Savaşa bizzat katılan Horasan Emiri bir sağa, bir sola koşarak askerlerine moral veriyordu. Ancak Yasavur'un çabaları sonucu değiştirmeye yetmedi. Çağataylıların üstün gücü ve sayısını gören İlhanlı askerlerinin çoğu daha başta savaş alanını terk etti. Güç dengesi o kadar kifayetsizdi ki Çağatayların her biri 7000 kişiden oluşan 7 sırasına karşın. İlhanlıların sadece 3000 kişilik bir sıra kuvveti vardı. Yine de İlhanlı emirleri savaş meydanını terk etmediler ve sonuna kadar savaştılar. Emir Yasavul, bir yarma hareketi ile son anda kurtulurken, düşman tarafından etrafı sarılan Bucay çarpışa-çarpışa şehit oldu. Bundan sonra İlhanlı avına çıkan Çağataylılar, 1000 kadarını öldürdüler ve bir o kadarını da esir aldılar(1315 yazı). Zaferden sonra , Horasan'da karşılıklarına çıkacak bir kuvvetin bulunmamasına karşın, Çağataylılar fazla ileri gitmediler. Herat ve Şapurğan havalisine yöneldiler. ¹⁴

Çağataylıların Horasan'ı ele geçirdiğini öğrenen İlhanlı hükümdarı, oğlu Ebu Said'i şöhretli emirler eşliğinde

13-Kaşani, Tarih-i Olcaytu,s. 146-147,169-172; Spuler, İran Moğolların 126-128.¹³ 14- Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih.s.56-60; Kaşani. Tarih-i Olcaytu,s.209-211. Kaşani'ye göre Çağataylıların daha fazla ileri gitmemelerinin sebebi, Moğol Büyük Kağanı'nın Türkistan'a saldırmasıdır. Ayrıca bak.. Grosset. Bozkır İmparatorluğu,s.325."

1315 yılı sonunda büyük bir ordu ile bölgeye gönderdi. Maiyetinde her biri diğerinden şöhretli Emir Sevinç, Emir Hasan. Emir Algı, Emir Çoban , Emir Şeyh Ali ve İrencen Noyan vardı. Şehzadenin gelmekte olduğunu öğrenen Emir Yasavul, ona sanma layık bir karşılama yaptı. Kafile Horasan'a henüz ulaşmıştıki Çağataylı şelzadelerin birinden ittifak teklifi aldı. O sırada Kebek ile bozuşmuş olan Yasavur güç durumdaydı ve tek kurtuluş yolunu İlhanlılara sığınmakla görüyordu. Bu amaçla Horasan valisi şehzade Ebu Said'e haber göndererek İlhanlı topraklarına geçiş izni istemiş, karşılığında da Çağatay'lara karşı ortak mücadele önermişti. Ebu Said teklifi hemen Sultan Olcaytu'ya ilettili. İlhanlı hükümdarı teklife gayet sıcak yaklaştı ve Çağatay şehzadesinin geçişine izin veren yarlığı çıkardı. Buna göre Yasavur, Belh ve Bedehşan'dan Kabil ve Kandahar'a kadar uzanan sahalara yerleştirilecek; eğer ihtiyaç hasıl olduğunda Ebu Said askerleri ile yardımına¹⁵koşacaktı

Yasavur un İlhanlılar tarafına geçmesi Çağataylıları oldukça sıkıntıya soktu ve güç durumlara düşürdü. Kebek. kardeşi Çağatay Hanı İsen Buka'ya tehlikeli girişimi arz etti ve ihanet içinde bulunan şehzadeyi ortadan kaldırmayı teklif etti. İsen Buka önceleri karşı çıktı ise de kardeşinin ısrarları karşısında pes etti. Varılan karara göre Yasavur ortadan kaldırılacak ve Maverünnehir'de bulunan ulusu Türkistan'a sürülecekti. Adamları vasıtasıyla kararı öğrenen Yasavur. şehzade Ebu Said'e haber göndererek yardım istedi. Ebu Said de bununu Sultan Olcaytu'ya bildirdi. İlhanlı hükümdarı Horasan'ın imdadına Emir Ali Kuşçu. Kurmuşu Emir Togay Gürkan ve Emir Tugay'ı kalabalık bir ordu ile gönderdi. Yardım kuvveti ulaşınca. Ebu Said hepsini Maverünnehir'e sevk etti. O sırada Yasavur ile Kebek bölgede savaş halinde idiler. İlhanlı yardım kuvvetlerinin gelmesi sonucunda Kebek mağlup oldu ve geri çekildi. Yasavur ise.zaferin ardından Maverünnehir'e girerek Tirmiz ile Semerkant arasında bulunan ulusunu alarak Amu Derya'dan geçirdi. Dönerken Kebek'e ait bölgeleri de yağmaladı. Elde ettiği ganimetleri de Horasan askeri arasında pay etti. Yasavur. kış şartları daha devam ettiği için ulusunu ilk etapta geçici olarak Murgap ve Şapurgan arasına yerleştirdi. Ancak tam bu sırada Kebek yeniden saldırıya geçince, Yasavur halkım Herat tarafına göçürmek zorunda kaldı. Halk soğuk, açlık ve yorgunluktan büyük sıkıntı çekti. Bir çoğu telef oldu veya Kebek tarafından katledildi. Çaresiz ve çok zor durumda kalan Yasavur, son çare olarak Sultan Olcaytu'ya baş vurdu ve uğradığı felaketi anlattı. Çağatay şehzadesini teselli eden İlhanlı hükümdarı

15- Hafız Ebru, Zeyl-i Camiü't-Tevarih, s.60-62: Kaşani, Tarih-i Olcaytu.s.212-215. Kaşani'de Yasavur kelimesi Yeysür¹⁵ olarak geçer.; Spuler, İran Moğolları.s.*130.

çıkardığı bir yarlıkla onun daha güvenli bir bölgeye, Amu Derya'dan Mazenderan'a kadar uzanan saha, naklini sağladı. Yasavur ve ulusu 1318 yılında İlhanlılara isyan edinceye kadar burada kaldılar. Ne yazık ki Sultan Olcaytu. Çağatay sorununu- çözecek kadar uzun yaşamadı. 1316 Aralık ayındaki ölümünün ardından yerine geçen oğlu Ebu Said'i çok çetin bir dönem ve çok güç şartlar bekliyordu¹⁶

SONUÇ

İlhanlılar, kurulduğu andan itibaren Çağataylılar ile çatışma içindeydiler. Dönem dönem temposu artan veya azalan bu mücadele makalemize bahis konusu olan Olcaytu Han devrinde özel bir önem kazandı. Sebebi de İlhanlılar da değil Türkistan da cereyan eden gelişmelerde ve Çağataylıların konumunun değişmesinde yatıyordu. Büyük Kağan'ın gölgesinde kaldıkları için önceleri bir türlü bağımsız davranamayan Çağataylılar, XIV. asrın başlarında kendilerine sürekli tahakküm eden Ögedeyliler'i ortadan kaldırarak Maverünnehir'den başka tüm Türkistan'a sahip olmuşlar, sınırlarını Kaşgar'a kadar uzatmışlardır. Aynı zamanda Büyük Kağanlığın gücünün giderek azalması-nihayet bir Çin devleti haline gelecektir- neticesinde de hemen asıl Moğol topraklarına da sahip olarak bağımsız davranmaya başladılar. Bu sahibiyet diğer Moğol uruğlarma karşı Çağataylılara, prestijin yanında güç ve zenginlik sağlamıştır. Tarihi ipek yolunun denetimi Çağataylıların eline geçmiştir. Daha sonra bu yolu takip eden Timur, batıda Akdeniz'e kadar uzanacaktır.¹

XIV. yüzyılın başında Çağataylıların kazandığı bu etkinlik İlhanlılar açısından son derece vahim sonuçlara yol açmıştır. Bir kere , kuruluşundan beri Moğolistan'daki Büyük Kağanlardan destek ve himaye gören İlhanlılar şimdi bundan mahrumdular ve Kağana giden bütün yollar rakipleri olan Çağataylıların denetimindeydi. Olcaytu tahta geçer geçmez tehlikeyi fark etmiş ve Kağanlık ile aralarında engel olan rakiplerini sindirip tıkanan yolları açmak merkezle olan irtibatını kurma yollarını denemiş, bunda da bir nebze olsa başarılı olmuştur. Ancak oğlu Ebu Said zamanında Çağatay'lar tekrar üstün gelmişlerdir. Sonuçta da Moğolistan'daki merkezle irtibatı kopan İlhanlılar, yabancı oldukları ve müslüman kültürünün çok güçlü olduğu topraklar da süratle çözülmüşler ve eriyerek tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

16- Kaşani, Tarih-i Olcaytu,s.215-222; Hafız Ebru, Zeyl-i Camiüt-Tevarih.s.62-65; Grosset Bozkır İmparatorluğu, s. 3 26.¹⁶

17- Timur ve devri için bak.. İsmail Aka, Timurlular.TDV Yayım. Ankara 1995, s.8-49.¹⁷

Olçaytı Han döneminden itibaren yoğunluk kazanan İlhanlı-Çağataylı mücadelelerinin Anadolu Türk tarihi üzerine de (esirleri olmuştur. Bu dönemde İlhanlılar bütün dikkat ve enerjilerini doğu ya verdiklerinden . Anadolu'daki Türkmenler baskıdan kurtularak daha rahat hareket etmeye başlamışlar, bağımsızlık yolunda çok büyük mesafeler almışlardır. İlhanlılar bu harekete Timurtaş Noyan ile karşılık vermek istemişlerse de, aslında Timurtaş'ın faaliyeti de merkezi olmaktan çok Anadolu'ya bağlı hale gelmiş, gelişmeyi fazla etkilememiştir. Belki de Osmanlı'nın öne çıkmasına hizmet etmiştir.

YENİ ROMAN' İN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ VE ANLATIMSAL YAPISI

THE INTELLECTUAL BASES OF THE NEW NOVEL AND ITS NARRATIONAL STRUCTURE

Ertuğrul İŞLER'

ÖZET

"Yeni Roman", İkinci Dünya Savaşı sonrası (1950 7/ yıllarda) geleneksel romanın anlatım biçimine bir tepki sonucu ortaya çıkan, bir akımdan çok yazınsal bir ince I eme-ar aştırma serüvenidir. Kişi ve olayları arka plana atıp, eşyanın betimlenmesini (optik betimlemeyi) ön plana çıkarır. Geleneksel yöntemlerin bugünün insanını anlatmaya yeterli olmadığını düşünen yeni-romancılar romanda çoğul bakış açısını tekil bakış açısına tercih ederler.

Anahtar Kelimeler: Yeni-Roman, Yeni- Romancı

ABSTRACT

"New Fiction", rather than being a movement emerging as a result of a reaction to the narration style of the conventional fiction at the end of the Second world war (in the 1950s), is an undertaking of a literary analysis and examination. The persons and the events are left in the background and the narration of the objects takes the most important place. New fiction authors who thinle that their methods are inadequate to narrote today's man prefer muit ipe view point to personal vie\ v point.

Key Words: New Fiction, New Fiction Author

Roman sözcüğünü Cervantes ile birlikte ele aldığımız zaman. Batf da genel olarak, destana karşıt olarak kullanıldığını görürüz. Destan bir topluluğun, roman ise bir bireyin serüvenlerini anlatır. Balzac' tan bu yana ise roman bireysel serüvenler aracılığıyla bütün bir toplumun devinimini anlatmayı amaçlar. Sonuç olarak, roman loplumun bir ayrıntısıdır. "Çünkü, toplum diye adlandırılan bütün (eğer onu gerçekten anlamak istiyorsak) yalnızca insanlardan değil, aynı zamanda, her çeşit maddesel ve kültürel nesneden de oluşmuştur" '. Michel Butor a göre roman yalnızca topluluk ve birey arasındaki ilişkinin değil, ona bağlı olarak oluştuğu ortam içindeki kültürel ve maddesel nesnelere de anlatışıdır. Bu nedenle, bir romandaki çizgisel yapının yerini çok sesli bir yapı alır.

XVIII.yy/ da mektup biçiminde yazılmış romanlar. (**La Nouvelle Heloise, Les Liaisons Dangereuses**) bireysel serüvenlerle dolu çok sesli bir yapı sunar. XIX. yy/ in bütün büyük romanları (Balzac. Stendhal ve Flaubert" in yapıtları) bunlara toplumsal temelli bir çok seslilik getirir. Ancak maddesel ve kültürel unsurları (eşyaları) es geçerler.

XIX. yy. romanındaki geleneksel anlatı biçimine ilk tepkiyi yeni-romancılar önce Proust ve Gide gibi ustalar gösterir. Gide **Kalpazanlar'** da tanrısal bakış açısını bir tarafa bırakıp, anlatıcılık görevini kişilere

verir. Getirdiği bu çoğul bakış açısı ile. geleneksel romanda alışlagelen anlatıcı tipinin yetkilerini kısıtlayarak, olay ve kişi mısurunun anlatıdaki gücünü zayıflatır. Proust ise **Yitik Zaman Peşinde** adlı yapıtında şimdi ile geçmişi aynı anda parça parça (anımsadıkça) yaşar ve anlatır.

İkinci Dünya Savaşı' ndan sonra (özellikle 1950' li yıllarda) Alain Robbe-Grillet, Michel Butor, Claude Simon, Robert Pinget Claude Ollier ve Nathalie Sarraute gibi yazarlar, geleneksel anlatı biçimlerine özgü yöntemsel ve estetik yaklaşımlardan, varoluşçuluk akımının kendilerine sunduğu ideolojik sorunsaldan kurtulmak için, karşı tutumlarını ortaya koyacakları yapıtlarını oluşturma çabasına girerler. Başlangıçta tek ortak yanları geleneksel anlatı biçimine ve varoluşçuların kendilerine sunduğu ideolojik sorunsala karşı çıkmaktır. Ancak, yapıtlarını ardarda yayımlama olanağı bulunca "Yeni roman" diye adlandırılan bir serüven başlar.

Burada "yeni" sözcüğü daha ziyade geleneğe karşı anlamında kullanılır. Aralarındaki bazı görüş ayrılıklarına karşın birlik oldukları tek nokta geleneksel anlatıma karşı olmalarıdır. Bu ortak tutumları dışında, yeni romancılar arasında tam bir görüş birliği olduğu söylenemez. Bazı eleştirmenler yeni-romanın ortaya çıkışını; hızla artan tüketim toplumuna, bireyin edilgen duruma gelmesine ve bunun sonucunda da nesnelere insanlar karşısında öncelik ve üstünlük kazanmasına bağlar. Bu durumda yeni-romanı insanlara değil nesnelere ağırlık veren bir yeni gerçekçilik olarak nitelemek de olanaklı. Bazı eleştirmenler ise yeni-romanı bir dilsel anlatım serüveni olarak görür. Bu yaklaşıma göre. yeni

** (Yrd.Doç.Dr.) Pamukkale Üniversitesi Eğilim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Butor Michel, **Roman Üstüne Denemeler**, çev. Mehmet Rifat. Sema Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1991. s. 108

romancılar dilin üretici gücünü okura kanıtlamak isteğindedir. Maurice Nadeau'ya göre "Yeni Roman ne bir okul ne de bir akımdır"²(2).

Ancak şurası bir gerçek ki, yeni-romancıların ortaya koydukları bütün yapıtlarda XIX. yy." dan beri süregelen ve tükenmiş olarak görülen öyküleme tekniğine bir tepki vardır. İlk iş olarak, romanlarında anlatıcı tipini değiştirirler. İnsanı ve çevresindeki nesnelere, ö/ellikle de algılanabilir nesnelere (optik betimleme) betimlemeye yönelirler. Betimleme yeni romanın ayırıcı bir özelliği olur. Ruhsal çözümler bir tarafa bırakılıp, kişi anlatımın merkezi olmaktan çıkar ve kendisine adeta kameranın objektifi işlevi verilir. Yeni-romancılar bu konuda kendilerine. Proust, Joyce, Faulkner, Kafka ve Gide gibi büyük yazarları örnek alırlar.

Temelde anlatım yöntemlerini dünyanın hızlı dönüşümüne uyarlama isteği vardır. Anlatımın yapısını, bir akım. bir okul ya da bir yazarlar topluluğunu adlandırma kaygısıyla değil, sürekli değişen dünyada, insanla dünya arasındaki ilişkileri anlatabilme kaygısıyla değiştirme isteğindedirler. A. R. Grillet "Yeni-Roman" deyimini niçin kullandığını şöyle açıklıyor:

*"Bu deyim yeni roman biçimleri arayan, insanla dünya arasındaki yeni bağlantıları anılabilen (ya da yaratabilen) yeni bir roman bulmaya karar veren kişileri kapsıyor, yani yeni bir insan bulmaya karar veren kişileri kapsıyor, hepsine uygun bir ad oluyor."*³

Yeni-Romancılar geleneksel romandaki gibi belli bir çizgi üstünde ilerleyen bir öyküleme yerine, yaşamın çoğulluğunu, karmaşıklığını yansıtmak, görüntüleyecek bir simgeler bütününe, çok sesli bir yazı tekniğine yönelirler. Çağdaş insanın bilincini XIX. yy. romanının anlatım biçimiyle dile getirmenin hem yanlış hem de olanaksız olduğu kanısındadırlar.

"Çağdaş insanın bilinci, "ait olduğu çevreden edindiği benimsenmiş fikirlerin" dayanıksız izleğinden başka bir şey değildi. Bu benimsenmiş fikirlerin kendileri de derin bir hiçliği, handiyse benliğin yokluğunu gizliyorlardı. İç dünya insanın kendisiyle olan dile getirilemez içli dışlılığı, aldatıcı bir aynaydı sadece. Onca çaba ve düş kırıklığının kaynağı o lan 'psikolojik' yoktu artık"⁴.

"Roman yalnız olay ve kişiler üstüne kurulmamalıdır" yargısı vardır yeni romancılar. İnsan evren ilişkisinin bu kadar basit olmadığını öne sürerler. Onlara göre. yazar kendini, bir tarihin, bir çevrenin, bir uygarlığın koşullandırmasından kurtarırsa daha özgür yazma olanağına kavuşur, yaşamın karmaşıklığını daha tarafsız anlatabilir. Romanı, XIX. yy.'m usçu düzeninin basma kalıp anlamlarından kurtarmak için kişi ve olay unsurunu anlatımın merkezinden çıkarıp yeni yöntemleri uygulamaya koyulurlar

Yeni-Roman'da olaylar ve kişiler okurun ilgisini çekmez. Zira Yeni-romancılar olay ve kişilerle hiç ilgilenmez. Yapıtlarında olay var mı yok mu algılamak olanaksızdır. Olay çok basite indirgenir. Roman boyunca bir ana konuya, ana konuyla ilgili ayrıntılara hiç yer vermezler. Olaylar çarpıcılığını yitirir. Olaydan çok yazarın kullandığı anlatışa! yöntem ve biçeni çeker okurun ilgisini. Biçim içerikten daha önemli bir duruma gelir. Yeni-Romancılar' m bu yaklaşımını Michel Butor "Bundan böyle, romanda biçim üstüne çalışma büyük önem kazanmaktadır"⁵, diyerek doğrular. Yeni-Roman bir tür konusuz-roman gibidir. Olaylar anlatıdaki önemini yitirince kişilere yapacak pek fazla bir şey kalmaz. Kişi anlatımın basit bir unsuru durumuna gelir. Geleneksel romanın baş kahramanlarından, güçlü kişilerden geriye kalan pek fazla bir şey yoktur. Kişinin varlığı da, yokluğu da anlatı kurgusunu etkilemez. Kişiler güçsüz ve siliktir. Bazen isimleri bile verilmez romanda. Okur adlarını öğrenmekte, aklında tutmakta zorlanır. Yazar bazen kişilerin adlarını yazmaya bile gerek duymaz, isimleri harflerle gösterir. Michel Butor' un **La Modification** adlı yapıtında kişinin adı L. ve D. harfleriyle gösterilir. Okur bu kişinin adının Leon Delmont olduğunu kitabın ortasına doğru öğrenebilmektedir. Kişilerin geleceği ve geçmişi hakkında hiç bir bilgiye rastlanmaz. Romandan kişileri alıp çıkarsanız, yokluğu hiç farkedilmez. Herhangi birini onun yerine koyup okuma eylemini sürdürebiliriz. Okur kişilerin adını hiç anımsamaz. Geleneksel romandaki tanrısal bakış açısı yerini çoğul bakış açısına bırakır. Anlatma görevini kişiler üstlenir. Bu yeni anlatıcılar kişilerin geçmişi ve geleceği hakkında ayrıntılı bilgi edinme ve bilgilendirme kaygısı taşımazlar. Okur anlatıyı sınırlandırılmış bir bakış açısıyla izlemek ve algılamak zorundadır. Yeni-Romancılar insanlardan çok eşyaları betimlerler. İnsan unsuru hep eşyanın gölgesinde kalır. Sanki konusuz ve kişisiz bir roman çıkar ortaya. İnsan unsurunu romandan tamamen dışladıklarını kabullenmezler, kişileri geleneksel anlamıyla romandan attıklarını öne sürerler.

"Kitaplarımızda, sözcüğün geleneksel anlamıyla kişiler yoktur. Bundan ötürü, insan

² Grillet Alain-Robbe, **Yeni Roman**, çev. Asım Bezirci. Ara Yayınlan. İstanbul, 1989, s.9

³ Grillet Alain-Robbe. a.g.e., s.31

⁴ Sarraule Nathalie. **Kuşku Çağı**, çev. Bedia Kösemihal. Adam Yayınları. İstanbul, 1985. s. 12-13

⁵ Butor Michel. Roman Üstüne Denemeler, s. 19

*diye bir şey bulunmadığı yolunda acele bir yargıya varıldı. Bu yargı eserlerimizin iyi okunmamasından geliyor. Çünkü onların her sayfasında, her satırında, her sözcüğünde insan vardır. Romanlarımızda çok ver tutan ve inceden inceye tasvir edilen nesnelere varsa, unutmamalı ki, onları gören bir insan gözü, anımsayan bir insan düşüncesi, değiştiren bir insan tutkusu da vardır. "*⁶

Anlamlılık görevini üstlenen kişilerin bakış açısı değişikçe okumuki de değişir. Şimdi ile geçmiş iç içe girer. Kişiler şimdi ile geçmişi birlikte yaşar. Bu yüzden. Yeni-Romancılar -Dilbilgisi yönünden- anlatunlarında çoğunlukla şimdiki zamanı kullanmayı yeğlerler. Somut zaman yerine soyut zamanla ilgilenir. Zira, somut zamanda şimdi ile geçmişi aynı anda yaşamak olanaksızdır. Şimdiki zaman bir yandan okurun romana daha etkin katılımını sağlarken, bir yandan da zamanın akışındaki kesintisizliği gösterir. Yeni-Roman'da bir başlangıç ve bir son yoktur. Başlangıç son **gibi**, son başlangıç gibidir. Romanın en son cümlesinden sonra bile anlatı devam edecekmiş izlenimi verir. Böylece Yeni-Roman geleceğin anlatısı olur.

Yeni-Roman'da kişileri, olayları ve zaman-uzam **ilişisini** geleneksel romanda olduğu biçimiyle bulamayız. Anlatı yerlemleri okura hazırlayıp sunulma/.. Okurun metne daha etkin katılımı istenir. Metni okuma sürecinde, doğal olarak, okurun çabası ve katkısı arlar, romanın bir kişisi olur, o artık şimdinin anlatıcısı, kısacası kendi kendinin anlatıcısı olur. Okurun karşı karşıya kaldığı bu yeni durum, insanın dünyadaki yerinin yeniden belirlenmesi çabasıdır. Zira, koşullar çok değişmiştir. Yeni-Roman'da yeni koşullara uyum sağlamak amacıyla ortaya çıkan bir yazınsal serüvendir.

KAYNAKLAR

BUTOR Michel, La Modification, Editions de Minuit, Paris. 1957

BUTOR Michel, Roman Üstüne Denemeler, (Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat), Düzlem Yayınlan. İstanbul. 1991

GRILLET Alam-Robbe, Yeni Roman, (Çev. Asım Bezirci), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989

SARRAUTE Nathalie, Kuşku Çağı, (Çev. Bedia Kösemihal). Adam Yayınlan İstanbul. 1985

SUM EL A. Hamil, Yeni-Roman'da Öge Değişiklikleri

Grillet Alam-Robbe, Yeni Roman, s.53